

STANOVNIŠTVO UPRAVNE OPĆINE GRAČANI - REMETE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Novosel, Domagoj

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:715495>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Domagoj Novosel

STANOVNIŠTVO UPRAVNE OPĆINE
GRAČANI – REMETE IZMEĐU DVA
SVJETSKA RATA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2015.

UNIVERSITY OF ZAGREB

CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Domagoj Novosel

POPULATION OF THE ADMINISTRATIVE
MUNICIPALITY
GRAČANI – REMETE BETWEEN THE TWO
WORLD WARS

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2015.

„...Al samo popevke još mi živiju, kak negda, vu duši“

„ – Al ceste vu draču vse stajeju

I cucki na mene tak lajeju,

I Krčim kad došel sem bliže;

Ni bilo dvorišča ni hiže.

I stranjski su muži se čudili:

„Kaj oni su gospon zabludili?

Tu nemreju doйти do sela,

Ta cesta već nikam ne pela!“

I mučal sem, moral sem vrnut se,

Ni srce mi dalo obrnut se,

I meni je bilo do plača,

Ti mrtva mi gruda domača!

(Dragutin Domjanić, NA KRČE, *Kipci i popevke*, Zagreb, 1937.)

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Uvodna razmatranja, obrazloženje teme, ciljevi istraživanja i struktura rada	1
1.2. Izvori i literatura	7
1.3. Napomene o povijesnoj demografiji	19
2. POVIJESNI PREGLED RAZVOJA GRAČANA I REMETA	20
2.1. Gračani i Remete – prostor	20
2.2. Stanovništvo	22
2.3. Žrtve Prvoga svjetskog rata	26
2.4. Poratno ozračje u Gračanima i Rematama	31
2.5. Društvene i političke odrednice između dva svjetska rata	33
2.6. Osnutak i teritorij Upravne općine Gračani – Remete	34
2.7. Djelovanje općinskih vlasti i društveno politički odnosi unutar Upravne općine Gračani – Remete	37
3. DEMOGRAFSKA KRETANJA NA PODRUČJU UPRAVNE OPĆINE GRAČANI – REMETE PREMA DRŽAVNIM POPISIMA STANOVNIŠTVA 1921. I 1931. GODINE.	49
3.1. Ukupan broj stanovništva i ukupan porast stanovništva	49
3.2. Usporedba porasta (pada) broja stanovništva sa susjednim upravnim općinama	50
3.3. Gustoća naseljenosti	51
3.4. Usporedba gustoće naseljenosti sa susjednim upravnim općinama	52
4. MATIČNA KNJIGA ROĐENIH ŽUPE REMETE	54
4.1. Sezonsko kretanje začeca u Upravnoj općini Gračani – Remete	54
4.2. Godišnja raspodjela rođenja i mjesta poroda	58
4.3. Rođeni prema spolu	71
4.4. Vrijeme krštenja	73
4.5. Krsni kumovi prema zanimanju	80
4.6. Krsni kumovi prema spolu	81
4.7. Zastupana kumstva	84
4.8. Nezakonita djeca	86
4.9. Nadijevanje imena i imenoslovlje stanovništva Upravne općine Gračani – Remete	90
5. MATIČNA KNJIGA VJENČANIH ŽUPE REMETE	102
5.1. Ukupan broj vjenčanih u međuratnom razdoblju	102
5.2. Vjenčani prema četverogodišnjim razdobljima i sezonska raspodjela vjenčanja	106

5.3. Starosna dob vjenčanih	113
5.4. Mladenci prema predbračnom statusu	116
5.5. Mladenci prema mjestu rođenja	117
5.6. Vjenčani kumovi prema zanimanju i spolu	123
5.7. Mješoviti brakovi i brakovi izvan okvira Rimokatoličke crkve	128
5.8. Konkubinati (priležništva)	129
5.9. Rastavljeni	129
6. MATIČNA KNJIGA UMRLIH ŽUPE REMETE	131
6.1. Ukupan broj umrlih u međuratnom razdoblju	131
6.2. Umrli prema četverogodišnjim razdobljima, umrli prema spolu i sezonska raspodjela smrtnosti	134
6.3. Životni uvjeti, higijena i medicina u međuratnom razdoblju	139
6.4. Uzroci smrti	144
6.5. Umrli prema životnoj dobi	155
6.6. Umrli sa ili bez sakramenta bolesničkog pomazanja	162
6.7. Umrli prema mjestu pokopa	163
7. STRUKTURA OBITELJI UPRAVNE OPĆINE GRAČANI – REMETE PREMA POPISU STANOVNIŠTVA IZ 1931. GODINE	169
7.1. Zadrugne obitelji	169
7.2. Dioba kućnih zadruga	175
7.3. Rodovi i prezimena	179
7.4. Struktura obitelji	184
8. OBITELJSKE STRATEGIJE PRIVREĐIVANJA	188
8.1. Seljaštvo i agrar između dva svjetska rata, opće odrednice	188
8.2. Zemljoradničke obitelji	190
8.3. Obrtničke i zanatske obitelji	213
8.3.1. Mesari	216
8.3.2. Gostioničari i krčmari	221
8.3.3. Trgovci	232
8.3.4. Mlinari	234
8.3.5. Tkalci	247
8.3.6. Krojači	248
8.3.7. Opančari i postolari	249
8.3.8. Stolari	252
8.3.9. Kamenolomci	253

8.3.10. Kolari.....	255
8.3.11. Kovači	256
8.4. Seljaci radnici.....	258
8.5. Ostali vidovi privređivanja.....	261
9. SEOSKE ELITE	265
9.1. Učitelji.....	265
9.2. Župnik remetski – vlč Leopold Rusan	276
9.3. Svećenici, redovnici i redovnice	294
9.4. Posjednici.....	297
9.5. Seljaci kao dio elite	302
10. STANOVNIŠTVO NA MARGINAMA DRUŠTVA	311
10.1. Romska zajednica	311
10.2. Bugarski vrtlari.....	318
10.3. Težaci i sluge.....	319
10.4. Osobe s druge strane zakona	322
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	325
SAŽETAK.....	331
SUMMARY	333
IZVORI I LITERATURA	335
ŽIVOTOPIS DOKTORANDA	348
ŽIVOTOPIS MENTORA.....	349

1. UVOD

1.1. Uvodna razmatranja, obrazloženje teme, ciljevi istraživanja i struktura rada

U historiografiji je područje uže okolice grada Zagreba u razdoblju između dva svjetska rata nedovoljno istražena tema. Više je razloga zbog kojih povjesničari nisu posvetili dostojniju pozornost nekadašnjim selima, a u današnje vrijeme integralnim dijelovima grada Zagreba. Prije svega riječ je o prostoru koji je tijekom povijesnog razvoja bio izuzetno i mnogostruko upućen na grad Zagreb tj. njegove društvene, političke i gospodarske procese. I unatoč navedenoj činjenici povijesna znanost nije provela opsežnije raščlambe već je bila usmjerena tek na istraživanje gradskog središta. Spomenutim promišljanjima o razini istraženosti ne sugeriramo kako su o selima smještenim na južnim dijelovima Medvednice i obalama rijeke Save, općenito izostala temeljna istraživanja jer bilo je povjesničara koji su se bavili navedenom problematikom. Njihova znanstvena i publicistička djela detaljnije će biti izložena u poglavlju o literaturi koja prethodi ovoj disertaciji. Mogući razlog potpunije historiografske usmjerenosti istraživanju zagrebačke okolice očituje se u činjenici da je tradicionalna historiografija veću pozornost posvećivala istraživanju političkih i ratnih događaja, institucija i ustanova, pa je sukladno tome i u središtu historiografskog interesa i bio Zagreb kao političko i gospodarsko središte Hrvatske. Moguće je kako je upravo navedena činjenica temeljnim razlogom zbog čega se nije detaljnije pristupilo istraživanju ruralne okolice Zagreba. I u djelima kada je taj dio zagrebačke okolice bio analiziran i tada je historiografska pozornost bila u većoj mjeri usmjerena istraživanju srednjovjekovnih posjeda medvedgradskog kaštela ili pavlinskog samostana u Remetama. Dakle, i u tim djelima se povijesna znanost usmjerila na utvrde, crkvene objekte te osobe koji su u njima boravili poput plemstva, crkvenih velikodostojnika ili onodobnih učenjaka. Navedeni sadržajni i metodološki pristup mogući je uzrok nedovoljnog istraživanja povijesti svakodnevice i proučavanja života stanovništva Zagrebačkog prigorja.

Unatoč činjenici što je u središtu interesa doktorske disertacije područje zagrebačke okolice, ipak je potrebno uzeti u obzir kako je život u zagrebačkoj okolini određen blizinom grada. U odnosu na grad i njegovu funkcionalnost prilagođavalo se prigradsko stanovništvo. Grad Zagreb nalazi se na području Prigorja, ali je svojim brzim razvitkom i širenjem potisnuo naziv regije u kojoj se nalazi. Spomenuta činjenica kvalitetno je objašnjena u „Zagrebačkom

leksikonu“: *Područje između južnih obrežja cijele duljine Medvednice i rijeke Save; zapadna i istočna granica Prigorja nije strogo određena, a uzima se da je to predio od Laduča do Svetog Ivana Zeline. Zbog svojeg iznimnog položaja i vezanosti uz grad, Prigorje nije dovoljno isticano kao posebna regija, premda njegove osobitosti, raznolikosti i povijesni slijed iskazuju jasnu zajedničku pripadnost...*¹

Iz navedenog je jasno kako je u današnje vrijeme složeno definirati područje Prigorja, osobito zagrebačkog. U tom kontekstu, različiti autori, svaki na svoj način, definiraju teritorijalnu podjelu Prigorja.

Povjesničarka Lelja Dobronić, koja se ponajviše bavila poviješću Zagreba te osobito njegove okolice Zagrebačko prigorje naziva *medvedničkim*. Takvu opservaciju Dobronić objašnjava na sljedeći način: *Sav sjeverni Zagreb, to jest dio grada sjeverno od Ilice, Vlaške ulice i Maksimirske ceste, može se smtarati prigorjem Medvednice. Pojmom medvedničkog prigorja obuhvaćeni su svi obronci Medvednice koji se protežu prema jugu u vidu brežuljaka i hrptova uglavnom okomitih na glavno bilo Medvednice.*²

Tomislav Premerl Zagrebačkim prigorjem smatra: *...područje od rijeke Sutle do Božjakovine, od hrpta Medvednice do rijeke Save...*³

U sela Zagrebačkog prigorja Premerl ubraja: *Laduč, Brdovec, Susedgrad, Stenjevec, Vrapče, Šestine, Gračane, Remete, Markuševac ili Sveti Šimun, Vugrovec, Moravče, Sesvete, Kašinu, Bedenicu, Dugo Selo, Prozorje – Martinbreg, Brckovljane, Božjakovinu i Svetog Ivana Zelinu.*⁴

Povjesničarka Suzana Leček Zagrebačkim prigorjem smatra područje *od Podsuseda do Sv. Ivana Zeline.*⁵

Proučavajući prošlost grada Zagreba i njegove okolice Mirko Marković smješta Prigorje u sljedeće granice: *U podnožju šumovite gore Medvednice, od Susedgrada prema istoku, do Kašine na zapadu pruža se blaga udolina u kojoj su se tijekom srednjega vijeka nalazila brojna prigorska sela.*⁶

Za razliku od gore nevedenih autora, koji Zagrebačko prigorje smatraju vrlo prostranim područjem, koje se na istok proteže sve do Svetog Ivana Zeline, etnologinja Nerina Eckhel u

¹ „Prigorje, zagrebačko“, *Zagrebački leksikon*, sv. 2., Zagreb, 2006., 230.

² Lelja DOBRONIĆ, „Sjeverna strana Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 19/1986., br. 3, 15.

³ Tomislav PREMIERL, „Zagrebačko prigorje“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 31/1998., br. 3 – 4, 59.

⁴ *Isto*, 61. – 65.

⁵ Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2003., 81.

⁶ Mirko MARKOVIĆ, *Zagrebačke starine – prilozi poznavanju prošlosti grada Zagreba*, Zagreb, 2006., 195.

Zagrebačko prigorje ubraja tek sela Markuševac, Remete, Gračani i Šestine.⁷ Kao etnologinja Eckhel se vjerojatno vodila time što su navedena sela baštinila gotovo identičnu narodnu nošnju, govor, običaje i tradiciju, te su doista bila različita od ostalih prigorskih sela. Možda i najkonkretniji geografsko – etnološki prikaz okvir Zagrebačkog prigorja i njegove zajedničke karakteristike dao je upravitelj remetskog svetišta i poznavatelj prošlosti Zagrebačkog prigorja, o. Vjenceslav Mihetec: *Zagrebačko prigorje – Ime je za kraj od Mikulića do Bidrovca. Duhovnu skrb o ljudima na tom prostoru nosile su župe Šestine, Remete i Markuševac. Laščina, koja također spada pod to ime, bila je u župi sv. Petra u Vlačkoj. Ljude toga prostora odijevala je ista nošnja, krov nad glavom davala je ista arhitektura, hranili su ih isti plodovi i rodovi polja i vrtova. Iste sorte vina veselile su im srce. Riječ im je bila jedna i ista. Svima razumljiva. Mirna, tiha, slatka i sva „domaća“. Krstitke, firme, svadbe, imendani, proštenja i ukopi; sve je išlo po istom obredniku. U ritmu gotovo istih drmeša tresla se zemlja pod nogama mladih ljudi: u taktu iste „putne“ išlo se na vjenčanje i dočekivalo svadbene uzvanike. Zagrebačko prigorje koje još živi kao „razbiti lonac povezan hrđavim drotom.“⁸*

Iako je Mihecov zapis u određenoj mjeri „patetičan i nostalgičan“, geografska omeđenost zagrebačkog Prigorja u njegovu članku najkorektnije određuje pojam *Zagrebačko prigorje*. Iz navedenog je razvidno kako su stanovnici navedenih sela govorili istim kajkavskim dijalektom, nosili istovjetnu narodnu nošnju, održavali zajedničke narodne običaje. Time su očuvali zajednički prigorski identitet. Naselja su formirana od niza manjih zaselaka okupljenih oko središnjih sela: Gračana, Remeta, Šestina i Markuševca. U drugoj polovici 20. stoljeća zaseoci su izgubili vlastiti identitet te se njihovo ime očuvalo tek u nazivlju kasnije formiranih ulica. Osim Gračana, središnja sela su najkasnije u 19. stoljeću postala župna središta. Upravo su se Gračani uz Remete svojom povezanošću i blizinom gradu na mnogostruke načine isticali kao središnji prostor Zagrebačkog prigorja. Navedena tvrdnja proizlazi iz činjenice da je područje Gračana i Remeta od 1812. godine postalo sastavnim dijelom netom ustrojene zajedničke župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, a od 1921. godine novoosnovane Upravne općine Gračani – Remete.

Permanentna komunikacija i sudioništvo stanovnika Gračana i Remeta u funkcionalnosti Zagreba ključni su čimbenici na kojima će se nastojati temeljiti istraživačka pitanja i ponuditi

⁷ Nerina ECKHEL, *Narodna nošnja Zagrebačkog Prigorja*, Zagreb, 1987., 7.

⁸ Vjenceslav MIHETEC, „Božićevanje danas“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 38, 7.

odgovore u ovoj disertaciji. Sukladno tome cilj istraživanja je dvostruk. Ponajprije, nastojat ćemo istražiti demografski razvoj u razdoblju između dva svjetska rata. Historiografsko-metodološki okvir spomenutog znanstvenog postupka temeljit će se na istraživanju matičnih knjiga župe Remete. Nakana je i istražiti koliko je blizina grada utjecala na svakodnevnicu stanovnika Gračana i Remeta: običaje, načine privređivanja, prehranu, odijevanje i obrazovanje. Mišljenja sam kako je moguće objedinjavanjem gore navedenih istraživačkih pitanja temeljenih na dvije hipoteze obrazložiti utjecaj grada Zagreba na demografski razvoj i svakodnevni život stanovništva Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata. Rad je podijeljen na jedanaest poglavlja.

Prvo poglavlje sadrži uvodna razmatranja, obrazloženje teme, ciljeve istraživanja i strukturu rada. Slijedi pregled arhivske građe i literature te napomene o povijesnoj demografiji kao znanstvenoj disciplini znatnije zastupljenoj u radu.

Drugo poglavlje se odnosi na razvoj Gračana i Remeta do 1918. godine. U sadržajnom kontekstu, u ovom dijelu disertacije nastojat će se raščlaniti političke, društvene i gospodarske odnose. Osobito će se obratiti pozornost na strukturu i porijeklo stanovništva do kraja Prvoga svjetskog rata s naglaskom na opće gubitke kao i poslijeratnu demografsku obnovu. Činjenica je kako je povijesni razvoj tj. ujedinjenje hrvatskih zemalja s Kraljevinom Srbijom u novu državnu tvorevinu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca uvjetovao i promjenu na lokalnoj razini te određuje i sadržaj ovog znanstvenog rada. To se prije svega odnosi na novu administrativnu podjelu Zagrebačkog prigorja koja je nastala 1921. godine očitovanu u stvaranju Upravne općine Gračani – Remete. Stoga će se nastojati prikazati teritorijalna podjela te razvoj svih sela unutar općine. Historiografska analiza spomenutog razdoblja i događaja uvjetovana je istraživanjem djelovanja općinskih vlasti, njihovim ovlastima i dužnostima.

Znanstveni interes trećeg poglavlja odnosit će se na demografska kretanja u Upravnoj općini Gračani – Remete unutar državnih popisa iz 1921. i 1931. godine. Temeljem navedenih popisa stanovništva biti će prikazan ukupan broj stanovnika, porast stanovništva u vremenu između dvaju popisa, prirodni prirast stanovništva, prirast stanovništva nastao seljenjem, kao i apsolutni prirast stanovništva. Svi će ovi rezultati biti komparirani sa susjednim općinama zagrebačke okolice što je ključna metoda povijesne demografije.

U četvrtom poglavlju, a na temelju Matične knjige rođenih župe Remete analizirat će se niz četvorogodišnjih razdoblja između 1918. i 1941. godine. Prvo se odnosi na razdoblje od

1918. do 1921. godine, drugo od 1928. do 1931. godine i treće od 1938. do 1941. godine. Matična knjiga rođenih primjereno je historiografsko vrelo za spoznati: ukupan broj rođenih prema godinama i četverogodišnjim razdobljima, broj rođenih prema spolu, sezonsko kretanje začeca, sezonsko kretanje rođenja, mjesta rođenja djece, vremenski razmak između dana rođenja i dana krštenja djeteta, odabir kuma/kume prema spolu i zanimanju, nadijevanje imena djeci i broj nezakonite djece. U poglavlju će se komparirati rezultati četverogodišnjih razdoblja, kao i usporedbe svih sela unutar Upravne općine Gračani - Remete.

U petom poglavlju, a u istom vremenskom razdoblju kao i u kontekstu Matične knjige rođenih, analizirat će se podaci iz Matične knjige vjenčanih župe Remete. I ovaj historiografski izvor je od velike važnosti za spoznati: ukupan broj vjenčanih prema godinama i četverogodišnjim razdobljima, sezonsko kretanje vjenčanja, prosječna dob vjenčanih, mladenci u predbračnom statusu, mladenci prema mjestu rođenja, mladenci prema zanimanju i odabir kumova. Na kraju poglavlja komparirat će se rezultati sva tri četverogodišnja razdoblja, kao i usporedbe svih sela unutar Upravne općine Remete – Gračani.

U šestom poglavlju analizirat će se Matična knjiga umrlih župe Remete u istim vremenskim razdobljima kao i u prethodna dva poglavlja. Ona će poslužiti za upotpuniti cjelovitost spoznaje: ukupan broj rođenih prema godinama i prema četverogodišnjim razdobljima, sezonsko kretanje smrtnosti, umrli prema spolu, umrli prema životnoj dobi, umrli prema uzroku smrti, umrli sa ili bez sakramenata i umrli prema mjestu pokopa. Na kraju poglavlja bit će komparirani rezultati sva tri četverogodišnja razdoblja, kao i usporedbe svih sela unutar Upravne općine Remete – Gračani.

U sedmom poglavlju, a na temelju popisnih obrazaca kućanstava za državni popis stanovništva iz 1931. godine analizirat će se obiteljske strukture koje su egzistirale na području Upravne općine Gračani – Remete. Očekivani ishod istraživačkog postupka je saznati broj obitelji u selima općine, broj članova obitelji i funkcionalnost obitelji.

U osmom poglavlju obratit će se pozornost na gospodarske odnose unutar obitelji. Analizirat će se obiteljske strategije privređivanja i održavanja gospodarstava. Cilj je raščlaniti procese pojave novih zanimanja, uspon obrtničkih i zanatskih obitelji te dodatne izvore prihoda koja su obiteljska gospodarstva poticala.

Posebnost devetog poglavlja odnosi se na raščlambu seoskih elita koje se razvijaju u razdoblju između dva svjetska rata. Prije svega riječ je o svećenstvu i učiteljstvu kao autoritetima i neposredno nakon Prvog svjetskog rata jedinom obrazovanom dijelom stanovništva na selu. Dobro je skrenuti pozornost kako se poradi porasta životnog standarda u Zagrebačkom prigorju dogodio gospodarski i društveni uspon jednog dijela stanovništva, što je u vezi s intenziviranjem gospodarskih odnosa s gradom Zagrebom. Navedeni proces u praktičnom kontekstu očitovao se na način da se jedan dio seljaštva posvetio zanatstvu i obrtništvu. Dakle, egzistenciju su osiguravali na netom stečenim znanjima i vještinama, istodobno napuštajući poljoprivredno – stočarsko privređivanje. Sukladno navedenom, gradski obrasci ponašanja doveli su do znatnijeg otvaranja gostionica čiji vlasnici također postaju dijelom seoske elite. Naposljetku, na kraju međuratnog razdoblja društvena stratifikacija je intenzivnija što se očituje obrazovanjem jednog dijela seoskog stanovništva. Naobrazbu su stekli u zagrebačkim gimnazijama, a poneki i na fakultetima Zagrebačkog sveučilišta. Jasno je kako su stečenim diplomama osigurali neosporan društveni status u selu. Odnos Zagrebačkog prigorja i grada Zagreba je uzajaman, pa promišljanje o spomenutom odnosu koje je i završilo potpunom integracijom sela Zagrebačkog prigorja s gradom Zagrebom posjeduje svoja ishodišta i u obrnutom kontekstu. U tom smislu važna je činjenica da je jedan dio zagrebačkih građana kupovao zemljišta u prigradskim selima poput Remeta, Gornjeg i Donjeg Bukovca i Gračana, gradivši na njima svoje vile i ljetnikovce, okružene vinogradima i vrtovima. Bile su to onodobne bogate i ugledne zagrebačke obitelji. Premda nisu bile stalno naseljene u prigradskim selima svakako je dobro uzeti u obzir i njihov utjecaj jer su se poneke od njih aktivno uključile u društvene procese unutar Upravne općine Gračani – Remete.

Desetim poglavljem nastojat će se analizirati dio stanovništva na marginama seoskog prostora i društva. Prije svega, odnosi se to na brojnu romsku zajednicu koja je živjela na prostoru Remeta i okolnih sela. Iako otuđeni od domaćeg stanovništva Romi su se pokušavali prilagoditi okruženju u kojem su živjeli. To prije svega potvrđuju imena njihova djece koja su pripadala prigorskom imenskom krugu kao i pripadnost Katoličkoj crkvi. Naravno, navedeno nije značilo da su se Romi odrekli svoje tradicije, običaja, načina stanovanja i privređivanja, koji su bili znatno drukčiji od njihove okoline. Druga zastupljenija etnička zajednica bili su Bugari, odnosno bugarski vrtlari. Iako malobrojni, u određenoj mjeri su utjecali na svakodnevni život domicilnog stanovništva. Iz svoje domovine donijeli su nove metode uzgoja povrća, koje je starosjedilačko stanovništvo djelomično usvajalo. Uz Rome su najsiromašniji dio društva činili težaci i sluge, stanovništvo koje se uglavnom doseljavalo iz

drugih krajeva Hrvatske i tadašnje Jugoslavije. Analizirat će se njihova spolna i dobna struktura te njihovo podrijetlo. Na kraju poglavlja analizirat će se manji dio stanovništva koji je poradi različitih djela kaznenog karaktera bio pod prismotrom nadležnih tijela reda i mira, a poneke osobe i lišene slobode.

U jedanaestom poglavlje biti će sažet zaključak temeljen na rezultatima proizašlima iz prethodnih poglavlja.

1.2. Izvori i literatura

Primarni arhivski izvori na kojem se temelji veći dio disertacije matične su knjige župe Remete u razdoblju od 1918. do 1941. godine.⁹ Upise u Matične knjige župe Remete uglavnom je obavljao dugogodišnji remetski župnik Leopold Rusan, a u njegovom odsutstvu svećenici koji su dolazili na ispomoć u župu. Matice su vođene vrlo revno s detaljnim upisima svih rubrika što ih čini prvorazrednim izvorom za proučavanje demografskog stanja župe Remete. Istraživački postupak na sve tri matične knjige proveden je za tri četvorogodišnja razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Možemo ustvrditi kako su to tri ključna vremenska razdoblja u životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kasnije Kraljevine Jugoslavije. Prvo razdoblje obuhvaća razdoblje neposredno nakon Prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prije svega, u tako zadanom okviru nastojat će se analizirati utjecaj ratnih posljedica na demografski razvoj Gračana i Remeta. Ratni gubici, španjolska gripa i odnos seljaka prema novoj državnoj zajednici ključne su teme o kojima će se promišljati u prvom vremenskom razdoblju. Nakon toga analizirat će se događaji i procesi od 1928. do 1931. godine. Razdoblje je to u kojem dolazi do političkih previranja poradi atentata na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike u beogradskoj skupštini, a nastavlja se diktaturom kralja Aleksandra Karađorđevića. Istodobno je nastupila velika

⁹ Hrvatski Državni Arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Matične knjige župe Remete: Matična knjiga rođenih (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih (1929. – 1946.), Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.), Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.). Matične knjige župe Remete vođene su od osnutka župe 1812. godine. U posjedu župnog ureda bile su do 1949. godine. Iako su „Zakonom o matičnim knjigama“ matice u travnju 1946. godine trebale biti predane na vođenje matičnim uredima civilnih vlasti, remetski je župnik Leopold Rusan vršio upise i u vremenu nakon zakonskog roka. Tako je posljednji čitljiv upis u Matičnoj knjizi rođenih datiran 20. srpnja 1946, a knjiga je vođena do kraja godine, ali se zbog velikih oštećenja ne vide datumi. Matična knjiga vjenčanih ima posljednji upis 21. studenog 1948. godine, a Matična knjiga umrlih 11. siječnja 1949. godine. Nekoliko dana nakon toga, 19. siječnja vlasti su oduzele matične knjige iz župnog ureda i pohranile ih u matični ured. Zbog naknadnog vođenja matičnih knjiga remetski je župnik 3. ožujka 1949. godine kažnjen novčanom kaznom od 8000 dinara, odnosno s dva mjeseca prisilnog rada. Vidi: *Spomenica župe Remete 1930. – 1963.*, Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987, 117.

svjetska gospodarska kriza koja će utjecati i na prilike u Jugoslaviji. Navedeni događaji utjecat će i na seljake zagrebačke okolice koji će svoju egzistenciju nastojati rješavati u Zagrebu s osloncem na njegov gospodarski kapacitet.

Opća gospodarska kriza utjecat će na pad nataliteta. Doduše, negativni demografski pokazatelji biti će nadomješteni naseljavanjem stanovništva iz svih dijelova Hrvatske i Jugoslavije. Treće razdoblje (1938. – 1941.) na političkom je planu obilježeno stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. godine. Na lokalnoj razini dolazi do izražajnijeg nastojanja domicilnog stanovništva za pripajanjem gradu Zagrebu, što se očituje na svim razinama društvenog života i postupnom prihvaćanju gradskih obrazaca ponašanja.

U svrhu istraživanja napravljena je računalna baza podataka za sva tri navedena razdoblja. Za svako razdoblje konstruirana je forma koja je primjenjiva za sve matične knjige: matične knjige rođenih, matične knjige vjenčanih i matične knjige umrlih.

Matična knjiga rođenih prepisana je u računalnu bazu podataka u 21 rubriku: redni broj, datum rođenja, mjesec rođenja, godina rođenja, dan krštenja, mjesec krštenja, godina krštenja, ime djeteta, zakonito/nezakonito dijete, spol djeteta, ime oca, prezime oca, zanimanje oca, ime majke, vjera oca, mjesto rođenja, ime kuma/e, prezime kuma/e, zanimanje kuma/e, spol kuma, napomena. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka Matične knjige rođenih, upisani podaci za 989 osoba.

Matična knjiga vjenčanih prepisana je u računalnu bazu podataka u 25 rubrika; redni broj, datum vjenčanja, mjesec vjenčanja, godina vjenčanja, ime mladenca, prezime mladenca, zanimanje mladenca, mjesto rođenja mladenca, starost mladenca, predbračni status mladenca, vjera mladenca, ime mladenke, prezime mladenke, zanimanje mladenke, mjesto rođenja mladenke, starost mladenke, predbračni status mladenke, vjera mladenke, ime kuma 1, prezime kuma 1, zanimanje kuma 1, ime kuma 2, prezime kuma 2, zanimanje kuma 2, napomena. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka Matične knjige vjenčanih, upisani podaci za 328 vjenčana para.

Matična knjiga umrlih župe Remete prepisana je u računalnu bazu podataka u 19 rubrika; redni broj, datum smrti, mjesec smrti, godina smrti, ime pokojnika, prezime pokojnika, spol pokojnika, zanimanje pokojnika, mjesto rođenja pokojnika, mjesto stanovanja pokojnika, vjera pokojnika, starost pokojnika, uzrok smrti, primitak sakramenta, datum pokopa, mjesec pokopa, godina pokopa, groblje na kojem je pokojnik pokopan i napomena. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka Matične knjige umrlih župe Remete

upisani podaci za 709 osoba. Analiza matičnih knjiga velikim dijelom čini osnovu rada i rekonstruira povijest svakodnevice i demografski razvoj Upravne općine Gračani – Remete.

Drugi važan izvor tijekom izrade disertacije su *Listovi za domaćinstvo*.¹⁰ Naime, riječ je o obrascima za popis stanovništva 1931. godine. *Popis stanovništva, poljoprivrednih gazdinstava i stoke od 31. marta 1931. godine*, kako je glasio službeni naziv popisa, sadrži upite za svaku obitelj; *redni broj, prezime i ime starešine i svih članova domaćinstva, kad je rođen, mesto rođenja, zavičajna opština, veroispovest, narodnost, materinji jezik, zanimanje, primedba*. Svi su upitnici pisani na ekavici, ćirilicom i latinicom. U dnu obrasca nalaze se još dvije rubrike; *privremeno (prolazno) prisutna lica i rubrika privremeno odsutna lica*.¹¹

U navedene rubrike su osim osoba najčešće upisivani i podaci o imovini obitelji. Zbog toga ovaj izvor može koristiti i u proučavanju gospodarske povijesti jer bilježi popis stoke, veličinu posjeda i broj voćaka svake pojedine obitelji u Upravnoj općini Gračani – Remete.

Popis stanovništva, poljoprivrednih gazdinstava i stoke od 31. marta 1931. godine primjeren je izvor za proučavanje struktura obitelji na području Gračana i Remeta između dva svjetska rata. Nedostatak je što ne postoje slični obrasci za državni popis stanovništva iz 1921. godine s pomoću kojih bi metodom komparacije pokazao razlike u strukturi obitelji tijekom deset međuratnih godina. Gore opisani izvor samo je dio bogatog fonda pod nazivom *Upravna općina Gračani – Remete*.¹² Fond obuhvaća 44 knjige, 43 kutije i jedan omot do sada neobjavljenog materijala. Gradivo je grupirano u jedanest serija; 1. *Uprava 1921. – 1941.*, 13 knjiga i 26 kutija, 2. *Općinske financije, računovodstvo, blagajna i porezi 1902./1945.*, 24 knjige, 3 kutije i 1 omot, 3. *Mjesni sud 1921. – 1945.*, 3 knjige, 4. *Zabilježnice 1921. – 1945.*, 1 kutija, 5. *Evidencije o stanovništvu 1916., 1921. – 1942.*, 5 kutija, 6. *Vojne evidencije 1914., 1923.*, 2 knjige, 7. *Katastarske evidencije 1893./1931.*, 2 knjige, 5 kutija, 8. *Zdravstvene evidencije 1921. – 1940.*, 1 kutija, 9. *Dokumentacija o provedbi agrarne reforme 1919./1931.*, 1 kutija, 10. *Poljoprivreda, stočarstvo i turizam 1922./1944.*, 0,8 kutija, 11. *Ostala dokumentacija 1920. – 1943.*, 0,2 kutija.

¹⁰ Državni Arhiv u Zagrebu (dalje: DAZG), HR DAZG Upravna općina Gračani – Remete (dalje: UOGR), Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.

¹¹ Popis stanovništva 1931. godine vodio se načelom prisutnog stanovništva, što znači da su bile popisane sve one osobe koje su se na mjestu popisa zatekle u kritičnom trenutku. Istom je metodom vršen i prvi popis stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine. Druga metoda je ona u kojoj se popisuju stanovništvo sa stalnim mjestom boravka. Tom su metodom vršeni popisi 1857., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991. godine.

¹² HR DAZG 19, UOGR.

Iz navedene građe spomenutih arhivskih fondova moguće je saznati niz podataka s pomoću kojih upotpunjujem rezultate matičnih knjiga čime je moguće ostvariti povijesnodemografsku sinzetu. Fond pruža mnoge podatke o imovinskom stanju stanovnika, vojnim obveznicima, ratnim i civilnim invalidima, obrtnicima, posjednicima, bolesnima, stranicima, razvedenima, romskoj zajednici, ljudima pod nadzorom policije i nizu drugih podataka. Sve navedeno čini ga uz matične knjige župe Remete primarnim izvorom za pisanje ovog rada.

Knjige *Status animarum* (Stanje duša) župe Remete vođene su od 1818. godine te su izvor za proučavanje struktura obitelji na području remetske župe. Prva knjiga vođena je za prvu polovicu 19. stoljeća i posjeduje samo osnovne podatke o svakoj obitelji, selo u kojoj živi obitelj i broj članova kućanstva.¹³ Upise u knjige vodili su remetski župnici: Vajkardo Rajzner (1816. – 1856.), Pavao Joža (1856. – 1860.), Matija Pavlec (1860. – 1890.), Gustav Lepušić (1890. – 1915.), Dragutin Peček (1915. – 1916.) i Leopold Rusan (1916. – 1963.)¹⁴

Iako vrijedne, knjige *Status animarum* župe Remete imaju i određenih nedostataka. Prije svega riječ je o njihovom nepotpunom vođenju neposredno pred početak Drugoga svjetskog rata kada se povećao broj stanovnika, a župnik Leopold Rusan više nije uspijevao pratiti demografski razvoj svoje župe pa dolazi do određenih razlika upisa u matične knjige i u *Status animarum*. Unatoč tome stranice posvećene „starosjedilačkim“ obiteljima uredno su vođene sa sljedećim rubrikama: *prezime obitelji, ime osobe, datum rođenja, datum krštenja, datum krizmanja, datum vjenčanja, datum smrti, čudoređe i napomena*. Svaka obitelj bila je zapisana na zasebnoj stranici, odnosno u kasnijim razdobljima i na više stranica. Također je svako selo u župi vođeno u zasebnom dijelu knjige. Tako imamo podatke za sela; Remete, Gračani, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Bliznec, Zvečaj, Dolje i Čret.¹⁵

Sljedeći je izvor također vezan uz remetske župnike, a riječ je o građi pod naslovom *Spomenica župe Remete*. Pisana je u razdoblju od 1890. do 1963. godine. *Spomenica* župe Remete podijeljena je u dvije zasebne knjige. Prva je vođena za razdoblje od 1890. do 1929. godine, a druga za razdoblje od 1930. do 1963. godine. Zbog toga će u bilješkama prvi dio biti naveden kao *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.), a drugi kao *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.). Najveći nedostatak prve knjige svakako su stranice bez numeracija, dok su u drugoj knjizi stranice uredno označene. Prvi autor *Spomenice* bio je Gustav Lepušić, drugi Dragutin Peček, a treći i posljednji Leopold Rusan. Većina teksta

¹³ *Status animarum pro anno 1818*.

¹⁴ Ante SEKULIĆ, *Remete – Pavlini u Hrvatskoj*, Zagreb, 1986., 117. – 118.

¹⁵ *Status animarum župe Remete*.

pisana je od strane Leopolda Rusan u razdoblju njegovog upravljanja župom, od 1916. do njegove smrti 1963. godine. Upravo to razdoblje obuhvaća međuratni period kojim se bavi ovo istraživanje. U svojem vođenju župne Spomenice Leopold Rusan bio je pedantan i temeljit. Nije zapisivao samo događaje vezane uz vjerski život župe, već je ulazio u sve segmente života svojih župljana, ali i opisivao svjetska društveno – politička kretanja te njihove utjecaje na lokalne prilike. U njegovim bogatim zapisima možemo čitati o sljedećim temama; broju stanovnika župe, broju kuća u župi, padu nataliteta, migracijama, bolestima od kojih boluju njegovi župljani, poslovima kojima se bave, njihovoj naobrazbi, čudoređu i odnosu prema Crkvi i državi, njihovom načinu odijevanja, njihovoj prehrani, svetkovinama i običajima koje obdržavaju, porijeklu pojedinih obitelji i izumiranju određenih rodova i prezimena. *Spomenica* je dakle svojevrsno kazalo demografskih, društvenih i političkih promjena na području župe Remete u prvoj polovici 20. stoljeća. Iako je riječ o vrlo vrijednoj građi njen je najveći nedostatak neprovjerljivost izvora kojima se Rusan služi, kao i donošenje zaključaka na temelju vlastitih promišljanja i gledišta u kojima se često očituje animozitet prema određenim osobama i pojavama, pa čak i onim pozitivnim iz današnjeg kuta gledanja, a o čemu će više biti riječi u poglavlju posvećenom seoskim elitama.¹⁶

Ljetopis škole Gračani pisan je od strane učitelja Pučke škole u Gračanima počevši s 1904. godinom, kao godinom osnutka škole.¹⁷ Autori *Ljetopisa* bili su sljedeći učitelji; Josip Luš (1904. – 1905.), Franjo Kovačić (1905. – 1909.), Marko Horvatić (1909. – 1913.), Stanislav Horvatin (1913. – 1933.), Zvonimir Tahmina (1933. – 1941.), Mato Ivanušić (1941. – 1954.) Zvonimir Has (1954. – 1959.). Slično kao i kod *Spomenice župe Remete* riječ je o građi u kojoj učitelji, u nešto manjoj mjeri od župnika, upisuju svakodnevna zbivanja u Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu, prate demografske promjene, promjene u načinu života stanovništva, bolesti koje haraju, posljedice dvaju svjetskih ratova na život stanovništva, obrazovanost, prehranu i način odijevanja stanovnika, a uz sve to i upisuju podatke vezane uz rad škole. Zbog toga je *Ljetopis* poput *Spomenice župe Remete* kvalitetan izvor za istraživanje međuratne svakodnevice. Istovjetne su i mane ova dva izvora, s tim što su učitelji svoje stavove o politici i društvu mijenjali u skladu s trenutnim režimima, za razliku od *Spomenice* u kojima se župnici drže svojih vjerskih nazora bez podilaženja trenutnim nositeljima vlasti.

¹⁶ Župnik Leopold Rusan negodovao je poradi zapošljavanja ljudi u gradu, iako su seljaci Upravne općine Gračani – Remete na taj način barem djelomično rješavali egzistencijalne probleme.

¹⁷ *Ljetopis škole Gračani*, iako je zapravo riječ o školskoj Spomenici izvornik je vođen pod nazivom *Ljetopis*, pa ga kao takvog i navodimo. Danas je pohranjen u knjižnici Osnovne škole Gračani.

U svrhu istraživanja proučen je i fond pod nazivom *Državna mješovita pučka škola Gračani*.¹⁸ Fond se sastoji od pet serija s ukupno 6 knjiga, 3 kutije, 3 svežnja, 1 fascikla i 1 omota. Gradivo je najvećim dijelom vezano uz školsku dokumentaciju te može pomoći u određenim aspektima istraživanja, osobito onima koji su vezani za život učitelja i njihovih obitelji. Pučku školu u Gračanima pohađala su djeca iz sela Gračani, Zvečaj, Dolje i Bliznec, dok su djeca iz Remeta, Donjeg Bukovca, Gornjeg Bukovca i Čreta pohađala školu Remetama. *Spomenica škole Remete* pohranjena je u Državnom Arhivu u Zagrebu unutar fonda pod nazivom *Državna mješovita pučka škola Remete*.¹⁹

Za razliku od *Ljetopisa škole Gračani* u kojem su sadržani brojni podaci koji se odnose na svakodnevni život stanovnika, *Spomenica škole Remete* autoru Andrije Mihaljevića koji je obnašao dužnost učitelja, gotovo se u potpunosti odnosi na rad i djelatnost škole. Zbog toga je njena iskoristivost u svrhu ovog istraživanja vrlo mala. Fond se sastoji od sedam serija s ukupno 10 knjiga, 6 kutija, 2 svežnja, 1 fascikla i 3 omota.

Među arhivsko gradivo možemo uvrstiti i neobjavljene rukopise zagrebačkog kanonika Kamila Dočkala o remetskoj crkvi i samostanu, a koji su vrijedan prinos proučavanju stanovništva Gračana i Remeta u razdoblju od kraja 16. do kraja 18. stoljeća.²⁰

Kao što je već rečeno nedostatan je broj hrvatskih povjesničara koji su svoje radove posvetili zagrebačkoj okolini, a još je manji broj onih koji su se osvrnuli na područje Gračana i Remeta. Štoviše i oni rijetki koji su napisali poneke radove vezane uz prostor obuhvaćen ovim istraživanjem, zanimali su se za sasvim druga istraživačka pitanja i druge vremenske okvire, uglavnom vezane za stariju povijest. Zbog toga je iskoristivost objavljene literature mala, a glavno težište ovog istraživanja stavljeno je na arhivsku građu. Ipak treba istaknuti kako su Remete donekle privukle pozornost hrvatskih povjesničara. Razlog je zainteresiranost crkvenim redom Pavlina, koji su već krajem 13. stoljeća na ovom području sagradili samostan i crkvu Blažene Djevice Marije, što je usmjerilo zanimanje povjesničara, ali i povjesničara umjetnosti.²¹

¹⁸ HR DAZG 183. Državna mješovita pučka škola Gračani.

¹⁹ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

²⁰ Kamilo DOČKAL, Samostan Blažene Djevice Marije u Remetama, Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU), Zagreb. Za izradu ovog rada korištena je kopija Dočkalovih spisa u posjedu Karmelskog samostana Majke Božje Remetske u Remetama.

²¹ Tako su primjerice o povijesti crkve Blažene Djevice Marije u Remetama napisani brojni radovi. Vidi; Doris BARIČEVIĆ, „Umjetnički spomenici Remeta u drvu i kamenu“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978., Ivan BOJNIČIĆ, „Remete kraj Zagreba“, *Jutarnji list*, Zagreb, br. 3870., 1922.,

Remetsko svetište bilo je i predmetom znanstvenog interesa inozemnih povjesničara. Tako je Rudolf Grulich 1995. godine objavio knjigu pod nazivom „Advocata Croatiae. Wallfahrten in Kroatien und seinen Nachbar – ländern“ – „Odvjetnica Hrvatske. Hodočašća u Hrvatskoj i njezinim susjednim zemljama“.²² Knjiga, čiji je predgovor napisao kardinal Franjo Kuharić, govori o marijanskim svetištima u Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji, Crnoj Gori, Kosovu i Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na remetsko svetište, čiji naslov i nosi. Povijesna dimenzija Remeta na znanstveni je način obrađena u historiografskim djelima Janka Barlea i Ante Sekulića.²³ Iako je i Barle naglasak svoga rada stavio na umjetničke vrijednosti remetske crkve i samostana, dobrim se dijelom posvetio i povijesnim događajima. Prije svega obradio je povijest Pavlina, sve do ukinuća reda krajem 18. stoljeća. Barleovo je djelo korisno i za proučavanje kapelice svetog Mihalja u Gračanima. Sekulićeva je knjiga s druge strane zapravo povijesna sinteza koja se više bavi povijesnom događajnicom, a tek manjim dijelom arhitekturom remetske crkve i samostana. Autor je dio rada posvetio i remetskim žiteljima, pa je ovo jedini objavljeni znanstveni rad koji se, doduše u vrlo skromnom obliku, bavi demografskim razvojem Remeta. Obje su knjige prioritet stavile na srednjovjekovnu i novovjekovnu povijest, ali ipak pružaju određen temelj za daljnja istraživanja. I dok za proučavanje povijesti Remeta postoji barem donekle relevantna literatura za povijest Gračana kao druge, odnosno prve sastavnice ovoga istraživanja, postoji tek jedan znanstveni rad.

Knjiga „Gračanska kronika“ u sadržajnom se kontekstu odnosi na povijest Gračana od prvog spomena imena Gračani u 14. stoljeću, pa sve do suvremene povijesti i Domovinskog rata.²⁴

Navedeni radovi jedine su monografije koje se na znanstveni način bave isključivo Remetama, odnosno Gračanima. Zagrebačka povjesničarka i dugogodišnja djelatnica Muzeja grada Zagreba Lelja Dobronić, u monografiji „Stari vijenac sela oko Zagreba“ obradila je povijest

ŽELJKO JIROUŠEK, „Stara pavlinska crkva i samostan u Remetama kraj Zagreba“, *Jutarnji list*, Zagreb, br. 27, 1933., Ivan KRAPAC, „Samostan remetski“, *Katolički list*, Zagreb, 1870., Marija MIRKOVIĆ, „Zidne slike u crkvi Majke božje Remetske“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978., Leopold RUSAN, *Gospa Remetska*, Zagreb, 1925., Marijana SCHNEIDER, „Likovni izvor za kulturnu povijest – zavjetne freske u Remetama“, *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, br. IV., 1968., Ista, „Likovni dokumenti dokumenti građevnoj povijesti Remeta“, *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, br. III., 1963., Ante STANTIĆ, „Kratak pregled povijesti remetske crkve i samostana“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978., Ivan Krstitelj TKALČIĆ, „Remete“, *Vienac*, Zagreb, br. 52.857., 1880.

²² Rudolf GRULICH, *Advocata Croatiae. Wallfahrten in Kroatien und seinen Nachbar – ländern*, Gießen, 1995.

²³ Janko BARLE, *Remete – povijesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, Zagreb, 1914., Ante SEKULIĆ, *Remete*, Zagreb, 1987.

²⁴ Domagoj NOVOSEL, *Gračanska kronika*, Zagreb, 2008.

sela zagrebačke okolice do kraja 19. stoljeća, a između ostalih svoja su poglavlja u knjizi zauzeli Gračani i Remete.²⁵

Potrebno je navesti još jedan rad koji je posvećen demografskom razvoju sela zagrebačke okolice. Riječ je o članku pod naslovom „Kretanje i struktura stanovništva Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“ u kojem autori na temelju crkvenih izvora podataka obrađuju stanovništvo sela Trnje, Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Zvečaj, Dolje, Gračani i posjeda Kalinje u vremenu od 1801. do 1857. godine.²⁶

Iako navedeni rad izlazi van vremenskih okvira kojeg razmatramo u ovoj disertaciji, ipak je kvalitetan pokazatelj prethodnih trendova na ovim istraživanjem obuhvaćenom području. Budući se ovaj rad zasniva na povijesnodemografskoj analizi, korišteni su i oni objavljeni radove koji u svojoj analizi ne obuhvaćaju prostor Gračana i Remeta, ali pružaju pomoć uvidom u metodologiju rada.

Prije svega treba spomenuti knjigu „Povijesna demografija Hrvatske“ autora Vladimira Stipetića i Nenada Vekarića, čiji je rad zapravo svojevrсни priručnik za sve one koji se žele baviti povijesnom demografijom.²⁷

„Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.)“ Mirka Korenčića predstavlja nezaobilazno djelo tijekom analiziranja svih popisa stanovništva u naslovu naznačenog razdoblja.²⁸ Alica Wertheimer – Baletić objavila je knjigu „Stanovništvo i razvoj“ koja prikazuje demografska kretanja stanovništva Hrvatske, Europe i svijeta.²⁹ Također je dobro navesti rad naslova „Život i smrt u Puli. Starosjedioci i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća“, djelo Miroslava Bertose, plod njegovog dugogodišnjeg rada na puljskim matičnim knjigama.³⁰ Riječ je o knjizi koji može biti dobar primjer svim istraživačima koji se nastoje baviti proučavanjem matičnih knjiga. Isti je autor objavio djelo „Izazovi povijesnog zanata, Lokalna povijest i sveopći modeli“ u kojem je pokazao što sve može biti polje interesa povjesničara kao znanstvenika, a između ostalog znatan je dio teksta posvećen upravo povijesnoj demografiji.³¹

Božena Vranješ Šoljan objavila je knjigu pod nazivom „Stanovništvo i naselja Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća“ u kojoj analizira stanovništvo urbanih sredina sjeverne

²⁵ Lelja DOBRONIĆ, *Stari vijenac sela oko Zagreba*, Zagreb, 2003., 79. – 86., 109. – 114.

²⁶ Damir KARBIĆ, Zoran, LADIĆ, „Kretanje i struktura stanovništva u naseljima Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“, *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb, 1994., 251. – 275.

²⁷ Vladimir STIPETIĆ, Nenad VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004.

²⁸ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.)*, Zagreb, 1979.

²⁹ Alica WERTHEIMER – BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.

³⁰ Miroslav BERTOŠA, *Život i smrt u Puli. Starosjedioci i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.

³¹ ISTI, *Izazovi povijesnog zanata, Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, 2002.

Hrvatske.³²

„Povijest Požege i njezina stanovništva 1910. – 1921.“ Hrvoja Čape obrađuje stanovništvo ovog slavonskog grada na temelju upisa u matične knjige, a autor opisuje i životnu svakodnevicu građana.³³

Stjepan Krivošić objavio je dva važna djela koja se tiču stanovništva sjeverozapadne Hrvatske; „Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća“³⁴ i „Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća“.³⁵ Krivošić se između ostalog bavio i proučavanjem struktura obitelji, što je i znanstveni interes Suzane Leček u knjizi pod naslovom „Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941“.³⁶ Metodom usmene povijesti autorica analizira svakodnevicu stanovnika sela uže i šire okolice Zagreba. Iako u istraživanju nisu ispitani kazivači iz Gračana i Remeta, analizirani su odgovori tri kazivačice iz susjednih Šestina, jednog kazivača iz Mikulića te dvoje kazivača iz Čučerja, što svakako nudi mogućnost komparacije prilikom istraživanja obiteljskih struktura obitelji na području Upravne općine Gračani – Remete.³⁷

Vremenski okvir istraživanja, omeđen razdobljem između dva svjetska rata na teritoriju Hrvatske, upućuje i pregled one literature koja se ne bavi nužno proučavanjem stanovništva, ali pruža spoznaje političkih, društvenih i gospodarskih događaja koje su utjecale na život stanovništva općine. U ovu se skupinu mogu ubrojiti sljedeće knjige i doktorske disertacije: „Kako živi narod“,³⁸ „Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj“,³⁹ „Hrvatska na mučilištu“,⁴⁰ „Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)“ – doktorska disertacija,⁴¹ „Tisućljetni Zagreb“,⁴² „Obrtništvo Zagreba“,⁴³ „Radni slojevi Zagreba 1918. – 1931.“,⁴⁴ „Znanost i svjetonazor –

³² Božena VRANJEŠ ŠOLJAN, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Zagreb, 1990.

³³ Hrvoja ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, Jastrebarsko, 2009.

³⁴ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981.

³⁵ ISTI, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.

³⁶ Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2003.

³⁷ Isto, 515.

³⁸ Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod*, Zagreb, 1939.

³⁹ Željko DUGAC, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2010.

⁴⁰ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992. Riječ je o pretisku Horvatove knjige tiskane 1942. godine, koju je za tisak priredio Hrvoja Matković.

⁴¹ Goran HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2011.

⁴² Ivan KAMPUŠ, Igor KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb, 1988.

⁴³ Mira KOLAR, *Obrtništvo Zagreba*, Zagreb, 2005.

⁴⁴ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba*, Zagreb, 1973.

Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.“,⁴⁵ „Povijest Hrvatske seljačke stranke“,⁴⁶ „Povijest Jugoslavije“,⁴⁷ „Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.“.⁴⁸ Što se tiče radova publiciranih u periodičkim časopisima, a posvećenima stanovništvu Gračana i Remeta, oni ne postoje u bibliografiji hrvatskih povjesničara. Kao radovi relevantni za ovo istraživanje mogu poslužiti članci Vlatke Leskovec⁴⁹ i Suzane Leček⁵⁰, koji su posvećeni stanovništvu susjednih sela i njihovoj životnoj svakodnevici. Proučavanjem stanovništva Zagrebačkog Prigorja bavile su se i druge, povijesti srodne znanosti, prije svega etnologija i sociologija.⁵¹

Posebnu grupu radova čine razne prigodne monografije folklornih društava i škola.⁵² Kako je riječ o radovima namijenjenima široj populaciji malo je podataka koji su relevantni za ovo istraživanje. Prije svega zbog toga što tekstovi većinom nisu temeljeni na arhivskoj građi, a

⁴⁵ Suzana LEČEK, Tihana PETROVIĆ LEŠ, Znanost i svjetonazor – Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941., Zagreb, 2010.

⁴⁶ Hrvoje MATKOVIĆ, Povijest Hrvatske seljačke stranke, Zagreb, 1999.

⁴⁷ ISTI, Povijest Jugoslavije, Zagreb, 1998.

⁴⁸ Ivica ŠUTE, *Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Zagreb, 2010.

⁴⁹ Vlatka LESKOVEC, „Život u Šestinama između Prvoga i Drugoga svjetskog rata“, *Povijest u nastavi*, 7/2009., br. 1 (13), 54. – 59.

⁵⁰ S. LEČEK, „Nisu dali gospodar z ruk, Starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata“, *Etnološka tribina*, 30/2000., br. 23, 25. – 47., ISTA, „Dobila je kuliko su roditelji davali, ni po zakonu, Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“, *Povijesni prilozi*, 21/2001., br. 21, 221. – 246., ISTA, „A mi sme kak su stari rekli...Mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“, *Etnološka tribina*, 29/1999., br. 22, 231. – 246., ISTA, „Nisme meli vremena za igrati se...Djetinjstvo na selu 1918. – 1941.“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 30/1997., br. 1, 209. – 244., ISTA, „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog Zagorja (1918. – 1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 31/1999., br. 2, 279. – 305.

⁵¹ Riječ je o temama koje nisu nužno vezane za Remete i Gračane, ali jesu za Zagrebačko prigorje i život njegovog stanovništva promatranog kroz etnologiju i sociologiju. Vidi primjerice: Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, 19/1989., br. 12, 5. – 20., Ivanka VRTOVEC, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3, 39. – 44., Jela NOVAK, „Seljački dom u Zvečaju“, *Narodna starina*, 2/1923., br. 5, 168. – 172., Divna ZEČEVIĆ, „Remetska književna kronika“, *Narodna umjetnost – hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 32/1995., br. 2, 65. – 107., ISTA, „Svakodnevno pripovijedanje i usmena književna tradicija u prigradskom selu Šestinski Kraljevec“, *Narodna umjetnost – hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 12/1976., br. 1, 123. – 140., Vladimir TKALČIĆ, „Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore“, *Narodna starina*, 4/1925., br. 10, 133. – 164., Domagoj NOVOSEL, „Adventske i božićne običaji u Gračanima kraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 45(222)/2012., br. 4 – 5(317 – 318), 89. – 100., ISTI, „Fašnički običaji u Gračanima kraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 47(228)/2014., br. 1 – 2(326 – 327), 97. – 106., ISTI, „Gračani 1918. – 1950.“, *Politički zatvorenik – glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika*, 15/2006., br. 168, 40. – 42., *Etnografska baština okolice Zagreba*, (gl. ur. Mario PETRIĆ, Marijan SINKOVIĆ), Zagreb, 1988.

⁵² Vidi primjerice: *Spomenica – Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1957.*, Gračani, 1957., *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1997.*, (gl. ur. Stjepan BANIĆ), Zagreb – Gračani, 1997., *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, Zagreb, 2007., *Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete*, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), Zagreb – Remete, 2000., *90 godina Osnovne škole u Gračanima 1904. – 1994.*, (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 1994., *100 godina škole u Gračanima 1904. – 2004.*, (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 2004., *Osnovna škola Bukovec – trideseta obljetnica rada 1967. – 1997.*, (gl. ur. Zdenka Moslavac), Zagreb, 1997., *150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009.*, (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009.

podaci su uglavnom neselektivno i bez bilježaka prepisivani iz jednog u drugi rad. Glorifikacija prošlosti vlastitih obitelji i nedostatak kritike ponajveća su zamjerka onih radova koji su posvećeni pojedinim gračanskim obiteljima i rodovima.⁵³ No budući je riječ o obiteljskim monografijama navedeni radovi mogu poslužiti, ali primjenom metode kritike izvora pri korištenju i usporedbu s izvornim gradivom. Osobito je zanimljivo vidjeti kako su određeni rodovi promišljali o sebi u kontekstu širih društvenih procesa i zbivanja.

Iako memoaristika ne podliježe historiografskom znanstvenom aparatu, korišten je i određen memoarskih radova. Znatan je broj autora, stanovnika Gračana, Remeta i okolnih sela koji su ostavili niz zanimljiv zapisa o povijesti, stanovništvu i životnoj svakodnevnici rodnoga kraja. Jedan dio radova objavljen je u periodičkim publikacijama, no ponajveći broj nalazi se u rukopisima te vjerojatno zbog poodmakle životne dobi ili preminulih autora nikada neće biti objavljeni. Kvalitetom i uporabljivošću svojih radova svakako se izdvajaju dvojica autora; Mirko Banek i Vlado Šelendić s nekoliko zanimljivih i vrijednih članaka.⁵⁴ Također treba spomenuti i zapis Alojzija Fagača o stanovništvu i običajima Gornjeg Bukovca, a koji je također ostao neobjavljen u rukopisu.⁵⁵ Obzirom su spomenuti autori uglavnom bili okrenuti stanovništvu i povijesti svakodnevice, što je tema ove disertacije, njihovi su radovi vrijedni izvori, ali tek na razini sjećanja. Stoga ih je također potrebno izuzetno kritički vrednovati. Potrebno ja nadodati kako je jedan od nedostataka navedenih radova često nenumeriranje stranica.

O povijesti Gračana i Remeta, a sukladno tome i stanovništvu navedenih sela, postoje i mnogobrojni radovi objavljeni u župnim časopisima „Mihael“ – bilten župe svetog Mihaela Gračani,⁵⁶ odnosno „Advocata Croatiae“ župe Remete.⁵⁷

⁵³ Đurđica BELIĆ, *Kronologija moga zavičaja Gračana i rodoslovno stablo moje obitelji Belić, Kos – Bujan i Trnčević*, Zagreb, 2007., Berislav ČEGLJ, *Prezime Čegelj ili Zvečajska kronika*, Zagreb, 2014., Nikolina MARINIĆ, *Pater Stanko Juraj Banić*, Zagreb, 2005.

⁵⁴ Mirko BANEK, „Kućne zadruge u Gračanima“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 27/1994., br. 1, 41. – 44., ISTI, „Povijest Gračana“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 31/1998., br. 3 – 4, 121. – 128., ISTI, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), „Rodoslovlje roda Banek“ (neobjavljen rad), Vlado ŠELENĐIĆ, „Mlinovi na potoku Bliznecu“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1984., ISTI, „Naselja u podnožju Zagrebačke gore i njihovi stanovnici“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1985., ISTI, „U što su sve vjerovali naši stari“, *Danica – Katolički kalendar*, Zagreb, 1988., „Advent i Božić naše mladosti (župa Remete prije 60 godina, zapisano 1980tih)“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 2/1997., br. 5, 12. – 13. ISTI, „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad).

⁵⁵ Alojzije FAGAČ, „Narod i njegovi običaji kroz godinu i svetkovine“ (neobjavljen rad)

⁵⁶ *Mihael – glasilo župe Gračani* (1983. – 2013.)

⁵⁷ *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske* (1996. – 2013.)

Što se tiče novinskih članaka relevantnih za ovu temu oni su vrlo rijetki i uglavnom se odnose na prikaz sela i seljaštva od strane novinara, koji su u svojim reportažama nastojali prikazati atmosferu prigradskih sela građanima Zagreba i potaknuti ih na posjet ionako poznatim izletištim u Gračanima i Remetama.⁵⁸

Osim navedene arhivske građe i literature u istraživanju su se korišteni i statistički podaci. Najvažniji su podaci vezani za stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju objavljeni u službenom glasilu pod naslovom *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba* iz 1931. godine.⁵⁹ Ovaj kapitalan izvor podataka u potpunosti analizira državne popise stanovništva iz 1921. i 1931. godine na području grada Zagreba i susjednih općina. Uz pomoć njega moguće je u potpunosti razjasniti demografska kretanja u Upravnoj općini Gračani – Remete između dva rata te, ono što je osobito bitno za povijesnu demografiju, usporediti rezultate sa susjednim općinama.

Drugi važan statistički izvor podataka je *Statistički godišnjak Jugoslavije*. U ovom radu korišten je *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.* koji donosi raznovrsne statističke podatke s područja demografije, gospodarstva i industrije Jugoslavije u navedenom razdoblju.⁶⁰ U radu je korišten i *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929.*,⁶¹ kao i *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931.*⁶²

Navedeni državni statistički godišnjaci omogućili su nam komparaciju demografskog i gospodarskog stanja Upravne općine Gračani Remete s drugim krajevima Jugoslavije i Hrvatske. Na žalost usporedbe s drugim općinama u Jugoslaviji i Hrvatskoj najčešće nisu moguće jer su statistički podaci formirani na razinama banovina ili gradova.

Na kraju prikaza o arhivskoj građi i literaturi spoznaje smo kako su u hrvatskoj historiografiji izostali radovi kojima su predmet znanstvenog interesa Gračani i Remete.

⁵⁸ Vidi primjerice: „Tipično proštenje u okolici Zagreba“, *Svijet* (Zagreb), br. 15, 5. X. 1935., 283. – 284., „Proštenje u Remetama“, *Eva* (Zagreb), br. 2, 1938., 195., „Podrijetlo sela Gračani kod Zagreba“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 66, 18. III. 1943., 8., „Remete“, *Novine* (Zagreb), br. 83, 21. VI. 1943., 28.

⁵⁹ Eduard SCHREIBER, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba*, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

⁶⁰ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989.

⁶¹ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929. – opšta državna statistika*, Beograd, 1932.

⁶² *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika*, Beograd, 1934.

1.3. Napomene o povijesnoj demografiji

Mišljenja smo kako je potrebno obratiti pozornost i na razvoj povijesne demografije kao zasebne cjeline unutar historiografije, poglavito u odnosu na znanstveni karakter disertacije. Velik doprinos razvoju ove relativno nove discipline dala je poznata francuska *L'Ecole des Annales*, ali je sam naziv prvi puta 1933. godine upotrijebio Jean Bourdon u svom referatu pod nazivom *Les Methodes et la demographie historique* na VII. međunarodnom kongresu povijesnih znanosti.⁶³ Iako je nastala u okrilju povijesne znanosti, povijesna je demografija znatno proširila svoje područje istraživanja, koristeći pomoć raznih drugih disciplina poput etnologije, sociologije, antropologije i geografije.⁶⁴ Uključivanjem novih znanosti u povijesna istraživanja francuski povjesničari učinili su svoja istraživanja multidisciplinarnim, a gotovo cijelu svoju okolinu predmetom zanimanja. *L'Ecole des Annales* nije više samo vodila brigu oko tradicionalne povijesti koja je svu svoju pažnju usmjerila prema povijesnoj događajnici, već je svoje zanimanje koncentrirala oko problema cijena, nadnica, uroda, demografskih kretanja, gospodarskih i klimatskih ciklusa i slično.⁶⁵ Shvativši važnost matičnih knjiga kao prvorazrednih izvora za proučavanje povijesti svakodnevne, francuski su istraživači kreirali novi metodološki pristup unutar historiografije. Godine 1956. dane su i prve upute o korištenju matičnih knjiga kao povijesnih izvora.⁶⁶ Tijekom vremena povijesna se demografija podijelila u nekoliko smjerova; tradicijski i povijesno – ekonomski smjer, demografsko – statistički smjer, povijesno – medicinski i antropološki smjer, dokumentaristički i genealoški smjer, demogeografski smjer, socijalnoantropološki smjer.⁶⁷ Upravo u okrilju socijalnoantropološkog smjera razvija se i ovaj rad. Prihvaćajući demografski pristup kao metodu, a ne kao cilj socijalnoantropološki smjer analizira obitelj, ali ne kao jedinku nego dio sustava koji potom čini zaokuženu sliku jednog društva.⁶⁸ Na taj način brojčani pokazatelji dobiveni analizom matičnih knjiga i popisa stanovništva postaju temelj koji se nadograđuje onim izvorima koji govore o svakodnevnom životu stanovnika Uprave općine Gračani – Remete, čime dobivamo uvid u cjelovit razvoj stanovništva kroz vremensko razdoblje između dva svjetska rata.

⁶³ V. STIPETIĆ, N. VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004., 9. O *Školi anala* vidi sljedeće radove; Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, Zagreb, 2004., Marc BLOCH, *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Zagreb, 2009., Gerda NEYER, *The Demography of Europe*, Dordrecht, 2013., Neven BUDAK, „Anali u hrvatskoj historiografiji“, *Zbornik mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 459. – 467., Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, 1980., ISTA, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 2001., *Annales school – critical assessments*, (gl. ur. Stuart Clark), sv. 2, London, 1999.

⁶⁴ Isto, 10.

⁶⁵ M. BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata, Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, 2002., 284.

⁶⁶ V. STIPETIĆ, M. VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004., 11.

⁶⁷ ISTI, 12. – 21.

⁶⁸ ISTI, 21.

2. POVIJESNI PREGLED RAZVOJA GRAČANA I REMETA

2.1. Gračani i Remete – prostor

Kao što je naznačeno u prvom poglavlju prostor Gračana i Remeta sastavni je dio regije Zagrebačko Prigorje. Potrebno je naglasiti kako tragovi ljudskih zajednica na ovom području sežu još iz antičkog doba. Osobito je u Gračanima pronađeno nekoliko značajnih nalaza.⁶⁹ Osnivanjem Zagrebačke biskupije 1094. godine započinje i intenzivniji razvoj Gradeca i Kaptola koji će biti ključan čimbenik u oblikovanju svoje okolice, između ostalih Gračana i Remeta. Prvi spomen imena Gračani seže u 1334. godinu, kada se selo spominje u Statutima Stolnog kaptol zagrebačkog.⁷⁰ Postoje naznake kako je samo naselje i starije, jer se već 1201. godine u povelji kralja Emerika spominje *Mons Ixes* (brežuljak Isce), a imenom Isce naziva se danas ulica i najstariji dio Gračana uz crkvu svetog Mihalja.⁷¹

Toponim *Bliznec* također se pojavljuje prije samog imena *Gračani*, već oko 1250. godine, a riječ je o dijelu današnjih Gračana.⁷²

Većina se autora slaže kako je sam naziv *Gračani* označavao pripadnost naselja gradskoj općini Gradec, iako su postojala i suprotna gledišta.⁷³

Istočno od Gračana smjestile su se Remete. Prvotni naziv Kratki dol ubrzo je ustuknuo pred nazivom *Remete* koji su nadjenuli redovnici sv. Pavla Pustinjaka, u Hrvatskoj prozvani *pavlini* ili *eremiti*.⁷⁴ Upravo od latinske riječi *eremus* – *pustinja*, nastalo je ime naselja Remete.⁷⁵ Sa sigurnošću se može tvrditi da su pavlini 1288. godine u Remetama posjedovali samostan i crkvicu Blažene Djevice Marije, što je značilo i početak naseljavanja samostanskog posjeda.⁷⁶

U arhivskim se vrelima spominju i okolni zaseoci kao zameci kasnijih sela koja će gravitirati Gračanima, odnosno Remetama. S gračanske strane riječ je o već spomenutom Bliznecu,

⁶⁹ O antičkim nalazima na području Gračana vidi sljedeće radove; Josip KLEMENC, *Archeologische karte von Jugoslawien: Blatt Zagreb*, Beograd, 1938., 18., Vjekoslav KLAJČ, *Zagreb 1910. – 1913.*, Zagreb, 17.

⁷⁰ L. DOBRONIĆ, *Stari vijenac sela oko Zagreba*, 80.

⁷¹ Mirko MARKOVIĆ, *Zagrebačke starine – prilozi poznavanju prošlosti grada Zagreba*, Zagreb, 2006., 196.

⁷² O Bliznecu vidi sljedeće radove: Juraj ČUK, *Povijest grada Zagreba do 1350. godine*, Garešnica, 1933., 9., Nada KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., 309.

⁷³ Juraj Čuk smatrao je kako su Gračani zapravo najstariji dio grada Zagreba; *U rano doba nakon doseljenja našeg naroda bio je od samog Zagreba važniji sjeverni dio središnjeg kraja pod samom Medvjednicom, koji i danas stoji izvan područja grada Zagreba. Najstariji Zagreb zapravo su Gračani (...) Gračani su po značenju ono što su Pragu Hradčani, stan kneza ili župana, čedan tako, da je nestao bez traga. Na ovu službu Gračana upućuju nas i ostale prilike kraja u davnini, kako ih nešto po ispravama, a nešto po sačuvanim nazivima otkrivamo.* Vidi: Juraj ČUK, *Povijest grada Zagreba do 1350. godine*, 8. – 9.

⁷⁴ L. DOBRONIĆ, *Stari vijenac sela oko Zagreb*, 110.

⁷⁵ A. SEKULIĆ, *Remete – Pavlini u Hrvatskoj*, 16.

⁷⁶ J. BARLE, *Remete – povijesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, 7.

zatim Dolju koje se javlja 1356. godine pod nazivima Pristavština, Banfelda i Banja sela⁷⁷ i Zvečaju,⁷⁸ koji se prvi puta bilježi u 17. stoljeću, iako je vrlo vjerojatno postojao i ranije.

U okolini Remeta nastaju sela Donji Bukovec i Gornji Bukovec⁷⁹ najkasnije u 14. stoljeću, a dvadesetih godina 20. stoljeća formira se i novo selo pod nazivom Čret. Ono će uglavnom biti naseljeno stanovništvom iz drugih dijelova Hrvatske te manjim dijelom stanovništvom okolnih sela.

Geografski gledano riječ je o prilično uskom i zatvorenom području koje je na sjevernim međama bilo ograničeno Medvednicom, a na jugu gradskim teritorijem koji se tijekom vremena neprestano širio prema sjeveru. Međusobno su Gračani i Remete bili odijeljeni brijegom Banjščakom. Kroz dvije odijeljenje doline, gračansku i remetsku, dominirala su tri potoka; Bliznec koji je proticao selom Bliznec i onda se uvijao istočno od Remeta, te Gračanec i Topličica koji su tekli kroz same Gračane. Potoci su bili važan čimbenik u životu stanovništva cijelog Zagrebačkog prigorja. Davali su vodu, izvor života, na njima se pralo rublje, njihova je snaga tjerala mnogobrojne vodenice čije je mlinsko kamenje mljelo kukuruz i time narodu osiguravalo kruh. Najzad potoci su bili mjesto okupljanja ljudi te samim time izvor informacija u vremenu kad nisu postojala društveno komunikacijska sredstva današnje razine. Druga važna geografska odrednica bila je planina Medvednica. Stanovnici Gračana i Remeta oduvijek su je nazivali samo imenom *Gora*, prema kojoj je i nastalo ime regije – Prigorje, a sami su sebe nazivali Prigorcima jer su se nalazili *pri Gori*. Kao što su potoci davali život darujući vodu i brašno u svojim mlinovima, tako je Gora pružala drvo kao građevni materijal i ogrijev. Zbog toga je imala važan, gotovo mitski status među Prigorcima, što se između ostalog vidi i iz stihova *Lepa moja črna Gora*.⁸⁰ Na temelju iznesenoga jasno je kako su geografske odrednice imale bitnu ulogu u životu stanovnika Gračana i Remeta. Iako u blizini Zagreba, sve do kraja Prvoga svjetskog rata cijeli će kraj biti usko povezan uz potoke i Medvednicu, no već tridesetih godina prošloga stoljeća bit će vidljive naznake promjena koje će se odraziti i na sve manji utjecaj okoliša na život stanovništva, što će dovesti do propadanja mlinova, a onda i smanjivanja važnosti potoka i Medvednice za svakodnevni život stanovništva. Usporedo s padom njihove važnosti rasti će utjecaj grada Zagreba što je naznačeno kao glavna hipoteza ovoga rada.

⁷⁷ Kamilo DOČKAL, *Povijest remetskog samostana*, (neobjavljena građa), Zagreb, Arhiv HAZU, 55.

⁷⁸ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 409.

⁷⁹ J. BARLE, *Remete – povijesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, 9.

⁸⁰ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 36.

2.2 Stanovništvo

Iako je ovo istraživanje prije svega posvećeno vremenu između dva svjetska rata, zbog dinamike i kontinuiteta razvoja stanovništva potrebno se osvrnuti na vrijeme prije primarno istraženog razdoblja. Ono će biti prikazano u onoj mjeri u kojoj se daju glavne odrednice za daljnje demografske pokazatelje i smjernice. Počevši od 14. stoljeća stanovnici Gračana i Remeta neprestano se pojavljuju u pisanim vrelima, prije svega raznim ispravama i parnicama. Tako već sredinom stoljeća nalazimo i imena tadašnjih Gračanaca; Jakoba, Ivčeca, Mateja, Kusa, Endreja i Marka.⁸¹ Dok stanovnike Gračana često nalazimo u spisima vezanima uz gradsku općinu Gradec, stanovnici Remeta bilježeni su u spisima pavlinskog samostana.⁸² Nije rijedak slučaj da se i stanovnici Gračana pojavljuju u tekstovima kupoprodajnih ugovora remetskoga samostana, jer su i neki dijelovi Gračana bili dio pavlinskog posjeda. Stanovnici Gračana sve do 16. stoljeća bilježe se kao kmetovi medvedgradskog vlastelinstva, remetskih pavlina čak i privatnih osoba, no od tog vremena njihov je društveni položaj vezan prije svega za gradsku općinu Gradec.⁸³

Stanovnici Remeta bili su pak čvrsto vezani uz remetske pavline i njihov posjed koji su uzdržavali svojim radom.

Krajem 15. stoljeća osmanlijski su akindžijski odredi sve češće provaljivali na područje šire zagrebačke okolice. Remetski je samostan tri puta bio poharan od turske sile, 1483., 1557. i 1591. godine.⁸⁴ Zbog opće nesigurnosti od osmanlijskih prodora, ali i velikih poreznih davanja stanovništvo je postalo malobrojnije, a prema određenim izvorima selišta su napušтана, pa čak i rušena o čemu postoje navodi iz 1573. godine.⁸⁵ Prema podacima o plaćanju ratnog poreza iz druge polovice 16. stoljeća u Gračanima je 1576. godine plaćen porez za samo šest *dimova* (kućanstava), a 1596. godine za samo jedan *dim*.⁸⁶ Sveukupno je za razdoblje od 1519. do 1596. godine u Gračanima plaćen porez za 57 *dimova*, što je predstavljalo konačan zbroj kućanstava odnosno selišta u tom razdoblju.⁸⁷

U dokumentnu *Popis domaćinstava kmetova, inkvilina, plemića armalista, predijalaca i plemića jednoselaca Zagrebačke i Križevačke županije* iz 1598. godine stoji da je u

⁸¹ L. DOBRONIĆ, *Stari vijenac sela oko Zagreba*, 80.

⁸² Vidi: K. DOČKAL, *Povijest remetskog samostana*, (neobjavljena građa), Zagreb, Arhiv HAZU.

⁸³ L. DOBRONIĆ, *Prilog za poznavanje najstarijih posjeda zagrebačkog Gradeca*, Zagreb, 1957., 13.

⁸⁴ A. SEKULIĆ, *Remete – Pavlini u Hrvatskoj*, 47.

⁸⁵ Nataša ŠTEFANAC, „Grad na prvoj crti obrane“, *Povijest grada Zagreba*, knjiga I., Zagreb, 2012., 114.

⁸⁶ I. KAMPUŠ, I. KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb*, 70.

⁸⁷ N. ŠTEFANAC, „Grad na prvoj crti obrane“, *Povijest grada Zagreba*, knjiga I., 114.

Remetama živjelo 19, Gračanima 17 i Bukovcu 14 stanovnika.⁸⁸ Broju stanovnika Gračana treba pridodati i pet kmetova koji su pripadali velikaškoj obitelji Gregorijanec, tadašnjim vlasnicima medvedgradskog vlastelinstva.⁸⁹ Ove porazne brojke s kraja 16. stoljeća ujedno su nam i prvi značajniji brojčani podaci o stanovništvu Gračana, Remeta i Bukovca. Već krajem stoljeća, točnije 1599. godine, gradska je općina na opustjelo područje Gračana naselila izbjeglice iz Bihaća među kojima se spominju prezimena Stepković, Keglević, Lovreković, Novak, Glazina, Fabijanić, Hamšak i Novosel.⁹⁰ Prema tada sklopljenom sporazumu novi su stanovnici bili oslobođeni tlake i gradskog poreza, a zauzvrat su trebali oružjem štiti dobiveni posjed.⁹¹

Za Remete nemamo podataka o novonaseljenim stanovnicima, iako je zasigurno bilo migracija stanovništva. O demografskoj obnovi na kraju 16. i početkom 17. stoljeća svjedoče podaci o broju obitelji u selima zagrebačke okolice. Prema poreznim popisima u Gračanima je živjelo 12 obitelji, a u Remetama, Bukovcu i Bliznecu 36.⁹² Tijekom 17. i 18. stoljeća stanovnici Gračana, Remeta i okolnih sela neprestano se spominju u parnicama i kupoprodajnim ugovorima remetskog samostana. Glavni su predmet sporova i novčanih transakcija vinogradi što svjedoči o najvažnijoj gospodarskoj grani i načinu privređivanja stanovništva. U navedenim spisima pojavljuju se stanovnici Gračana, Remeta, Dolja, Bukovca i Zvečaja.⁹³

Jedan od najvažnijih izvora za proučavanje stanovništva Gračana u 17. stoljeću svakako je *Urbar kraljevskog slobodnog grada na brdu Gradecu zagrebačkomu*, koji je objavila Lelja Dobronić.⁹⁴ Riječ je o popisu kmetova gradske općine Gradec iz 1615. godine, a prema nevedenom stoji da je te godine u Gračanima živjela 21 obitelj. Za svako domaćinstvo navedeno je ime i prezime kućnog starješine te veličina posjeda i broj stoke. U spisu su navedena sljedeća prezimena: Lovreković, Haramija, Novak, Cvetković, Hamšak, Benšić, Štefković, Trnčević, Jo, Martinić, Kranjec (Čombuković), Krupić, Golob, Fabijanić, Glazina, Novosel i Horvat. U istom svesku autorica Lelja Dobronić objavila je još dva dokumenta. Prvi je spis *Istraga* iz 1631. godine koji govori o istrazi koju je gradska općina provela protiv

⁸⁸ D. KARBIĆ, Z. LADIĆ, „Kretanje i struktura stanovništva u naseljima Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“, *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, 256.

⁸⁹ Nada KLAIĆ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., 271.

⁹⁰ M. BANEK, „Povijest Gračana“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 31/1998., br. 3 – 4, 122.

⁹¹ I. KAMPUŠ, I. KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb*, 74.

⁹² N. ŠTEFANAC, „Grad na prvoj crti obrane“, *Povijest grada Zagreba*, knjiga I., 164.

⁹³ K. DOČKAL, *Povijest remetskog samostana*, (neobjavljena građa), Zagreb, Arhiv HAZU, 346. – 608.

⁹⁴ L. DOBRONIĆ, „Urbar kraljevskog slobodnog grada na brdu Gradecu zagrebačkomu“, *Povijesni spomenici grada Zagreba*, Zagreb, 1953., sv. XIX.

zlouporebe gradskih kmetova.⁹⁵ U njoj se uglavnom nalaze istovjetne osobe kao i u popisu iz 1615. godine.

Drugi je dokument također popis gradskih kmetova, ali iz 1665. godine.⁹⁶ U njemu se osim imena i prezimena glavara kuće navode i visine godišnjeg poreza kojeg su morali plaćati gradski kmetovi iz Gračana. Pojavljuju se i neka nova prezimena u odnosu na popis iz 1615. godine: Kopiar, Dolovčak i Keglević. Nakon ukidanja pavlinskoga reda 1787. godine i napuštanja samostana, dolazi do prvih migracija na područje Remeta i okolice iz svih dijelova Habsburške monarhije. Novi se stanovnici uklapaju u postojeće stanje i ubrzo prihvaćaju lokalne obrasce ponašanja, običaje, nošnju i govor domicilnog stanovništva.

Državni popis stanovništva iz 1792. godine pokazuje kako je u Gračanima živjelo 284, u Dolju 109, a u Zvečaju 28 stanovnika.⁹⁷

Prema istraživanju Damira Karbića i Zorana Ladića na temelju crkvenih vizitacija moguće je pratiti demografsko stanje stanovništva Gračana, Remeta, Donjeg Bukovca, Gornjeg Bukovca, Zvečaja i Dolja te ih komparirati.⁹⁸

Budući je tema ove doktorske disertacije prvenstveno proučavanje stanovništva Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata, nećemo ulaziti u dubinsku analizu populacije tokom 19. stoljeća već samo istaknuti brojčane pokazatelje s početka i sredine stoljeća.

Tablica 1. Broj stanovnika buduće Upravne općine Gračani – Remete u 19. stoljeću⁹⁹

Selo	1801.	1853.
Gračani	234	370
Remete	169	331
Dolje	130	331
Donji Bukovec	108	105
Gornji Bukovec	312	166
Zvečaj	55	83

Izvor: Damir KARBIĆ, Zoran LADIĆ, „Kretanje i struktura stanovništva u naseljima Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“, Zagrebački Gradec 1242. – 1850., 258.

⁹⁵ Isto, 22. – 23.

⁹⁶ Isto, 37. – 40.

⁹⁷ D. KARBIĆ, Z. LADIĆ, „Kretanje i struktura stanovništva u naseljima Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“, Zagrebački Gradec 1242. – 1850., 258.

⁹⁸ Isto, 264. – 265.

⁹⁹ Za selo Donji Bukovec ne postoje podaci za godinu 1801. pa su korišteni oni iz 1813. godine, kao najbliži mogući brojčani pokazatelji.

Za selo Bliznec brojke nisu istaknute, a svakako se ne bi radilo o značajnijem broju stanovnika, jer se tek prema popisu stanovništva iz 1869. godine tada u njemu bilježi prvih 13 stanovnika, iako su već u 17. stoljeću ondje živjele malobrojne starosjedilačke obitelji.¹⁰⁰ Iz navedenih je podataka lako uočljivo kako su Gračani i Remete bili najnapučenija sela Zagrebačkog prigorja, a iako je selo Dolje 1853. godine imalo istovjetan broj stanovnika kao i Remete, njegov će demografski rast s vremenom biti sporiji u odnosu na Remete, a osobito Gračane. Navedeno je prikazano u sljedećoj analizi.

Godine 1857. proveden je u Habsbuškoj monarhiji prvi opći popis stanovništva. Do 1921. godine i vremenskog razdoblja obuhvaćenog ovim istraživanjem izvršeno je još pet popisa, redom 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910. Svi su popisi, izuzev onoga iz 1857. godine, izvršeni metodom trenutno prisutnog stanovništva.¹⁰¹

Tablica 2. Broj stanovnika buduće Upravne općine Gračani – Remete prema državnim popisima stanovništva

Selo	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
Gračani	416	456	556	599	716	800
Remete	313	331	355	432	500	544
Dolje	261	299	372	409	275	319
Donji Bukovec	92	222	137	180	206	227
Gornji Bukovec	163	113	239	294	310	423
Zvečaj	72	90	106	110	107	142
Bliznec	-	13	13	29	127	121

Izvor: MIRKO KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.), 9.*

Brojke pokazuju jasnu tendenciju demografskog rasta od polovice 19. do kraja prvog desetljeća 20. stoljeća. Promatrano u postocima stanovništvo Gračana poraslo je za 48%, Remeta za 42,4%, Dolja za 18,1%, Donjeg Bukovca za 59,4%, Gornjeg Bukovca za 61,4%, Zvečaja za 49,2% i Blizneca za 89,2%.

Popis iz 1910. godine ujedno će biti posljednji popis stanovništva Hrvatske, a samim time i Zagrebačkog prigorja u okvirima Austro – Ugarske monarhije. S približno navedenim

¹⁰⁰ M. KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.), 9.*

¹⁰¹ Isto, 9.

brojčanim stanjem stanovnici Gračana, Remeta i okolnih sela dočekali su početak Prvoga svjetskog rata.

2.3. Žrtve Prvoga svjetskog rata

Tijekom Prvog svjetskog rata vojni obveznici iz Gračana, Remeta, Dolja, Zvečaja, Blizneca te Donjeg Bukovca i Gornjeg Bukovca bili su novačeni u 5. ulansku pukovnicu, 53. pukovnicu ugarsko – hrvatskog pješništva i 25. pukovnicu domobranskog pješništva. Sve su navedene jedinice bile u sklopu XIII. zagrebačkog zbora te ratni put provele na području Srbije, Galicije i Italije.¹⁰²

Točan broj mobiliziranih stanovnika buduće Upravne općine Gračani – Remete nije moguće utvrditi, no prema zapisu gračanskog učitelja Stanislava Horvatina svi vojno sposobni muškarci u starosti od 18 do 52 godine bili su unovačeni.¹⁰³

Analizom godina starosti poginulih i nestalih vojnika iz gračanskih i remetskih sela vidljivo je kako je najmlađi vojnik imao 19 godina (Jakob Zubak), a najstariji 57 godina (Jakob Banić), što otprilike potvrđuje učiteljevu bilješku.¹⁰⁴

Ovdje ćemo razmotriti žrtve pale na ratištima Prvog svjetskog rata, prvo iz Gračana i okolnih sela Zvečaja, Dolja i Blizneca, a potom i iz Remeta, Donjeg Bukovca i Gornjeg Bukovca. Prema popisu kojeg je u srpnju 1918. godine sastavio gračanski učitelj Stanislav Horvatin život je na bojištu ostavilo 17 vojnih obveznika iz Gračana i susjednih sela. Učitelj navodi imena i prezimena poginulih, selo i kućni broj: Mijo Jelačić - kbr. 3, Juraj Haraminčić – kbr. 27, Ivan Haramija – kbr - 51, Lacko Trnčević – kbr. 83, Jakob Kos – kbr. 156, Lacko Banić – kbr. 91, Lacko Banić II. – kbr . 87, Nikola Banek – kbr. 68 , Juraj Banić – kbr. 90, Jakob Banić – kbr. 90a, Imbra Đurak – kbr. 76 (svi iz Gračana), Ivan Vincek – kbr. 50, Lacko Đuran – kbr. 3, Ivan Radić – kbr. 56a, Juraj Miholić – kbr. 33a (svi iz Dolja), Slavko Šelendić – kbr. 26 (Bliznec) i Mijo Radić – kbr. 14 kojem nije navedeno rodno selo, no naknadnim istraživanjem potvrđen je kao stanovnik Gračana.¹⁰⁵ No prema dokumentu pod nazivom *Spisak obveznika operativne vojske 1914.*, zaključenom 1925. godine, može se vidjeti kako je popis stradalih vojnika vjerojatno veći. Naime popis bilježi vojnike nestale na ratištu, od kojih se osmorica nalaze i na učiteljevom popisu poginulih iz 1918. godine.¹⁰⁶ Na spisku nestalih nalaze se sljedeće osobe iz učiteljeva popisa; Ladislav (Lacko) Banić (nestao

¹⁰² Tomislav ARALICA, Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 204.

¹⁰³ *Ljetopis škole Gračani*, 32.

¹⁰⁴ *Isto*, 32.

¹⁰⁵ *Isto*, 37.

¹⁰⁶ HR DAZG, UOGR, *Spisak obveznika operativne vojske 1914* .(dalje: *Spisak*),knjiga 77.

na ratištu), Mijo Jelačić (poginuo 10. listopada 1914. godine na bojištu u Srbiji), Slavoljub Banić (Lacko Banić II.), Ladislav (Slavko) Šelendić (pao u ratu protiv Rusije 9. travnja 1917. godine), Nikola Banek – Novosel (pao na bojištu negdje u Rusiji), Vladislav (Lacko) Trnčević, Mijo Radić Humić i Juraj Miholić (poginuo 25. prosinca 1915. godine na ruskom ratištu).¹⁰⁷ *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* bilježi i sljedeće vojnike kod čijih imena ne stoji nikakva bilješka o mogućoj sudbini: Josip Radić, Stjepan Radić, Tomo Banek, Vid Banek, Vladislav Lovreković Keber, Stjepan Radić Humić, Vladislav Banić, Juraj Klak i Imbro Sekula (svi iz Gračana), Mijo Kranjec, Ivan Miholić (Dolje).¹⁰⁸ Uvidom u *Status animarum* župe Remete dolazi se do podataka o još dvojici vojnika koji nisu zavedeni niti u jednom drugom popisu. Riječ je o Mišku Kosu, rođenom u Gračanima 26. rujna 1883. godine, za kojeg je zapisano da je *pao u ratu*, no bez datuma i mjesta pogibije, te Jakobu Baniću, rođenom u Gračanima 15. svibnja 1861. godine, poginulom 3. kolovoza 1918. godine¹⁰⁹

Spisak obveznika operativne vojske 1914. daje i detaljnije podatke o stradalim i nestalim gračanskim vojnim obveznicima;¹¹⁰

Ladislav Banić – rođen 1890. u Gračanima, nestao na frontu.

Mijo Jelačić – sin Markov, rođen 1888. u Gračanima, pao 10. listopada 1914. godine na bojnopolju u Srbiji.

Ladislav Šelendić sin Josipov, rođen 1886. u Dolju, pao u ratu protiv Rusije 9. travnja 1917. godine.¹¹¹

Nikola Banek Novosel sin Martinov, rođen 1894. godine u Gračanima, pao na ratištu.

Vid Bošnjir sin Jakobov, rođen 1894. godine u Gračanima, negdje u Rusiji.

Slavomir Banić, rođen u Gračanima 1887. godine, ostao na ratištu.

Stjepan Čegelj sin Jurjev, rođen 1878. godine u Zvečaju, poginuo u Srbiji u mjesecu prosincu 1914. godine.

Juraj Miholić, rođen 1883. godine u Dolju, poginuo 25. veljače 1917. godine na ruskom ratištu.

¹⁰⁷ Kao što se vidi određenim su vojnicima izmijenjena imena (u zagradi se nalaze inačice imena kako ih je zapisao učitelj, a izvan zagrade kako su ih zapisale vojne vlasti). U spisku vojnih obveznika Nikoli Baneku pridodano je prezime Novosel, a Miji Radiću prezime Humić. Riječ je o starim gračanskim prezimenima koja su koristila njihove obitelji, a s vremenom su brisana mlađim generacijama.

¹⁰⁸ HR DAZG, UOGR, *Spisak*, knjiga 77.

¹⁰⁹ *Status animarum župe Remete*

¹¹⁰ HR DAZG, UOGR, *Spisak*, knjiga 77.

¹¹¹ U popisu stradalih koje je sastavio gračanski učitelj Stanislav Horvatin, Šelendić se navodi pod imenom Slavko s boravištem u selu Bliznec, a u knjizi *Status animarum* pod imenom Ladislav s adresom u selu Dolje. Uvidom u knjigu *Status animarum* vidljivo je da se radi o istovjetnoj osobi, a razlog različitih mjesta stanovanja je u činjenici što se osoba rodila i živjela u selu Bliznec, ali se neposredno pred rat preselila u Dolje.

Ladislav Tomašinec sin Ivanov, rođen u Zvečaju 1883. godine, pao na srpskom ratištu u rujnu 1914. godine.

Mirko (Imbra) Gjurak (Đurak), rođen 13. listopada 1897. godine, umro 4. svibnja 1917. godine u jednoj bolnici u Galiciji.

Lacko Đuran, rođen 20. ožujka 1880. godine, nestao na ruskom ratištu.¹¹²

Iz svega navedenog proizlazi kako su podaci o stradalim vojnicima s područja Gračana, Dolja, Zvečaja i Blizneca nepotpuni. Budući u Matičnoj knjizi umrlih župe Remete ne postoje podaci za poginule u ratu, već samo za stanovnike koji su preminuli na području župe, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi koliki je točan broj poginulih. No, uzmemo li u obzir da je učiteljev popis vjerodostojan jer navodi i adrese poginulih i pridodamo li njemu četvoricu vojnika (Miško Kos, Jakob Banić, Ladislav Tomašinec, Stjepan Čegelj) kod kojih u knjizi *Status animarum* i dokumentu *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* stoji zabilješka da su poginuli na ratištu, dolazimo do brojke od ukupno 21 poginulog. Postavlja se pitanje što je s ostalim vojnicima koji nisu navedeni u učiteljevom popisu, ali ih navodi *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* vojske kao zarobljene ili nestale. Većina od njih najvjerojatnije se vratila iz ruskog zarobljeništva tijekom 1918. godine i kasnije, o čemu svjedoči i učiteljev zapis iz školske godine 1917./1918.: *Opaža se porast žitelja jer se dostatan broj vojnika vratio iz ruskoga zarobljeništva.*¹¹³

Sela Remete, Donji Bukovec i Gornji Bukovec također su zabilježila ljudske žrtve u Prvome svjetskom ratu. Prema dokumentu *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* u ovom su dijelu buduće općine nestali sljedeći vojnici:¹¹⁴

Nikola Zubak, sin Josipov, rođen 1888. godine u Bukovcu, bez napomene.

Gjuro Zubak, rođen 1887. godine u Bukovcu, bez napomene.

Juraj Zubak, sin Imbrin, rođen 1887. godine u Bukovcu, pao na bojnopolju u Bukovini 2. siječnja 1916. godine.

Imbro Ivir Pušić, sin Josipov, rođen 1886. godine u Remetama, bez napomene.

Imbro Futač, sin Mirkov, rođen 1888. godine u Remetama, bez napomene.

Vladislav Biškupec, rođen 1892. godine u Remetama, bez napomene.

Josip Sršek, rođen 1889. godine u Remetama, vratio se s bojišta.

Stjepan Pušić, sin Miškov, rođen 1889. godine u Remetama, nestao na ruskom ratištu.

Mirko Svedrec, sin Mijin, rođen 1876. godine u Bukovcu, nestao u zarobljeništvu.

¹¹² *Status animarum* župe Remete

¹¹³ *Ljetopis škole Gračani*, 36.

¹¹⁴ HR DAZG, UOGR, *Spisak*, knjiga 77.

Kao što se vidi iz priloženog popisa nije jasno je li u Remetama, Donjem Bukovcu i Gornjem Bukovcu bilo poginulih vojnika. Sa sigurnošću možemo utvrditi tek podatak da se Josip Sršek povratio s bojišta, a postoje naznake da su se vratili i ostali zarobljenici s ruskog ratišta, o čemu govori zapis remetskog župnika iz 25. ožujka 1918. godine: *Zarobljenici se počeli vraćati iz Rusije.*¹¹⁵

U slučaju Remeta i oba Bukovca *Status animarum* nam pruža mnogo više podataka.

Zapisani su sljedeći poginuli i nestali:¹¹⁶

Matej Gežin, rođen 1892. godine u Donjem Bukovcu, nestao na ruskoj fronti u lipnju 1916. godine.

Jakov Zubak, rođen 1898. godine u Gornjem Bukovcu, pao u Galiciji kod mjesta Krasnostavec 29. srpnja 1917. godine.

Stjepan Igrec, rođen 1882. godine u Gornjem Bukovcu, poginuo kao vojnik 14. rujna 1917. godine. Gjuro Jagunec Belić, rođen 1885. godine u Gornjem Bukovcu, pao na ruskom ratištu 3. lipnja 1916. godine.

Josip Jarnević, rođen 1874. godine, priženjen 1897. godine Ani Jagunec u Gornji Bukovec, nestao u ruskom ropstvu. Datum smrti – 3. prosinac 1915. godine

Vid Bartolić, rođen 1897. godine u Remetama, nestao na ruskom ratištu.

Mato Repovečki, rođen 1888. godine u Repovcu kraj Zaboka, naseljenik u Remetama, umro kao vojnik u Rusiji.

Miško Šušnić, rođen 1878. godine u Remetama, ostao na ratištu.

Stjepan Leskovec, rođen 1880. godine u Remetama, nestao na ruskoj fronti u lipnju 1916. godine.

Josip Tkalčić Ivrlač, rođen 1877. godine u Remetama, nestao na ruskom ratištu 1916. godine.

Prema navedenim podacima može se utvrditi kako je s područja Remeta, Donjeg Bukovca i Gornjeg Bukovca poginulo 6 vojnika, a ostali zapisani vođeni su kao nestali.

Prema popisu stanovništva, koji je u svrhu aprovizacije gračanski učitelj obavio koncem 1917. godine, u Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu živjelo je ukupno 1336 stanovnika.¹¹⁷

S druge pak strane Remete, Donji Bukovec i Gornji Bukovec brojili su 1921. godine, 1238 žitelja.¹¹⁸ Ukupno je dakle budući teritorij Upravne općine Gračani – Remete brojao 2574

¹¹⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

¹¹⁶ *Status animarum* župe Remete.

¹¹⁷ *Ljetopis škole Gračani*, 36.

stanovnika, a smrtno je stradalo 27 vojnih obveznika s navedenog područja. U postocima je to iznosilo 1,04% od ukupnog broja pučanstva. Navedene je brojke možemo usporediti s onima iz susjednih Šestina.¹¹⁹ Prema spomen ploči koju je na crkvu svetog Mirka u Šestinama dao 1938. godine postaviti grof Miroslav Kulmer, u Prvom svjetskom ratu poginulo je čak 75 vojnika s područja Šestina. Riječ je o znatno većim žrtvama u odnosu na gračanska i remetska sela koja su zajedno brojala nešto više od 2500 stanovnika, dok su Šestine prema popisu stanovništva iz 1921. godine imale ukupno 2782 stanovnika¹²⁰

Tablica 3. Poginuli vojni obveznici iz buduće Upravne općine Gračani – Remete u Prvome svjetskom ratu.

Selo	Broj poginulih
Gračani	14
Remete	2
Dolje	4
Donji Bukovec	-
Gornji Bukovec	4
Zvečaj	2
Bliznec	1
Ukupno	27

Izvor: Tablica je nastala kao kompilacija sljedećih izvora: HR DAZG, UOGR, *Spisak obveznika operativne vojske 1914.*, knjiga 77., *Status animarum župe Remete*, *Ljetopis škole Gračani*, 36.

Iz tablice je vidljivo kako je selo Gračani imalo daleko najveći broj poginulih u ratu, više no sva ostala sela zajedno.

Vezano uz žrtve Prvoga svjetskog rata zanimljivo je istaknuti kako su preživjeli sudionici bitaka na bojnopolju u Srbiji, tokom 1914. godine, iz zahvale što su pobijedili u boju i preživjeli isti, poklonili novac remetskoj župnoj crkvi. Tim je novcem kupljeno i iste godine postavljeno malo zvono na ulazu u sakristiju. U pismohrani remetskog svetišta o tome postoji sljedeći zapis: *Naši hrabri junaci bivši godine 1914. na bojnopolju u Srbiji, prigodom*

¹¹⁸ Eduard SCHREIBER, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba*, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 293.

¹¹⁹ Šestine su se kao i Gračani sastojale od samih Šestina – središnjeg sela i okolnih gravitirajućih zaseoka; Bijenik, Brestovac na Sljemenu, Dedići, Kraljičin Zdenac, Lukšići, Mikulići, Mlinovi i Šestinski Kraljevec.

¹²⁰ E. SCHREIBER, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba“, 295.

*velike bitke kod Lazarevca i Manastira, zagovoriše se se Čudotvornoj Remetskoj Majci Božjoj, te nakon užasne borbe i izvoštene pobjede u znak zahvalnosti sakupiše i poslaše crkvi remetske Majke Božje sto kruna, da se nabavi kakova uspomena na tu sjajnu pobjedu i tako očitu zaštitu remetske Majke Božje.*¹²¹

Novac je sakupio narednik 53. pukovnije Ivan Gjuran iz Dolja, a novac su darovali sljedeći vojnici: Ivan Gjuran, Mirko Bunjak, Mio Filetin, Ivan Kos, Mato Gjuran, Mirko Haramija, Gjuro Puntijar, Mato Bešić, Mio Miholić, Gjuro Šelendić, Gjuro Lanek, Mirko Svedrec, Šimun Mihetec, Josip Zubak, Marko Zubak, Ivan Krištof, Josip Lukač, Petar Novosel, Stjepan Zajec, Ivan Gjuran i još 24 druga vojnika koji nisu bili župljani župe Remete.¹²²

2.4. Poratno ozračje u Gračanima i Rematama

Dana 29. listopada 1918. godine Hrvatski sabor raskinuo je stoljetne državnopravne veze hrvatskih zemalja s Austrijom, odnosno Ugarskom te je stvorena Država Slovenaca, Hrvata i Srba.¹²³ Nemogućnost Narodnog vijeća, kao vrhovnog organa vlasti mlade države, da ovlada situacijom u zemlji dovest će do opće nesigurnosti i nestabilnosti.¹²⁴ Općenito gledajući vlast Narodnog vijeća znatnije se osjećala samo u Zagrebu, dok je provincija bila zahvaćena seljačkim neredima, napadima na vlastelinstva od strane seljaka i vojnih dezertera te nepoštivanjem bilo kakvih autoriteta. No i u samom Zagrebu nije bilo mirno. Već 29. listopada došlo je do većih nereda u zapadnom dijelu grada, gdje su vojni bjegunci i stanovnici sela Kustošije pljačkali vojna skladišta u Ilici, a manje su pljačke počinjene i u Savskoj cesti.¹²⁵ Gračani i Remete nisu bili pošteđeni širih društvenih kretanja, sve što se događalo u Hrvatskoj održavalo se i na prilike u njima. Na sam dan proglašenja nove države provalili su seljaci iz Remeta u stan učitelja Josipa Tomičića koji je vršio aprovizaciju stanovništva, te ga opljačkali i prisilili na bijeg iz sela.¹²⁶ Navedeni događaj potvrdio je i

¹²¹ Vjenceslav MIHETEC, „Zvono pri sakristijskom izlazu“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 12/2007., br. 33., 19.

¹²² Isto.

¹²³ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 50.

¹²⁴ O stanju u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, „Guske u magli. Djelovanje članova Središnjega odbora narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. – siječanj 1919.)“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 105. – 128., Mira KOLAR, „Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 171. – 194., Željko KARAULA, „30 dana što su potresali Bjelovar – Odbor Narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine“, *Radovi zavoda za znanstveni rad – Varaždin*, 2008., br. 19, 251. – 274., Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989., Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992.

¹²⁵ Velimir DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili? – Život zagrebačke obitelji od 1827. do 1953.*, knjiga II., Zagreb, 2011., 902. – 903.

¹²⁶ HR DAZG 187, Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

župnik Leopold Rusan u svojoj bilješci.¹²⁷ Svjetina koja je opljačkala učitelja i njegov stan prolazila je pokraj crkve i župnog dvora, pa su pojedinci predlagali da se orobi i župnika, što im velika većina nije odobravala. Štoviše pojedinac koji je najviše navaljivao na župnika bio je fizički spriječen od ostalih seljaka. Kasnije se kolovođa te bune ispričavao župniku opravdavajući svoje ponašanje alkoholiziranošću.¹²⁸ Bilo je još nekih manjih incidenata, sknavljenja kapelica i raspela koje su uzrokovali uglavnom vojnici povratnici i bivši ratni zarobljenici, no veći neredi poput onih u Slavoniji i Hrvatskom zagorju su izostali.¹²⁹ Nakon stvaranja nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, situacija se stabilizirala, a novi je režim čvrsto prigrabio poluge vlasti. No seljaštvo nije bilo oduševljeno ujedinjenjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom, a prve su naznake nezadovoljstva u Gračanima i Remetama bile vidljive već 1919. godine. 27. svibnja došlo je ispred crkve u Remetama do sukoba između skupine mladića iz Gračana i žandara. Po svemu sudeći do sukoba je došlo zbog toga što su Gračanci pjevali hrvatske nacionalne pjesme, nakon čega su reagirali organi reda. Naguravanje je preraslo u tučnjavu, potom su žandari i zapucali, a mladići pobjegli.¹³⁰ Antagonizam prema novom režimu konstantno je rastao, pa je narod držao kako je i pohađanje svete mise zapravo agitacija za novu vlast.¹³¹ O tome svjedoči i župnikov zapis iz 4. siječnja 1920. godine: *Nedjelja je prva u mjesecu i nedjelja Imena Isusuovog (...) Pobožnost je bila dosta slabo posjećena zbog nemara s jedne strane, a s druge strane zbog toga što je svijet neki držao, da je to sve agitacija za Srbiju i kralja Petra, a o tom narod ne može ni čuti.*¹³²

Vrhunac nezadovoljstva hrvatskih seljaka izražen je u lipnju 1920. godine, prilikom posjeta regenta Aleksandra Karađorđevića Zagrebu. Tom se prilikom očitovala razlika između zagrebačkog građanstva i seljaka zagrebačke okolice. Dok su prvi, iako nominalno republikanci, kralja i njegovu svitu dočekali okićenih prozora i pročelja, seljaci 23. lipnja nisu željeli pohoditi čak ni običajni tjedni sajam u Zagrebu, kako bi iskazali nezadovoljstvo

¹²⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.), Slučajevi u kojima je bila pljačkana aprovizacija događali su se i u drugim selima zagrebačke okolice, primjerice Bistri. Vidi: Nikola NIKOLIĆ, *Kronika župe Bistre i agrarno – ekonomska struktura Bistranske Poljanice*, Zagreb, 1962., 113.

¹²⁸ *Isto.*

¹²⁹ *Isto.*

¹³⁰ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 115.

¹³¹ O držanju visokog katoličkog klera spram nastanku nove državne zajednice i negativnom raspoloženju Hrvata katolika vidi: Jure KRIŠTO, „Slušanje dobroga ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast srednjoeuropske Monarhije“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 84.

¹³² *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.)

monarhijom.¹³³ Potvrdu takvog raspoloženja, ali i vlastito viđenje situacije zabilježio je u remetski župnik 10. lipnja 1920. godine: *Srbi hoće hegemoniju nad Hrvatima i Slovencima, a njihovi žandari i vojnici brutalno postupaju na svakom koraku s našim narodom. Narod je hrvatski već sit i presit jedinstva.*¹³⁴

S takvim negativnim stajalištima prema novoj državnoj zajednici, seljaci župe Remete dočekali su 1921. godinu i novi administrativni ustroj, koji je ujedinio Gračane, Remete i okolna sela u novoosnovanu zajedničku upravnu općinu.

2.5. Društvene i političke odrednice između dva svjetska rata

Vrijeme između dva svjetska rata slobodno možemo nazvati prijelaznim razdobljem hrvatske povijesti. Sukladno tome ono je omeđeno godinama prijelomnicama. Godina 1918. značila je slom višestoljetnog Habsburškog carstva, rušenje jedne stare europske države i stvaranje novih državica u srcu srednje Europe.¹³⁵

Nestankom Austro – Ugarske Hrvatski se narod po prvi puta u svojoj povijesti našao van srednjoeuropskog političkog i civilizacijskog kruga, a prekinuta je i stoljetna povezanost s Mađarskom, odnosno Austrijom. Ne treba smetnuti s uma da su Hrvati po prvi puta ušli u državu u kojoj kao katolici nisu bili pripadnici dominantne vjerske zajednice, već su tu ulogu morali prepustiti vjernicima Srpske pravoslavne crkve.¹³⁶ Agrarna reforma i propast ionako malobrojnog hrvatskog plemstva samo su dodatno otežali položaj Hrvatske u novostvorenoj južnoslavenskoj državi.¹³⁷

Naviknuti na pravne okvire Austro – Ugarske države Hrvati, osobito seljaci, teško su prihvaćali zakone nametnute od strane srpskih političkih krugova, a koji su Hrvatsku doživljavali kao oružjem osvojenu pokrajinu.¹³⁸

¹³³ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, 82.

¹³⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

¹³⁵ Jure KRIŠTO, „Slušanje dobroga ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast srednjoeuropske Monarhije“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 73. – 87.

¹³⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 123.

¹³⁷ Zdenka ŠIMONČIĆ – BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 1997.

¹³⁸ O tome kako su srpski politički, a osobito vojni krugovi gledali na ujedinjene najbolje svjedoči izjava delegata srpske Vrhovne komande u Zagrebu, generalštabnog potpukovnika Dušana Simovića prilikom njegovog dolaska u Zagreb. Na izjavu člana Hrvatsko – srpske koalicije Ivana Lorkovića o priznanju Države Slovenaca, Hrvata i Srba od strane srpske vlade, Simović je hladno odgovorio: *Ja nemam nikakvo ovlaštenje, da vam dajem bilo kakvu izjavu u tome pogledu i nisu mi poznate intencije vlade. Ali, kao vojnik, mogu Vam reći ovo: Srbija, koja je u ovom ratu dala 1 ½ miliona žrtava za oslobođenje i ujedinjenje svoje jednokrvne braće preko Dunava, Save i Drine, ne može ni u kom slučaju dozvoliti, da se na njenim granicama formira neka nova država, koja bi u svoj sastav uzela sve njene sunarodnike i da – posle 4 – godišnjih muka i potpunog poraza neprijatelja – ostane u pozadini i sve plodove dobivene pobjede prepusti drugome, koji je u ratu učestvovao na neprijateljskoj strani.*

Unatoč svemu navedenom, novi režim nije zadirao u religiozni i društveni život hrvatskih seljaka u onoj mjeri u kojoj će to činiti komunističke vlasti nakon 1945. godine. Tradicija, običaji, vjerovanja i vezanost u Katoličku crkvu ostat će glavna obilježja hrvatskog sela u međuratnom razdoblju. Štoviše, pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke i njene ideologije, seljaštvo će biti uzdignuto na pijedestal kao najsavršeniji dio hrvatskoga društva iz kojeg proističu sve kulturne i materijalne vrijednosti.¹³⁹ Ujedno to je vrijeme u kojem se javljaju i prve naznake modernizacije i promjena na hrvatskom selu. Sve češće napuštanje zemlje i odlazak u grad, prihvaćanje novih gradskih obrazaca ponašanja, odbacivanje narodne nošnje, a u prigorskim selima i sve veći pad nataliteta i konačni raspad velikih zadružnih obitelji. Godina 1941. označit će drugu prijelomnicu, jer iako su i vlasti Nezavisne Države Hrvatske podupirale slične ideje i vrijednosti u pogledu hrvatskog seljaštva kao i Hrvatska seljačka stranka, ratna zbivanja i događaji znatno su se odrazili na život seljaštva koje je sve više gubilo dah u novonastalim događajima.¹⁴⁰ Zbog toga možemo reći da je upravo 1941. godina označila kraj jednog svijeta i načina života koji je trajao kroz razdoblje Austro – Ugarske, a kasnije monarhističke Jugoslavije.

U kontekstu tih širih, europskih i hrvatskih okvira odvijat će se i društveno – politički život na području Gračana, Remeta i okolnih sela.

2.6. Osnutak i teritorij Upravne općine Gračani – Remete

Upravna općina Gračani – Remete ustrojena je naredbom Kraljevske hrvatsko – slavonske zemaljske vlade, povjereništva za unutarnje poslove od 7. veljače 1921. godine, broj 1576. Naredbom se proglasilo ustrojenje novih upravnih općina Markuševac i Gračani, u Kotaru zagrebačkom, u Županiji zagrebačkoj.¹⁴¹ Nova je upravna općina nastala od poreznih općina Gračani i Remete, koje su do tog vremena pripadale Upravnoj općini Šestine. Poreznoj općini Gračani pripadala su sela Brestovac (lječilište)¹⁴², Gračani, Okrugljak i Zagrebačko Sljeme, a

Srbiji – po pravu oružja, a na osnovu ugovora o primirju s Mađarskom koji je potpisao vojvoda Mišić, kao opunomoćenik komandanta Savezničkih vojski na solunskom frontu; đenerala Franchet d Espereya, pripada sledeća teritorija: Banat do linije Oršava – Karansebeš – r. Maroš – Arad ispod Segedina; Bačka do linije Horgoš – Subotica – Baja; Baranja do linije Batasek – Pečuj – Barč i dalje rekom Dravom do Oseka; Srem i Slavonija do linije željezničke pruge Osek – Đakovo – Šamac; cela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planka. Van te teritorije, da se možete opredeljivati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu. – Bogdan KRIZMAN, Hrvatska u Prvom svjetskom ratu, Zagreb, 1989., 336. – 337.

¹³⁹ Tihomir CIPEK, „Ideja seljaštva u političkoj misli Stjepana Radića“, *Društvena istraživanja*, 4/1995., br. 2. – 3., 341. – 353.

¹⁴⁰ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 416. – 431.

¹⁴¹ *Zbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1921., Zagreb, 1922., br. 29, 269.

¹⁴² O lječilištu Brestovac vidi: KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, Mira, „Brestovac – Zagrebački sanatorij za liječenje tuberkuloznih radnika“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 17/1984., br. 6, 55- - 59.

poreznoj općini Remete sela Bliznec, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Dolje, Remete, Remetska Jazbina i Zvečaj. Dvadesetih godina formira se i selo Čret, koji se u državnim popisima stanovništva prvi puta javlja 1931. godine.¹⁴³

Iako su prema državnom administrativnom ustroju sela Dolje, Zvečaj i Bliznec pripadala poreznoj općini Remete ona su gravitirala Gračanima. Razlozi su bili višestruki. Prije svega navedena su se sela geografski nalazila neusporedivo bliže Gračanima (izuzetak je Bliznec koji je bio podjednako udaljen od Gračana i Remeta), pripadala su gračanskoj školskoj općini, pokojnici su se pokapali na groblju u Gračanima, a društveni život stanovnika bio je vezan uz *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac* u Gračanima. Zbog toga su se navedena sela često nazivala gračanskim zaseocima ili selima, iako su kao što je već rečeno u administrativnom pogledu pripadala poreznoj općini Remete.¹⁴⁴ U vrijeme osnutka Upravne općine Gračani, porezna općina Gračani brojala je 883 stanovnika, a porezna općina Remete 1798 stanovnika.¹⁴⁵ U vrijeme osnutka Upravna općina Gračani – Remete imala je ukupno 2681 stanovnika. Uspoređujući je u to vrijeme s ostalim općinama Zagrebačkoga sreza brojem stanovnika bila je veća tek od Upravne općine Sveta Klara (2090 stanovnika), dok su je brojem žitelja redom premašivale općine Šestine (2782 stanovnika), Stupnik (2896 stanovnika), Markuševac (3068 stanovnika), Stenjevec (3353 stanovnika), Sesvete (5659 stanovnika) i Vrapče (7368 stanovnika).¹⁴⁶ Teritorij porezne općine Gračani iznosio je 8094 kilometara kvadratnih, a porezne općine Remete 9772 kilometara kvadratnih, što je ukupno iznosilo 17886 četvornih kilometara za cijelu Upravnu općinu Gračani – Remete.¹⁴⁷ Takvom površinom bila je teritorijalno najmanja upravna općina u Zagrebačkom srezu. Primjerice najveći teritorijalni opseg u Zagrebačkom srezu imala je Upravna općina Sesvete s 92926 četvornih kilometara, a druga najmanja upravna općina – Sveta Klara, prostirala se na 18571

¹⁴³ „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba“, 293.

¹⁴⁴ O povezanosti Dolja, Zvečaja i Blizneca s Gračanima najbolje svjedoči zapis učitelja Josipa Luša iz 1904., prigodom otvorenja pučke škole u Gračanima: *Gračani spadahu u početku pod općinu Sesvete do god 1893. Kad je kreirana uprav. općina u Šestinama od onda pripadaju Gračani pod Šestine, a pod parohiju (župu) Remete kojoj su već odavno pripadali. Mladi naraštaj polazio je učionu u Remetama, koja danas broji 2 sile učitelja, a neko vrijeme u Šestine, koji takodjer imahu 2 učitelja. No budući, da je broj školskih sposobnjaka ponarasao, da nebijaše već mjesta u ni jednoj učionu odlučile su vlasti, da se imade jedna od spomenutih učiona proširiti. Budući da je polaz učiona za siromašnu dječicu bio vrlo naporan na obadvije strane, osobito za zimskih i proljetnih močvarnih vremena poglavito u Remete, to je nekim oštroumnijim i bogatijim posjednicima u Gračanima nadašla ideja zašto nebi njihovo lijepo mjestašce mimo lijepe crkvice uresila i školska zgrada, a i onako imade u u samim Gračanima preko 60 sposobnjaka, a bližnja mjesta kao Dolje, Zvečaj, Bliznec itd, koja se pravorekuć drže Gračana u kojima imade ukupno oko 60 sposobnjaka, nebi složila i osnovala sebi učionu, koja bi im pred vratima bila. Vidi: Ljetopis škole Gračani, 1.*

¹⁴⁵ „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba“, 293.

¹⁴⁶ Isto, 299.

¹⁴⁷ Isto, 306.

četvornih kilometara.¹⁴⁸ Prema popisu stanovništva iz 1931. godine broj stanovnika općine porastao je na 3432 žitelja čime je premašeno stanovništvo općine Stupnik (3242 stanovnika) i Šestine (3321 stanovnika), ali je i dalje zaostajala za Markuševcem (3743 stanovnika), Stenjevcem (4158 stanovnika), Sesvetama (6601 stanovnika) i Vrapčem (12 874 stanovnika).¹⁴⁹ Upravna općina Gračani – Remete bila je jedna od 130 općina Savske banovine koje su 1931. godine imale između tri i pet tisuća stanovnika, što ju je svrstavalo među srednje velike općine prema broju žitelja.¹⁵⁰ Sjedište Upravne općine Gračani nalazilo se do 13. rujna 1927. godine u Gračanima, a od tog vremena u Remetama.¹⁵¹ Zbog toga se u prvom razdoblju općina naziva *Upravna općina Gračani*, a od 1927. *Upravna općina Gračanska sa sjedištem u Remetama*. Od godine 1938. na žigovima upravne općine nalazi se natpis *Općinsko poglavarstvo Remete*.¹⁵²

Porezna općina Remete birala je osam općinskih odbornika, a porezna općina Gračani četvoricu odbornika.¹⁵³ Na čelu upravne općine nalazio se upravitelj (načelnik) općine. Tijekom postojanja Upravne općine Gračani – Remete u razdoblju od 1921. do 1943., tu su dužnost obnašali: Andrija Vukek (1921. – 1927.), Ivan Banek (1927. – 1930.), Matija Šustić (1930. – 1934.), Ivan Gjurak (1934. – 1936.) i Ladislav Igrec (1936. – 1943.). Prema *Zakonu o opštinama* iz 1933. općinska načelstva (poglavarstva) i dalje su bila najniži organ državne vlasti.¹⁵⁴ U nadležnost općinskog poglavarstva spadalo je neposredno upravljanje općinskom imovinom, sastavljanje i predlaganje općinskog proračuna i godišnjeg završnog računa, nadzor nad radom općinskih ustanova i poduzeća i davanje uputstava o provedbi odborskih odluka, odlučivanje u hitnim slučajevima o nepredviđenim vanrednim kreditima uz odobrenje nadzorne vlasti, pripremanje odluka odbora i provedba svih drugih poslova koje je odbor stavio upravi u dužnost, izricanje kazne u svim slučajevima gdje je to spadalo u nadležnost općine, poslovi mjesne policije ukoliko to nije provodila državna vlast, briga za javnu i osobnu imovinsku sigurnost, moral, red i mir u općini, nadzor nad strancima, sumnjivim osobama i skitnicama, prenočištima, kavanama, nad sajmovima i drugo, briga za sigurnost javnog prometa, čistoću, održavanje javnih puteva i drugo.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Isto, 306.

¹⁴⁹ Isto, 299.

¹⁵⁰ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika*, Beograd, 1934., 63.

¹⁵¹ HR DAZG 19, UOGR, *Povijesna bilješka o stvaratelju fonda*, 2.

¹⁵² Zbog čestih promjena naziva upravne općine u ovom radu koristimo naziv Upravna općina Gračani – Remete, pod kojim je imenom zaveden i fond u Državnom arhivu u Zagrebu.

¹⁵³ *Ljetopis škole Gračani*, 46.

¹⁵⁴ *Službene novine*, br. 85, 1933.

¹⁵⁵ Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. – 1945.)*, Zagreb, 1969., 359.

U nadležnost općinskog odbora (odnosno općinskog vijeća) spadalo je upravljanje općinskom imovinom (donošenje proračuna, raspolaganje općinskim dažbinama, zaključivanje zajmova, kupovanje, prodaja, davanje u zakup općinske imovine, osnivanje općinskih poduzeća), briga za općinske saobraćajne ustanove (građenje i održavanje puteva, mostova, skela, kanala, popločavanje trgova i ulica, javna rasvjeta), izdržavanje i potpomaganje siromašnih, briga za odgoj siromašne i napuštene djece, održavanje dobrotvornih zavoda i ustanova, briga za dobro zdravstveno stanje stanovništva (održavanje liječničke službe, služba babica i ambulanata, suzbijanje zaraznih bolesti, staranje za pitku vodu, unapređivanje gradnje zdravih stanova, briga o fizičkom odgoju naroda, vatrogastvo, opskrba životnim namirnicama, unapređivanje narodnog gospodarstva uopće), osnivanje i potpomaganje odnosnih zadruga, nabavljanje bolje vrste sjemena, voćaka, vinove loze, pasmina rasplodne stoke, briga za dobro zdravstveno stanje stoke i suzbijanje zaraznih stočnih bolesti, ribarstvo i drugo, osnivanje zavoda za štednju, širenje i unapređivanje narodne prosvjete (podizanje škola, osnivanje knjižnica itd.) U nadležnost općinskih odbora spadali su i poslovi iz djelokruga općinske uprave ukoliko se radilo o sredstvima za provedbu tih poslova.¹⁵⁶

Nadzor nad poslovima općine provodio je kotarski (sreski) načelnik. Protiv odluke nadzorne vlasti općinski odbor se mogao žaliti banu, koji je mogao poništiti žalbu ili je poslati na rješenje Upravnom sudu.¹⁵⁷

Načelniku upravne općine bile su podložne seoske starješine za sela Gračani, Remete i Dolje.¹⁵⁸ S vremenom su načelniku općine pridodani i službenici: općinski bilježnik, općinski blagajnik, općinski stražar, a prema potrebi i pisarski pomoćnik.

U Upravnoj općini Gračani – Remete djelovao je i Mjesni sud, čiji su članovi bili sudac, njegov zamjenik i određen broj prisežnika biranih od općinskog odbora. Prema potrebi članovi suda bili su pisari i pomoćno osoblje.¹⁵⁹

2.7. Djelovanje općinskih vlasti i društveno politički odnosi unutar Upravne općine Gračani – Remete

Zbog podizanja kvalitete života stanovnika najveći napor općinskih vlasti bio je usmjeren u održavanje postojeće i u izgradnju nove infrastrukture. Izgradnja i održavanje cesta te puteva, elektrifikacija i izgradnja vodovodne mreže, bili su glavna preokupacija nadležnih u vremenu

¹⁵⁶ Isto, 383. – 384.

¹⁵⁷ HR DAZG 19., UOGR, *Povijesna bilješka o stvaratelju fonda*, 3.

¹⁵⁸ HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Iskaz svih općinskih službenika u 1939. godini sa oznakom plaće ili nagrade od 8. 10. 1940. godine*, br. 4220/1940., kut . 38.

¹⁵⁹ HR DAZG 19., UOGR, *Povijesna bilješka o stvaratelju fonda*, 4.

između dva svjetska rata. Cestama i putevima pridavala se velika pažnja. Zbog blizine grada Zagreba i sve veće važnosti njegove sjeverne periferije, prije svega kao izletničke oaze, gradska je općina 8. svibnja 1928. godine sklopila sporazum s Upravnom općinom Gračani – Remete o proširenju i modernizaciji zapuštene Gračanske ceste.¹⁶⁰ Cesta se protezala u duljini od 2,5 kilometara, na potezu od gradske međe i mitnice do sela Bliznec. Istočnom stranom bila je vezana za selo Zvečaj, a zapadnom za Gračane. Ukupni troškovi izgradnje iznosili su preko 600 000 dinara.¹⁶¹ Ugovorom je bilo dogovoreno da nakon izgradnje ceste daljnje troškove održavanja snosi sama općina Gračani – Remete, no zbog pomanjkanja sredstava i važnosti ove prometnice za gradsku općinu, daljnje je financiranje bilo potpomognuto i gradskim novcem. Zbog sve većeg broja automobila i autobusa koji su prevozili turiste Gračanskom cestom prema Medvednici, općinski odbornik Rudolf Banek iznio je 3. ožujka 1931. godine prijedlog o uzdržavanju Banske ceste i polijevanju iste, iz razloga što: *Stanovništvo uz tu cestu kroz ljetno vreme nemože otvoriti i zračiti svoje stanove usljed silne prašine koju dižu izletnički automobili.*¹⁶² Prijedlog je na sjednici bio prihvaćen, no budući je bio poslan izravno banskoj upravi Savske banovine, načelstvo Sreza Zagreb, kojem je pripadala Upravna općina Gračani – Remete, odaslalo je oštar dopis u kojem je stajalo: *Vraća se naslovu akt sa uputom da će u buduće kazniti odgovornog općinskog činovnika ako se akte bude slala mimo ovog načelstva na bansku upravu.*¹⁶³

Iz dostupne arhivske građe nije jasno jesu li upućene i uvažene moguće nove molbe za polijevanje Gračanske ceste. Osim Gračanske ceste kao najvažnije prometnice u općini, postojale su i druge cestovne komunikacije. Zapravo se radilo o seoskim putevima.¹⁶⁴ U popis općinskih puteva prvog reda ušlo je 1935. godine 11 puteva Upravne općine Gračani – Remete.¹⁶⁵ Ukupna dužina puteva I. reda iznosila je 26 362 metra. Na popisu općinskih puteva II. reda našlo se 10 puteva, ukupne dužine 6835 metra.¹⁶⁶ Stanovnicima Gračana,

¹⁶⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Pregled i primopredaja radnja na Gračanskoj cesti od 21. 6. 1929. godine*, 67002 – XIIB – 1929., kut. 27. Treba napomenuti kako se Gračanska cesta često nazivala i *Banskom* odnosno *Banovinskom cestom*.

¹⁶¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Cestovni namet – protuzakonita odmjera općine Gračani od 25. 9. 1930. godine*, br. 101126 – I – 1930., kut. 27.

¹⁶² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Zapisnik napisan u uredu opštine gračanske na sjednici općinskog odbora od 7. ožujka 1931. godine* br. 901/1931., kut. 28.

¹⁶³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Predmet: Banska cesta kroz selo Gračani – polijevanje od 6. 4. 1931. godine*, br. 8562., kut. 28.

¹⁶⁴ Prema članku 2. zakona o nedržavnim putevima iz 1931., imali su se svi općinski putevi podijeliti na puteve I. i II. reda, a prema članku 6. citiranog zakona kategorizaciju javnih puteva vršio je nadležni općinski odbor uz odobrenje nadležnog bana. Prema članku 5. navedenog zakona u puteve I. reda ubrajali su se oni općinski putevi koji su bili od važnosti za cijelu upravnu općinu, a u puteve II. reda svi ostali javni putevi.

¹⁶⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Spisak opštinskih puteva I. reda od 3. 8. 1935. godine*, kut. 34.

¹⁶⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Spisak opštinskih puteva II. reda od 3. 8. 1935. godine*, kut. 34.

Dolja i Zvečaja od velike je važnosti bio put preko brijega Banjščak, jer ih je on povezivao s Remetama. Budući su se župna crkva i ured nalazili u Remetama, a od 1927. godine i općinski ured, taj je put bio od vitalnog značenja i remetskom župniku. Zbog toga je 1937. godine remetski župnik Leopold Rusan financirao obnovu i popločavanje navedenog puta, a dio su novca donirali i stanovnici Gračana.¹⁶⁷

Tablica 4. Prikaz općinskih puteva I. reda

Broj	Naziv (pravac) puta	Dužina puta u metrima	Širina puta u metrima
1	Remete – Rogulić (raspelo) – Donji Bukovec (crkva do gradske medje)	2040	3 – 5
2	Rogulić (raspelo) – Gornji Bukovec – Gradska mitnica	1920	3 – 4
3	Gornji Bukovec (Ljubić) – Oboj (gradska medja)	1520	3 – 4
4	Remete – Beli kipi – Vrbovec – Barutanski jarek (do gradske medje)	1660	3 – 4
5	Beli kipi – Skender – Poljana (do banovinskog puta)	2020	3 – 4
6	Remete – Skender – Mirogoj do gradske medje	340	3 – 5
7	Bliznec – Črna Voda – Bačun od banovinskog puta do općinske medje	564	3 – 4
8	Poljana – Dolje – Donji Puntijar – Pusti dol – Ribnjak (od banovinskog puta do općinske medje)	1858	3 – 4
9	Pusti dol – Gračani – Isce – Graščica – Okrugljak (od općinskog puta 8 do općinske medje)	1540	3 – 4
10	Gračani – Maldinovac (od općinskog puta 9 do banovinskog puta)	400	2 – 3

¹⁶⁷Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.), 55.

11	Bliznec – Adolfovac – Brestovac – Sljeme do općinske medje	12500	4
----	---	-------	---

Izvor: HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Spisak opštinskih puteva I. reda od 3. 8. 1935. godine*, kut. 34.

Tablica 5. Prikaz općinskih puteva II. reda

Broj	Naziv (pravac) puta	Dužina puta u metrima	Širina puta u metrima
1	Banjšćak	1026	2 – 3
2	Studen	660	2 – 3
3	Tropine	880	3 – 4
4	Fak	80	3
5	Bukovec ispod Vinograda	580	3
6	Trnac	84	4
7	Igreći	97	3
8	Jazbina	2800	3 – 4
9	U Pečinu	188	3
10	Kroz Luku	440	3 – 4

Izvor: HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Spisak opštinskih puteva II. reda od 3.8.1935. godine*, kut. 34.

O stanju općinskih cesta i puteva izvještavala je općina sresko načelstvo u Zagrebu putem *Izvješća o stanju javne uprave*.¹⁶⁸ U obrascima je navedeno i pitanje: *Općinski putevi, ceste i mostovi u kakovom su stanju*. Prema dostupnim arhivskim podacima mogu se pročitati odgovori za sljedeće godine: 1923. – *Općinske ceste su u dobrom stanju, na ceste utječe snijeg u zimsko doba*, 1928. – *Priličnom*, 1929. – *Priličnom*, 1930. – *Glavni radovi na općinskim cestama dovršeni su*, 1931. – *Priličnom*, 1932. – *Priličnom, grabe se čiste*, 1933. – *U primjerenom, popravljaju se*, 1934. – *Dobro i popravljaju se*, 1935. – *Dosta slabi*. Također treba napomenuti kako se živica i grmlje uz Gračansku cestu redovito šišalo i održavalo. Iako je u obnovu Gračanske ceste uložen velik novac, a radovi su dovršeni 1930. godine, već 1935.

¹⁶⁸ „Izvješće o stanju javne uprave“, riječ je o obrascima koje su popunjavale općinske vlasti i putem njih evidentirale svoju djelatnost tokom kalendarske godine.

godine stoji natuknica kako su putevi i ceste u dosta slabom stanju.¹⁶⁹ Zbog sve većeg prometovanja automobila i autobusa Gračanskom cestom, koja je služila kao glavna poveznica između Zagreba i Medvednice, Sresko načelstvo u Zagrebu donijelo je 5. prosinca 1933. odluku prema kojoj se promet Sljemenskom cestom ima odvijati naizmjenično u dva smjera.¹⁷⁰ Povezanost s gradom bila je stalna želja gradskih i općinskih vlasti, ali i stanovnika Upravne općine Gračani – Remete. Prva autobusna linija uvedena je iz Zagreba prema Remetama u listopadu 1928. godine,¹⁷¹ a prema Gračanima koncem 1933. godine.¹⁷² Unatoč tome što je autobusna linija pružala mogućnost brže komunikacije ljudi, roba i usluga između Upravne općine Gračani – Remete i grada Zagreba, općinske su se vlasti 1937. godine pobunile zbog prekomjernog iskorištavanja općinskih puteva. Naime općinski su odbornici zaključili kako tvrtka „Tapred“ iz Zagreba, čiji su autobusi prometovali, iskorištava općinske cestu i puteve, a ne doprinosi nikakvim novčanim ulaganjima u iste. Zbog toga su spomenutoj tvrtki zabranili daljnje prometovanje općinskim putevima, uz iznimku Gračanske ceste. Svoju su odluku općinske vlasti objasnile sljedećim riječima: *Taj rad koliko je koristan kako za same putnike izletnike i turiste kao i za pojedine druge građane, toliko je i štetan za ovu općinu a i pojedine općinare jer neimade prave i željene autobusne posljednje stanice. To društvo koliko goder već godinama podržava spomenutu liniju, čime prekomjerno iskorišćuje naše općinske puteve, koji su do onog vremena, dok autobus vozio nije bili u vrlo dobrom stanju, a danas su u takovom da se skoro nemože istima prolaziti, nije do današnjega dana niti jedne pare doprinjelo na ime odštete za iskorišćivanje a makar da tu odštetu ova uprava već godinama potražuje.*¹⁷³

Zbog nastalog spora tvrtka „Tapred“ odustala je i od prometovanja Gračanskom cestom, pa od 1937. godine sela Upravne općine Gračani – Remete ostaju bez autobusne veze s gradom Zagrebom.

Tridesetih godina općinske su vlasti živo radile na elektrifikaciji sela. Gradske vlasti koje su tridesetih godina razmišljale o mogućem proširenju Zagreba na njegovu sjevernu periferiju,

¹⁶⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Izvješće o stanju javne uprave za I. četvrt 1935. kod upravne općine gračanske od 30. 6. 1935. godine*, br. 2929/1935., kut. 32.

¹⁷⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Naredba za odvijanje saobraćaja na putu Zagreb – Gračani – Sljeme od 5. 12. 1933. godine*, br. 27441/ 1933., kut. 31.

¹⁷¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

¹⁷² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Pregled autobusnih linija Zagreb – Gračani i Zagreb – Sljeme od 29. 9. 1933. godine*, br. 21867/ 1933., kut. 30.

¹⁷³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Predmet: „Tapred“ teretno i autobusno prometno d.d, saobraćaj na općinskim putevima u Gračanima od 25. 2. 1937. godine*, br. 982/1937., kut. 34.

omogućile su priključak na gradsku električnu mrežu.¹⁷⁴ Prema nacrtu elektrifikacije određeno je da svaki drugi stup u općini dobije rasvjetno tijelo, a uvođenje elektrike u domove dodatno se naplaćivalo.¹⁷⁵ Sela Upravne općine Gračani – Remete priključena su na mrežu 1933. godine.¹⁷⁶ U početku su javnu rasvjetu dobili samo najvažniji cestovni pravci poput Gračanske ceste. To je bio razlog što su se određeni stanovnici drugih dijelova općine bunili i tražili da se javna rasvjeta uvede i u njihovim selima. Tako je grupa stanovnika iz Remeta u prosincu 1932. godine tražila da i put Ravnec od škole u Remetama do zaseoka Jazbina, uđe u projekt osvijetljenja javnom rasvjetom, što prvotno nije bilo planirano. Potrebno je napomenuti da su navedeni projekt i sami podnositelji molbe bili spremni sufinancirati: *Mi želimo, da se kod naših kuća uvede javna rasvjeta putem od škole u Remetama do Jazbine (put „Ravnec“), koje nije unišlo u projekat za osvijetljavanje, te bi kako smo proračunali do sada uveli do 50 žarulja. Pošto je to za nas od velike važnosti pripremimo da i sami doprinesemo neke žrtve t.j. da bi i sami platili odnosno nabavili potrebne stupove, tako da bi za Centralu otpalo žica i ostale potrebe za vod. Nabavu stupova nabavili bi vlastitim sredstvima od Centrale.*

Ipak, treba napomenuti kako je zahtjev u ovom slučaju uputila grupa imućnijih zemljoposjednika, uglavnom doseljenika, s Ćirom Tarbukom na čelu. S druge pak strane samo uvođenje elektrike u domaćinstva teklo je vrlo sporo. Razlozi su bili dvojaki, s jedne strane stalna neimaština uzrokovana velikom gospodarskom krizom tridesetih godina, a s druge strane nepovjerenje seljaka prema novosti u njihovom dotadašnjem kućanstvu. Nakon elektrifikacije u Gračanima se na priključak spojio tek neznatan broj imućnijih seljaka, iako je vod mnogima prolazio doslovno ispred kuće.¹⁷⁷ Zbog toga je gradska općina u suradnji s općinskim vlastima i organizacijom „Gospodarska sloga“, 1938. godine u Gračanima postavila izložbu pod nazivom „Elektrika na selu“, a koja imala svrhu pokazati seljacima sve prednosti domaćinstva opremljenog električnom energijom i električnim kućanskim aparatima.¹⁷⁸ Sama izložba održala se u zgradi *Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac* na Iscu.¹⁷⁹ U dvije odvojene sobe prikazani su životni uvjetni u prostorijama bez i sa električnom energijom i uređajima.¹⁸⁰ Rezultat izložbe bio je pozitivan, o čemu govori

¹⁷⁴ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, 243.

¹⁷⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Zapisnik o elektrifikaciji, bez nadnevka, bez broja dokumenta*, kut. 29.

¹⁷⁶ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 149.

¹⁷⁷ I. ŠUTE, *Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, 265.

¹⁷⁸ *Isto*, 265. – 266.

¹⁷⁹ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, Zagreb, 2007., 24.

¹⁸⁰ I. ŠUTE, *Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, 266.

podatak o čak 78 novih interesenata, a dodatni poticaj dala je i Gradska električna centrala koja je odobrila povoljne otplatne uvjete.¹⁸¹ Unatoč uvođenju javne rasvjete, općinske su vlasti uskoro započele s redukcijom, pa je „Električna centrala“ iz Zagreba 1940. godine uputila dopis u kojem se traži objašnjenje zašto se javna rasvjeta već godinama ne pali.¹⁸² Općinsko poglavarstvo odgovorilo je već sedam dana kasnije odlukom u kojoj obavještava „Električnu centralu“, da do daljnjega zbog posvemašnje neimaštine općina nije u stanju financirati javnu rasvjetu.¹⁸³ Javna rasvjeta u Upravnoj općini Gračani – Remete do daljnjega je ukinuta, a njena je obnova uslijedila tek nakon Drugoga svjetskog rata.

Iako je električna energija pobudila određeno zanimanje u općini, stanovnike je više brinulo pitanje vodovoda. Naime u svim selima općine bilo je 1931. godine tek 35 bunara i 5 privatnih cisterni.¹⁸⁴ Taj podatak govori da je samo 39 kućanstava imalo dostupno vodu na vlastitom posjedu, jer je obitelj Pavla Bujana posjedovala dva bunara.¹⁸⁵

No i taj broj domaćinstava znatno je manji ako se uzme u obzir da je pet bunara bilo u vlasništvu župe Remete, Prvostolnoga kaptola i Nadbiskupije zagrebačke, jedan je bio javan, a većina ostalih pripadao je zagrebačkim građanima koji su na području općine posjedovali ljetnikovce i kuće za odmor.¹⁸⁶ Ostali stanovnici morali su pitku vodu nabavljati na seoskim izvorima koji su se nalazili pod Medvednicom. Bio je to poprilično naporan posao, jer su nekima izvori bili udaljeni i više od 3 kilometra. Stanovnici Gračana po vodu su odlazili na jedan od četiri izvora; Banićev izvor, Krakov Krč, Milkin zdenec i izvor Lonjščina. Najpotentniji izvor bio je Banićev, koji je prema istraživanjima Higijenskog zavoda davao 4 litre vode u sekundi, dok su ostala tri izvora u istom vremenskom razdoblju davala manje od jedne litre u sekundi.¹⁸⁷

U ostalim selima općine situacija nije bila puno bolja. Štoviše sela Remete, Gornji Bukovec i Donji Bukovec osobito su patila zbog nedostatka vode, ne samo za stanovništvo, već i za

¹⁸¹ Isto, 265.

¹⁸² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Predmet: Javna rasvjeta općine Gračani od 8. srpnja 1940.*, kut. 38. „Električna centrala“ u dopisu upozorava Upravnu općinu Gračani – Remete: *U protivnom slučaju bit ćemo prisiljeni ta rasvjetna mjesta demontirati, te po eventualnoj kasnijoj potrebi o Vašem trošku ponovno uspostaviti.*

¹⁸³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Dopis Upravne općine Gračani - Remete Električnoj Centrali u Zagrebu od 15. srpnja 1940.*, kut. 38.

¹⁸⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Spisak postrojenja za snabdevanje vodom u opštini Gračanskoj od 18. 6. 1932. godine*, kut. 27.

¹⁸⁵ Prema neprovjerenim navodima Đurđice Belić, Pavao Bujan posjedovao je: *Staklenike za klijanje mladih biljaka i navodnjavanje vrta s pumpama iz velikog vrtnog zdenca.* - Đurđica BELIĆ, *Kronologija moga zavičaja Gračana i rodoslovno stablo moje obitelji Belić, Kos – Bujan i Trnčević, Zagreb, 2007.*, 138

¹⁸⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Spisak postrojenja za snabdevanje vodom u opštini Gračanskoj od 18. 6. 1932. godine*, kut. 27.

¹⁸⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Gračani – projekt vodovoda od 7. 12. 1931. godine, br. 31330/31.*, kut. 30.

napajanje stoke, budući za razliku od Gračana ovdje nije proticao nikakav potok. Oskudica vode osobito se osjećala ljeti. Poneki su stanovnici u očaju kopali zemlju u koju bi ulijevali donesenu vodu i time stvarali mlake.¹⁸⁸

Jedino su stanovnici Blizneca, koji je bio na samom izvoru istoimenog potoka, imali privilegij dostupnije pitke vode. Zbog takve, iznimno teške situacije s pitkom vodom, općinske su vlasti u listopadu 1931. godine uputile zahtjev Higijenskom zavodu, u kojem mole da dotična institucija ispita kvalitetu i kvantitetu vode u selu Gračani, kao i izradu troškovnika za moguću izgradnju vodovoda.¹⁸⁹ Uz pomoć Škole Narodnog zdravlja, Higijenskog zavoda, Savske banovine, Upravne općine Gračani i samih stanovnika krenulo se s izgradnjom vodovoda. Izgradnji vodovoda u Gračanima priključila su se i druga sela općine. Tek su stanovnici sela Bliznec zbog već navedenih razloga ostali nezainteresirani za izgradnju vodovodne mreže u njihovom selu. Stanovnici općine svoj su obol dali ne samo u novčanim priložima, već i u radnoj snazi. Izgradnja vodovoda završena je početkom 1935. godine, a svečani blagoslov u Gračanima obavio je 10. veljače iste godine, zagrebački nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac¹⁹⁰

U svrhu opskrbe stanovništva vodom prvo su postavljene pumpe na važnim seoskim putevima i križanjima. U Gračanima je postavljeno 6, Remetama 2, Dolju 3 i Zvečaju 1 pumpa.¹⁹¹ Broj postavljenih pumpi i nadalje je bio premalen za sve veći broj stanovnika općine, tako da se na pumpama u Gračanima vodom opskrbljivalo 800 ljudi, isto toliko na pumpama u Remetama, oko 400 ljudi na pumpama na Dolju i 160 na jednoj pumpi u Zvečaju.¹⁹² Budući se na pumpama često stvarala nesnosna gužva mnogi su stanovnici i dalje koristili stare zdence, izvore i bunare.

Prema dostupnim podacima izgradnja infrastrukture napredovala je u svim segmentima, iako je opća gospodarska kriza utjecala na njenu nedovoljnu održavanost i iskoristivost. Ključan problem za normalno djelovanje lokalnih vlasti bio je sukob samih odbornika unutar općine. Pitanje dominacije između Gračana i Remeta bilo je stalno potencirano s obje strane. Središte Upravne općine Gračani – Remete nalazilo se u Gračanima do rujna 1927. godine, da bi tada bilo premješteno u Remete. Remetski župnik Leopold Rusan u župnoj je spomenici ovim riječima obrazložio navedenu promjenu: *13. rujna preselilo se općinsko poglavarstvo iz*

¹⁸⁸ Vlado ŠELENĐIĆ „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad).

¹⁸⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Gračani – projekt vodovoda od 7. 12. 1931. godine*, br. 31330/31., kut. 30.

¹⁹⁰ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 33.

¹⁹¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Spisak bunara, izvora, cisterni i pumpi u općini Gračanskoj od 4. 10. 1940. godine*, br. 4875/40., kut. 38.

¹⁹² *Isto*.

*Gračana u Remete. To je dalo sresko poglavarstvo kao nagradu za 94 kuglice u kutiji Demokratske stranke.*¹⁹³

Prema župnikovom zapisu rezultati parlamentarnih izbora 1927. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete bili su sljedeći: *Hrvatska seljačka stranka* – 427 glasova, *Demokratska stranka Ljube Davidovića* – 94 glasa, *Hrvatski blok* – 82 glasa, *Nezavisni radnici (komunisti)* – 7 glasova, *Hrvatska pučka stranka* – 2 glasa.¹⁹⁴

Župnik je možda pretpostavio kako je Demokratska stranka većinu svojih glasova dobila u Remetama, pa je zbog toga uslijedila i nagrada u vidu prebacivanja sjedišta općine. Nemoguće je suditi o njegovom zaključku, no ostaje činjenica kako je ova odluka dodatno podigla ionako visoke tenzije između Gračana i Remeta. Kako bi pokazali nezadovoljstvo zbog premještanja općinskog središta, odbornici iz Gračana odlučili su s vremenom bojkotirati rad općinskih sjednica. Zbog toga je načelnik općine, Matija Šustić, uputio oštar prijekor odbornicima, zaprijetivši im novčanim kaznama ako nastave opstruirati rad općinskog zastupstva: *U zadnje vreme općinski odbornici Jelačić Josip, Gjurak Ivan, Miholić Petar i Banek Rudolf u opće se ne odazivaju na poziv u sjednicu općinskog zastupstva a niti se pravo vreme ispričaju, te znači da općinski odbornici nevrše svoju dužnosti i svoga zvanja te prema tomu i krše položenu zakletvu. Kako je izostanak pojedinih odbornika vrlo štetan više po ono mjesto koga zastupa a i više puta po samu općinu, te s ovim upozoravate i pozivate, da svoje zvanje i dužnost točno i savjesno izvršavate. U koliko sada i ovaj put ne dodjete na sjednicu općinskog zastupstva izreći će se kazna protiv Vas u globi od 500 dinara.*¹⁹⁵

Vrhunac sukoba izbio je 1937. godine, kada se postavilo pitanje izgradnje općinske zgrade, budući su općinske vlasti uredovale u raznim neadekvatnim prostorijama. Kako su odbornici iz Porezne općine Gračani i dalje vrlo često izostajali s redovitim sjednica Upravne općine Gračani – Remete, tako su i zaključci i odluke općinskih vlasti donošene bez njihove suglasnosti. Svoje neprisustvovanje sjednicama opravdavali su strahom za vlastiti život i sigurnost u Remetama: *Mi niže potpisani općinski zastupnici iz porezne općine Gračani, nijesmo prisustvovali redovitoj općinskoj sjednici upravne općine Gračani u Remetama koja je održana dana 22. III. 1937. godine na kojoj je pretresen i prihvaćen općinski proračun samo po općinskim zastupnicima iz porezne općine Remete za godinu 1937./38. Pod točkom I. dnevnog reda i to s razloga, pošto su bile prijetnje i grožnje sa strane općinara porezne*

¹⁹³ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.)

¹⁹⁴ *Isto.*

¹⁹⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Dopis načelnika općine Matije Šustića svim općinskim odbornicima od 15. prosinca 1930. godine*, br. 4631/1930., kut. 27.

*općine Remete. To nijesmo bili sigurni za svoje za svoje živote, ne imajući od nikoga jamstvo da nam se neće ništa dogoditi, nakon sjednice pred općinskim domom ili na cesti, i stog razloga smo izostali od sjednice, na kojoj nismo mogli iznijeti svoj prijedlog odnosno zahtjev općinara porezne općine Gračani.*¹⁹⁶

S druge pak strane načelnik Upravne općine Gračani – Remete, Ladislav Igrec, negirao je bilo kakvu kolektivnu prijetnju odbornicima iz Gračana, ali je u svojem dopisu oštro osudio ponašanje Ivana Baneka, bivšeg načelnika općine i tadašnjeg odbornika iz Gračana, kao glavnog pokretača bunta s gračanske strane.¹⁹⁷

Prema novom zakonu o općinama iz 1933. godine, sve su Upravne općine trebale posjedovati vlastitu zgradu.¹⁹⁸ Iako je sjedište upravne općine već 1927. godine prebačeno u Remete, odbornici, ali i stanovništvo Gračana gajilo je stalnu nadu kako je riječ o samo privremenoj odluci. Zbog toga se s gračanske strane poduzimalo sve da se središte općine povrati u Gračane. Kako je na sjednici Upravne općine Gračani – Remete 22. ožujka 1937. godine donesena odluka o tome da će troškove izgradnje općinske zgrade u Remetama snositi stanovnici Porezne općine Gračani i Porezne općine Remete, a sama zgrada biti izgrađena u Remetama, nastala je u Gračanima šira društveno – politička akcija, čiji je cilj bio spriječiti provođenje odluke. U nju su bili uključeni odbornici iz Porezne općine Gračani; Ivan Banek, Josip Puntijar i Nikola Kranjec, zatim *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac* iz Gračana, na čelu s predsjednikom Rudolfom Banekom i 116 općinara Porezne općine Gračani, koji su imali pravo glasa. Prvi potez bilo je pismo namjere, koje je predsjednik *Podgorca* 17. ožujka 1937. godine uputio Upravnoj općini Gračani – Remete. U pismu *Podgorac* na pet godina nudi općini pravo na besplatno korištenje njihova doma, uz uvođenje električne energije i vodovoda.¹⁹⁹ Pismu *Podgorca* pridružili su se i općinari iz Gračana koji su 1. travnja uputili dopis Sreskom načelstvu u Zagrebu u kojem zaključuju sljedeće:

Najodlučnije protestiramo protiv naumljene gradnje Općinskog doma u Remetama. I to s razloga pošto se upravna općina Gračani nalazi u teškom financijskom položaju, jer duguje preko pola milijuna dinara, te nema smisla da se ponovno navali novi općinski teret na leđa naroda naše općine, koji i onako ne može da snosi dosadašnje terete, koji su nametnuti. Ako pak zastupnici porezne općine Remete, žele i hoće da grade Općinski dom u Remetama, i to

¹⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Obrazloženje Porezne općine Gračani Sreskom načelstvu u Zagrebu od 31. 4. 1937. godine*, bez broja dokumenta, kut. 34.

¹⁹⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Upravna općina Gračani – Remete, Sreskom načelstvu u Zagrebu od 20. 7. 1937., *Predmet: pritužba stanovnika sela Gračani*, br. 8432/937, kut. 34.

¹⁹⁸ O novom zakonu o općinama vidi: *Zbirka Službenog glasnika*, Sv. XLVII: *Zakon o opštinama*, Split, 1933.

¹⁹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Pismo namjere HSPD – a Podgorac iz Gračana Upravnoj općini Gračani – Remete od 17. 3. 1937.*, bez broja dokumenta, kut. 34.

*na račun porezne općine Remete to mi općinari porezne općine Gračani nemamo ništa protiv toga već tražimo preko svojih zastupnika da se briše iz općinskog proračuna stavka na gradnju Općinskog doma od dinara 20.000 (...) Mi općinari porezne općine Gračani ne tražimo da se općinski ured Upravne općine Gračani, koji se sada nalazi u Remetama mora seliti u Gračane, ako zastupnici porezne općine Remete, imaju na raspolaganju besplatan stan za općinski ured na 5 godina. A nemaju li toga mi smo zadovoljni da ostane kako jeste tj. na stanu gdje se Općinski ured nalazi i sada. To mi niže potpisani općinari i porezovnici porezne općine Gračani, tražimo od svojih općinskih zastupnika porezne Općine Gračani da u granicama zakona poduzmu sve što je potrebno da se spriječi za sada ne potrebni teret, koji se misli nametnuti narodu porezne općine Gračani na leđa.*²⁰⁰

Sresko poglavarstvo odbacilo je pismo namjere i žalbe koje su dolazile s gračanske strane, štoviše uskoro je započela izgradnja općinske zgrade u Remetama.²⁰¹ Unatoč stalnim prigovorima i neslaganjima stanovnika Gračana, sjedište općinskog načelstva više nije bilo premještanu iz Remeta. Općenito gledajući netrpeljivost između sela bila je na visokoj razini, a u svojoj nesnošljivosti prema stanovnicima drugih sela prednjačili su općinski odbornici iz Gračana. Oni su 1934. godine odbili uvođenje vodovoda u školsku zgradu, jer su školu pohađala i djeca iz drugih sela, a također su odbili darovati drvo za središnji križ na gračanskom groblju, jer su se na njemu pokapali i stanovnici Dolja, Zvečaja i Blizneca.²⁰²

Ipak unutar općinskih vlasti postojao je i jedan konsenzus, a on se odnosio na želju za pripajanjem teritorija općine gradu Zagrebu. Naime zbog blizine grada Zagreba, njegovog velikog utjecaja na ekonomski život stanovnika općine kao i na već poprilično izgrađenu infrastrukturu, odbornici su smatrali kako će pripajanje gradu pozitivno utjecati na daljnja društvena, ali prije svega gospodarska kretanja. Iako je zbog sve veće teritorijalne ekspanzije grada Zagreba taj proces bio neminovan, gradske vlasti početkom međuratnog razdoblja još uvijek nisu bile spremne za pripajanje sela Zagrebačkog prigorja gradskom teritoriju.²⁰³ Godine 1923. gradski su oci osnovali i poseban pododbor koji je trebao razmotriti pripajanje nekih prigradskih općina gradu, između ostalih i Upravne općine Gračani – Remete, no čin

²⁰⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Izjava općinara Porezne općine Gračani od 1. 4. 1937. godine, br. 08432/37, kut. 34.

²⁰¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Rješenje na žalbu žitelja sela Gračani od 7. 9. 1937. godine, br. 21976/37, kut. 34.

²⁰² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 46.

²⁰³ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, 69.

pripajanja Zagrebu nije uslijedio.²⁰⁴ Želje općinskih vlasti za priključenjem gradu Zagrebu bile su logične ako se sagleda blizina grada i stalni odnošaji stanovnika općine s gradom.

No njihove želje nisu pratile i njihove aktivnosti. Unatoč izgradnji infrastrukture, ona je zapušтана (ceste) ili slabo korištena (električna energija, vodovod). Financijski problemi u koje je općina zapala nisu privlačili gradske vlasti, koje bi si možebitnim pripajanjem Gračana i Remeta stvorile dodatne troškove u ionako teškim gospodarskim i socijalnim uvjetima. Međusobne svađe i optužbe općinskih odbornika dodatno su kvarile sliku lokalnih vlasti. Zbog svega navedenoga pripajanje Upravne općine Gračani – Remete gradu Zagrebu nije izvršeno u vremenu između dva svjetska rata.²⁰⁵

²⁰⁴ Katarina HORVAT, *Kustošija u prvoj polovici XX. stoljeća*, Zagreb, 2011., 11.

²⁰⁵ Sela bivše Upravne općine Gračani – Remete pripojena su gradu Zagrebu 1. siječnja 1950. godine.

3. DEMOGRAFSKA KRETANJA NA PODRUČJU UPRAVNE OPĆINE GRAČANI – REMETE PREMA DRŽAVNIM POPISIMA STANOVNIŠTVA 1921. I 1931. GODINE

3.1. Ukupan broj stanovništva i ukupan prirast stanovništva

Kao što je već rečeno, državni popisi stanovništva iz 1921. i 1931. godine vođeni su metodom trenutno prisutnog stanovništva. To je značilo da su popisane sve one osobe koje su se zatekle na području Upravne općine Gračani – Remete u kritičnom trenutku popisivanja stanovništva. U popis iz 1921. godine ušle su obje porezne općine; Porezna općina Gračani sa selima Brestovac (lječilište), Zagrebačko Sljeme, Gračani i Okrugljak te Porezna općina Remete sa selima Bliznec, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Gračansko Dolje, Remete, Remetska Jazbina i Zvečaj. Na popis iz 1931. godine u sklopu Porezne općine Remete ušlo je i novonaseljeno selo Remetski Čret. Potrebno je napomenuti da je lječilište Brestovac bilo naseljeno od gotovo isključivo privremeno prisutnog stanovništva, medicinskog osoblja, pomoćnih radnika i pacijenata, a u prvom popisu zajedno s Brestovcem ubrojeno je i naselje Zagrebačko Sljeme, čija je populacija statistički gledano bila zanemariva.

Ukupnu stopu prirasta stanovništva računamo za cjelokupno razdoblje od 1921. do 1931. godine. Računamo za cijelu upravnu općinu, potom odvojeno za dvije porezne općine i na kraju zasebno za svako selo unutar upravne općine. Rezultati u tablici br. 6. prikazani su u apsolutnom broju i u postocima.

Tablica 6. Ukupan broj stanovništva i ukupan prirast stanovništva prema selima Upravne općine Gračani – Remete i poreznim općinama Gračani i Remete

	Stanovništvo	Stanovništvo	Porast (pad)	Porast (pad)
	1921.	1931.	Apsolutni	%
U.o. Gračani – Remete	2681	3432	751	28,01
P.o. Gračani	883	1125	242	27,41
Brestovac – lječilište	115	206	98	85,22
Zagrebačko Sljeme	Pribrojeno Brestovcu	7	Uračunato s Brestovcem	Uračunato s Brestovcem

Gračani	751	896	145	19,31
Okrugljak	17	16	-1	-5,88
P.o. Remete	1798	2307	509	28,31
Bliznec	121	206	85	70,25
Donji Bukovec	299	253	-46	-15,39
Gornji Bukovec	366	607	241	65,85
Gračansko Dolje	286	361	75	26,22
Remete	573	698	125	21,82
Remetska Jazbina	6	-	-6	-100
Remetski Čret	-	25	25	100
Zvečaj	147	157	10	6,80

Izvor: Schreiber, Eduard, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

Analizirajući desetogodišnje trendove demografskih kretanja unutar Upravne općine Gračani Remete, vidljiv je ukupan prirast od 751 stanovnika u apsolutnom broju, odnosno 28,01%. Očita je tendencija prirasta stanovništva ne samo na razini upravne općine, već i na razini poreznih općina. Tako je u Poreznoj općini Gračani apsolutni porast stanovnika od 242 osobe, odnosno 27,41%, a u Poreznoj općini Remete od 509 osoba u apsolutnom broju, odnosno 28,31%. Međutim i u takvim uzlaznim demografskim kretanjima postojala su sela s negativnom demografskom putanjom. To se prije svega odnosilo na selo Donji Bukovec, koje je imalo apsolutni pad od 46 stanovnika, odnosno 15,39%. No generalno gledajući cijela upravna općina bila je u razdoblju između dva međuratna popisa u rastu od 28,01%, s time da treba uzeti u obzir veliki udio lječilišta Brestovac unutar Porezne općine Gračani.

3.2. Usporedba prirasta (pada) broja stanovništva sa susjednim upravnim općinama

Komparirat ćemo te rezultate s drugim upravnim općinama unutar 10 kilometara od središta grada; Markuševac, Sesvete, Stenjevec, Stupnik, Sveta Klara, Šestine i Vrapče. Riječ je o općinama čije je pučanstvo bilo slične strukture poput one u poreznoj općini Gračani – Remete i čiji su žitelji također bili u stalnom odnošaju s gradom.

Istraživano područje pokazuje sljedeće tendencije.

Tablica 7. Prirast/pad stanovništva nastao prirodnim putem, odnosno seljenjem u Upravnoj općini Gračani – Remete i susjednim općinama prema državnim popisima iz 1921. i 1931. godine

Upravna općina	Apsolutni prirast (pad) nastao prirodnim putem	%	Apsolutni prirast (pad) narastao seljenjem	%	Apsolutni ukupni prirast (pad)	%
Gračani – Remete	341	12,72	410	15,29	751	28,01
Markuševac	732	17,12	251	5,87	983	22,99
Sesvete	1424	15,05	143	1,51	1567	16,56
Stenjevec	712	16,69	243	5,70	955	22,39
Sveta Klara	180	8,61	78	3,73	258	12,34
Šestine	327	11,75	212	7,62	539	19,37
Vrapče	1014	14,77	3244	47,24	4258	62,01

Izvor: Schreiber, Eduard, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

Istraživanje pokazuje kako je Upravna općina Gračani – Remete imala apsolutno najveći ukupni prirast stanovništva, nakon Upravne općine Vrapče. No ako se pogleda prirast nastao prirodnim putem uočava se da je Upravna općina Gračani – Remete pri samom dnu. Slabiji udio prirodnog prirasta imaju tek Upravna općina Sveta Klara i neznatno manje Upravna općina Šestine. Svoj demografski rast Općina je imala prvenstveno zahvaliti doseljavanju, gdje se opet nalazila u vrhu s 15,29%, ponovno iza Upravne općina Vrapče sa čak 47,24% rasta nastalog migracijama. Ovi rezultati govore o tome da je teritorij Upravne općine Gračani – Remete u vremenu između dva međuratna popisa, ali općenito gledajući i između dva svjetska rata, bio podložan useljavanju novog stanovništva, dok je prirodni prirast sve više slabio. Uzroci takvog trenda bit će obrađeni u idućim poglavljima.

3.3. Gustoća naseljenosti

Gustoća stanovništva u zagrebačkom srezu iznosila je 1931. godine prosječno 141,33 žitelja na 1 četvorni kilometar. Prosjek Kraljevine Jugoslavije iznosio je 56,8 stanovnika na 1

četvorni kilometar.²⁰⁶ Prosjek cijele Savske banovine bio je nešto viši te iznosio 69,75 stanovnika na 1 četvorni kilometar.²⁰⁷ Upravna općina Gračani – Remete obuhvaćala je 17 886 četvornih kilometara te je površinom bila najmanja upravna općina unutar Zagrebačkog sreza. S druge pak strane s 192,10 stanovniku na 1 četvorni kilometar, gustoćom naseljenosti premašivala je i određene gradske kotare poput Jelenovca (162 stanovnika) ili Žitnjaka (52 stanovnika).²⁰⁸ Tablica br. 8. prikazuje gustoću naseljenosti unutar Upravne općine Gračani – Remete 1931. godine, odnosno zasebno gustoću naseljenosti Porezne općine Gračani i Porezne općine Remete.²⁰⁹

Tablica 8. Ukupne zemljišna površina i gustoća stanovništva Upravne općine Gračani – Remete i njoj pripadajućih poreznih općina prema državnom popisu iz 1931. godine

	Ukupna površina u kvadratnim kilometrima	Stanovnika na jedan kvadratni kilometar 1931.
Upravna općina Gračani – Remete	17 886	192,10
Porezna općina Gračani	8 094	138,99
Porezna općina Remete	9 772	236,08

Izvor: Schreiber, Eduard, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba*, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

Iz gore prikazanih rezultata u tablici uočljiva je veća gustoća naseljenosti unutar Porezne općine Remete, što ne čudi, iz razloga što je ona bila podložnija naseljavanju novopridošlog stanovništva, osobito činovništva i bogatijih građana koji su gradili nove stambene objekte ladanjskog i gradskog tipa.

3.4. Usporedba gustoće naseljenosti sa susjednim upravnim općinama

Upravna općina Gračani – Remete pratila je trend Zagrebačkog sreza koji je pokazivao kako su općine sa sjeverne i zapadne strane gradskih granica napučenije od onih koje su se nalazile na rubnim dijelovima istočnog i južnog gradskog područja. Tablica br. 9. prikazuje usporedbu

²⁰⁶ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 40.

²⁰⁷ „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba“, 307.

²⁰⁸ *Isto.*

²⁰⁹ *Isto.*

Upravne općine Gračani – Remete s ostalim upravnim općinama Zagrebačkog sreza 1931. godine.

Tablica 9. Ukupne zemljišne površine upravnih općina unutar Zagrebačkog sreza i prosječnog broja stanovnika na 1 kvadratni kilometar prema državnom popisu iz 1931. godine

Upravna općina	Ukupna površina u četvornim kilometrima	Stanovnika na 1 četvorni kilometar 1931.
Gračani – Remete	17 886	192,10
Markuševac	37 869	138,85
Sesvete	92 926	118,69
Stenjevec	32 048	162,91
Stupnik	64 635	72,96
Sveta Klara	18 571	126,43
Šestine	23 059	144,02
Vrapče	33 372	385,77

Izvor: Schreiber, Eduard, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

Kao i slučaju prosječnog rasta stanovništva između dvaju državnih popisa 1921. i 1931. godine, koji je Upravnu općinu Gračani – Remete svrstao odmah iza Upravne općine Vrapče, i u slučaju prosječnog broja stanovnika na 1 kvadratni kilometar pokazala se ista tendencija. Upravna općina Vrapče, kao izuzetno migracijsko područje, broji čak 385,77 stanovnika na 1 četvorni kilometar, a slijedi Upravna općina Gračani – Remete s 192,10 stanovnika. I u ovom se slučaju pokazalo kako su općine na sjevernoj i južnoj periferiji grada: Vrapče, Gračani – Remete, Stenjevec, Šestine, imale veću gustoću stanovništva od onih koje su se nalazile na jugu i istoku grada: Stupnik, Sveta Klara, Sesvete. Iznimka je bio Markuševac, koji je iako se nalazio na sjeveru, imao znatno veću udaljenost od središta grada što je utjecalo na gustoću naseljenosti od 138,85 stanovnika na 1 četvorni kilometar.

4. MATIČNA KNJIGA ROĐENIH ŽUPE REMETE

Kao što je već rečeno Matična knjiga rođenih prepisana je u računalnu bazu podataka u 21 rubriku. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka Matične knjige rođenih, upisani podaci za 989 osoba. Knjiga je vođena vrlo ažurno te tijekom istraživanja nema većih problema u obradi podataka. Istraživačka pitanja vezana uz Matičnu knjigu rođenih uokvirena su u tri međuratna četverogodišnja razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941.

4.1. Sezonsko kretanje začeća u Upravnoj općini Gračani – Remete

Vrijeme začeća uvjetovano je obujmom posla, seksualnim porivom i društvenim pravilima, a ostali su čimbenici meteorološki uvjeti, bolesti te u određenim situacijama i ratno stanje.²¹⁰ U prošlosti su osobito ruralna područja bila izložena uvjetovanostima kao što su obujam posla na seoskim gospodarstvima i jak utjecaj crkvenih propisa. Tablica br. 10. prikazuje godišnju raspodjelu začeća prema mjesecima u vremenskom razdoblju od 1918. do 1921. godine za područje buduće Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 10. Mjesečna raspodjela začeća u budućoj općini Gračani – Remete za razdoblje 1918. – 1921.

Mjesec	Broj začeća
Siječanj	42
Veljača	31
Ožujak	33
Travanj	14
Svibanj	27
Lipanj	33
Srpanj	28
Kolovoz	36
Rujan	18

²¹⁰ Nenad VEKARIĆ, Irena BENYOVSKY, Tatjana BUKLIJAŠ, Maurizio LEVAK, Nikša LUČIĆ, Marija Mogorović, Jakša PRIMORAC, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda – Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb – Dubrovnik, 2000., 84., Vidi također: H ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, 141.

Listopad	22
Studeni	21
Prosinac	38
Ukupno 1918. – 1921.	343

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*

Prema brojčanim pokazateljima iskazanima u tablici, proizlazi kako je broj začeca najveći u siječnju (42) i prosincu (38) od ukupnog broja od 343 začeca. Ovaj se podatak može objasniti sljedećim činjenicama. Kao prvo potrebno ga je usporediti s mjesečnom raspodjelom vjenčanja u istom vremenskom razdoblju (1918. – 1921.). Naime od ukupno 131 vjenčanja u tom razdoblju, čak 53 je održano u studenom, 35 u veljači, a 21 u siječnju. Taj nam podatak kazuje da najveći broj začeca slijedi upravo u vremenu nakon vjenčanja, što je karakteristika i ranijih vremenskih razdoblja 18. i 19. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.²¹¹

Drugi su čimbenik godišnji poljoprivredni ciklusi. Naime razdoblje od studenog do kraja veljače bilo je vrijeme mirovanja na zemlji. Zbog manjeg obima posla seljaci su više vremena provodili kod kuće, što je rezultiralo i većim brojem začeca u zimskim mjesecima. No i ljetni mjeseci poput kolovoza (36) iskazuju veliki broj začeca. Najmanje brojke pripisane su travnju (14), te rujnu (18), studenom (21) i listopadu (22). Glavni razlog manjeg broja začeca u travnju bili su poljoprivredni radovi. Travanj je bio mjesec kada se zemlja pripremala za sjetvu kukuruza, krumpira i ostalog povrća, a počinjali su i veći radovi u vinogradima.²¹² Rujan je također bio mjesec prožet mnogobrojnim berbama razne ljetine što je uzrokovalo manji broj začeca. Listopad i studeni 1918. godine bili su obilježeni Španjolskom gripom što je razumljivo smanjilo seksualnu aktivnost spolno aktivnog stanovništva, a samim time i umanjilo broj začeca.

Već u sljedećem istraživanom razdoblju uočavaju se bitne razlike u odnosu na poslijeratni period. Sljedeća tablica br. 11. prikazuje godišnju raspodjelu začeca prema mjesecima u vremenskom razdoblju od 1928. do 1931. godine za područje Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 11. Mjesečna raspodjela začeca u općini Gračani – Remete za razdoblje 1928. – 1931.

²¹¹ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991., 49.

²¹² A. FAGAČ, „Narod i njegovi običaji kroz godinu i svetkovine“ (neobjavljen rad)

Mjesec	Broj začeca
Siječanj	31
Veljača	37
Ožujak	29
Travanj	37
Svibanj	25
Lipanj	33
Srpanj	35
Kolovoz	29
Rujan	31
Listopad	32
Studenj	38
Prosinac	32
Ukupno 1928. – 1931.	389

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Osim što se apsolutni broj podigao za 47 začeca, odnosno 12,08%, primjetna je i razlika u tome što ne postoji mjesec koji bi se znatnije isticao brojem začeca. Najmanji broj iskazuje svibanj (25), a najveći studeni (38). Za razliku od razdoblja 1918. – 1921. u ovom razdoblju travanj (37) i rujan (31) ne odudaraju od drugih mjeseci, štoviše travanj je u samom vrhu s brojem začeca. Budući da period između 1928. i 1931. godine iskazuje najveći broj začeca (389) i godišnja raspodjela začeca pokazuje veću razmjernu podjelu na cijelu godinu.

No već tablica idućeg i posljednjeg istraživanog razdoblja (1938. – 1941.) pokazuje dvije tendencije. Prva je smanjenje broja začeca na 257 u apsolutnom broju, odnosno za čak 33,93%, a druga ponovno veća diskrepancija između mjeseci. Sljedeća tablica prikazuje godišnju raspodjelu začeca prema mjesecima u vremenskom razdoblju od 1938. do 1941. godine za područje Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 12. Mjesečna raspodjela začeca u općini Gračani – Remete za razdoblje 1938. – 1941.

Mjesec	Broj začeca
Siječanj	26
Veljača	25
Ožujak	13
Travanj	22
Svibanj	20
Lipanj	19
Srpanj	17
Kolovoz	27
Rujan	24
Listopad	25
Studen	15
Prosinac	24
Ukupno 1938. – 1941.	257

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1928. – 1946.)*

Najveći broj začeca daje kolovoz (27) što možemo usporediti s razdobljem 1918. – 1921. gdje je isti mjesec također pri vrhu s 36 iskazanih začeca. Slijede siječanj (26) te veljača i listopad s istovjetnih 25. Kao što se vidi iz priloženog ožujak (13) i studeni (15) prednjače u negativnom primjeru, iako i lipanj (19), te svibanj (20), bilježe nizak broj začeca. Ukupno analizirajući razdoblje 1938. – 1941. apsolutni broj začeca bio je znatno smanjen u odnosu na oba ranija razdoblja, što je povezano s planiranim smanjivanjem broja djece u cijelom Zagrebačkom prigorju o čemu će više riječi biti u narednim poglavljima. Treba istaknuti kako svi mjeseci imaju niži broj začeca od onog u prethodnom razdoblju 1928. – 1931.

Ukupno analizirajući tri izabrana međuratna četverogodišnja razdoblja; (1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941.) broj začeca prema mjesecima izgledao bi kako slijedi iskazano u tablici.

Tablica 13. Mjesečna raspodjela začeca u općini Gračani – Remete sa sveukupnim zbrojem za sva tri razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Mjesec	Ukupan zbroj začeca
--------	---------------------

Siječanj	99
Veljača	93
Ožujak	75
Travanj	73
Svibanj	72
Lipanj	85
Srpanj	80
Kolovoz	92
Rujan	73
Listopad	79
Studen	74
Prosinac	94
Ukupno za sva tri razdoblja	989

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Ukupni zbroj (989) potvrđuje gornje postavke o zimskim mjesecima kao vrhuncima godišnjeg rasta broja začeca, a koji su kao što je već rečeno uvjetovani mirovanjem poljoprivrednih radova te samim time većom seksualnom aktivnošću spolno aktivnog stanovništva. Siječanj (99), prosinac (94) i veljača (93) daju ukupno 286 začeca u apsolutnom broju ili 28,91%. Od mjeseci s visokim brojem treba izdvojiti kolovoz (92), dok ostali mjeseci ne prelaze brojku od 85 začeca (lipanj). Najmanji broj začeca bilježe proljetni mjeseci; svibanj (72), travanj (73) i ožujak (75), što opet potvrđuje drugu postavku, onu o padu broja začeca dolaskom proljeća i većom aktivnošću seljaka na poljima. Počevši s lipnjem (85) ljetni mjeseci donose uzlaznu tendenciju broja začeca s laganom stagnacijom u srpnju (80), a vrhunac dostižu u kolovozu (92). Nakon toga slijedi očekivani pad u rujnu (73), uzrokovan berbama grožđa i vanjskim radovima koji traju kroz listopad (79), te studeni (74) koji je često prožet zaraznim bolestima.

4.2. Godišnja raspodjela rođenja i mjesta poroda

U ovom će se dijelu razmotriti godišnja raspodjela rođenih. Ona će kao i sezonsko kretanje začeca biti obrađena u tri istraživačka razdoblja; 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Analizirat će se ukupan broj rođenih prema cjelokupnom međuratnom razdoblju, zatim prema četverogodišnjim razdobljima i komparirati četvorogodišnja razdoblja. Također će se

usporediti broj rođenih u svim selima Upravne općine Gračani – Remete kroz godišnja i četverogodišnja razdoblja.

U Matičnu knjigu rođenih župe Remete u razdoblju od 1918. do 1941. godine upisano je 2111 rođene djece, što je u godišnjem prosjeku iznosilo 87,95 upisa. Najveći broj upisa iskazuje 1923. godina s 119 rođenih, a najmanji broj 1941. godina sa samo 51 upisom. Godišnja raspodjela rođenja prikazana je u tablici br. 14.

Tablica 14. Godišnja raspodjela rođenja 1918. – 1941.

Godina	Broj rođenih
1918.	48
1919.	79
1920.	100
1921.	116
1922.	107
1923.	119
1924.	114
1925.	95
1926.	99
1927.	97
1928.	102
1929.	101
1930.	91
1931.	95
1932.	91
1933.	79
1934.	91
1935.	75
1936.	78
1937.	77
1938.	73
1939.	66
1940.	67
1941.	51

Ukupno 1918. – 1941.	2111
----------------------	------

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Općenito gledajući broj rođenih posljednjih je ratnih godina 1917. (56) i 1918. (48) bio vrlo nizak, čemu su uzrok prije svega bili rat i bolesti, osobito epidemija španjolske gripe. Velik broj unovačenih stanovnika bio je na bojištu, stoga je i broj začeca kao što smo vidjeli bio malen. Usporedimo li to s prijeratnim godinama na početku stoljeća vidjet ćemo doista dramatičan pad u godišnjem broju rođenih.

Tablica 15. Usporedba broja rođenih u prijeratnim godinama i posljednjim godinama rata

Prijeratne godine	Broj rođenih	Posljednje ratne godine	Broj rođenih
1903.	112	1917.	56
1904.	95	1918.	48

Izvor: *Status animarum župe Remete*

Budući je ovo istraživanje podijeljeno na tri četverogodišnja razdoblja u sljedećoj su tablici izneseni podaci za prvo razdoblje 1918. – 1921. U tablici su zapisani rođeni prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 16. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1918. – 1921.

Selo	1918.	1919.	1920.	1921.	Ukupno 1918. – 1921.
Bliznec	2	5	4	7	18
Donji Bukovec	3	8	9	11	31
Dolje	2	10	9	13	34
Gornji Bukovec	11	10	23	16	60
Gračani	16	15	28	26	85
Okrugljak	0	0	1	1	2
Remete	12	26	19	34	91

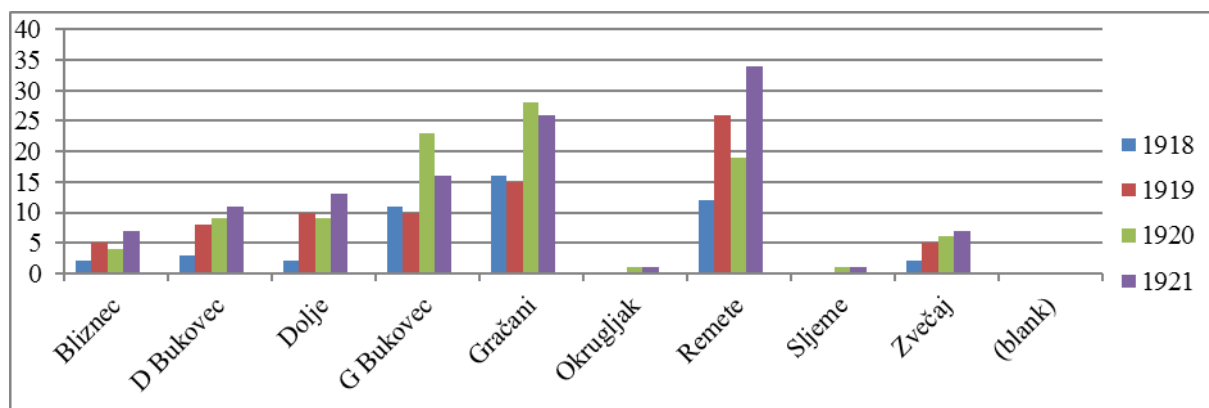
Sljeme	0	0	1	1	2
Zvečaj	2	5	6	7	20
Ukupno u svim selima	48	79	100	116	343

Izvor: Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)

Ukupno je u prvom četverogodišnjem razdoblju rođeno 343 djece, što prosječno iznosi 85,75 u godini. Budući je prosječan broj rođenih za cjelokupno međuratno razdoblje 87,95, možemo reći kako je broj rođenih u prvim poslijeratnim godinama bio neznatno ispod prosjeka, čemu je ponajviše pridonijela 1918. godina. Uzlazni trend broja rođenih uslijedio je već 1919. godine (79) te se tendencija nastavila i idućih godina, dosegaši vrhunac 1923. godine (119). Za prvo istraživano razdoblje (1918. – 1921.) karakterističan je upravo taj brzi, uzlazni rast koji je označio trenutačnu demografsku obnovu Zagrebačkog prigorja. Analizirajući broj rođenih prema selima buduće Upravne općine Gračani – Remete u prvom istraživanom razdoblju uočava se nepravilna krivulja rasta, koja nije u konstantnom usponu u svim selima tijekom četverogodišnjeg razdoblja. Ona varira od sela do sela i od godine do godine. Tako primjerice selo Gračani ima 1920. godine čak 13 rođenih više u odnosu na 1919. godinu, dok u istom razdoblju selo Remete bilježi minus od 7 rođenih manje. No zato već 1921. godine Gračani bilježe minus od 2 rođenih manje u odnosu na 1920. godinu, a Remete plus od čak 15 rođenih više u istom vremenskom razdoblju.

U konačnici, kao što smo već vidjeli analizirajući prvo vremensko razdoblje 1918. – 1921., sela buduće Upravne općine Gračani – Remete bilježe porast broja rođenih.

Grafikon 1. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1918. – 1921.

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*

U tablici br. 17. prikazani podaci za drugo razdoblje 1928. – 1931. U tablici su zapisani rođeni prema selima (mjestima rođenja) unutar Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 17. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1928. – 1931.

Selo	1928.	1929.	1930.	1931.	Ukupno 1928. – 1931.
Bačun (župa Markuševac)	1	0	0	0	1
Bliznec	5	2	4	2	13
Brestovac	1	0	0	0	1
Čret	0	1	0	0	1
Donji Bukovec	7	9	9	12	37
Dolje	8	6	12	8	34
Fučkov Jarek	3	0	1	0	4
Gornji Bukovec	25	24	22	24	95
Gračani	27	26	14	20	87
Jazbina	0	1	0	1	2
Krč	1	2	0	2	5
Remete	21	27	22	23	93
Sljeme	1	0	0	0	1
Sv. Duh – Majcenov vinograd	0	0	1	0	1
Zagreb	0	0	2	2	4
Zvečaj	2	3	4	1	10
Ukupno u svim selima (mjestima)	102	101	91	95	389

rođenja)					
----------	--	--	--	--	--

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

U ovom vremenskom razdoblju iskazani su podaci i za neka druga sela, odnosno mjesta rođenja, a koja se ne pojavljuju u prvom vremenskom razdoblju. To su sela Bačun, Brestovac, Čret, Fučkov Jarek, Jazbina, Krč. Osim navedenih sela kao mjesta rođenja spominju se grad Zagreb i Sv. Duh (Majcenov vinograd). Postavlja se pitanje kako su se dotična sela (mjesta rođenja) našla upisana u matičnu knjigu rođenih. Bačun bilježi samo jedan upis. Dotično selo pripadalo je župi sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu.²¹³ 30. kolovoza 1928. godine u remetskoj je crkvi krštena Katarina Martinec, kći Jurja i Marije Benšek. Iako je njihovo selo pripadalo župi sv. Šimuna i Jude Tadeja, iz nepoznatih je razloga dijete kršteno u Remetama. U posljednjem istraživanom razdoblju više ne postoji upis na području Bačuna te slučaj Katarine Martinec čini iznimku. Sela Čret i Jazbina upravo se počinju razvijati u navedenom razdoblju te je i broj upisa vrlo malen. Čret u cijelom četvorogodišnjem razdoblju broji tek 1 upis, a Jazbina 2. Fučkov Jarek broji 4 upisa, a Krč 5. Riječ je o zaseocima koji se tek iznimno pojavljuju iskazani kao zasebna sela, a zapravo su pripadali Remetama.²¹⁴ Brestovac je specifičan slučaj jer se radilo o naselju koje je bilo usko vezano uz lječilište i kao takvo će opstati s vrlo malim brojem rođenih sve do ukidanja sanatorija 1967. godine. Jedna osoba rođena je i u vinogradu obitelji Majcen na Sv. Duhu. Riječ je o Jurju Pernaru, sinu Stjepana i Milke Pernar, koji je kršten 9. prosinca 1930. godine u remetskoj župnoj crkvi. Zanimanje njegova oca, koji je bio vincilir u vinogradu obitelji Majcen, otkriva nam zašto je djetetu kao mjesto rođenja upisan Majcenov vinograd, iako je obitelj živjela u selu Gornji Bukovec. Porod je Milku Pernar zatekao u vinogradu, što pokazuje da su rodilje radile praktički do posljednjeg trena, neposredno pred porod.

Novost je što se u ovom razdoblju po prvi puta pojavljuju osobe koje su rođene u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu. Bila je to novina koja se nije bilježila u ranijem razdoblju. Ukupno je u ovom razdoblju zabilježeno 10 poroda u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu. No u matičnu

²¹³ Đurđica CVITANOVIĆ, Doris BARIČEVIĆ, Ivo LENTIĆ, *Župa sv. Šimuna i Jude Tadeja Markuševac*, Markuševac, 1976., 6.

²¹⁴ *Najudaljenije, a ujedno i najstarije naselje koje je pripadalo Novoj Vesi bio je Fučkov jarek (poslije Drugog svjetskog rata nazvan „Kameniti stol”), na cesti koja od Mirogoja vodi u Remete. Već u 18. stoljeću imali su tamo kuće kmetovi Juraj i Nikola Fuček; postupno su se Fučki množili, ali se taj zaselak ipak nikada nije jače razvio.* – Lelja DOBRONIĆ, „Nekadašnja sela i zaseoci uz Zagreb”, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 1972., br. 7 – 8., 108.

knjigu rođenih samo je kod 4 kao mjesto rođenja upisan Zagreb, a kod 6 ostalih rodno selo. No iz župnikovih opaski vidi se da su djeca zapravo rođena u Zagrebu.

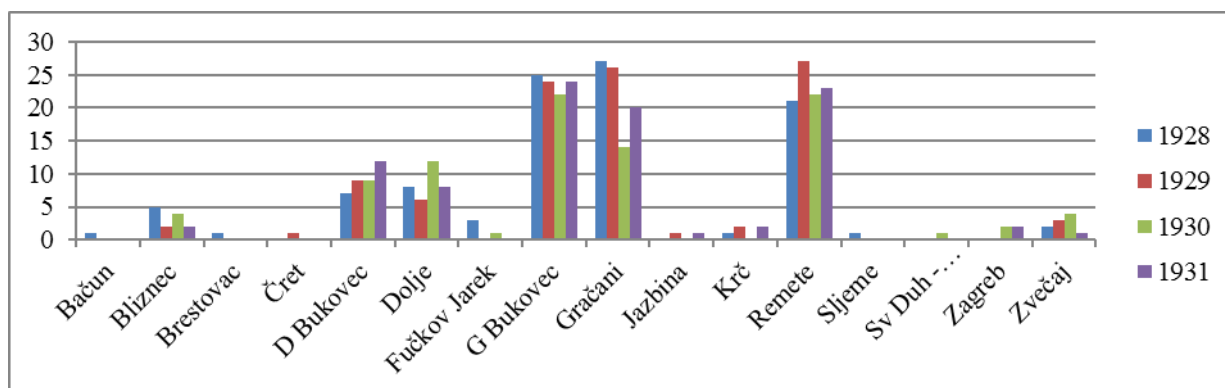
Prvi porod u gradu zabilježen je 9. siječnja 1928. godine, kada je rođena Blanka, zakonita kći Ivana i Marije Jareb. Jarebi su bili doseljenici u Donjem Bukovcu. Ivan Jareb po zanimanju je bio stolarski pomoćnik, a djetetu je kumovala učiteljica Zora Badaj. Ne može se tvrditi, ali se može pretpostaviti kako su Jarebi kao doseljenici bili van seoskih obrazaca ponašanja, koji su nalagali da se porod obavi kod kuće. Također ne treba zanemariti ni ulogu kume, koja je kao učiteljica bila obrazovana osoba i nesumnjivo imala utjecaj na mjesto poroda. Prvo dijete koje je porođeno u bolnici, a da su oba roditelja bili starosjedioci Upravne općine Gračani – Remete, bio je Juraj Banić, sin Viktora i Ruže, koji su zanimanjem bili ratari. Rođen je 5. ožujka 1928. godine u Zemaljskom rodilištu Zagrebu. Kum je bio Vid Haramija, također ratar.

U šest, od deset slučajeva rođenih u bolnici, roditelji ili kumovi nisu bili zanimanjem ratari, već su bili obrtnici ili zaposleni u državnim službama. Taj podatak kazuje da su obrazovaniji slojevi stanovništva, već u ovom razdoblju, bili skloniji tome da se porod obavi u bolnici pod stručnim nadzorom liječnika.

Od desetero djece rođene u bolnici pet ih je bilo iz Gračana, dvoje iz Remeta te troje iz ostalih sela župe i općine. Ukupno je u drugom četverogodišnjem razdoblju rođeno 389 djece, što prosječno iznosi 97,25 u godini, odnosno znatno više od međuratnog prosjeka od 87,95 rođenih u godinu dana.

Razdoblje 1928. – 1931. čini posljednji vrhunac u broju rođenih za cijelo međuratno razdoblje. Prva istraživana godina (1928.) iskazuje najveći broj rođenih (102), a 1930. godine broj rođenih pada ispod brojke 100. Nakon malog oporavka 1931. godine u kojoj je rođeno 95 djece, dolazi do daljnjeg pada broja rođenih, pa niti jedna iduća međuratna godina više neće premašiti 1931. godinu. Najbliže su 1932. i 1934. koje iskazuju 91 rođeno dijete. Analizirajući broj rođenih prema selima uočava se da drastičnim padom rođenih odskaku Gračani, gdje je primjerice 1930. godine rođeno samo 14 djece, što je znatno manje i u odnosu na manja sela poput Gornjeg Bukovca, gdje su iste godine zabilježena 22 poroda.

Grafikon 2. Usporedba broja rođenih prema selima unutar Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1928. – 1931.

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

U tablici br. 18. prikazani podaci za treće razdoblje 1938. – 1941. U tablici su zapisani rođeni prema selima (mjestima rođenja) unutar Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 18. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1938. – 1941.

Selo	1938.	1939.	1940.	1941.	Ukupno 1938. – 1941.
Bliznec	5	5	3	3	16
Brestovac	1	0	0	0	1
Čret	0	0	1	0	1
Donji Bukovec	6	2	8	2	18
Dolje	4	9	8	5	26
Gornji Bukovec	20	14	15	14	63
Gračani	15	18	13	14	60
Jazbina	1	0	0	2	3
Remete	21	17	14	10	62
Rim	0	1	0	0	1
Sljeme	0	0	0	1	1
Zvečaj	0	0	5	0	5

Ukupno u svim selima (mjestima rođenja)	73	66	67	51	257
--	----	----	----	----	-----

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

U posljednjem razdoblju kao novo upisano mjesto rođenja pojavljuje se selo Rim. Riječ je o malenom zaseoku u blizini Remeta, a čiji je naziv danas sačuvan u imenu ulice.²¹⁵ Neki drugi, ranije spomenuti zaseoci (Krč, Fučkov Jarek), ne bilježe ni jedan upis u četverogodišnjem razdoblju. S obzirom na opću modernizaciju u svakodnevnom životu i sve većim uplivom grada na svakodnevni život seljaka te doseljavanje stranaca, nastavio se trend započet u prethodnom razdoblju, prema kojem je dio stanovništva sve više bio sklon obavljanju poroda u rodilištima grada Zagreba.

Broj rođenih u bolnicama istovjetan je onome u prethodnom razdoblju, što znači ukupno 10. Od tog broja, u čak osam slučajeva roditelji ili kumovi nisu zanimanjem bili ratari, što kao i u prvom razdoblju potvrđuje činjenicu da su porodu u bolnici bili skloniji obrazovaniji slojevi stanovništva. U svih deset slučajeva upisano je u matičnoj knjizi rođenih kako su rođeni u matičnim selima, ali iz opaski saznajemo da su porodi zapravo obavljani u zagrebačkim bolnicama.

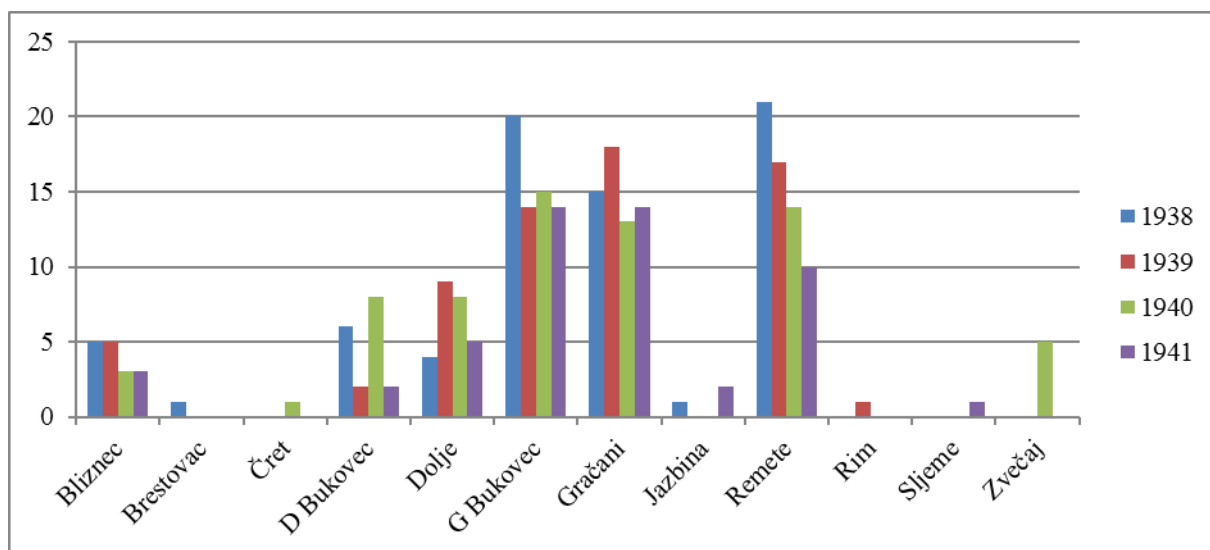
I dok su u prošlom razdoblju svi „gradski porodi“ obavljani u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu, u ovom je razdoblju 7 poroda izvršeno u istom, 2 u Merkurovom sanatoriju u Zajčevoj ulici te 1 u Klinici za ženske bolesti i porode u Petrovoj ulici.

Kao i u prethodnom razdoblju, najveću sklonost porodu u bolničkim uvjetima iskazivali su stanovnici Remeta s 4 i Gračana u 3 slučaja.

Ukupno je u trećem četverogodišnjem razdoblju rođeno 257 djece, što prosječno iznosi 64,25 u godini, odnosno znatno manje od međuratnog prosjeka od 87,95 rođenih u godinu dana. U posljednjem razdoblju evidentan je pad broja rođenih u svim selima upravne općine. Osobito je kritična 1941. godina koja je ujedno i godina s najmanjim brojem rođenih u cjelokupnom međuratnom razdoblju.

²¹⁵ Prva i dulje vremena jedina kuća u Rimu (sjeveroistočno od Mirogoja) bio je ljetnikovac Marije Bolfek rođene Kuković, podignut sedamdesetih godina prošloga (devetnaestoga op.a.) stoljeća (danas Rim 98.) - Lelja DOBRONIĆ, „Nekadašnja sela i zaseoci uz Zagreb“, KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu, 1972., br. 7 – 8., 109.

Grafikon 3. Usporedba broja rođenih prema selima unutar Upravne općine Gračani – Remete za razdoblje 1938. – 1941.

Izvor: Matična knjiga rođenih župe Remete (1928. – 1946.)

Nakon tablica i grafikona sva tri istražena razdoblja, prikazat ćemo usporednu tablicu i grafikon za sva sela (mjesto rođenja) prema četverogodišnjim razdobljima.

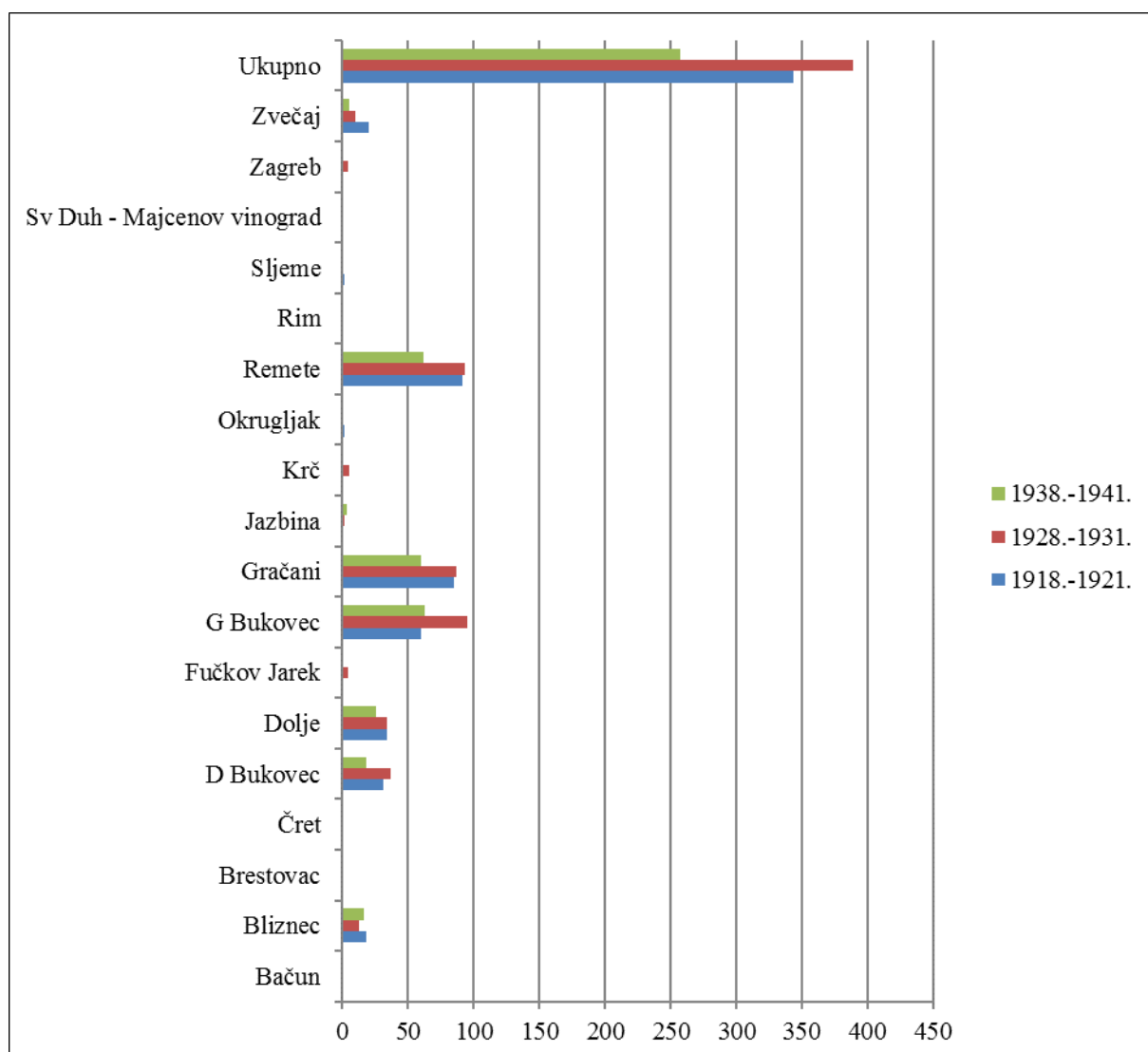
Tablica 19. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za sva tri četverogodišnja razdoblja

Selo (mjesto rođenja)/Razdoblje	Broj rođenih po selima		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Bačun	0	1	0
Bliznec	18	13	16
Brestovac	0	1	1
Čret	0	1	1
Donji Bukovec	31	37	18
Dolje	34	34	26
Fučkov Jarek	0	4	0
Gornji Bukovec	60	95	63
Gračani	85	87	60
Jazbina	0	2	3
Krč	0	5	0

Okrugljak	2	0	0
Remete	91	93	62
Rim	0	0	1
Sljeme	2	1	1
Sv Duh - Majcenov vinograd	0	1	0
Zagreb	0	4	0
Zvečaj	20	10	5
Ukupno	343	389	257

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Grafikon 4. Usporedba broja rođenih prema selima unutar buduće Upravne općine Gračani – Remete za sva tri četverogodišnja razdoblja

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Kako bi raščlanili razloge povećanja, a potom i pada nataliteta u Upravnoj općini Gračani – Remete između dva svjetska rata, potrebno je istaknuti kako na broj rođene djece utječu tri važna čimbenika. U prvom redu to su biološko – medicinske odrednice, potom gospodarski i društveni čimbenici te naposljetku oni psihološke naravi.²¹⁶

Analizirajući dostupne izvore, za kretanje nataliteta u Upravnoj općini Gračani – Remete presudni su bili sljedeći elementi; posljedice Prvoga svjetskog rata, velika svjetska gospodarska kriza, podjela zemlje unutar obiteljskih nasljednika i plansko smanjivanje broja djece. Na početku poglavlja apsolvirali smo posljedice Prvog svjetskog rata u kojem je poginulo 27 muškaraca, a određen je broj ostao u zarobljeništvu. Daljnja posljedica bio je pad nataliteta, osobito 1918. godine sa samo 52 rođenih. Vrhunac broja rođenih iskazan je u drugom istraženom razdoblju (1928. – 1931.), no počevši s 1932. godinom natalitet se iz godine u godinu smanjuje. Jedan od uzroka svakako je i velika gospodarska kriza koja se početkom tridesetih godina prelila s američkog kontinenta u Europu. 1932. godine kriza u Kraljevini Jugoslaviji zahvaća industriju, a godinu dana kasnije vrhunac dosiže i u poljoprivredi.²¹⁷ O velikoj gospodarskoj krizi koja je zahvatila stanovništvo Gračana, ali i ostalih sela svjedoči zapis gračanskog učitelja Stanislava Horvatina. Svoju je zabilješku učitelj zapisao u jesen 1932. godine: *I ove školske godine osnovan je podmladak Crvenoga Krsta. Prijavilo se svega 58 djece u to društvo – dočim je prošle godine bilo 110 članova. Premda je mjesečno članarina samo 50 para – dakle u 10 škol. mjeseci 5 dinara – ipak je i to mnogo za seljake u toj strahovitoj poljoprivrednoj krizi. Sve što seljak mora da kupi (manufakturna roba, kava, šećer, brašno) skupo je ko i prošlih godina, a što ima da proda – sve je ispod cijene! Krava koja je prije rata stajala 5000 dinara, danas stoji jedva 1000 dinara. Odojak što je prije po 80 do 100 dinara, danas 20 do 30 dinara itd.*²¹⁸

Jednaka podjela zemlje na sve nasljednike unutar obitelji, također je bio velik razlog sve manjem broju rođenih u selima Upravne općine Gračani – Remete. Veličina posjeda pala je ispod granica isplativosti, te je svako daljnje dijeljenje predstavljalo opasnost za osnovnu egzistenciju bilo koje obitelji.²¹⁹ Kako ne bi došlo do daljnjeg usitnjavanja posjeda i podjele

²¹⁶ Alica WERTHEIMER – BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., 210. – 222.

²¹⁷ Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ, „Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi“, *Ekonomika i ekohistorija*, 1/2005., br. 1., 104.

²¹⁸ *Ljetopis škole Gračani*, 77.

²¹⁹ S. LEČEK, „Dobila je kuliko su roditelji davali, ni po zakonu, Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“, *Povijesni prilozi*, 21/2001., br. 21, 226.

zemlje na veći broj nasljednika, obitelji su se odlučile na plansko smanjivanje broja djece. Plansko smanjivanje broja djece bilo je glavno obilježje svih agrarno – ruralnih zajednica u blizini industrijsko – urbanih područja tijekom 19. i 20. stoljeća. Porast troškova na podizanje djece u trenucima smanjenog dječjeg mortaliteta predstavljao je teret za obitelj.²²⁰ Sve manji broj rođene djece često je remetskog župnika Leopolda Rusana poticao na korenje svojih župljana kojima je spočitavao pad nataliteta, nazivavši ga *bijelom kugom*.²²¹ Evo što je zapisao o toj pojavi koja se u Hrvatkoj najčešće vezuje uz Slavoniju, iako je bila prisutna i u Zagrebačkom prigorju:

*1. siječanj 1931. godine; U župi vlada od pamtivijeka bijela kuga, na koju se svake godine obazrem na novu godinu. Danas sam rekao ovako: Za ovu župu rođeno je prošle godine premalo djece. Što bi vam ja o tome rekao, to vi dobro znate. Što bi vi meni odgovorili, to pak ja dobro znam, ali neznam, a ni vi neznate, što ćete Bogu reći.*²²²

*1. siječanj 1934. godine; Radi bijele kuge sam rekao na novu godinu: U župi je mnogo Heroda.*²²³

*1. siječanj 1936. godine; Iza propovijedi sam udario na bijelu kugu, što će, na žalost slabo koristiti.*²²⁴

*31. prosinac 1938. godine; Bijela kuga vlada manje više skoro sto godina. neznam i ne mogu pomoći, pa molim Boga da pomogne.*²²⁵

1. siječanj 1940. godine; Na novu godinu sam govorio po prilici slijedeće: U našoj župi prošle godine rodilo se 60 djece, a od toga samo 36 starosjedioca. Pođe li tako dalje za 36 godina neće se roditi nitko od starosjedioca (...) Matere, kume, svekrve, kume i prijateljice, koje ste dale dušu sotoni pustite na miru one koje hoće roditi: „Bedaki imaju djece“ govore prokletnici. Što bi nam koristila slobodna Hrvatska s velikim granicama ako ne bi bilo Hrvata. Potoci bi morali krvlju proteći. Gadovi babički i liječnički, pa seoski pokvarenjaci jeftino, bez srama i bez straha ubijaju našu Hrvatsku i Hrvate. Najstarija majka s 42 godine rodila deseto dijete. Tu mi palo na pamet kod krštenja: „Ponosno se vije crven, bijeli, plavi

²²⁰ A. WERTHEIMER – BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 217.

²²¹ O bijeloj kugi vidi; Aida BRENKO, „Bijela kuga“, *Etnološka istraživanja*, 1/2006., br. 11., 51. – 64. Autorica *bijelu kugu* definira na sljedeći način; *Bijela kuga naziv je za pojavu drastičnog smanjenja broja djece (jedno ili dvoje)*, 51.

²²² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 10.

²²³ *Isto*, 28.

²²⁴ *Isto*, 41.

²²⁵ *Isto*, 80.

svemu svijetu viče – Ovo Božji dom je pravi. “ Imao sam mlađu majku s devetim dijetetom, pa me veselilo: „Ovdje crven, bijeli, plavi Hrvatska nam slavi. “ Bog treba i hoće imati ljude na zemlji, da bude što više blaženih na nebu. Ne smetaj Bogu stvaranje.”²²⁶

1. siječanj 1941. godine; Od svega vas najviše zanima rođenje. I pravo, ali nije pravo kako se prema tome vladate. Rodilo se samo 62 djece. Narodi živi, zdravi i mladima budućnost. Danas se uzima bar 27 na 1000, a mi nemamo 20 pa nemamo ni budućnosti. Jedna kaže svojoj kumi: „A zakaj su tvoji sini tak bedasti pak imaju tuliku djecu? Vidiš moja djeca imaju po jedno, a to ti je danas moda. “ Na to kažem: Istina to je na žalost moda, ali vražja moda, paklena moda, za koju će netko i odgovarati. Ovih dana mi rekla jedna žena: „Prečasn, mati koja odhrani 6 djece ta mora biti spašena. “ Ja sam odgovorio: „Kad sam ljetos krstio jednim roditeljima 15 dijete, rekao sam: toj majci je nebo otvoreno. “ Svima kažem: „Majka koja vrši svoju dužnost porodom, ne dospije na nikakov grijeh. “ Jedan dobar čovjek pita svoju ženu: „A kako to da druge žene nemaju djece, a ti skoro svako ljeto? “ Ovoga bi ja poljubio. Poljubio jer je nepokvaren. Preuzvišeni nam je poslao knjižicu: Teški križ ispovjednika. Taj teški križ je bijela kuga. Mi smo svećenici imali tečaj, liječnici su imali tečaj, socijalni tjedan o tom raspravljao, ali to sve ne pomaže ako se hrvatski narod ne bude bojao Boga i ljubio budućnost.”²²⁷

Zameci pada nataliteta vidljivi su već početkom tridesetih godina, upravo u vremenu kada župnikove kritike postaju sve češće i konkretnije. Iz njegovih zapisa doznajemo o raširenosti pobačaja na području remetske župe, iako kvantitativno ne možemo odrediti godišnji broj abortusa.²²⁸

4.3. Rođeni prema spolu

U ovom poglavlju analizirat ćemo rođene prema spolu unutar Upravne općine Gračani – Remete za sva tri razdoblja. U demografskom pogledu između dva svjetska rata tendencija Jugoslavije i Hrvatske je vodila k većem broju rođene muške u odnosu na žensku djecu. U međuratnom razdoblju na području Jugoslavije rađalo se 1921. godine 1072 dječaka na 1000

²²⁶ Isto, 99.

²²⁷ Isto, 108. – 109.

²²⁸ O slučajevima pobačaja između dva svjetska rata u Hrvatskoj, Europi i svijetu vidi više u: Željko DUGAC, Ingrid MARTON, „Kada žena ženi pomogne – naudi: sankcioniranje ilegalnih pobačaja između 1920 – ih i 1940 – ih godina“, *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*, (gl. ur. Suzana Miljan), Zagreb, 2009., 211. – 235.

djevojčica , a 1931. godine 1070 dječaka na 1000 djevojčica.²²⁹ U međuratnom razdoblju na području Hrvatske broj dječaka u odnosu na broj djevojčica prosječno je bio sljedeći: 1921. godine rađalo se 1027 dječaka na 1000 djevojčica, a 1931. godine taj je omjer još povećan u korist dječaka, odnosno rađalo se 1030 dječaka na 1000 djevojčica.²³⁰

Podjela rođenih prema spolu u Upravnoj općini Gračani – Remete pokazuje istovjetne tendencije uočene na razini cijele Hrvatske u međuratnom razdoblju. Rezultati su iskazani u sljedećoj tablici i grafikonu.

Tablica 20. Godišnja raspodjela broja rođenih prema spolu za sva tri četverogodišnja razdoblja

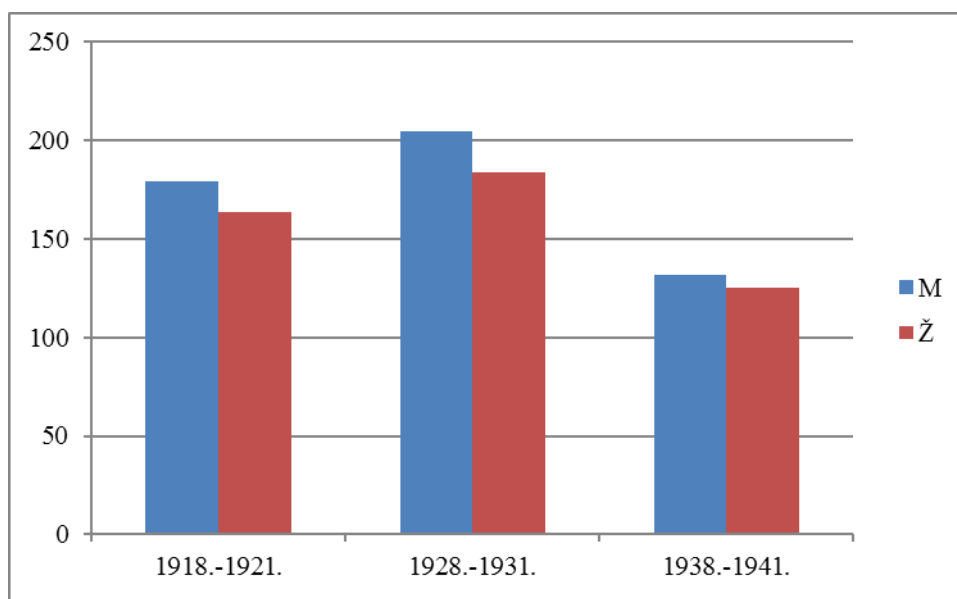
Spol/Razdoblje	Raspodjela rođenih prema spolu		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
M	179	205	132
Ž	164	184	125
Ukupno	343	389	257

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Grafikon 5. Usporedba godišnje raspodjele broja rođenih prema spolu za sva tri četverogodišnja razdoblja

²²⁹ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika*, Beograd, 1934., 62.

²³⁰ Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 209.

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

4.4. Vrijeme krštenja

Vrijeme krštenja bilo je određeno teškim životnim uvjetima i bolestima, koje su već u vrlo ranom razdoblju odnosile dječje živote. Zbog vjerskih se razloga težilo što bržem dijeljenju sakramenta krštenja. U susjednim prigorskim selima poput Šestina i Markuševca također se prakticiralo krštenje s najviše osam dana odmaka od dana djetetova rođenja.²³¹ No u tri istraživana razdoblja vidljiva su jasna odstupanja na području Upravne općine Gračani – Remete, što ćemo vidjeti iz sljedećih podataka iskazanih u tablicama.

Tablica 21. Vremenski razmak između dana rođenja i dana krštenja za razdoblje 1918. – 1921.

Razmak između dana rođenja i dana krštenja	Broj krštenih
Kršteni na dan rođenja	24
Kršteni dan kasnije	61
Kršteni dva dana kasnije	80
Kršteni tri dana kasnije	55
Kršteni nakon četiri i više dana	111

²³¹ Josip BARLEK, „Običaji uz porođaj u okolici Zagreba“, Etnografska baština okolice Zagreba, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 336.

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*

Istražujući prvo razdoblje (1918. – 1921.) u kojem je rođeno ukupno 343 djece, od toga 12 mrtvorodne koja nisu krštena, dolazimo do rezultata kako ih je čak 220 (66,46%) kršteno odmah nakon rođenja ili najkasnije u tri iduća dana. Samo 111 (33,54%) djece kršteno je nakon trećeg dana života. U prosjeku svako je dijete kršteno nakon 3,52 dana, što je govorilo s jedne strane o krhkosti života, a s druge strane o vrlo religioznom stanovništvu koje nije željelo riskirati smrt nekrštenog djeteta. Rezultate prvog razdoblja možemo usporediti s podacima iz Požege u razdoblju između 1910. i 1914.²³² U to je vrijeme u Požegi, u prva tri dana nakon rođenja djeteta, obavljeno ukupno 60,27% krštenja, što se otprilike poklapa s tendencijama u Gračanima, Remetama i okolnim selima. Naravno treba uzeti u obzir da je Požega gradska, a naše istraživano područje seoska sredina, na koju su osobito između 1918. i 1921. godine znatno utjecale religiozne i tradicionalne smjernice.

Vidjet ćemo da će se trendovi početi mijenjati već u idućem razdoblju 1928. – 1931.

Tablica 22. Vremenski razmak između dana rođenja i dana krštenja za razdoblje 1928. – 1931.

Razmak između dana rođenja i dana krštenja	Broj krštenih
Kršteni na dan rođenja	17
Kršteni dan kasnije	38
Kršteni dva dana kasnije	107
Kršteni tri dana kasnije	75
Kršteni nakon četiri i više dana	130

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*, *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Istražujući drugo razdoblje (1928. – 1931.) u kojem je rođeno ukupno 389 djece, od toga 22 mrtvorodne koja nisu krštena, dolazimo do rezultata kako ih je ponovno velik broj - 237 (64,57%), kršteno odmah nakon rođenja ili najkasnije u tri iduća dana. 130 (35,43%) djece kršteno je nakon trećeg dana života. U prosjeku svako je dijete kršteno nakon 3,91 dana, što jasno govori o minimalnom povećanju razmaka između dana rođenja i dana krštenja. U odnosu na prvo razdoblje smanjio se broj krštenih odmah po rođenju (24 u prvom razdoblju,

²³² H. ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, 50.

17 u drugom razdoblju), a poglavito onih koji su kršteni dan nakon rođenja (61 u prvom razdoblju, 38 u drugom razdoblju). S druge pak strane povećao se broj onih koji su svoju djecu krstili drugi (80 u prvom razdoblju, 107 u drugom razdoblju), odnosno treći dan po rođenju (55 u prvom razdoblju, 75 u drugom razdoblju). Trend povećanja vremenskog razmaka između dana rođenja i dana krštenja svoj će vrhunac dosegnuti u trećem razdoblju 1938. – 1941.

Tablica 23. Vremenski razmak između dana rođenja i dana krštenja za razdoblje 1938. – 1941.

Razmak između dana rođenja i dana krštenja	Broj krštenih
Kršteni na dan rođenja	10
Kršteni dan kasnije	15
Kršteni dva dana kasnije	30
Kršteni tri dana kasnije	27
Kršteni nakon četiri i više dana	163

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Istražujući treće razdoblje (1938. – 1941.) u kojem je rođeno ukupno 257 djece, od toga broja 12 mrtvorodenih koji nisu kršteni, dolazimo do velikih odstupanja u odnosu na prva dva razdoblja. Na sam dan rođenja i u iduća tri dana kršteno je ukupno 82 (33,46%), što je za čak 31,11% manje u odnosu na ranije razdoblje 1928. – 1931. S druge pak strane broj krštene djece nakon trećeg dana života iznosio je ukupno 163 (66,54%). U prosjeku svako je dijete kršteno 5,68 dana nakon rođenja, što ukazuje na opći trend povećanja vremenskog razmaka između dana rođenja i dana krštenja. U odnosu na drugo razdoblje broj se djece krštene na sam dan rođenja dodatno smanjio (17 u drugom razdoblju, 10 u trećem razdoblju). Istovjetan je odnos i za prvi dan nakon rođenja (38 u drugom razdoblju, 15 u trećem razdoblju), drugi dan nakon rođenja (107 u drugom razdoblju, 30 u trećem razdoblju) i konačno treći nakon rođenja (75 u drugom razdoblju, 27 u trećem razdoblju). Navedeni podaci govore o sve većoj sigurnosti dječjeg života, rastu životnog standarda, smanjenom utjecaju Crkve i tradicije te doseljavanju stranaca na područje Upravne općine Gračani – Remete. Većina doseljenika nije više slijedila seoske obrasce ponašanja i krstila djecu neposredno nakon rođenja, već su zahvaljujući poboljšanoj medicinskoj skrbi i životnoj sigurnosti odgađali krštenje za kasnije razdoblje. Po uzoru na doseljenike i određen broj domicilnog stanovništva odustajao je od krštenja djeteta u prvom danu života. Iz priloženog vidimo da se u razdoblju 1938. – 1941. za

krštenje prvoga dana odlučilo samo 10 roditelja, što je iznosilo niskih 4,08%. Nizak broj krštenja u odnosu na ranija razdoblja bilježe i prva tri iduća dana što sveukupno govori o velikim promjenama u odnosu na ranija razdoblja.

Osobito je zanimljivo razmotriti iz kojih su razloga krštena djeca odmah po rođenju te tko su osobe koje su svoju djecu krstile nakon 15 i više dana nakon rođenja.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. u matičnoj knjizi rođenih nailazimo na prilično visok broj djece koja su krštena odmah po porodu. Kao što iskazuje tablica prvog razdoblja takve je djece 24. U četiri slučaju djeca su krštena tzv *krstom nužde*. Riječ je o slučajevima krajnje smrtne opasnosti u kojoj je prilično izvjesno da će dijete ubrzo preminuti. U takvim slučajevima krštenje je obično obavljala primalja, što je bilo odobreno po kanonskim zakonima Katoličke crkve.²³³

U prvom razdoblju 1918. – 1921. iskazani su sljedeći slučajevi krštenih krstom nužde:

22. 3. 1919. – Stjepan Keber, sin Mirka i Marije Keber, rođen u Remetama, krstila ga krstom nužde primalja Terezija Prikratki.

14. 5. 1919. – Katarina Belić, kći Mihaela i Marije Belić, rođena u Gračanima, krštena kod kuće krstom nužde.

26. 1. 1920. – Josip Bešić, sin Stjepana i Magdalene Bešić, rođen u Bliznecu, krstom nužde krstila primalja Terezija Prikratki.

27. 7. 1920. – Martin Leskovec, sin Mirka i Eve Leskovec, rođen u Remetama, krstom nužde kršten, izdahnuo za sat vremena.

U drugom razdoblju 1928. – 1931. ukupno je 17 krštenih odmah po porodu, a samo je jedan slučaj krštenog krstom nužde.

Krštenje krstom nužde podijeljeno je u sljedećem slučaju: 3. 9. 1931. – Ivan Keglević, sin Stjepana i Zore Keglević, rođen u Gračanima, kršten krstom nužde po primalji Kati Keglević.

U trećem razdoblju 1938. – 1941. ukupno je istog dana po rođenju kršteno 10 djece, a u dva slučaja riječ je o krstu nužde. Riječ je o sljedećim slučajevima:

10. 5. 1938. – Barbara Bošnir, kći Mirka i Barbare Bošnir, rođena u Gračanima, krštena krstom nužde po primalji.

²³³ *Codex Iuris Canonici*, Kanon 861., § 2., 393.

10. 2. 1941. – Dragica Banić, kći Gustava i Slave Banić, rođena u Gračanima, dijete kršteno krstom nužde.

Iz navedenih je podataka vidljivo kako je malen broj onih koji su djecu krstili istoga dana kada su i rođena iz razloga što je prijetila realna smrtna opasnost i mogućnost da djeca umru bez sakramenta, a veći je broj onih koji su taj čin obavili iz čiste predostrožnosti u uvjetima kada su medicinska skrb i higijena još uvijek bile na relativno niskoj razini. Pri tome ostaje činjenica kako su takvi slučajevi tokom vremena bili sve rjeđi što pokazuju i gore navedeni statistički podaci. Važno je istaknuti kako su svi roditelji čija su djeca krštena krstom nužde bili starosjedioci na području općine, čija se prezimena u matičnim knjigama spominju prije 20. stoljeća.

I dok nam se s jedne strane postavljalo pitanje zbog čega su djeca krštena odmah po rođenju, analizirat ćemo i one slučajeve u kojima je krštenje odgađano za 15 i više dana, što je za ruralnu sredinu međuratnog razdoblja bio doista dug period.

U prvom razdoblju 1918. – 1921. očekivano je najmanji broj djece koja su krštena nakon 15 i više dana nakon rođenja. Matična knjiga rođenih bilježi samo četiri takva slučaja: Milivoj Ivan Tomičić, rođen 19. 6. 1918. u Remetama, kršten 14. 7. 1918., sin Josipa Tomičića (ravnajući učitelj) i Viktorije Tomičić. Kum na krštenju – Šimun Dorić (kraljevski županijski školski nadzornik).

Zvonimir Dobrinić, rođen 6. 10. 1920. u Gornjem Bukovcu, kršten 23. 10. 1920., sin Marka Dobrinića (krojač) i Josipe Dobrinić. Kum na krštenju – Antun Topol (posjednik). Branka Ivana Ivančić, rođena 29. 9. 1920. u Gračanima, krštena 1. 11. 1920., kći Mate Ivančića (željeznički redar) i Ivane Ivančić. Kum na krštenju – Filip Frošt (željezničar). Slava Banek, rođena 26. 10. 1921. u Gračanima, krštena 14. 11. 1921., kći Blaža Baneka (ratar) i Milke Banek. Kum na krštenju – Rudolf Job (posjednik) sa suprugom Danicom.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. zabilježeno je najviše slučajeva dijeljenja sakramenta krštenja nakon 15 i više dana od poroda. Matična knjiga bilježi devet takvih slučajeva;

Blanka Marija Jareb, rođena 9. 1. 1928. u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu (stan u Bukovcu Donjem), krštena 6. 3. 1928., kći Ivana Jareba (stolarski pomoćnik) i Marije Jareb (švelja). Kuma na krštenju – Zora Badaj (učiteljica).

Leopoldina Visintin, rođena 6. 6. 1928. na Sljemenu, krštena 5. 7. 1928., kći Leopolda Visintina (gostioničar) i Marije Visintin. Kum na krštenju – Filip Rede (gostioničar) i Josipa Ušaj.

Ladislav Jelačić, rođen 4. 2. 1929. u Gračanima, kršten 25. 2. 1929., sin Stjepana Jelačića (ratar) i Barbare Jelačić. Kum na krštenju – Valentin Bešić (ratar) sa suprugom Slavom. Anđela Vanjorek, rođena 1. 2. 1929. u Krču, krštena 18. 3. 1929., kći Josipa Vanjoreka (trhonoša, poslužitelj), i Jele Vanjorek. Kum na krštenju – Nikola Grbavec (ratar) sa suprugom Magdom.

Boža Ratković, rođena 11. 12. 1929. u Čretu, krštena 4. 1. 1930., nezakonita kći Marije Ratković. Kum na krštenju – Ivan Kaliman (posjednik) sa suprugom Anom. Danica Uroić, rođena 27. 5. 1930. u Bliznecu, krštena 16. 6. 1930., nezakonita kći Rozalije Uroić. Kum na krštenju – Ilija Butić (kovač) sa suprugom Marijom. Terezija Nikolić, rođena 21. 8. 1931. u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu, krštena 10. 9. 1931., nezakonita kći Barbare Nikolić. Kuma na krštenju – Draga Nikolić.

Stjepan Klak, rođen 24. 8. 1931. u Jazbini, kršten 12. 9. 1931., sin Jurja Klaka (posjednik) i Paule Klak. Kum na krštenju – Ivan Kovačić (posjednik) sa suprugom Barbarom. Vladimir Svedrec, rođen 26. 10. 1931. u Donjem Bukovcu, kršten 14. 11. 1931., sin Ivana Svedreca (ratar) i Marije Svedrec. Kum na krštenju – Franjo Krok (podvornik) sa suprugom Ljubicom.

U posljednjem razdoblju 1938. – 1941., matična knjiga rođenih bilježi sedam slučajeva u kojima je dijete kršteno 15 i više dana od poroda;

Josip Zlatko Vincek, rođen 17. 3. 1938. u Zemaljskom rodilištu u Zagrebu (stan u Remetama), kršten 3. 4. 1938., sin Josipa Vinceka (namještenik) i Ane Vincek. Kum na krštenju – Franjo Žiljak (postolar) sa suprugom Marijom.

Ladislav Nikolić, rođen 14. 10. 1938. u Remetama, kršten 3. 11. 1938., nezakoniti sin Anke Nikolić. Kuma na krštenju – Ljuba Gjuran (supruga ratara).

Ivan Kos, rođen 27. 5. 1939. u Gračanima, kršten 12. 6. 1939., sin Ivana Kosa (klesar) i Marije Kos. Kum na krštenju – Marko Filetin (ratar) sa suprugom Milkom.

Franjo Mazanik, rođen 29. 6. 1939. u Bukovcu Gornjem, kršten 3. 9. 1939., sin Stjepana Mazanika (radnik) i Anke Mazanik. Kum na krštenju – nepoznat.

Marijan Mohorko, rođen 14. 10. 1939. u Bukovcu Gornjem, kršten 4. 11. 1939., sin Antuna Mohorka (posjednik) i Amalije Mohorko. Kum na krštenju – Alojzij Mahorič (stolar) sa suprugom Josipom.

Anica Evica Ivanković, rođena 12. 1. 1940. u Bukovcu Gornjem, krštena 27. 1. 1940., kći Franje Ivankovića (radnik) i Marije Ivanković. Kum na krštenju – Lovro Nagy (tapetar) sa suprugom.

Zlatko Filipčić, rođen 16. 1. 1940. u Bukovcu Donjem, kršten 5. 2. 1940., sin Antuna Filipčića (strojobravar) i Ljube Filipčić. Kum na krštenju – Eustahije Kalafatić (mehaničar) sa suprugom Marijom.

Analiza krštenih u kasnijem razdoblju otkriva i neke druge podatke. Prije svega razmotrit ćemo strukturu roditelja. Od ukupno 20 krštenika, u 14 slučajeva roditelji su doseljenici koji su na područje općine doselili u 20. stoljeću, jer se njihova prezimena ne nalaze zabilježena u matičnim knjigama u ranijem razdoblju, a ne spominju ih ni ostali izvori poput knjige *Status animarum*. Među starosjedioce s ovog popisa ubrajaju se obitelji Banek, Jelačić, Klak, Svedrec, Vincek i Kos. Ta činjenica podržava tezu prema kojoj su upravo doseljenici bili ti koji su uveli običaj većeg odmaka između dana rođenja i dana krštenja, a postupno su ga prihvaćale određene starije obitelji. Analiza zanimanja roditelja pokazuje kako se među 20 roditelja nalaze samo trojica kojima je primarno zanimanje ratar, kod četvero (nezakonita djeca) nemamo upisano zanimanje majke, a kod ostalih 13 nailazimo na različita zanimanja koja su često vezana uz odnos sa gradskom sredinom. Ovaj podatak jasno kazuje kako su ljudi vezani uz gradsku sredinu bili skloniji odlaganju krštenja za kasnije razdoblje, a ratarske su obitelji i dalje više držale do tradicije te nastojale što prije krstiti djecu.

Na kraju analize potrebno je razmotriti još jedan čimbenik koji je zasigurno djelovao na vrijeme krštenja, a on je vezan uz osobu kuma/kume. Kod 20 analiziranih krštenja nailazimo na samo četiri osobe koje se bave ratarstvom, u jednom slučaju kumi nije navedeno zanimanje, a u jednom nam je slučaju potpuno nepoznata osoba kuma/kume. U ostalih 14 slučajeve kumovi su najrazličitijih profesija, od zanatlija, do posjednika i učiteljice. Nema sumnje kako je uloga kuma bila vrlo važna pri vremenskom određivanju datuma krštenja, tim više ako znamo da su djecu na krst (krštenje) u crkvu nosili isključivo kumovi, dok su roditelji za to vrijeme čekali kod kuće.²³⁴

Profesionalne obaveze kumova u njihovoj struci nalagale su odgađanje krštenja do trenutka u kojem će kumovi biti slobodni, što je kod ratara bio rijedak slučaj budući je seljački život bio usklađen sa vjerskim i tradicionalnim obvezama.

²³⁴ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 265. Običaj da prilikom krštenja roditelji ostaju kod kuće, a dijete na *krst* nosi kuma bio je poznat u svim selima Prigorja, od Vrapča na zapadu do Čučerja na istoku. O običajima vezanima uz krštenja u Prigorju vidi više u: Josip BARLEK, „Običaji uz porođaj u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 327 – 339.

4.5. Krsni kumovi prema zanimanju

U ovom ćemo potpoglavlju analizirati kumove prema zanimanju. Biranje krsnog kuma u međuratnom razdoblju još uvijek je bilo vezano uz uže i šire obiteljske strukture. Zbog toga je najveći broj stanovnika za krsne kumove svoje djece birao rođake iz sela unutar Upravne općine Gračani – Remete. Međutim postojala su i kumstva iz interesa, odnosno ona kojima se želio pokazati prestiž. U takvim su slučajevima seljaci iz općine najčešće za kumove birali lokalne posjednike, bogate seljake i gradske namještenike. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. najčešće zanimanja među kumovima bila su kako slijedi u tablici br. 24.

Tablica 24. Najčešća zanimanja krsnih kumova za razdoblje 1918. – 1921.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
228	ratar
11	posjednik
4	podvornik
4	trgovac

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*

Očekivano, najveći broj krsnih kumova bavi se ratarstvom, što je i samo po sebi razumljivo u ruralnoj sredini. Među ostalim profesijama izdvajali su se posjednici, koji su u određenim slučajevima bili doseljenici, a jednim dijelom i bogati domaći seljaci. Kao takvi bili su izvrsna prilika za iskazivanje prestiža, a o njima će više riječi biti u poglavlju o seoskim elitama.

Drugo istraživano razdoblje 1928. – 1931., ne donosi značajniju promjenu u strukturi zanimanja krsnih kumova. Slijedi prikaz u tablici br. 25.

Tablica 25. Najčešća zanimanja krsnih kumova za razdoblje 1928. – 1931.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
223	ratar
17	podvornik
5	kovač
5	trgovac

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Kao i u prethodnom razdoblju i u ovom se iskazuje gotovo identičan broj kumova kojima je u matičnoj knjizi rođenih kao profesija navedeno ratarstvo.

U ovom vremenskom razdoblju nemamo ni jednog kuma posjednika, ali se značajno ističe broj podvornika. Riječ je uglavnom o dojučerašnjim ratarima, koji su zbog premalo zemlje počeli tražiti posao izvan sela i agrara te ga pronašli u gradu. Ondje bi obavljali razne podvorničke poslove i osiguravali stalan izvor prihoda što je bio dovoljan mamac za one koji su tražili kumstvo iz interesa.

Treće istraživano razdoblje 1938. – 1941. donosi značajan pad broja ratara među kumovima (114), no treba uzeti u obzir kako je to razdoblje s najmanjim brojem rođenih (257), te je stoga i broj kumstava najmanji. Ipak u trećem se razdoblju javlja cijeli spektar novih zanimanja, pa se uz i nadalje dominantne ratare bilježi niz novih profesija kako slijedi u tablici.

Tablica 26. Najčešća zanimanja krsnih kumova za razdoblje 1938. – 1941.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
114	ratar
5	krojač, posjednik
4	trgovac, podvornik, mesar, građevinski poslovođa

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Treće razdoblje jasno govori o sve većem prodoru raznih profesija i zanata na selo, ali i sve većem doseljavanju novih stanovnika čija egzistencija nije više nužno bila vezana uz zemljišni posjed. Također, stanovnici općine svoja krsna kumstva sve češće vezuju uz gradsko stanovništvo, čime šire jezgru mogućih daljnjih kumstava.

4.6. Krsni kumovi prema spolu

U ovom ćemo potpoglavlju analizirati kumstva na krštenju prema spolu. Ono što nas zanima je odgovor na pitanje u koliko je slučajeva kum bila muška, odnosno ženska osoba te u koliko su mjeri muške osobe bile krsni kumovi ženskoj djeci, odnosno ženske osobe muškoj djeci. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. u tablicu br. 27. su upisani sljedeći rezultati.

Tablica 27. Krsni kumovi prema spolu za razdoblje 1918. – 1921.

Spol djeteta/Spol kuma	M	Ž	Nema podatka	Ukupno
M	124	43	12	179
Ž	105	51	8	164
Ukupno	229	94	20	343

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.)*

Prema iskazanim podacima očita je brojčana nadmoć muških nad ženskim kumstvima. Od ukupno 343 poroda, u 229 slučajeva ili 66,76% krsni je kum muška osoba. U 94 slučaja ili 27,40% krsni je kum osoba ženskog spola, dok 20 djece ili 5,83% nije kršteno ili nemamo podataka o osobi kuma. Usporedimo li to ponovno sa situacijom u Požegi dolazimo do zanimljiv rezultata. Naime u tom je slavonskom gradu 1917. godine na 37 krštenja u samo 5 slučajeva ili 13,51% kum bila muška osoba, a čak 32 puta ili 86,48% ženska osoba.²³⁵ Analiziramo li muško – ženska odnosno žensko – muška kumstva dolazimo do sljedećih rezultata. Od 179 muške djece u 124 slučaja ili 69,27% kum je bila muška osoba, a u 43 slučaja ili 24,02% ženska osoba. U 12 slučajeva ili 6,70% dijete nije kršteno ili nam nije poznata osoba kuma. Kod djevojčica je sljedeća situacija. Od 164 djevojčice, njih 105 ili 64,02% imalo je muškoga kuma, dok ih je 51 ili 31,09% imala žensku osobu za kumu. U 8 slučajeva ili 4,87% dijete nije kršteno ili nam je nepoznata osoba kume kod djevojčice. Iz svega navedenog proizlazi kako u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. muške osobe dominiraju u pogledu kumstava na krštenju, iako to očito nije bila tendencija u cijeloj Hrvatskoj kao što pokazuju rezultati iz Požege u približno istom vremenskom okviru. Čak i u slučaju krštenja ženskog djeteta dominiraju muškarci kao kumovi, iako u manjem slučaju od situacije kada je krštenik dječak.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. u tablicu br. 28. su upisani sljedeći rezultati.

Tablica 28. Krsni kumovi prema spolu za razdoblje 1928. – 1931.

Spol djeteta/Spol kuma	M	Ž	Nema podatka	Ukupno
M	162	20	23	205
Ž	155	24	5	184

²³⁵ H. ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, 144.

Ukupno	317	44	28	389
--------	-----	----	----	-----

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)**

U ovom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. uočljiv je daljnji trend porasta muških kumstava. Od ukupno 389 rođenih, u 317 slučajeva ili 81,49% krsni je kum muška osoba. U 44 slučaja ili 11,31% krsni je kum osoba ženskog spola, dok u 28 slučajeva ili 7,19% nije bilo krštenja ili nemamo podataka o osobi kuma. Na žalost u ovom slučaju rezultate ne možemo komparirati s onima iz Požege budući tamošnja istraživanja sežu samo do 1921. godine. Analiziramo li muško – ženska odnosno žensko – muška kumstva dolazimo do sljedećih rezultata. Od 205 muške djece u 162 slučaja ili 79,02% kum je bila muška osoba, a u 20 slučaja ili 9,75% ženska osoba. U 23 slučaja ili 11,22% nije nam poznata osoba kuma. Kod djevojčica je sljedeća situacija. Od 184 djevojčice, njih 155 ili 84,23% imalo je muškoga kuma, dok ih je 24 ili 13,04% imala žensku osobu za kumu. U 5 slučajeva ili 2,71% nepoznata nam je osoba kume kod djevojčice.

Usporedimo li ove brojke s prvim istraživanim razdobljem 1918. – 1921., dolazimo do sljedećih rezultata. U drugom istraživanom razdoblju 88 je muških kumova više u odnosu na prvo, što je povećanje od 27,76%. U isto vrijeme 50 je ženskih kumstava manje u odnosu na ranije razdoblje, što je smanjenje od visokih 53,19%.

Posljednje, treće istraživano razdoblje 1938. – 1941. iskazuje sljedeće rezultate koje donosimo u tablici br. 29.

Tablica 29. Krsni kumovi prema spolu za razdoblje 1938. – 1941.

Spol djeteta/Spol kuma	M	Ž	Nema podatka	Ukupno
M	106	20	6	132
Ž	103	12	10	125
Ukupno	209	32	16	257

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Posljednje razdoblje 1938. – 1941. svojim kretanjima potvrđuje trendove iz prethodnog razdoblja u kojem je prisutno daljnje povećanje broja muških i smanjivanje broja ženskih kumstava.

Od ukupno 257 rođenih, u 209 slučajeva ili 81,32% krsni je kum muška osoba. U 32 slučaja ili 12,45% krsni je kum osoba ženskog spola, dok u 16 slučajeva ili 6,22% nije bilo krštenja ili nemamo podataka o osobi kuma. Kao i u prethodnom razdoblju ni ovdje nemamo mogućnost komparacije s nekom drugom hrvatskom sredinom. Analiziramo li muško – ženska odnosno žensko – muška kumstva dolazimo do sljedećih rezultata. Od 132 muške djece u 106 slučajeva ili 80,30% kum je bila muška osoba, a u 20 slučaja ili 15,15% ženska osoba. U 6 slučajeva ili 4,54% nije nam poznata osoba kuma. Kod djevojčica je sljedeća situacija. Od 125 djevojčica, njih 103 ili 82,40% imalo je muškoga kuma, dok ih je 12 ili 9,60% imalo žensku osobu za kumu. U 10 slučajeva ili 8,00% nepoznata nam je osoba kume kod djevojčice. Usporedimo li ove brojke s drugim istraživanim razdobljem 1938. – 1941., dolazimo do sljedećih rezultata. U drugom istraživanom razdoblju 108 je muških kumova manje u odnosu na prethodno razdoblje, ali je i apsolutni broj rođenih manji za 132. Zbog toga je i postotak muških kumstava ostao gotovo isti, odnosno došlo je do neznatnog smanjenja od 0,17%. U isto vrijeme 12 je ženskih kumstava manje u odnosu na ranije razdoblje, ali je zbog smanjenja broja rođenih udjel ženskih kumstava zapravo povišen za 1,14%.

4.7. Zastupana kumstva

Posebnu vrstu krsnih kumova činila su tzv. *zastupana kumstva*. Riječ je o vrlo rijetkim slučajevima u kojima sam kum/a iz nekih razloga nije mogao prisustvovati činu krštenja, pa je njegovu/njenu osobu predstavljala druga osoba. U takvim slučajevima u matičnu knjigu rođenih župnik bi na mjestu predviđenom za upis kumova upisao ime kuma/e i ime osobe koja ga/je zastupa. Pogledajmo sada primjere zastupanih kumstava u sva tri istraživana razdoblja.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. u matičnoj knjizi rođenih zapisana su sljedeća zastupana kumstva:

Stjepan Lovreković, rođen 1. 10. 1918. u Gračanima, sin Gjura Lovrekovića (ratar) i Barbare Lovreković. Kršten 2. 10. 1918. Osoba koja zastupa kumove na krštenju – Magda Lovreković. Zastupa kumove Ivana i Antoniju Reju (kumovima nije upisano zanimanje). Katarina Mezin Antolić, rođena 29. 12. 1918. u Gračanima, nezakonita kći Ane Mezin Antolić. Krštena 30. 12. 1918. Osoba koja zastupa kumu na krštenju – Bara Mezin Antolić. Zastupa kumu Josipu Bednjanec (švelja).

Katarina Haramija, rođena 23. 11. 1921. u Gračanima, kći Mirka Haramije (ratar) i Barbare Haramije. Krštena 26. 11. 1921. Osoba koja zastupa kuma na krštenju – Bara Banić. Zastupa Stjepana Broza (trgovac).

Ukupno dakle u prvom istraživanom razdoblju imamo samo tri zastupana kumstva što čini zanemariv postotak u odnosu na cjelokupan broj od 343 rođena. U sva tri slučaja kumovi nisu seljaci odnosno ratari te dolaze s gradskog područja, a osobe koje ih zamjenjuju na dijeljenju sakramenta krštenja su upravo ratari iz Gračana i Remeta.

U jednom slučaju imamo i zastupanje na kumstvu nezakonitog djeteta.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. u matičnoj knjizi rođenih zapisana su sljedeća zastupana kumstva:

Stjepan Banić, rođen 30. 10. 1930. u Zvečaju, sin Zvonimira Banića (ratar) i Marije Banić. Kršten 31. 10. 1930. Osoba koja zastupa kuma na krštenju – Danica Mihalinić. Zastupa Stjepana Radića (ratar).

Ivana Grdjan, rođena 20. 11. 1930. u Dolju, kći Ivana Grdjana (ratar) i Jele Grdjan. Krštena 22. 11. 1930. Osoba koja zastupa kuma na krštenju – Ivka Miholić. Zastupa Jakoba Kosca (ratar) sa suprugom Ružom.

Štefanija Nikolić, rođena 17. 4. 1931. u Bukovcu Gornjem, nezakonita kći Mare Nikolić. Krštena 20. 4. 1931. Osoba koja zastupa kumove na krštenju – Roza Nikolić. Zastupa Stjepana Fiolića sa suprugom Milkom.

Dragutin Nikolić, rođen 12. 6. 1931. u Remetama, nezakoniti sin Drage Nikolić. Kršten 16. 6. 1931. Osoba koja zastupa kumove na krštenju – Veronika Nikolić, Zastupa Dragutina Novosela (gradski činovnik).

Ukupno dakle u drugom istraživanom razdoblju (1928. – 1931.) imamo tek jedno zastupano kumstvo više u odnosu na prehtodno razdoblje. U ovom nam se razdoblju pojavljuju dva zastupana kumstva u kojima su i roditelji, ali i zastupani kumovi ratari stanovnici općine. Kao što vidimo u prvom razdoblju takvih slučajeva nemamo. Imamo i slučaj dva zastupana kumstva kod nezakonite djece. Zanimljivo je primjetiti da su oba slučaja vezana uz romsku zajednicu i obitelj Nikolić koja je obitavala na području općine u međuratnom razdoblju.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. u matičnoj knjizi rođenih ne postoji zapisano ni jedno zastupano kumstvo

4.8. Nezakonita djeca

Rođenu djecu dijelimo na onu rođenu u braku i na onu izvan braka.²³⁶ U Matičnu knjigu rođenih župe Remete župnik je upisivao napomenu radi li se o zakonitom ili nezakonitom djetetu. Status nezakonite majke i nezakonitog djeteta bio je u međuratnom razdoblju još uvijek vrlo nepovoljan. Često su takve osobe bile izrugivane i izvrgnute uvredama. Za nezakonito dijete postojao je i pogrdan lokalni naziv – *fačuk*.²³⁷ U ovom ćemo poglavlju analizirati broj nezakonite djece u sva tri istraživana razdoblja.

Sljedeća nam tablica pokazuje odnos broja zakonite i nezakonite djece unutar Upravne općine Gračani – Remete za sva tri istraživana razdoblja.

Tablica 30. Odnos broja zakonite i nezakonite djece unutar Upravne općine Gračani Remete za sva tri istraživana razdoblja.

Status/Razdoblje	Broj nezakonite djece		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Zakoniti	314	351	235
Nezakoniti	29	38	22
Ukupno	343	389	257

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od ukupnog broja rođene djece na nezakonitu djecu otpada 8,45%, u drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. raste broj nezakonite djece te iznosi 9,76%, a u posljednjem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. ukupan se broj smanjuje na 8,56%. Ukupno je u sva tri razdoblja zabilježeno 89 nezakonito rođene djece. Za usporedbu možemo reći kako je broj nezakonite djece na području Jugoslavije 1931. godine iznosio 5,08% od ukupnog broja rođenih, a na području Savske banovine kojoj je pripadala i Upravna općina Gračani – Remete 9,35%.²³⁸ Usporedimo li pak postotke nezakonite djece na našem istraživanom području s onima u Požegi od 1915. do 1917. godine, možemo zaključiti kako je broj nezakonite djece u Upravnoj općini Gračani – Remete bio relativno nizak. Naime

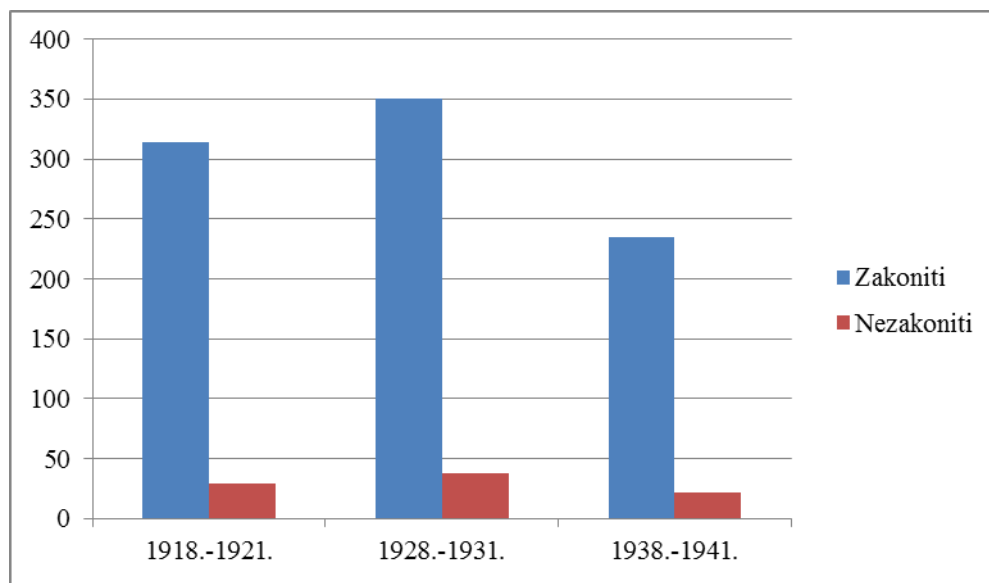
²³⁶ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća*, 50.

²³⁷ *fačuk* – (mađ. fattyu) – nezakonito dijete.

²³⁸ Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 60.

u Požegi je 1915. godine rođeno 18,81% nezakonite djece, 1916. godine 11,27%, a u prvoj polovici 1917. godine čak 28,21% nezakonite djece.²³⁹ Naravno treba ponovno uzeti u obzir da je Požega gradska sredina, a i ratna zbilja Prvog svjetskog rata također je imala bitan utjecaj na broj nezakonite djece.

Grafikon 6. Usporedba broja zakonite i nezakonite djece za sva tri istraživana razdoblja.

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Analizom broja nezakonite djece po selima unutar upravne općine dolazimo do zanimljivih rezultata. Naime u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. najveći broj nezakonite djece rođen je u selu Gornji Bukovec (13), zatim Remetama (6), Donjem Bukovcu (5), Bliznecu (4) i Gračanima (1). U selima Dolje i Zvečaj nije rođeno ni jedno nezakonito dijete. U idućem istraživanom razdoblju 1928. – 1931. ponovno prednjači Gornji Bukovec (19), zatim Remete (7), Bliznec (4), Gračani (2), Donji Bukovec (2), Brestovac (1), Čret (1) te jedno nezakonito dijete s područja općine rođeno u Zagrebu. U selima Dolje i Zvečaj ponovno nije rođeno ni jedno nezakonito dijete. U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. najveći broj nezakonite djece iskazuju Remete (12), potom Gornji Bukovec (3), Bliznec (3), Jazbina (3) i Čret (1). Dolje i Zvečaj ponovno bilježe nulu, a u ovom im se razdoblju priključuju i Gračani,

²³⁹ H. ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, 144.

koji su i u prva dva razdoblja iskazivali malen broj nezakonite djece. Od ukupno 89 nezakonite djece u sva tri razdoblja 35 ih je iz Gornjeg Bukovca, odnosno visokih 39,32%. Učinimo li dodatnu analizu, koja se svodi na geografsku podijeljenost Upravne općine Gračani – Remete te podijelimo općinu na, uvjetno rečeno gračanski (Gračani, Dolje, Zvečaj, Bliznec, Brestovac) i na remetski dio (Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Čret, Jazbina), dolazimo do vrlo zanimljivih rezultata koji govore da je na gračanskoj strani bilo svega 16 nezakonito rođene djece, odnosno 17,97%, a na remetskoj čak 72, odnosno 82,02%, dok je jedno dijete rođeno u Zagrebu. Kako objasniti ovaj nesrazmjer u broju nezakonite djece. Analizom nezakonite djece ustanovili smo da je velik broj nezakonite djece u remetskom dijelu općine i župe velikim dijelom rezultat prisutnosti prilično velike romske zajednice u Gornjem Bukovcu i Remetama. Naime u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. u selu Gornji Bukovec bilo je 13 nezakonito rođene djece, od čega je čak 6 dolazilo iz romske obitelji Nikolić. Izuzmemo li njih šestero, Gornji Bukovec i nadalje bi ostao na vodećem mjestu u broju nezakonite djece, no bez velike razlike u odnosu na ostala sela. Utjecaj Roma na broj nezakonite djece još se više povećao u sljedećem razdoblju 1928. – 1931. Tada je naime od 19 nezakonite djece u Gornjem Bukovcu svih 19 nosilo prezime Nikolić. Krajem tridesetih godina Romi sele iz Gornjeg Bukovca u susjedne Remete. Njihovo naseljavanje u Remete ubrzo se odrazilo na tamošnji porast broja nezakonite djece. U posljednjem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. od 12 nezakonito rođene djece u Remetama, ponovno je svih 12 iz obitelji Nikolić. U istom se razdoblju smanjio broj nezakonite djece u Gornjem Bukovcu, gdje su zabilježena samo 3 takva slučaja, od kojih 2 iz romskih obitelji Nikolić i Križ.

Ovi podaci djelomično objašnjavaju velik broj nezakonite djece u uvjetno rečeno remetskom dijelu općine. Međutim izuzmemo li romsku populaciju nezakonite djece u Remetama i okolnim selima, ponovno dolazimo do brojke od 32 nezakonito rođene djece nasuprot samo 16 u Gračanima, Dolju, Zvečaju, Bliznecu i Brestovcu, dakle uvjetno rečeno gračanskoj strani.²⁴⁰ Objašnjenje možemo potražiti u činjenici kako su sela remetske strane bila podložnija migracijama, odnosno doseljavanju novih stanovnika s područja cijele tadašnje Jugoslavije. S druge pak strane, osim sela Bliznec, u gračanskim selima u međuratnom razdoblju nema većeg priljeva stranaca sa stalnim prebivalištem. Gračani u sva tri istraživana razdoblja bilježe samo 4 nezakonita djeteta, Brestovac 1, a Dolje i Zvečaj niti jedan slučaj. Dosadašnja istraživanja populacije nezakonite djece pokazala su da područja s većim brojem

²⁴⁰ U Gračanima je u razdoblju 1928. – 1931. također zabilježen jedan slučaj rođenja nezakonitog djeteta iz romske obitelji Nikolić.

doseljenika, za razliku od stabilnih područja s domicilnim stanovništvom, bilježe veći broj slučajeva nezakonite djece.²⁴¹ Sukladno tome tradicijske vrijednosti i religioznost bile su izraženije u gračanskom dijelu općine u kojem nije bilo većeg broja doseljenog stanovništva. O tome svjedoče i zapisi remetskog zapisa Leopolda Rusana:

*30. svibanj 1919. godine; Ona strana (Gračani, Dolje, Zvečaj, Bliznec) pošalje više duša u crkvu nego ova (Remete, Bukovec), premda je bliže.*²⁴²

*4. siječanj 1920. godine; Nedjelja je prva u mjesecu i nedjelja Imena Isusovog. Svetu pričest su primile 102 osobe, među tima priličan broj mladića, dakako iz gračanske strane.*²⁴³

*1920. godina; Glasnici za 1920. godinu su ovako pretplaćeni: Srce Isusovo – 139. komada, Sveti Josip – 19. komada, Anđeo čuvar – 2 komada, Sveti Antun – 3. komada, sveti Franjo – 1. komad. Da i tu imade gračanska strana prednost po sebi se razumije. Remete, Bukovec, jedan i drugi od svih brojeva ima samo 46 pretplatnika, a sve ostalo ona strana.*²⁴⁴

*10., 11. i 12. svibanj 1920. godine; Prosne procesije po običaju. Prvi dan u Gračanima. Od onih koji smo izašli iz crkve bile su 2/3 s gračanske strane.*²⁴⁵

*1924. godina; Za ribanje crkve molio sam iz propovijedaonice sve djevojke cijele župe, ali su na žalost došle samo s gračanske strane i to: Milka Banić, Milka Sekula, Marija Miholić, Marija i Josipa Miholić – Zlodi, Draga Kovačić, te Elizabeta, Milka i Jela Grdjan.*²⁴⁶

*8. kolovoz 1942. godine; Govorio sam s jednim kućarcem o prilikama u župi i okolici. On zalazi u svaku kuću sa svojom trgovinom. On dolazi u svaku krčmu. On ih vidi i čuje u svim prilikama. Pred njim su u pravoj slici. Najslabije je Čučerje, onda Markuševac, pak Granešina. Čudoredje slabo. U ovoj župi tuži se na Bukovec, a hvali gračansku stranu.*²⁴⁷

²⁴¹ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća*, 52. Krivošić daje primjer srednjoeuropskih gradova u 19. stoljeću i navodi: Veći udio nezavičajnog stanovništva prati i veći udio vanbračne u ukupnom broju živorođene djece. Takav se odnos potvrđuje i drugdje. Ljubljana je npr. 1857. godine imala 44,5% nezavičajnog stanovništva, a deset godina ranije imala je 38,1% vanbračne djece; ili Beč koji je imao 48,1% nezavičajnog stanovništva i 49,5% rođene vanbračne djece.

²⁴² *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

²⁴³ *Isto.*

²⁴⁴ *Isto.*

²⁴⁵ *Isto.*

²⁴⁶ *Isto.*

²⁴⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 125.

Navedeni zapisi nesumnjivo govore o izraženijoj religioznosti građanskog dijela župe i općine, što je vjerojatno djelovalo na pridržavanje crkvenih pravila te se odražavalo na malen broj nezakonite djece u Gračanima, Dolju, Zvečaju, Bliznecu i Brestovcu.

4.9. Nadijevanje imena i imenoslovlje stanovništva Upravne općine Gračani – Remete

Osobno ime temeljna je identifikacija svake osobe. Imena su motivirana životnom zbiljom te su odraz gospodarske, kulturne i jezične povijesti naroda koji ih je stvorio.²⁴⁸ Jedan od ključnih događaja po pitanju imenske formule zbio se na Tridentskom koncilu (1545. – 1563.), kada je osim obveznog uvođenja prezimena u Matične knjige uglavljeno i nadijevanje isključivo kršćanskih, umjesto do tada vrlo raširenih narodnih imena.²⁴⁹

Jozefinskim patentom iz 1780. godine ozakonjen je za područje Hrvatske dvoimenski sustav koji uključuje ime i prezime.²⁵⁰

U ovom ćemo poglavlju razmotriti najčešća koja su nadijevana djeci u Upravnoj općini Gračani – Remete u tri istraživana razdoblja, potom analizirati je li nadijevanje vršeno prema imenima roditelja ili kumova te koliki je bio udjel davanja imena prema katoličkim blagdanima svetaca kroz godinu.

Prilikom nadijevanja imena ključnu su riječ imali roditelji, ali ni utjecaj kumova nije bio zanemariv. Budući su kumovi bili ti koji su dijete nosili na krštenje, oni bi prilikom preuzimanja djeteta od roditelja, dobili ime koje su roditelji kanili nadijenuti. No ponekad bi se događalo da iz raznih razloga kumovi svojevrijedno promjene djetetovo ime, pa čak i navedu župniku netočan datum djetetova rođenja.²⁵¹

U tablici br. 31. navest ćemo najčešća muška imena nadijenuta u Upravnoj općini Gračani – Remete za sva tri istraživana razdoblja.

Tablica 31. Najčešća imena nadijevana dječacima u sva tri istraživana razdoblja.

Ime/razdoblje	Najčešća imena za dječake		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Ivan	28	23	22
Josip	22	20	10

²⁴⁸ Petar ŠIMUNOVIĆ, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb, 2009., 15.

²⁴⁹ V. STIPETIĆ, M. VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, 28.

²⁵⁰ Barbara VODANOVIĆ, „Osobna imena na Pašmanu“, *Folia onomastica Croatica*, 2006., br. 14, 203 – 204.

²⁵¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 58.

Ladislav	24	21	15
Stjepan	35	24	12
Ostalo	70	117	73
Ukupno	179	205	132

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921. daje ukupno 179 rođenih dječaka. Najčešće muško ime u navedenom razdoblju je Stjepan, koje nosi 35 dječaka ili 19,55%, potom slijedi Ivan s 28 nositelja ili 15,64%, Ladislav s 24 nositelja odnosno 13,40% i Josip s 22 nositelja ili 12,29%. Navedena imena nosi 109 dječaka odnosno 60,89%. Od ostalih imena u prvom razdoblju koja nosi 70 dječaka odnosno 39,10% većim se brojem ističu Juraj s 9 nositelja odnosno 5,02%, Vid sa 7 nositelja odnosno 3,91% i Mirko sa 6 nositelja odnosno 3,35%. Ukupno je u prvom razdoblju korišteno 37 različitih imena.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. rođeno je ukupno 205 dječaka.

Sva najbrojnija imena iz prvog razdoblja doživljavaju lagani pad, ali su i dalje u vrhu najčešćih imena među muškim novorođencima. Najčešće ime ostaje Stjepan s 24 nositelja ili 11,70%, zatim Ivan s 23 nositelja odnosno 11,22%, Ladislav s 21 nositeljem odnosno 10,24% i Josip s 20 nositelja ili 9,75%. Navedena imena u drugom razdoblju nosi 88 dječaka, odnosno 42,92%, što je za 17,97% manje nego u prvom razdoblju. Kod ostalih 117 dječaka, odnosno 57,07% vrlo su česta imena Juraj i Dragutin s 8 nositelja, odnosno 3,90%, Mirko i Rudolf s po 7 nositelja odnosno 3,41% i Milan sa 6 nositelja, odnosno 2,92%. U drugom istraživanom razdoblju indeks imena povećan je na 46.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. rođena su 132 dječaka.

Uočava se daljnji trend opadanja najčešćih imena u ranijim razdobljima. U posljednjem razdoblju najčešće ime postaje Ivan 22 nositelja ili 16,66%, zatim Ladislav s 15 nositelja odnosno 11,36%, potom Stjepan s 12 nositelja ili 9,09% te Josip s 10 nositelja odnosno 7,57%. Navedena imena u trećem razdoblju nosi 59 dječaka, odnosno 44,69%, što je za 1,77% više nego u drugom istraživanom razdoblju, no treba uzeti u obzir da je u posljednjem razdoblju čak 73 dječaka manje no u prethodnom razdoblju. Kod ostalih 73 dječaka, odnosno 55,30% vrlo su česta imena Vladimir sa čak 10 nositelja, odnosno 7,57%, što je jednako broju nositelja imena Josip. Zatim slijede Branimir s 9 nositelja ili 6,81%, Rudolf s 8 nositelja, odnosno 6,06% i Dragutin sa 6 nositelja, odnosno 4,54%. U trećem istraživanom razdoblju ukupno je nadijeveno 39 različitih imena.

Analiza muških imena u međuratnom razdoblju jasno pokazuje razlike u tri istražena vremenska razdoblja. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. još uvijek je u velikom broju prisutno nadijevanje tradicionalnih svetačkih imena. Ivan, Josip, Ladislav i Stjepan obuhvaćaju 60,89% svih nadijevenih imena. Od ostalih imena također prednjače svetačka – Juraj, Vid, Mirko. Narodnih imena je vrlo malo. Od 179 dječaka tek njih 13 ili 7,26% nosi narodno ime – Branimir, Milivoj, Miroslav, Dragutin, Vjekoslav, Zvonimir, Milan ili Berislav.

Sve navedeno govori da je utjecaj gradske sredine još uvijek slab, a tradicija nadijevanja svetačkih imena vrlo jaka.

U drugom istraživačkom razdoblju 1928. – 1931. svim najpopularnijim imenima iz prvog razdoblja smanjuje se broj nositelja te ih sada nosi 42,92% dječaka.

Narodna imena sve više prodiru na selo. Od 205 dječaka njih 31 ili 15,12% nosi narodno ime, od kojih se neka ne spominju u prethodnom razdoblju. U tom su vremenu zabilježena sljedeća – Miroslav, Milan, Dragutin, Zvonimir, Branko, Zlatko, Branimir, Zdenko, Vjekoslav, Gustav i Krunoslav.

U trećem istraživačkom razdoblju 1938. – 1941. tradicionalna svetačka imena doživljavaju pravi krah u ukupnom zbroju po pitanju novih nadijevanja.

Ipak od 132 dječaka, njih 59, odnosno 44,69% i dalje nosi najpopularnija svetačka imena. Od ukupnog broja rođenih dječaka njih 28 ili 21,21% nosi neko od narodnih imena, što je najveći postotak u sva tri istraživana razdoblja.

U trećem istraživačkom razdoblju zapisana su sljedeća narodna imena – Dragutin, Branimir, Zvonimir, Zdenko, Zlatko, Željko, Tomislav, Berislav, Milan i Janko.

Sukladno svemu gore navedenome može se zaključiti kako je u međuratnom razdoblju broj muških svetačkih imena sve više opadao i prepuštao svoj prostor narodnim imenima. Glavni čimbenici svakako su bili dodir s gradskom sredinom i dolazak doseljenika u Upravnu općinu Gračani – Remete, koji su svojoj muškoj djeci sve češće nadijevali imena osoba iz starije hrvatske povijesti. Također, među seljacima ne treba zanemariti utjecaj Hrvatske seljačke stranke koja je radila na uzdizanju nacionalne svijesti i poticala na takvu praksu i u seljačkim obiteljima. Susjedna prigorska sela imala su istu tendenciju pa su narodna imena sve zastupljenija u Šestinama i okolnim selima u međuratnom razdoblju.²⁵²

Istovjetnu analizu napraviti ćemo i za indeks ženskih imena.

²⁵² S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 301.

U sljedećoj tablici navest ćemo najčešća muška imena nadijenua u Upravnoj općini Gračani – Remete za sva tri istraživana razdoblja.

Tablica 32. Najčešća imena nadijevana djevojčicama u sva tri istraživana razdoblja

Ime/Razdoblje	Najčešća ženska imena		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Ana	16	24	15
Barbara	29	11	10
Katarina	27	23	11
Marija	14	11	9
Slava	16	25	6
Ostalo	62	90	74
Ukupno	164	184	125

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921. daje ukupno 164 rođene djevojčice. Najčešće žensko ime nadijeveno u ovom razdoblju je Barbara s 29 nositelja, odnosno 17,68%, zatim Katarina s 27 nositelja ili 16,46%, imena Ana i Slava nosi 16 djevojčica, odnosno po 9,75%, a Marija 14 djevojčica ili 8,53%. Navedena imena nose 102 djevojčice odnosno 62,19%. Od ostalih imena u prvom razdoblju koja nose 62 djevojčice odnosno 37,80%, većim se brojem ističe Magdalena s 9 nositelja, odnosno 5,48%, te niz imena – Elizabeta, Ladislava, Ruža i Štefaniya, koja su nadijenua svako u 4 slučaja, odnosno 2,43%. Ukupno je u prvom razdoblju korišteno 34 različitih imena.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. ukupno je rođeno 184 djevojčica. Najčešća imena u drugom razdoblju ostaju ona iz prvog razdoblja no s drugačijim poretom. Na taj način najčešće ime postaje Slava s 25 nositelja ili 13,58%, zatim Ana s 24 nositeljica odnosno 13,04%, Katarina s 23 nositeljica odnosno 12,50% te Barbara i Marija s 11 nositeljica ili 5,97%. Navedena imena u drugom razdoblju nose 94 djevojčice, odnosno 51,08%, što je za 11,11% manje nego u prvom razdoblju. Kod ostalih 90 djevojčica, odnosno 48,91% češće od ostalih zabilježena su imena; Ivana s 11 nositeljica ili 5,97%, s čime se ovo ime u drugom razdoblju stavlja uz bok najpopularnijim imenima, Elizabeta s 8 nositeljica, odnosno 4,34% i Magdalena s 5 nositeljica ili 2,71%. U drugom razdoblju korišteno je 50 ženskih imena.

U trećem istraživačkom razdoblju 1938. – 1941. istovjetno kao i u slučaju dječaka primjetan je pad brojnosti do tada najčešćih tradicionalnih imena, ali također treba uzeti u obzir manji broj rođenih, svega 125. U ovom razdoblju najčešće ime kod djevojčica je Ana s 15 nositeljica ili 12,00%, zatim Katarina s 11 nositeljica odnosno 8,80%, ime Barbara nosi 10 djevojčica ili 8,00%, Marija 9 djevojčica odnosno 7,20% te Slava 6 nositeljica ili 4,80%.²⁵³ Na navedena imena u ovom razdoblju otpada ukupno 51 nositeljica, odnosno 40,80%, što je za 10,28% manje nego u prethodnom razdoblju. Kod ostale 74 djevojčice, odnosno 59,20%, češće od ostalih pojavljuju se imena Dragica i Nada sa po 7 nositeljica, odnosno 5,60%, Ladislava sa 6 nositeljica ili 4,80% i Ivana s 5 nositeljica ili 4,00%. U trećem istraživanom razdoblju u matičnoj knjizi rođenih zapisano je 45 različitih ženskih imena.

Kao i slučaju denominacije dječaka i kod djevojčica je vidljiva slična tendencija napuštanja svetačkih imena i sve veće okretanje svjetovnim, odnosno narodnim imenima. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921., baš kao i kod dječaka, još uvijek je u velikom broju prisutno nadijevanje tradicionalnih svetačkih imena Ana, Barbara, Katarina, Marija i Slava (Ladislava). Ona čine čak 62,19% ukupnog udjela imena. Od ostalih imena također prednjače svetačka Elizabeta i Štefaniya, ali 18 djevojčica ili 10,97% već u ovom razdoblju nosi jedno od sljedećih narodnih imena – Dragica, Ljubica, Nada, Vjekoslava, Mira, Ruža, Milka, Branka, Jelica, Zora ili Božica.

Broj djece krštene svjetovnim imenom kod djevojčica je u ovom razdoblju veći nego kod dječaka, a i indeks svjetovnih imena je veći.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. najpopularnija imena iz prvog razdoblja zadržavaju i dalje natpolovičnu većinu od 51,08%. No broj svjetovnih imena dvostruko je veći nego u prethodnom razdoblju te iznosi 36, odnosno 19,56% u ukupnom udjelu imena. Taj podatak govori o sličnim trendovima kao i kod muških imena, odnosno o prodoru narodnih i ostalih svjetovnih imena u imenski mozaik. Od narodnih imena u ovom su razdoblju u matičnu knjigu rođenih zapisana; Blanka, Draga, Jela, Nada, Ljubica, Ruža, Ivka, Boža, Zora, Roza, Zdenka, Vilma, Dragica, Zlata, Milka i Danica.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. očekivano, kao i u slučaju muških imena dolazi do osipanja tradicionalnih svetačkih imena i daljnjeg priljeva novih narodnih imena. 40,80% djevojčica i nadalje nosi najčešća, tradicionalna svetačka imena.

Od 125 djevojčica, 37 ili 29,60% nosi narodno ili svjetovno ime.

²⁵³ U istraživanom razdoblju 1938. – 1941. ime Slava nije među pet najčešćih imena, ali je u ukupnom zbiru sva tri razdoblja. Zbog toga ga navodimo u tablici najčešćih imena.

U ovom su razdoblju zabilježena sljedeća svjetovna imena; Nada, Dragica, Mira, Branka, Danica, Zlata, Zlatica, Đurđica, Đurđa, Ruža, Vjera, Biserka, Ljerka, Roza, Zdenka, Jadranka i Draga.

Sve što je navedeno u slučaju nadijevanja muških imena vrijedi i u slučaju djevojčica. Svako novo razdoblje dovodi do opadanja broja tradicionalnih svetačkih imena i povećanja svjetovnih, često do tada nepoznatih u Zagrebačkom prigorju.

Sljedeća tablica zorno nam prikazuje povećanje broja djece s narodnim i svjetovnim imenima prema razdobljima, a iskazanih u postocima.

Iz tablice je vidljivo kako je nadijevanje narodnih imena bilo učestalije kod djevojčica u sva tri istraživana razdoblja, što nam govori o sklonosti da su se dječacima ipak davala tradicionalnija imena. No kao što pokazuje tablica s vremenom su i dječaci sve češće dobivali suvremenija narodna imena.

Tablica 33. Broj djece s narodnim imenima, prema razdobljima i iskazan u postocima.

Razdoblje	Dječaci s narodnim imenima	Djevojčice s narodnim imenima
1918. – 1921.	7,26%	10,97%
1928. – 1931.	15,12%	19,56%
1938. – 1941.	21,21%	29,60%

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

U određenim slučajevima pojavljuju se djeca s dva ili više imena. Nadijevanja dva ili više imena kršteniku bila je česta pojava i u ostalim hrvatskim krajevima u međuratnom razdoblju, a djeca bi uz svetačko (krsno) dobivala i narodno (svjetovno) ime, koje se u praksi češće koristilo.²⁵⁴

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. pojavljuje se tek 10 takvih slučajeva, 7 kod dječaka i 3 kod djevojčica, što iznosi svega 2,91%.

Već u idućem razdoblju 1928. – 1931. broj krštenika s dva ili više imena povećan je na 27, odnosno 6,94%. U 9 slučajeva to su bili dječaci, a čak u 18 slučajeva djevojčice. Očekivano, u trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. najveći je broj djece s više imena. Od ukupno 31 slučaja ili 12,06%, 12 je dječaka, odnosno 19 djevojčica nosilo dva ili više imena.

²⁵⁴ B. VODANOVIĆ, „Osobna imena na Pašmanu“, *Folia onomastica Croatica*, 2006., br. 14, 208.

Postavimo li pitanje tko su osobe koje su svojoj djeci nadijevala dva ili više imena, doći ćemo do sljedećih rezultata.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od 10 slučajeva u kojima je dijete kršteno s dva ili više imena, prema zapisima u matičnoj knjizi rođenih ni u jednom slučaju otac nije ratar. Roditelji su redom ravnajući učitelj (tri slučaja), vincilir, željeznički redar, krojač, stolar i knjigovođa te dvije osobe bez upisanog zanimanja. Na taj su se način očito željeli izdići iznad većinskog seljačkog sloja društva, kojem nisu pripadali, ali su među njime živjeli i djelovali.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. situacija se iz korijena mijenja. Naime od 27 djece s dvostrukim imenom, u čak 13 slučajeva očevi su zanimanjem bili ratari. Od ostalih zanimanja zapisani su: stolarski pomoćnik (dva puta), podvornik (četiri puta), željezničar, općinski bilježnik, pekarski pomoćnik, policijski stražar, nadničar i tri slučaja u kojima roditelju nije upisano zanimanje. Navedeni podaci govore o činjenici da su u nepunih deset godina određeni domaći ratari prihvatili denominaciju s dva imena, sljedeći trendove onih svojih susjeda koji su zaposlenjem u gradu ili državnim ustanovama usvojili određene gradske obrasce.

Treće istraživano razdoblje 1938. – 1941. donosi 31 slučaj djeteta s dva imena. Od tog broja 7 otpada na očeve čije je primarno zanimanje bilo ratar. Ostali očevi bili su širokog spektra zanimanja: čuvar groblja (dva puta), tipografski radnik, namještenik (dva puta), pekarski obrtnik (dva puta), željezničar, mesarski pomoćnik, tapetarski pomoćnik, bravarski pomoćnik, postolarski obrtnik, radnik, krojački pomoćnik, stolarski obrtnik, laborant farmacije, limar, trgovac (dva puta), policijski stražar, tvornički namještenik i tri roditelja kojima nije upisano zanimanje. Navedeni podaci govore da domaći ratari i nadalje u određenom broju prihvaćaju denominaciju s dva imena, a velik broj novih zanimanja u ovom razdoblju također je raspoređen ne više samo među doseljenicima, već i među domicilnim stanovništvom koje je napustilo ratarstvo kao izvor prihoda i svoju egzistenciju pronašlo u raznim obrtima ili zaposlenju u gradu.

Sada kada smo napravili analizu najčešćih imena i vidjeli kolika je brojnost djece koja su na krštenju dobila dva ili više imena, vrijeme je da analiziramo prema kojim su kriterijima djeca dobivala imena. Raščlanit ćemo nadijevanja imena prema sljedećim podjelama; djeca koja su imena dobivala prema imenima roditelja, djeca koja su imena dobivala prema imenima kumova i djeca koja su imena dobivala prema blagdanu sveca koji se okvirno podudara s vremenom njihova rođenja ili krštenja.

Prvo ćemo analizirati koliko je dječaka dobilo ime prema imenu oca. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od 179 dječaka, samo je njih 14, odnosno 7,82% dobilo ime prema ocu.

U drugom istraživanom razdoblju od 205 dječaka, njih 25, odnosno 12,19% dobilo je ime prema ocu, dok je u posljednjem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. od njih 132, samo 13 ili 9,84% dobilo ime prema ocu.

Kod djevojčica je situacija sljedeća. Od 164 djevojčice u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921., samo u 12 slučajeva ili 7,31% ime je nadjenuto prema majci. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. broj djevojčica koje su ime naslijedila prema majci ostao je isti – 12, no budući se rodilo više djevojčica u odnosu na prvo razdoblje – 184, onda je i ukupan postotak takvih slučajeva smanjen na samo 6,52%. Od 125 djevojčica rođenih u trećem istraživanom razdoblju, tek je njih 5 odnosno 4,00% dobilo ime prema majci.

Analizirajući prema razdobljima i dječake i djevojčice, dolazimo do sljedećih rezultata. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupno je 26 djece ili 7,58% djece dobilo ime prema roditeljima, u drugom razdoblju 1928. – 1931. takvih je slučajeva 37, odnosno 9,51%, a u trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. – 18, odnosno 7,00%.

Analizirajući pak nadijevanje imena prema kumovima dolazimo do sljedećih rezultata. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od 343 djece, njih 33 odnosno 9,62% dobilo je ime prema jednom od kumova. U drugom istraživanom razdoblju od 389 djece, njih samo 16, odnosno 4,11% dobilo je ime prema kumu/kumi, dok je u posljednjem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. od njih 257, tek 15 ili 5,83% dobilo ime prema jednom od kumova.

Usporedimo li odnos denominacija prema roditeljima i prema kumovima u sva tri razdoblja dolazimo do sljedećih rezultata iskazanih u postocima.

Tablica 34. Broj djece s naslijeđenim imenima prema roditeljima i kumovima.

Razdoblje	1918. – 1921.	1928. – 1931.	1938. – 1941.
Ime naslijeđeno prema roditeljima	7,58%	9,51%	7,00%
Ime naslijeđeno prema kumovima	9,62%	4,11%	5,83%
Ukupno naslijeđenih	17,20%	13,62%	12,83%

imena			
-------	--	--	--

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Na osnovu rezultata možemo zaključiti kako je u međuratnom razdoblju postupno opadao običaj nadijevanja imena prema roditeljima ili kumovima. Iako u slučaju naslijeđivanja imena prema roditeljima u drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. imamo povećanje za 1,93%, riječ je tek o kratkotrajnom usponu nakon kojeg slijedi trend pada.

U slučaju naslijeđivanja imena prema kumovima ono je u konstantnom padu u sva tri istraživana razdoblja. Zajednički zbroj također nudi trend opadanja, što nam govori da je u međuratnom razdoblju i na ovom polju tradicija gubila na snazi.

Budući je religioznost u međuratnom razdoblju još uvijek imala veliku važnost unutar obitelji, razmotrit ćemo u kojoj su se mjeri imena djece poklapala s mjesecom rođenja blagdana sveca zaštitnika.²⁵⁵ Za analizu smo uzeli najčešća imena koja su navedena u gornjim tablicama. Prvo ćemo analizirati muška imena.

Sv. Ivan se slavio tri puta godišnje, 24. lipnja (rođenje sv. Ivana Krstitelja), koji je u Gračanima, Remetama i okolnim selima bio poznat i pod nazivom *ljetni*, potom 29. kolovoza (mučeništvo sv. Ivana Krstitelja) i 27. prosinca (sv. Ivan evanđelist), u Zagrebačkom prigorju zvan *zimski*.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od ukupno 28 dječaka nazvanih Ivan, 9 odnosno 32,14% dobilo je ime Ivan u mjesecima kada se slavi spomenuti svetac. Od toga ih je 5 kršteno u lipnju, a 4 u prosincu, dok u kolovozu ime Ivan nije nadjenuto.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. od ukupno 23 dječaka nazvanih Ivan, samo su 3, odnosno 13,04% dobila ime Ivan u mjesecima blagdana spomenutog sveca. Od toga je 1 kršten u lipnju, a 2 u prosincu. Kao i u prethodnom razdoblju nema krštenika imena Ivan u mjesecu kolovozu.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. od ukupno 22 dječaka s nadijenutim imenom Ivan, 7, odnosno 31,81% dobilo je ime u mjesecu kojem se slavio sv. Ivan.

Od toga broja 6 ih je kršteno u lipnju, 1 u kolovozu, dok prosinac ne bilježi ime Ivan.

²⁵⁵ Običaj nadijevanja imena prema godu sveca zaštitnika koji se slavio u mjesecu rođenja djeteta bio je široko raširen u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u ranijim povijesnim razdobljima – S. KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, 112.

Sv. Josip se slavio dva puta godišnje, 19. ožujka (Isusov odgajatelj i hranitelj) i 1. svibnja (sv. Josip Radnik). U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od ukupno 22 dječaka nazvanih Josip, 7, odnosno 31,81% dobilo je ime Josip u mjesecima kada se slavi spomenuti svetac. Od toga ih je 2 kršteno u ožujku, a 5 u svibnju.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. od 20 dječaka imena Josip, 8, odnosno 40,00% kršteno je imenom Josip u mjesecima slavlja sv. Josipa. Svih 8 kršteno je u ožujku. U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941., broj dječaka s imenom Josip se prepolovio i spao na 10. Od tog broja 3 ili 30,00% dobilo je ime u vremenu posvećenom sv. Josipu. Od toga 2 u ožujku i 1 u svibnju.

Sv. Ladislav Kralj Ugarski slavio se 27. lipnja.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. 24 dječaka na krštenju je dobilo ime Ladislav, a zanimljivo je kako ime ni jednom nije nadijeno u mjesecu sveca zaštitnika.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. imenom Ladislav kršten je 21 dječak, a njih 4, odnosno 19,04% u lipnju, mjesecu blagdana sv. Ladislava.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. 15 je dječaka kršteno imenom Ladislav, od toga samo 1, odnosno 6,66% u mjesecu lipnju.

Sv. Stjepan slavio se 16. kolovoza (sv. Stjepan Kralj Ugarski) i 26. prosinca (prvi mučenik Isusa Krista).

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. čak 35 dječaka na krštenju dobilo je ime Stjepan. Od tog broja 7, odnosno 20,00% kršteno je u mjesecima slavlja sv. Stjepana, 2 u kolovozu i 5 u prosincu.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. 24 dječaka nadjeveno je ime Stjepan. Od tog broja 6 ili 25,00% kršteno je u mjesecima blagdana sv. Stjepana, 2 u kolovozu, a 4 u prosincu. U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. broj onih koji su krštenjem dobili ime Stjepan prepolovio se u odnosu na prethodno razdoblje i nosioca je bilo tek 12. Od njih 12, tek je 1 dječak ili 8,33% kršten u prosincu, u vrijeme proslave sv. Stjepana mučenika.

Što se tiče djevojčica i njihove denominacije prema blagdanima svetica, situacija je sljedeća.

Sv. Ana slavila se 26. srpnja.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupno je 16 djevojčica na krštenju dobilo ime Ana. Od tog broja, samo je 1 ili 6,25% rođena u srpnju kada se slavi sv. Ana. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. 24 djevojčicama nadjeveno je ime Ana, od tog broja ponovno je tek 1, odnosno 4,16% rođena u srpnju.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. kršteno je 15 djevojčica imenom Ana. Od tog broja 5 ili 33,33% rođeno je u srpnju.

Sv. Barbara slavila se 4. prosinca.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. 29 djevojčica na krstenu dobilo je ime Barbara. Od njih 29, samo u 1 slučaju ili 3,44% ime je nadijeveno u prosincu kada se slavi blagdan sv. Barbare.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. 11 je djevojčica krštenjem dobilo ime Barbara. Od tog broja 3, odnosno 27,27% dobilo je ime u mjesecu prosincu.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. 10 je djevojčica dobilo ime Barbara. Od ukupnog broja, samo je u 1 slučaju ili 10,00% ime nadijeveno u prosincu.

Sveta Katarina slavila se 25. studenog (sv. Katarina Aleksandrijska).

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. 27 djevojčica ponijelo je na krštenju ime Katarina. Od tog broja 2 su djevojčice, odnosno 7,40% svoje ime dobile u studenom, mjesecu blagdana sv. Katarine Aleksandrijske.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931., ukupno su 23 djevojčice krštene imenom Katarina. Od ukupnog broja 4 ili 17,39% dobile su ime u studenom.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941., broj djevojčica koje su ponijele ime Katarina se prepolovio. Zabilježeno je tek 11 denominacija, od kojih 3 ili 30,00% u studenom.

Sveta Marija slavila se u više navrata: 23. siječnja (Bogorodica Marija), 11. veljače (Zaruke Blažene Djevice Marije), 22. kolovoza (Uznesenje Blažene Djevice Marije), 12. rujan (Rođenje Blažene Djevice Marije), 15. rujan (Ime Marijino) i 10. prosinac (Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije).

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921., ukupno je 14 djevojčica krštenjem dobilo ime Marija. Od tog broja 4 ili 28,57% kršteno je u mjesecima marijanskih blagdana, 1 u siječnju, 1 u veljači i 2 u kolovozu.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931., 11 je novorođenih nositeljica imena Marija. Od ukupnog broja 6 ili 54,54% kršteno je u mjesecima marijanskih blagdana, od toga 1 u siječnju, 2 u veljači, 1 u kolovozu i 2 u prosincu.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. broj nositeljica imena ostao je isti – 11. Od tog broja, samo u 2 slučaja odnosno 18,18% djevojčice su rođene u mjesecima marijanskih blagdana, 1 u veljači i 1 u rujnu.

Sv. Ladislav Kralj Ugarski slavio se 27. lipnja.

Žensko ime Ladislava izvedeno je iz imena već spomenutog sveca. Za razliku od muške populacije kod koje je u matičnu knjigu rođenih ime velikom većinom upisano kao Ladislav, a u svakodnevnom se žargonu koristilo Slavko i Slavek, kod ženske populacije imamo službeno upisane inačice Ladislava i Slava. Budući samo ime Slava nije postojalo u katoličkom kalendaru, onda su u ovoj analizi zajedno ubrojane Ladislave i Slave, što je omogućilo najbolji pregled.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupno je rođeno 20 Slava i Ladislava, a u samo 1 slučaju ili 5,00% dijete je rođeno u lipnju kada se slavi Sv. Ladislav. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. ukupno je rođeno 26 Slava i Ladislava. Od tog broja samo su 3, odnosno 11,53% dobile ime u lipnju.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. imenima Slava ili Ladislava kršteno je 12 djevojčica. Od tog broja 2 ili 12,66% kršteno je u lipnju.

U nastavku ćemo vidjeti u kojoj su mjeri prema tri istraživana razdoblja dječaci i djevojčice dobivali imena sukladno datumu rođenja ili krštenja i blagdana sveca zaštitnika.

Tablica 35. Broj djece rođene ili krštene u mjesecu sveca zaštitnika čije ime nose.

Razdoblje	Dječaci	Djevojčice
1918. – 1921.	20,98%	10,13%
1928. – 1931.	24,27%	38,19%
1938. – 1941.	19,20%	20,83%
Za sva tri razdoblja	21,48%	23,05%

Izvor: *Matična knjiga rođenih župe Remete (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih župe Remete (1929. – 1946.)*

Kao što pokazuju rezultati izraženi u postocima, u drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. uočava se porast broja nadijevanja imena u mjesecu sveca zaštitnika. Nakon toga ponovno dolazi do pada u trećem istraživanom razdoblju. Analizirajući sva tri istraživana razdoblja primjetno je da su ti slučajevi u 1,57% češći kod djevojčica u odnosu na dječake.

5. MATIČNA KNJIGA VJENČANIH ŽUPE REMETE

Matična knjiga vjenčanih prepisana je u računalnu bazu podataka u 25 rubrika. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka matične knjige vjenčanih, upisani podaci za 328 parova. Kao i u slučaju matične knjige rođenih i matična knjiga vjenčanih vođena je vrlo ažurno te tijekom istraživanja nema većih problema u obradi podataka. Istraživačka pitanja vezana uz matičnu knjigu rođenih uokvirena su u tri međuratna četverogodišnja razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941.

5.1. Ukupan broj vjenčanih u međuratnom razdoblju

U ovom ćemo dijelu razmotriti godišnju raspodjelu vjenčanih. Ona će biti obrađena u tri istraživačka razdoblja; 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Analizirat će se ukupan broj vjenčanih prema cjelokupnom međuratnom razdoblju, zatim prema četverogodišnjim razdobljima i komparirati četverogodišnja razdoblja.

U Matičnu knjigu vjenčanih župe Remete u razdoblju od 1918. do 1941. godine upisano je 706 vjenčanih parova, što je u prosjeku iznosilo 29,41 vjenčanje po godini. Najveći broj upisa iskazuje 1920. godina s 48 vjenčanja, a najmanje 1921. godina sa samo 18 upisa. Godišnja raspodjela vjenčanja prikazana je u sljedećoj tablici.

Tablica 36. Godišnja raspodjela vjenčanja u župnoj crkvi u Remetama 1918. – 1941.

Godina	Broj vjenčanih parova
1918.	25
1919.	45
1920.	48
1921.	18
1922.	44
1923.	29
1924.	39
1925.	35
1926.	32
1927.	32

1928.	33
1929.	21
1930.	26
1931.	27
1932.	25
1933.	25
1934.	28
1935.	25
1936.	23
1937.	22
1938.	19
1939.	25
1940.	33
1941.	27
Ukupno 1918. – 1941.	706

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Prije no što analiziramo broj vjenčanja prema godinama, potrebno je istaknuti činjenicu kako su svi navedeni parovi bili vjenčani u župnoj crkvi u Remetama. Budući je remetska crkva bila nadaleko poznata kao marijansko svetište s bogatom tradicijom i poviješću, u njoj su vjenčani i parovi iz drugih zagrebačkih i hrvatskih župa.²⁵⁶ U 34 slučaja ili 4,81% nalazimo podatak da su oba partnera iz drugih župa, a ne iz remetske. Najveći broj stranaca vjenčao se u Remetama 1923. i 1929. godine, kad matična knjiga vjenčanih bilježi po 4 para. Parovi, koji nisu iz remetske župe, svojom su pojavom u određenim godinama znatno utjecali na ukupan broj vjenčanih. Primjerice, iako je 1929. godine zabilježeno 21 vjenčanje u remetskoj crkvi, vjenčana su i 4 para iz drugih župa. Samim time domicilno je stanovništvo obavilo tek 17 vjenčanja u toj godini. Sukladno tome upravo ta godina bilježi najmanji broj vjenčanja među

²⁵⁶ Remetska crkva najstarije je marijansko svetište u Hrvata. Postojanje crkve i samostana zabilježeno je već u 13. stoljeću. Tijekom 15. i 16. stoljeća Turci Osmanlije tri su puta opustošili samostan, crkvu i okolicu. U 17. stoljeću dolazi do velike obnove crkve i samostana. Obnova je završena 1654. godine, a crkvu je posvetio zagrebački biskup Petar Petretić. Od tog vremena svetište nosi naslov ADVOCATA CROATIAE FIDELISSIMA MATER – *Zagovornica Hrvatske, Najvjernija Majka*. Taj naslov svetištu je udijelio Hrvatski sabor, čiji je član od tog vremena bio i poglavar remetskog samostana. O remetskom svetištu vidi; J. BARLE, *Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, Zagreb, 1914., A. SEKULIĆ, *Remete*, Zagreb, 1987., A. STANTIĆ, „Kratak pregled povijesti remetske crkve i samostana“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978., L. RUSAN, *Gospa Remetska*, Zagreb, 1925.

stanovnicima Upravne općine Gračani – Remete, a koji i jesu predmet našeg istraživanja. Iz tog razloga u tri istraživana razdoblja neće biti uključeni oni parovi u kojima bar jedan partner nije stanovnik istraživanog područja. Sagledamo li samo vjenčane s područja župe Remete odnosno Upravne općine Gračani – Remete, dolazimo do sljedeće godišnje raspodjele vjenčanih u međuratnom razdoblju:

Tablica 37. Godišnja raspodjela vjenčanih župljana u remetskoj crkvi 1918. – 1941.

Godina	Broj vjenčanih parova
1918.	23
1919.	43
1920.	47
1921.	18
1922.	44
1923.	25
1924.	38
1925.	34
1926.	32
1927.	31
1928.	30
1929.	17
1930.	26
1931.	25
1932.	23
1933.	24
1934.	28
1935.	23
1936.	22
1937.	20
1938.	18
1939.	23
1940.	32
1941.	26
Ukupno 1918. – 1941.	672

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Analiziramo li broj vjenčanih prema godinama u međuratnom razdoblju, možemo jasno uočiti kako ne postoji pravilna krivulja rasta, odnosno pada broja vjenčanih parova. Ono što se također uočava je činjenica kako je vrhunac broja vjenčanih u međuratnom razdoblju dosegnut već 1920. godine s 47 vjenčanja, a nakon 1922. godine i 44 vjenčana para, ni jedna godina ne bilježi 40 ili više vjenčanih parova.

Određene godine poput 1921., 1929. i 1938. bilježe značajna negativna odstupanja u broju vjenčanih u odnosu na druge godine. Francuski povjesničar Pierre Chaunu navodi kako su privredni razlozi ključni za rast broja vjenčanja.²⁵⁷ Ta se činjenica osobito odnosi na ruralna društva koja su svoju egzistenciju temeljila na ratarstvu i stočarstvu.

Analiziramo li godine 1921., 1929 i 1938. uočavamo kako su bile zahvaćene meteorološkim problemima, što je očito značajno utjecalo na privredu, a samim time i na broj sklopljenih brakova. Naime 1921. godine vladala je na području cijelog Prigorja silna suša. Zbog toga su tokom cijelog kasnog proljeća i ljeta u remetsku crkvu dolazile razne procesije kako bi izmolile kišu. Naposljetku je krajem srpnja iz Zagreba doveo veliku procesiju i pomoćni biskup zagrebački Josip Lang.²⁵⁸

Suša je potrajala sve do kraja listopada, kada je pao prvi snijeg. Ove su vremenske nepogode uzrokovale smanjen urod na poljima seljaka, a osobito su podbacili grah, kukuruz, repa i krumpir.²⁵⁹

Na sve to nadovezala se epidemija škrleta (šarlaha) koja je od 21. listopada do 5. studenog uzrokovala prekid nastave u školi u Gračanima, a rezultirala je i s nekoliko smrtnih slučajeva.²⁶⁰

Godina 1929. koja je zabilježila minimum vjenčanja domicilnog stanovništva u međuratnom razdoblju, bila je obilježena oštrom zimom i snijegom. Hladnoća i snijeg bili su toliki da je u veljači zbog vremenskih uvjeta do daljnjega obustavljena nastava u gračanskoj i remetskoj školi.²⁶¹

Za treću, 1938. godinu, koja je također iskazala malen broj vjenčanih postoje podaci o velikoj suši tijekom ljetnih mjeseci, osobito u lipnju i srpnju.²⁶²

²⁵⁷ Pierre CHAUNU, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977., 203.

²⁵⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

²⁵⁹ *Isto*.

²⁶⁰ *Ljetopis škole Gračani*, 48.

²⁶¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

²⁶² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 71.

Na osnovu svega iznesenog može se zaključiti, da su teški vremenski uvjeti u tri navedene godine imali znatnog utjecaja na minimum sklopljenih brakova u međuratnom razdoblju. Također stoji činjenica kako su seljaci vjenčanja planirali u mjesecima obilja, kada su imali dovoljno hrane za svadbene svečanosti, a vremenski uvjeti izravno su utjecali na količinu iste. O sezonskoj raspodjeli vjenčanja razlagat ćemo u sljedećem poglavlju.

5.2. Vjenčani prema četverogodišnjim razdobljima i sezonska raspodjela vjenčanja

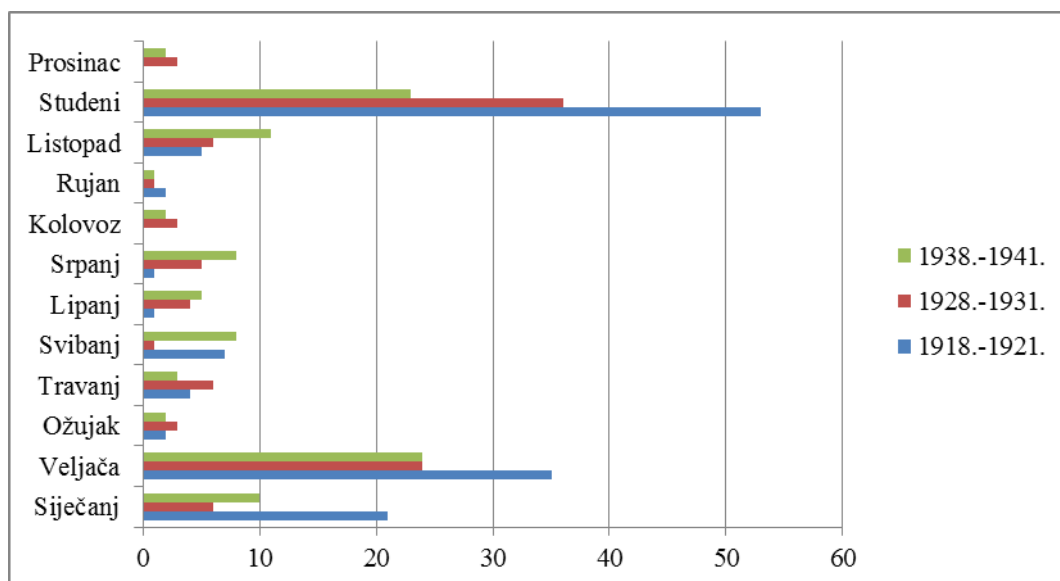
U ovom ćemo dijelu analizirati broj vjenčanih prema tri istraživana četverogodišnja razdoblja; 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. i sezonsku raspodjelu vjenčanja. U tablici br. 38. i grafikonu br. 7. iskazani su rezultati.

Tablica 38. Ukupan broj vjenčanja prema razdobljima i sezonska raspodjela vjenčanja prema mjesecima.

Mjesec vjenčanja	Siječanj	Veljača	Ožujk	Travanj	Svibanj	Lipanj	Srpanj	Kolovoz	Rujan	Listopad	Studeni	Prosinac	Ukupno
1918.-1921.	21	35	2	4	7	1	1	0	2	5	53	0	131
1928.-1931.	6	24	3	6	1	4	5	3	1	6	36	3	98
1938.-1941.	10	24	2	3	8	5	8	2	1	11	23	2	99

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Grafikon 7. Ukupan broj vjenčanja prema razdobljima i sezonska raspodjela vjenčanja prema mjesecima.

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Prvo ćemo analizirati broj vjenčanih parova prema tri istraživana četverogodišnja razdoblja. Kao što smo već naveli u međuratnom razdoblju nema kontinuiranog rasta ili pada broja vjenčanja. Primjerice 1920. godina iskazuje maksimum s 47 vjenčanih parova, a već iduća 1921. godina, iskazuje tek 18 vjenčanja, da bi 1922. godina ponovno ponudila velik rast te dala čak 44 vjenčanih parova. No, pogledamo li gornju tablicu uočiti ćemo kako prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921., iskazuje 33 vjenčanja više u odnosu na drugo istraživano razdoblje 1928. – 1931. i 32 vjenčanja više u odnosu na treće istraživano razdoblje 1938. – 1941. Riječ je o značajnom padu broja vjenčanja od 25,19%, odnosno 24,42%. Dakle, možemo zaključiti kako se broj vjenčanja u međuratnom razdoblju smanjivao, no i u drugom i trećem istraživanom razdoblju postoje godine koje su dale više vjenčanih nego 1918. i 1921. godina iz prvog razdoblja.

ako se broj vjenčanja smanjio u dva posljednja razdoblja, župnik Leopold Rusan nije prema tome istupao oštro kao prema *bijeloj kugi*, štoviše smatrao je kako se njegovi župljani vrlo rado žene, često ne pitajući za koga.²⁶³

U nastavku ćemo analizirati sezonsku raspodjelu vjenčanja prema mjesecima. Prije svega potrebno je istaknuti kako je sam čin vjenčanja predstavljao središnji događaj u životu, ne samo stanovnika Upravne općine Gračani – Remete, već i cijelog Zagrebačkog

²⁶³ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 98.

prigorja. Sklapanje braka smatralo se početkom punopravnog participiranja u zajednici, svojevrsni ulazak u krug odraslih osoba.²⁶⁴

Jela Kecerin iz Šestina ovako je opisala svoje osjećaje nakon vjenčanja; *Kad se čovjek jedamput oženi, misliš sada sam si sve uredil.*²⁶⁵

Vjenčanje se ujedno držalo i rješanjem životne egzistencije, o čemu najbolje svjedoči izjava Zorice Kidarič, rođ. Svedrec iz Remeta; *Ne bi se ja uopće ženila, ali nisam ništ imela.*²⁶⁶

Slična su razmišljanja bila i u istočnim prigorskim selima oko Sesveta i Kašine: *Niko se ni ženil za ljubav neg samo za dobit.*²⁶⁷

Poslovi su se u tradicionalnoj prigorskoj obitelji dijelili na muške i ženske, pa je nedostatak jednog od spolova unutar kućanstva smatran velikim nedostatkom.

O svojevrsnom strahu od samoće i nemogućnosti samostalnog vođenja domaćinstva, govori i zapis remetskog župnika Leopolda Rusana iz 1939. godine; *Sve se hoće udati, pa dobro dođe , tko dođe. Nitko ništa ne pita, pa je tako i to jedna žalosna pojava.*²⁶⁸

Brak je dakle bio gotovo neizbježan, na njega se gledalo kao na sastavni dio života, kojim se osoba potvrđuje unutar društvene zajednice.

Takav pogled na brak nije bio samo specifikum Zagrebačkog prigorja, već i cijele tadašnje Jugoslavije što je potvrdilo i istraživanje Vere Erlich krajem tridesetih godina prošloga stoljeća: *Neženjeni muškarci i neudate žene nemaju uopće ekonomskih mogućnosti niti imaju neki priznati status; njihovu sudbinu svi smatraju nesretnom.*²⁶⁹ Zbog svih gore navedenih razloga, broj osoba koje nisu sklopile brak bio je vrlo malen. Statistički podaci pokazuju da je 1929. godine u Jugoslaviji sklopljeno ukupno 128 117 brakova, a od tog broja 24 496 u Savskoj banovini čiji je dio bila i Upravna općina Gračani Remete.²⁷⁰

Godine 1940. u Upravnoj općini Gračani – Remete, popisano je tek 18 muških osoba starijih od 30 godina koje nisu sklopile brak.²⁷¹ Sve su osobe rođene između 1886. i 1909. godine. Analizirajući prema selima najveći broj muških neženja bilježe Dolje i Gornji Bukovec s 4 osobe, potom Remete, Gračani i Zvečaj s po 3 osobe i Donji Bukovec s 1 neženjom.²⁷² Iako muškim osobama nije bilo lako ostajati van braka, prvenstveno zbog nedostatka ženske

²⁶⁴ S. LEČEK, Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941., 431.

²⁶⁵ Isto, 431. – 433.

²⁶⁶ Anica ČOKOR, Ivanka STRIČEVIĆ, „Radio svira da ne bi bila tako sama“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 3/1998., br. 6., 16. – 17.

²⁶⁷ Jagoda VONDRAČEK – MESAR, *Svadbeni običaji sesvetskog prigorja*, Sesvete, 2003., 6.

²⁶⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 98.

²⁶⁹ Vera ERLICH, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb, 1971., 150.

²⁷⁰ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929. – opšta državna statistika*, Beograd, 1932., 120.

²⁷¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Iskaz porezovnika koji imadu preko 30 godina starosti a neženjeni su*, 5867/40., kut. 39.

²⁷² Isto.

radne snage u kući, djevojkama je bilo još i teže, prvenstveno zbog vanjskih obilježja djevojaštva. Naime, prema tradicijskim običajima Zagrebačkog prigorja neudane su djevojke morale nositi raspuštene platenice, dok su ih udane žene nosile dignute ispod zavezanog rubca. Na taj je način javnosti bilo znano koja je ženska osoba u braku, a koja nije. Budući neke djevojke nisu sklopile brak u ranoj fazi djevojaštva, bile su često izložene porugama i dobacivanju. Zbog toga su neke sklapale brak samo kako bi se riješila rugla okoline. Remetski župnik Leopold Rusan bio je svjestan ovog problema i odlučio mu doskočiti, može se reći revolucionarnom odredbom. Na misnom slavlju prigodom Nove 1939. godine, oglasio je da i neudate djevojke mogu podići pletenice. Svoju je odredbu obrazložio na sljedeći način: *Na novu godinu sam oglasio, da djevojke mogu pribosti gore svoje pletenice, koje se nijesu udale, a susreću poruge. Učinio sam to, jer su mnoge govorile, da se ne nigda udavale, kad ne bi morale nositi pletenice pod stare dane. To je cijela župa pozdravila, a šest djevojaka diglo pletenice.*²⁷³

Ovim je činom župnik pokazao kako nije bio pristaša prisilnih brakova. Naime, one koji su se odupirali braku često je vršen pritisak unutar obitelji, jer pitanje sklapanje braka nije se ticalo samo intime pojedinca, već i cijele zajednice koja je u novom članu ili članici vidjela radnu snagu.²⁷⁴

Budući mladenci često su se jedva i poznavali. Ipak, postojala su dva dana u godini kada su se u selima Zagrebačkog prigorja sklapala poznanstva, dogovarala moguća vjenčanja i planirale svadbe. Prva prilika bile su *Sesvete*, blagdan Svih svetih, kada bi se na groblju okupilo cijelo selo. Osim pod nazivom *Sesveta* taj se dan još zvao i *Prvi sejem* (Prvi sajam), jer se smatrao prilikom za oglede i simboličko *kupovanje* životnog partnera.²⁷⁵ Tada su mladi međusobno upućivali poglede, a stariji sklapali dogovore. Ukoliko bi mladić prišao djevojci tada bi se reklo da ju je *zarezal* i taj se čin smatrao prvim korakom ka sklapanju braka.²⁷⁶

Druga je prilika bio Božić, točnije vrijeme nakon mise polnoćke.²⁷⁷ To bi bio *Drugi sejem* (Drugi sajam) na kojem bi mladić djevojci poklanjao crvenu jabuku. Ukoliko bi je ona prihvatila potvrdila bi događaje s prvog sajma i mladić bi mogao krenuti u prošnju, tzv. *snuboke*. Istovjetni obrasci predbračnih običaja bili su poznati u svim selima Prigorja.²⁷⁸

²⁷³ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 81.

²⁷⁴ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 418. – 429.

²⁷⁵ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 215.

²⁷⁶ M. BANEK, „Ženideni i narodni običaji u Gračanima“ (neobjavljen rad), 4.

²⁷⁷ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 215.

²⁷⁸ J. VONDRAČEK – MESAR, *Svadbeni običaji sesvetskog prigorja*, 4. – 12.

Sama svadbena svečanost bila je veliki događaj za obje obitelji i rodbinu, jer se radilo o prilici za zabavu i razonodu koja je razbijala jednoličan seljački život vezan uz radne obveze.²⁷⁹

Svadba je bila prilika za koju se uvijek imalo vremena: *Al za veselje i zabavu se navijek našle cajta, kak i za svadbu.*²⁸⁰

U međuratnom razdoblju bio je običaj da se crkveni brak sklapa nedjeljom za vrijeme velike *poldanje* mise.²⁸¹

Vjenčanje nedjeljom bilo je uobičajeno i u drugim prigorskim selima, primjerice susjednom Markuševcu.²⁸²

Svadba je uvijek održavana dva dana, jedan dan u domu mlade, a drugi dan u domu mladenca.²⁸³ Treći bi se dan održavali *prviči*, na kojima se gostila uža rodbina.²⁸⁴

Sezonska raspodjela vjenčanja prema mjesecima drugo je istraživačko pitanje u ovom potpoglavlju. Vremenski okviri sklapanja brakova bili su prije svega pod utjecajem crkvenih pravila. Vrijeme korizme i adventa prema crkvenim je odredbama bilo vrijeme u kojem nije bilo vjenčanja. Sve do pedesetih godina 20. stoljeća u selima remetske župe običavalo se vjenčati u mjesecu studenom i poslije Božića do blagdana Duhova, izuzev korizme.²⁸⁵

Takav godišnji raspored vjenčanja bio je poznat i u drugim prigorskim selima, od Šestina na zapadu pa sve do Kašine i Prepuštovca na istoku.²⁸⁶

Drugi vremenski okvir bili su uvjetovani poljoprivrednim radovima i mogućnošću organiziranja svadbene svečanosti. Ljetni mjeseci rijetko su bili izbor za vjenčanja, prije svega zbog nedostatka vremena koje je bilo utrošeno na poljske radove, a potom i zbog nemogućnosti pripreme i očuvanja velikih količina hrane. Jesenski plodovi nisu još dozreli, a meso se nije moglo dugo očuvati na visokim temperaturama.

²⁷⁹ M. BANEK, „Kućne zadruge u Gračanima“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 27/1994., br. 1, 42.

²⁸⁰ Rudolf PUNTIJAR, „Jer denes više nije takvoga veselja“, *Mihael – bilten župe Gračani*, 75/2013., br. 2., 41.

²⁸¹ Vlado ŠELENĐIĆ, „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad), 30.

²⁸² Tomislav ĐURIĆ, „Svadbene običaji sela Markuševac pokraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 36/2003., br. 6, 67.

²⁸³ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 214. – 215.

²⁸⁴ Više o svadbenim običajima Prigorja vidi u: M. BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“ (neobjavljen rad), J. BARLEK, „Svadbene običaji u okolini Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), M. LONČARIĆ, J. VONDRAČEK MESAR, *Idem v guosti*, D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, Jagoda VONDRAČEK – MESAR, *Svadbene običaji sesvetskog prigorja*.

²⁸⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 243.

²⁸⁶ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 417.

Citat seljaka iz kašinskog kraja najbolje oslikava zašto su se vjenčanja u Prigorju vrlo rijetko održavala u ljetnim mjesecima: *Ak je šte trebal, pop je vjenčal. Al ni bila navada. Leti je selak moral zemlju obrađivati, ni imel vremena goste slagati.*²⁸⁷

Također ne treba zanemariti financijski aspekt priprave svadbene svečanosti.

Amaterski povjesničar, Zlatko Šušnić iz Remeta na sljedeći način tumači sezonsku raspodjelu vjenčanja u Zagrebačkom prigorju: *Za svadbu je trebalo imati gotovog novca. U našem podsljemenskom kraju nije bilo velikih i bogatih domaćinstava, koja bi mogla svojim proizvodima podmiriti potrebe za svadbom. Mnogo toga moralo se kupiti. Kako su se remetske žene bavile proizvodnjom krizantema, koje bi onda na Sesvete prodavale i na taj način bi se došlo do novca, a po Božiću bi se opet obavljala kolinja pa bi obitelji opet bilo lakše jer su imali mesa.*²⁸⁸

Potrebno je istaknuti kako antropolozi smatraju da godišnji maksimumi u veljači i studenom nisu bili uvjetovani samo religijskim i vjerskim odrednicama, već i tradicijskim.²⁸⁹ Analizirajući sezonsku raspodjelu vjenčanja, zapaža se u sva tri istraživana razdoblja godišnji maksimum u veljači i studenom. No isto tako uočava se kako je trend sklapanja brakova u navedenim mjesecima u padu. U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od ukupno 131 sklopljenog braka, njih 88 ili čak 67,17% ozakonjeno je u najfrekventnijim mjesecima veljači i studenom.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. broj vjenčanja u veljači i studenom i dalje je visok, no u očitom padu. Od ukupno 98 vjenčanih parova, njih 60 ili 61,22% brak je sklopilo u veljači ili studenom.

Običaj vjenčanja u kasnu jesen ili kasnu zimu značajan pad doživljava u posljednjem istraživanom razdoblju, kada od ukupno 99 vjenčanja, njih 47 ili 47,47% biva sklopljeno u veljači i studenom. Dakle, manje od polovice vjenčanih svoj je brak ozakonilo u mjesecima koji su na području župe Remete i Upravne općine Gračani – Remete bili najuobičajeniji u prethodnim razdobljima.

Sukladno tome, rastao je broj vjenčanja u drugim mjesecima, prije svega ljetnim – lipnju, srpnju i kolovozu. Primjerice, u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupan broj vjenčanih u navedenim ljetnim mjesecima iznosio je tek 2. Jedno vjenčanje zabilježeno je u lipnju, drugo u srpnju, dok kolovoz u četiri godine ne bilježi ni jedan sklopljeni brak. Na ukupan broj od 131 vjenčanih parova u prvom razdoblju to iznosi zanemarivih 1,52%. No

²⁸⁷ Mijo LONČARIĆ, Jagoda VONDRAČEK MESAR, *Idem v guosti*, Sesvete, 2012., 10.

²⁸⁸ Zlatko ŠUŠNJIĆ, „Svadbe ostale, a običaji nestali“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 14/2009., br. 41., 18.

²⁸⁹ Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, 19/1989., br. 12, 14.

već u idućem istraživanom razdoblju 1928. – 1931. broj vjenčanih u ljetnim mjesecima znatno je veći. Od ukupno 98 sklopljenih brakova, njih 12 ili 12,24% sklopljeno je u ljetnim mjesecima, dok ih je u trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. već 15, odnosno znatnih 15,15%.

Postavlja se pitanje što je dovelo do sve manjeg broja sklapanih brakova u veljači i studenom, odnosno povećanju broja vjenčanja u ljetnim mjesecima. Odgovor na ovo pitanje može dati jedino detaljna analiza svih vjenčanih parova u ljetnim mjesecima, tokom cijelog međuratnog razdoblja.

Kao prvo, analizirat ćemo zanimanja mladoženje i mlade. Od ukupno 29 mladoženja, njih 23 bilo je zaposleno u gradskim ili državnim službama te obrtu. Tek je kod 6 u matičnoj knjizi vjenčanih kao zanimanje navedeno – *ratar*. Od istog broja mladenki 22 su bile zaposlene u raznim strukama ili im nije navedeno zanimanje, dok ih se 7 bavilo ratarstvom. Od 29 parova, tek u 4 slučaja oba su se partnera primarno bavili ratarstvom. Navedene brojke jasno govore kako su se u ljetnim mjesecima prije svega vjenčali oni parovi koji nisu bili vezani uz agrar kao glavni izvor prihoda. To im je omogućilo da i u ljetnim mjesecima, koji su kod ratara predstavljali mjesec rada i manjka slobodnog vremena, pronađu vrijeme za vjenčanje i svadbenu svečanost.

Također ne treba zanemariti ni već spomenutu financijsku stranu organizacije svadbene svečanosti. Ratari, koji su prije svega živjeli od prodaje svojih poljoprivrednih proizvoda, veće svote novca prihodovali bi tek u jesen nakon žetve, berbe grožđa i prodaje krizantema, dok su ljetni mjeseci još uvijek nosili skromnije prihode od ponekih vrsta voća poput trešanja. S druge pak strane oni parovi kod kojih je barem jedan partner bio zaposlen u nekoj drugoj djelatnosti, mogli su računati na stalne prihode u bilo koje doba godine i time podnijeti troškove svadbenoga slavlja.

Kao drugo, analizirat ćemo mjesta rođenja mladoženje i mlade. Od ukupno 29 mladoženja, njih 20 rođeno je izvan područja Upravne općine Gračani – Remete i župe Remete, a od istog broja mladenki 12 ih je rođeno van istraživanog prostora.

Dakle primjetno je kako je velik broj vjenčanih bio zapravo doseljen na područje općine i župe, ali su i domicilni stanovnici vremenom prihvaćali druge vremenske termine sklapanja brakova i napuštali tradicionalne okvire svojih predaka. Osobito su domaće djevojke brzo popuštale pred novim običajima, prepuštajući doseljenom mladencu izbor mjeseca u kojem će se obaviti vjenčanje. Takav je trend osobito porastao u drugom i trećem istraživanom razdoblju, za razliku od prvog koje je još uvijek bilo obilježeno konzervativnijim obrascima

ponašanja i tradicijom, ali i većom vezanošću bračnih parova za zemljišni posjed koji je često određivao vremenske okvire sklapanja brakova.

5.3. Starosna dob vjenčanih

U ovom ćemo potpoglavlju razmotriti starosnu dob vjenčanih.

Hrvatsko – ugarskom nagodbom iz 1868. godine između ostalog, osnovano je unutar mađarskog domobranstva i zasebno hrvatsko domobranstvo sa hrvatskim kao zapovjednim jezikom.²⁹⁰

Nakon raspada Monarhije i stvaranja nove države, obveza služenja vojnog roka ostala je na snazi, pa su i hrvatski, odnosno prigorski mladići nakon navršene 21 godine odlazili na odsluženje vojnog roka. Kao što ćemo vidjeti u sljedećim analizama velika većina mladića ulazila je u brak upravo nakon povratka iz vojske. Naravno to nije značilo da su se svi oženili odmah po povratku kućama, već se odsluženje vojnog roka smatralo svojevrsnom nepisanom dozvolom mladićima za sklapanje braka. Sklapanje braka prije odsluženja vojnog roka držalo se vrlo rizičnim, jer je kod mladića postojao strah od bračne nevjere mlade supruge. S druge strane ni obitelji djevojaka nisu bile sklone takvim brakovima, jer iako je bila riječ o ročnoj vojsci, uvijek je postojao određeni rizik od ranjavanja i smrti ročnika. Samim time vrlo mlada supruga ostala bi udova u tuđoj obitelji, što nije bio nimalo zavidan položaj u selima Zagrebačkog prigorja.²⁹¹

Kod djevojaka je vrijeme ulaska u brak bilo ograničeno punoljetnošću, iako su zabilježeni slučajevi maloljetnih udavača.

Takvi starosni okviri sklapanja brakova bili su poznati u cijelom Prigorju i Hrvatskom zagorju.²⁹² U susjednom Markuševcu dobni kriteriji za sklapanje braka bili su još rigorozniji, pa je gornja granica za mladiće iznosila 30, a za djevojke samo 20 godina.²⁹³

U sljedećim tablicama iskazani su podaci o prosječnoj starosti mladenaca za sva tri istraživana razdoblja.

²⁹⁰ T. ARALICA, V. ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 189.

²⁹¹ O statusu udovica u Zagrebačkom prigorju vidi: S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 454. – 455.

²⁹² S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 417., Ivanka VRTOVEC, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3, 42.

²⁹³ Josip BARLEK, „Svadbeni običaji u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 291. – 321., 297.

Tablica 39. Prosječna starost mladenaca prema razdobljima.

	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
mladenac	27,00	26,50	29,53
mladenka	23,00	22,11	24,10

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Iskazani rezultati svjedoče kako su mladići u sva tri istraživana razdoblja u prosjeku kasnije sklapali brak od djevojaka. Nadalje, očita je tendencija kasnijeg sklapanja braka, i mladića i djevojaka, u trećem istraživanom razdoblju. Zbrojimo li pak prosjeke svih triju istraživanih razdoblja onda dolazimo do sljedećih rezultata; prosječna starost mladenaca iznosila je 27,67 godina, a mladenki 23,07 godina, što znači da je prosječan bračni par u međuratnom razdoblju bio star 25,37 godina.

Sljedeće pitanje koje nam se postavlja u ovom istraživanju je dobna struktura vjenčanih. Dobnu strukturu mladenaca podijelio sam u četiri grupe, od 15 do 20 godina, od 21 do 25 godina, od 26 do 30 godina i mladenci preko 30 godina starosti. U tablici br. 40. iskazani su apsolutni brojevi za sva tri razdoblja, a u tablici br. 41 prikazani su postoci.

Tablica 40. Mladenci prema dobnim skupinama – apsolutni brojevi.

	1918. - 1921.		1928. - 1931.		1938. - 1941.	
Starosne grupe	mladenci	mladenke	mladenci	mladenke	mladenci	mladenke
15-20	8	34	5	39	6	42
21-25	56	72	50	41	28	29
26-30	43	19	30	14	31	11
preko 30	24	6	13	4	34	17

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Tablica 41. Mladenci prema dobnim skupinama – postoci.

	1918. - 1921.		1928. - 1931.		1938. - 1941.	
Starosne grupe	mladenci	mladenke	mladenci	mladenke	mladenci	mladenke
15-20	6%	26%	5%	40%	6%	42%

21-25	43%	55%	51%	42%	28%	29%
26-30	33%	15%	31%	14%	31%	11%
preko 30	18%	5%	13%	4%	34%	17%

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Iz prikazanog se uočava sljedeće. Prije svega u sva tri istraživana razdoblja broj mladića koji su sklapali brak do 20 godine života je vrlo malen i ne prelazi 6%. To potvrđuje gornje navode o nepisanom pravilu, koje je govorilo da se mladići žene nakon povratka s odsluženja vojnog roka. Istodobno iznenađuje činjenica da je broj djevojaka koje su sklapale brak u istoj dobi, rastao s 26% u prvom razdoblju na čak 42% u trećem razdoblju. Ponajveći broj djevojaka, očekivano se udavao između 21 i 25 godine života. To iskazuju brojke u sva tri istraživana razdoblja. Kod mladića je stanje nešto drukčije.

U prvom i drugom razdoblju, kao i kod djevojaka, najveći se broj mladića ženio u dobi od 21 do 25 godina, no u trećem razdoblju, broj onih koji su se vjenčali u dobi od 26 do 30 godina, manji je za 3% od onih koji su se vjenčali u dobi od 26 do 30 godina.

Trendu sve kasnijeg ulaska muškaraca u brak najbolje svjedoči podatak da ih je u posljednjem istraživanom razdoblju 1938. – 1941., najveći broj, njih 34% sklopilo brak nakon navršene 30 godine života.

U trećem razdoblju istovjetan je trend prisutan i kod djevojaka, iako su brojke u pola manje nego kod mladića.

Na kraju analize starosne dobi vjenčanih, zanimljivo je vidjeti koliko su godina imale najstarije, odnosno najmlađe vjenčane osobe.

U prvom razdoblju 1918. – 1921., najstarija vjenčana muška osoba imala je 52 godine, a ženska 48 godina.

U istom razdoblju najmlađa vjenčana muška osoba imale je 18 godina, a ženska 17 godina.

U drugom razdoblju 1928. – 1931. najstariji muškarac koji je sklopio brak imao je 63 godine, a najstarija ženska osoba 41 godinu.

U istom razdoblju najmlađa vjenčana muška osoba imala je 18 godina, a ženska tek 15 godina.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941., najstariji muškarac ušao je u brak s 55 godina, a najstarija žena s čak 62 godine.

U istom razdoblju najmlađi muškarac sa sklopljenim brakom imao je 18 godina, a najmlađa mladenka 16 godina.

5.4. Mladenci prema predbračnom statusu

Očekivano, prema predbračnom statusu najveći udjel u broju vjenčanih imale su osobe koje su prvi puta stupile u brak. U matičnoj knjizi vjenčanih župe Remete, u rubrici *jesu li mladenci ili udovci*, takvim je osobama upisana napomena *mladenci*. Osim mladenaca matična knjiga vjenčanih bilježi *udovce* i *udove*.

U tablicama br. 42. i br. 43. iskazano je brojno stanje mladenaca i mladenki, odnosno udovaca i udovica u tri istraživana razdoblja.

Tablica 42. Muškarci prema predbračnom statusu.

Predbračni status	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
mladenac	121	89	91
udovac	10	9	8

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Tablica 43. Žene prema predbračnom statusu

Predbračni status	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
mladenka	123	96	97
udova	8	2	2

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Navedne brojke pokazuju kako je kod muškaraca bio veći broj udovaca koji su sklapali novi brak, nego što je to bilo u slučaju udovica. Muškarac koji je ostao udovac, osobito ako je imao malu djecu, brzo je ulazio u novi brak, jer mu je prije svega bila potrebna ženska osoba za održavanje domaćinstva i odgoj djece.

Zbog toga su često i stariji udovci uzimali za drugu suprugu puno mlađu djevojku, osobito ako nije bila iz bogate obitelji.²⁹⁴

Obitelj djevojke se takvim situacijama u pravilu nije protivila, jer je siromašnim djevojkama sklapanje braka s bogatim mužem bio jedini način osiguranja životne egzistencije.

U slučaju udovica situacija je bila sasvim drukčija.

²⁹⁴ Ivanka VRTOVEC, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3, 42.

Na primjeru susjednih prigorskih sela Šestina i Čučerja koja su baštinila iste zakonske okvire kao Gračani i Remete, povjesničarka Suzana Leček ovako objašnjava zbog čega su udovice rijetko sklapale drugi brak: *Razlog možemo potražiti u tome što žene nisu posjedovale gotovo ništa jer zemlju nisu imale, a nisu je niti nasljeđivale po mužu, za razliku od kćeri (barem onih maloljetnih). Stjecale su tek pravo uživanja na zemlji čiji su vlasnici postajala djeca. Nova udaja značila bi zapravo napuštanje djece, koja su ostajala živjeti u krugu očeve obitelji na svom posjedu naslijeđenom po ocu (patrilinearno). S druge strane, žena u novi brak nije imala više što donijeti jer ako je i posjedovala nešto, dio je morala ostaviti djeci iz prvog braka. Mlada žena zapravo i nije imala izbora nego ostati s djecom i snalaziti se kako je znala.*²⁹⁵

Kao što se vidi iz tablica iznimku po broju udovica koje su nanovo sklopile brak čini prvo razdoblje 1918. – 1921. Razloge možemo potražiti u posljedicama Prvoga svjetskog rata, odnosno većem broju poginulih muškaraca na bojištu. Rat je iza sebe ostavio 22 udovice na području Upravne općine Gračani – Remete.²⁹⁶ Najmlađa udovica – Ana Tomašinec iz Zvečaja, imala je 31 godinu, a najstarija – Rega Lanek, također iz Zvečaja, 51 godinu.

Većina njih bila je u četrdesetim godinama života i s već punoljetnom djecom, što im je omogućilo da se lakše preudaju, jer djeca iz prvog braka nisu strahovala od moguće konkurencije u naslijedstvu, budući su se u takvim *kasnim* brakovima vrlo rijetko radala nova djeca.²⁹⁷ Zbog tog razloga u prvom razdoblju imamo relativno velik broj žena (8), koje su u predbračnom statusu upisane kao udovice.

5.5. Mladenci prema mjestu rođenja

Područje Zagrebačkog prigorja kroz cijelu svoju prošlost, a osobito nakon prvog svjetskog rata bilo je izuzetno podložno migracijama. Uslijed toga dolazilo je do sklapanja brakova između domicilnog i doseljenog stanovništva. U prvim godinama nakon Prvoga svjetskog rata životnog partnera još uvijek se uobičavalo tražiti u rodnom selu ili unutar sela župe Remete. No, sve većim brojem doseljenika u sela zagrebačke okolice, kao i zaposlenjem domicilnog stanovništva u Zagrebu, krug potencijalnih životnih partnera se znatno proširio. Analiziramo li prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921., znači godine neposredno nakon

²⁹⁵ Isto, 454.

²⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Imenik ratnih udovica i siročadi u Upravnoj općini Gračani, 1921.*, bez broja dokumenta, kut. 16.

²⁹⁷ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 455.

Prvoga svjetskog rata, dolazimo do sljedećih rezultata. Od ukupno 131 mladenca, njih 114 ili čak 87,02% bilo je rođeno u selima župe Remete ili kasnije osnovane Upravne općine Gračani – Remete. Prema mjestu rođenja prednjačili su Gračani s 32 mladića, zatim Remete s 25, Dolje s 19, Gornji Bukovec s 18, Donji Bukovec s 10, Zvečaj s 5, Bliznec s 3 i Fučkov jarek s 2 mladenca. U ostalim prigorskim selima rođeno je 7 mladenaca ili 5,34%, isti je broj rođen u nekim drugim krajevima Hrvatske, prvenstveno Hrvatskom zagorju, 2 su mladenca ili 1,52% rođeni u Zagrebu, te 1 ili 0,76% u Austriji.

Kod djevojaka je broj onih koje su rođene u župi Remete još izraženiji. Od 131 mladenke, čak 125 ili visokih 95,42% rođeno je u župi u kojoj su se i vjenčale, 2 ili 1,52% su rođene u nekim drugim prigorskim selima, 3 ili 2,29% u nekim drugim krajevima Hrvatske, te 1 ili 0,76% u Zagrebu.

Navedeni podaci potvrđuju gornju tezu, koja kazuje da su u godinama nakon Prvog svjetskog rata brakovi još uvijek najvećim dijelom sklapani unutar područja župe i općine. Težnja za partnerom iz istog sela u ovom je razdoblju bila izražena, iako su zbog velikog broja srodstava među domicilnim stanovništvom takvi brakovi često bili opasnost za potomstvo. Oni su često bili sklapani iz interesa, jer se na taj način zemljišni posjed nije dijelio van šire rodbinske zajednice. Župnik Leopold Rusan pokušavao je spriječiti takve brakove, no to mu najčešće nije uspijevalo: *Imao sam opet slučaj rodbinstva II. koljena što nijesam mogao zapriječiti.*²⁹⁸ Osim župnika i gračanski je učitelj Mato Ivanušiću svojim zapisima spomenuo određen broj brakova u srodstvu, također navodeći materijalne razloge kao primarne: *Postoji po nekoliko tipova duševno zaostalih, a ponajveći uzrok tome je ženidba u krvnom srodstvu, koja je ovdje uobičajena poradi materijalnih vrednota.*²⁹⁹

Ipak sve manji broj domicilnog stanovništva, velik broj kumstava, koje se također smatralo rodbinstvom i krvnim srodstvom, doveli su do toga da se partnera već i u razdoblju 1918. – 1921. nerijetko moralo potražiti van rodnog sela, a ponekad i župe.

Od ukupno 114 mladića rođenih unutar općine, njih 60 ili 52,63% sklopilo je brak s djevojkom iz rodnog sela, dok ih je 54 ili 47,36% djevojku pronašlo izvan mjesta rođenja. Tablica br. 44. pokazuje nam u kojoj su se mjeri mladići iz pojedinih sela unutar župe Remete, kasnije Upravne općine Gračani – Remete, vjenčali djevojkama iz svog sela, odnosno djevojkama iz drugih sela i naselja.

²⁹⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

²⁹⁹ *Ljetopis škole Gračani*, 113.

Tablica 44. Mladići rođeni unutar općine prema sklopljenim brakovima unutar i izvan rodnog sela 1918. – 1921.

Selo	Ukupan broj vjenčanih mladića rođenih unutar općine	Oženjen s djevojkom iz svog sela	Oženjen s djevojkom iz drugog sela	Oženjen u vlastitom selu %
Gračani	32	20	12	62,50%
Remete	25	18	7	72,00%
Donji Bukovec	10	1	9	10,00%
Gornji Bukovec	18	14	4	77,77%
Dolje	19	7	12	36,84%
Zvečaj	5	0	5	0%
Bliznec	3	0	3	0%
Fučkov Jarek	2	0	2	0%
Ukupno	114	60	54	52,63%

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Nakon svih iskazanih rezultata može se zaključiti, kako je u prvom istraživanom razdoblju još uvijek postojao jak trend sklapanja brakova unutar rodnih sela.

No sela Donji Bukovec ili Dolje već su u ovom razdoblju značajno odstupala, pa su tamošnji mladići puno češće sklapali brakove s djevojkama iz drugih sela.

Stanovništvom malobrojna sela poput Blizneca, Zvečaja i Fučkovog Jarka u ovom razdoblju nisu zabilježila ni jedno vjenčanje unutar sela, što nije čudno s obzirom da je izbor životnog partnera unutar demografski gledajući malenih sela bio vrlo uzak. S druge pak strane najveću privrženost tradiciji i konzervativnim nazorima iskazivala su sela Gornji Bukovec i Remete, u kojima su otprilike $\frac{3}{4}$ mladića svoje buduće supruge pronašli u vlastitom selu.

Analizom drugog istraživanog razdoblja 1928. – 1931. dolazimo do sljedećih rezultata. Od ukupno 98 mladenaca, njih 63 ili 64,28% bilo je rođeno u selima Upravne općine Gračani - Remete. Prema mjestu rođenja mladenaca struktura je nešto drukčija no u prethodnom razdoblju. Najveći broj mladenaca, njih 15, rođeno je u Remetama i Gornjem Bukovcu, 12 u Gračanima, 11 u Dolju, 5 u Donjem Bukovcu, 4 u Bliznecu i 1 u Zvečaju. Ukupan broj mladenaca rođenih unutar općine smanjio se za 51 osobu u apsolutnom broju ili 22,74%. S

druge strane porastao je broj onih koji su se u općinu priženili iz drugih sela i naselja. U susjednim prigorskim selima rođeno je 8 mladenaca ili 8,16%, a u drugim krajevima Hrvatske njih 25 ili visokih 25,51%. U Zagrebu i inozemstvu (Zadar/Italija) rođen je tek po 1 mladenac ili 1,02%. za svaki slučaj.

Kao i u prethodnom razdoblju među mladićima rođenima u drugim krajevima Hrvatske i dalje prevladavaju oni iz Hrvatskog zagorja, ali su sve češći i iz drugih krajeva Hrvatske, prije svega Like.³⁰⁰ Oni su u sela Zagrebačkog prigorja dolazili prvenstveno u potragu za poslom, a uslijed dužeg boravka postajali bi potencijalni partneri domicilnih djevojaka i udovica.

Kod djevojaka je, baš kao i u prvom istraživanom razdoblju, broj mladenki rođenih unutar općine znatno veći nego kod mladića. Od njih 98, 83 ili 83,83% rođeno je u općini, 1 ili 1,01% u ostalim prigorskim selima (Bačun), 8 ili 8,08% u drugim dijelovima Hrvatske, 2 ili 2,02% u Zagrebu, te 3 ili 3,03% u inozemstvu ili drugim područjima Jugoslavije. Od tog broja 2 u Sloveniji, a 1 u Austriji.

Prema iskazanome u drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. uočava se sve veći priljev mladića iz drugih krajeva Hrvatske, koji su svoju životnu družicu pronalazili unutar Upravne općine Gračani – Remete. Njihov se broj u odnosu na prethodno razdoblje povećao za 20,17%. S druge pak strane povećao se i priljev djevojaka spremnih za udaju, čije je mjesto rođenja bilo izvan granica općine. No on je bio znatno manji u odnosu na broj novodoseljenih mladića. U usporedbi s prethodnim razdobljem, broj mladenki iz drugih dijelova Hrvatske, povećao se za 5,79%, što je za 14,38% manje nego u slučaju novopridošlih mladoženja. Broj domicilnih mladića koji su buduću suprugu pronašli unutar rodnog sela, ostao je približno na istoj razini kao i u prethodnom razdoblju. Od 63 mladenca, njih 32 ili 50,79% pronašlo je djevojku unutar svog sela, što je za 1,84% manje nego u prethodnom razdoblju razdoblju.

Tablica br. 45. prikazuje u kojoj su se mjeri mladići iz pojedinih sela unutar Upravne općine Gračani – Remete, vjenčali djevojkama iz svog sela, odnosno djevojkama iz drugih sela i naselja.

³⁰⁰ O razlozima dolaska velikog broja Ličana u Gračane između dva svjetska rata vidi: Domagoj NOVOSEL, „Obitelj Nikole Holjevca na razmeđu Brinja i Gračana“, Politički zatvorenik – glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika, 23/2014., br. 256., 29. – 34.

Tablica 45. Mladići rođeni unutar općine prema sklopljenim brakovima unutar i izvan rodnog sela 1928. – 1931.

Selo	Ukupan broj vjenčanih mladića rođenih unutar općine	Oženjen s djevojkom iz svog sela	Oženjen s djevojkom iz drugog sela	Oženjen u vlastitom selu %
Gračani	12	6	6	50,00%
Remete	15	13	2	86,66%
Donji Bukovec	5	3	2	60,00%
Gornji Bukovec	15	9	6	60,00%
Dolje	11	0	11	0%
Zvečaj	1	0	1	0%
Bliznec	4	1	3	25,00%
Ukupno	63	32	31	50,79%

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Analizom drugog razdoblja 1928. – 1931. može se zaključiti kako je trend pronalaska partnera u rodnome selu bio u neznatnom padu, ali je još uvijek obuhvaćao više od polovice vjenčanih domicilnih stanovnika. Remete su, kao i u prvom razdoblju, selo u kojem domaći mladići najčešće žene domaće djevojke. Štoviše, gledajući postotke taj je trend u ovom razdoblju još i veći. U Gornjem Bukovcu i Gračanima smanjio se broj brakova unutar sela, dok u Dolju, koje je i u prethodnom razdoblju bilježilo malen broj takvih brakova, nema vjenčanja unutar sela.

Treće istraživano razdoblje 1938. – 1941. iskazuje sljedeće rezultate. Od ukupno 98 mladenaca, njih 59 ili 59,59% bilo je rođeno u selima Upravne općine Gračani - Remete. Struktura mladenaca prema mjestu rođenja izgledala je kako slijedi; 17 mladića iz Gračana, 14 iz Remeta, 9 iz Donjeg Bukovca, 7 iz Dolja, 6 iz Gornjeg Bukovca te po 3 iz Blizneca i Zvečaja. Ukupan broj mladenaca rođenih unutar općine smanjio se za 4 osobe u apsolutnom broju, odnosno 4,69%. Broj onih koji su se priženili u općinu iz drugih sredina i nadalje je bio u porastu. 28 mladenaca ili 28,28% bilo je iz drugih krajeva Hrvatske, što je uvećanje od 2,77% u odnosu na prethodno razdoblje, 7 ili 7,07% iz drugih krajeva Prigorja, 3 ili 3,03% iz Zagreba, te 2 ili 2,02% iz drugih krajeva Jugoslavije.

U slučaju udanih djevojaka i dalje je prisutan veći broj rođenih unutar općine. Od 99 vjenčanih djevojaka, njih 82 ili 82,82% rođeno je u selima Upravne općine Gračani – Remete. U odnosu na prethodno razdoblje riječ je o neznatnom padu od 1,01%. Zanimljivo kako u ovom razdoblju nije zabilježena udaja ni jedne djevojke iz drugih prigorskih sela, što je bio slučaj u prethodnim razdobljima. 9 djevojaka ili 9,09% rođeno je u drugim krajevima Hrvatske, 5 ili 5,05% u Zagrebu, 2 odnosno 2,02% u ostalim krajevima Jugoslavije te 1 ili 1,01% u Italiji. Broj domicilnih mladića koji su ovom razdoblju oženili djevojku iz rodnog sela nešto je veći no u prethodnom razdoblju. Od ukupno 59 rođenih u selima Upravne općine Gračani – Remete, njih 31 ili 52,54% uzelo je za suprugu djevojku iz rodnog sela, što je u odnosu na prethodno razdoblje povećanje za 1,75%.

Tablica br. 46. pokazuje nam u kojoj su mjeri mladići iz pojedinih sela unutar Upravne općine Gračani – Remete, vjenčali djevojke iz svog sela, odnosno djevojke iz drugih sela i naselja u razdoblju 1938. – 1941.

Tablica 46. Mladići rođeni unutar općine prema sklopljenim brakovima unutar i izvan rodnog sela 1938. – 1941.

Selo	Ukupan broj vjenčanih mladića rođenih unutar općine	Oženjen s djevojkom iz svog sela	Oženjen s djevojkom iz drugog sela	Oženjen u vlastitom selu %
Gračani	17	10	7	58,82%
Remete	14	11	3	78,57%
Donji Bukovec	9	1	8	11,11%
Gornji Bukovec	6	4	2	66,66%
Dolje	7	4	3	57,14%
Zvečaj	3	0	3	0%
Bliznec	3	1	2	33,33%
Ukupno	59	31	28	52,54%

Izvor: Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)

Analizom trećeg razdoblja 1938. – 1941., uočava se lagani rast vjenčanih unutar rodni sela, ali je važno istaknuti sve veći broj mladića iz drugih krajeva Hrvatske svoje životne partnerice pronalazi upravo unutar općine. Analizirajući prema selima uočava se da su

Remete i nadalje selo s najvećim brojem unutar seoskih brakova, zatim slijede Gornji Bukovec i Gračani, kao što je bio slučaj i u prethodnim razdobljima. Zvečaj i dalje bilježi nulu prema broju sklopljenih brakova među svojim stanovnicima, kao i u prva dva razdoblja.

5.6. Vjenčani kumovi prema zanimanju i spolu

U ovom ćemo potpoglavlju analizirati svjedoke vjenčanja, odnosno vjenčane kumove. Vjenčani kumovi imali su veliku važnost u životu mladenaca. Za razliku od krsnih kumova koji su najčešće birani unutar kruga šire obiteljske i rodbinske zajednice, vjenčana su se kumstva sklapala u širem krugu prijatelja, pa čak i boljih poznanika.

Razlozi su bili vjerske i praktične naravi. Naime, krsna su kumstva imala veću važnost i za njih se uzimala osoba od povjerenja, koja je uslijed moguće smrti roditelja morala i trebala preuzeti financijsku i svaku drugu skrb za svoje kumče. S druge pak strane vjenčani su kumovi bili samo svjedoci na crkvenom obredu vjenčanja, pa se njih biralo iz šireg društvenog okruženja.³⁰¹

Kao i u slučaju krsnih kumova i ovdje su postojala kumstva iz interesa, štoviše bila su još izraženija. U prigorskoj svadbi vjenčani kum naziva se *dever*, a vjenčana kuma *posmikalja*.³⁰² U matičnu knjigu vjenčanih župe Remete u međuratnom su razdoblju kao kumovi s obje strane upisivane isključivo muške osobe, iako su u samoj seoskoj svadbi posmikalje imale vrlo važnu ulogu. Unatoč tome tek su u tri slučaja, kroz sva tri istraživana razdoblja, kao kume upisane ženske osobe.

Prvi slučaj zabilježen je 6. kolovoza 1930., kada su se vjenčali Florijan Ivanek, 63 - godišnji nadničar iz Huma kraj Zaboka i 25 godišnja Ana Pintar, nadničarka iz Gornjeg Bukovca. Kao svjedoci vjenčanja upisani su Juraj Tkalčić, zvonar iz Remeta i Magda Pašiček, ratarica iz Donjeg Bukovca.

Dva preostala slučaja zabilježena su u srpnju 1941., a riječ je o vjenčanjima bogatih posjedničkih obitelji Omčikus i Oklopdžija, koja su se obavljala prema gradskim, a ne kao što je bilo uobičajeno u Gračanima i Remetama seoskim svadbenim ceremonijalima.³⁰³ Zbog takve spolne strukture vjenčanih kumova, nije potrebno, a ni moguće napraviti daljnju analizu kumstava prema spolu.

³⁰¹ Josip BARLEK, „Običaji uz porođaj u okolici Zagreba“, Etnografska baština okolice Zagreba, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 337.

³⁰² Mirko BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), 20.

³⁰³ Iako ovo istraživanje obuhvaća međuratno razdoblje između dva svjetska rata, njime su zbog što relevantnije analize obuhvaćeni i ratni mjeseci 1918. i 1941. godine.

Što se tiče zanimanja vjenčanih kumova s obje strane, analiza matične knjige vjenčanih pokazuje sljedeće rezultate za prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921.

Tablica 47. Zanimanje vjenčanih kumova za prvo istraživano razdoblje 1918. – 1921.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
240	ratar
8	podvornik
6	bez zanimanja
8	ostala zanimanja

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

Iz gornje tablice proizlazi da je u prvim godinama nakon Prvog svjetskog rata većina kumova bila seljačkog porijekla te se bavila ratarstvom. Od ukupno 262 vjenčana kuma, njih 240 ili čak 91,60% bavilo se ratarstvom. Taj nam podatak zorno govori, kako su stanovnici Upravne općine Gračani – Remete uz rijetke iznimke, u tom razdoblju vjenčana kumstva sklapali unutar seoskih zajednica. K tome u prilog ide i činjenica kako je u tom prvom razdoblju 87,02% mladenaca i 95,42% mladenki bilo iz redova domicilnog stanovništva. Dakle možemo zaključiti kako su stanovnici općine u razdoblju 1918. – 1921. po pitanju odabira vjenčanih kumova još uvijek bili okrenuti svojoj tradicionalnoj sredini i okruženju.

No i u takvoj seoskoj sredini, već u prvim poslijeratnim godinama postojali su oni koji su se izdvajali svojim statusom i bili vrlo poželjni i traženi kao svjedoci vjenčanja. Među inima se izdvajao Stjepan Šušnić iz Remeta. U to vrijeme bio je jedan od rijetkih stanovnika općine sa stalnim zaposlenjem u gradu Zagrebu. U matičnoj knjizi vjenčanih kao profesija zapisano mu je – *Podvornik kraljevske zemaljske vlade*, što je bio najniži mogući rang namještenika gradske uprave, inače klasificirane u pet kategorija.³⁰⁴

No i kao takav, najniži gradski službenik, Stjepan Šušnić očito je bio dobar izbor za mladence. Vjenčanje je predstavljalo određen financijski izdatak, a sami kumovi snosili su velik dio troškova. Stalna plaća kuma bila je svojevrсна jamčevina mladencima u novčanoj pripomoći prilikom organizacije svadbene svečanosti. U vremenu kada je novac na selu bio prava rijetkost, a prihodi od poljoprivrede nestalni, izbor kuma sa stalnim zaposlenjem bio je vrlo logičan. U četiri godine, Stjepan Šušnić bio je čak osam puta vjenčani kum. U sedam

³⁰⁴ G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, 47.

slučajeva muškom i u jednom slučaju ženskoj osobi. U svih osam slučajeva bio je kum stanovnicima Remeta, znači sela iz kojeg je i sam dolazio.

Navest ćemo sva njegova vjenčana kumstva u razdoblju 1918. – 1921.

Dana 27. siječnja 1918. bio je kum Pavlu Bartoliću, 25 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio 18 – godišnju rataricu Štefaniju Dolovčak iz Dolja.

Dana 21. travnja 1918. bio je kum Ivanu Bartoliću, 27 – godišnjem vojniku iz Remeta, koji je oženio 22 – godišnju Barbaru Pušić iz Remeta.

10. studenog 1918. bio je kum Josipu Svedrecu, 23 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio Elizabetu Lovreković, 21 – godišnju rataricu iz Gračana.

17. studenog 1918. bio je kum Ruži Leskovec, 20 – godišnjoj ratarici iz Remeta, koja se udala za Pavla Gjurana, 20 – godišnjeg ratara iz Dolja.

26. listopada 1918. bio je kum Ladislavu Futaču, 22 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio Ružu Fuligu, 18 – godišnju rataricu iz Remeta.

9. studenog 1918. bio je kum Ivanu Šušniću, 20 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio Katarinu Šušnić, 17 – godišnju rataricu iz Remeta.

16. studenog 1919. bio je kum Marku Šušniću, 25 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio Mariju Sršek, 25 – godišnju rataricu iz Remeta.

15. svibnja 1921. bio je kum Ladislavu Leskovcu, 28 – godišnjem rataru iz Remeta, koji je oženio Ljubu Milčec, 22 – godišnju rataricu iz Gornjeg Bukovca. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. struktura vjenčanih kumova prema zanimanju bila je sljedeća.

Tablica 48. Zanimanje vjenčanih kumova za prvo istraživano razdoblje 1928. – 1931.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
139	ratar
5	podvornik, mesar
4	trgovac, zvonar
3	stolar, posjednik, činovnik
5	bez zanimanja
25	ostala zanimanja

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

U odnosu na ranije razdoblje, ovo nudi znatno veći spektar zanimanja vjenčanih kumova. Razlozi su višestruki. Prije svega, upravo u ovom razdoblju započinje intenzivnije

zapošljavanje stanovnika gračanskih i remetskih sela u gradu Zagrebu, čime oni nominalno prestaju biti ratari. Zapošljavanjem u gradu stiču se nova poznanstva i prijateljstva što širi izbor potencijalnih kumova i na gradsku sredinu. Stanovnici Upravne općine Gračani - Remete koji se nisu zaposlili u gradu otvaraju vlastite obrte, poput stolara, kovača ili bravara. Također, to je vrijeme u koje naznačuje početke velikih migracija iz svih krajeva Hrvatske na područje općine. Zbog svega toga od ukupno 196 vjenčanih kumova u ovom razdoblju, njih 52 ili 26,53% ima zapisano u matičnu knjigu vjenčanih određenu profesiju koja nije vezana uz ratarstvo. Ipak, ratarstvo je i nadalje dominantno zanimanje među kumovima. Njime se bavi 139 kumova, odnosno njih 70,91%.

U ovom razdoblju nema osobe koja bi bila višestruki kum kao Stjepan Šušnić u prethodnom razdoblju. Podvornici su i dalje vrlo poželjan izbor za vjenčane kumove, a u pridružuju im se i mesari. Zbog procvata mesarskog obrta u gračanskim selima između dva svjetska rata, bogati mesari postaju sve brojniji svjedoci na vjenčanjima.

Matična knjiga vjenčanih u razdoblju 1928. – 1931. kao vjenčane kumove bilježi sljedeće mesare: Jakob Puntijar (Gračani), Ivan Gjuran (Dolje), Mato Radić Humić (Zvečaj), Josip Puntijar (Gračani) i Mirko Prekupec (Gračani). Od ostalih profesija po nekoliko su puta vjenčani kumovi trgovci, zvonari, stolari, posjednici i činovnici.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. struktura vjenčanih kumova prema zanimanjima izgledala je kako slijedi u tablici br. 49.

Tablica 49. Zanimanje vjenčanih kumova za prvo istraživano razdoblje 1938. – 1941.

Broj osoba (kumova)	Zanimanje
93	ratar
5	mesar, podvornik
95	ostala zanimanja

Izvor: *Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.)*

U trećem istraživanom razdoblju nastavlja se trend sve manjeg broja kumova s ratarskim zanimanjem. Štoviše po prvi put je broj vjenčanih kumova s neratarskim zanimanjem nadmašio broj ratara. Ukupno gledajući kumova neratara je 53,03%, a kumova ratara 46,97%. Vidimo dakle da se nastavljaju trendovi drugog razdoblja, uvjetovani zapošljavanjem domicilnog stanovništva u gradu i doseljavanjem novog stanovništva u općinu, što je uzrokovalo sve veći broj kumova različitih profesija i zanimanja.

Osim ratara, najčešći izbor za svjedoke vjenčanja i nadalje ostaju mesari i podvornici, kao i u prethodnom razdoblju.

Također treba istaknuti kako je ovom razdoblju četiri puta vjenčani kum bio Rudolf Banek, stolarski obrtnik iz Gračana. Kumovao je sljedećim osobama:

Dana 19. studenog 1939. godine bio je kum Milanu Beliću, 25 – godišnjem soboslikaru iz Gračana, koji je oženio 19 – godišnju rataricu Mariju Čegel iz Zvečaja.

Dana 28. siječnja 1940. godine bio je kum Miroslavu Bujanu, 28 – godišnjem rataru iz Gračana, koji je oženio Barbaru Miholić, 22 – godišnju rataricu iz Gračana.

Dana 18. veljače 1940. godine bio je kum Janku Štefeku, 29 – godišnjem stolarskom pomoćniku iz Vinterovca, koji je oženio Josipu Haramiju, 38 – godišnju rataricu iz Gračana.

Dana 21. travnja 1940. godine bio je kum Milanu Baniću, 25 – godišnjem rataru iz Gračana, koji je oženio Barbaru Bujan, 20 – godišnju rataricu iz Gračana

Budući je stolarski obrt otvorio već 1919. godine i bio prvi profesionalni stolar na području cijelog Zagrebačkog Prigorja, Rudolf Banek bio je vrlo imućan i kao takav poželjan izbor za vjenčanog kuma.³⁰⁵ Pri tome se ne smije zanemariti činjenica kako je u razdoblju 1937. – 1939. bio predsjednik *Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac*, najvažnijeg društvenog segmenta Gračana, a i općinski odbornik. Nije dakle sporno kako su njegovo imovinsko stanje, ali i društveni status bili ključni pri odluci da ga se izabere za kuma.

U ovom razdoblju također valja izdvojiti jedno vrlo zanimljivo i može se reći visoko kumstvo. Naime dana 12. listopada 1941. godine vjenčao se Ivan Kranjec, 20 – godišnji namještenik gradskog stambenog ureda iz Gračana. Oženio je 17 – godišnju Barbaru Miholić iz Dolja, a vjenčani kum bio mu je gradonačelnik grada Zagreba Ivan Werner.³⁰⁶

Nema sumnje kako mjesto zaposlenja Ivana Kranjca imalo ključnu ulogu pri izboru kumstva. No ovdje bi se mogla naći još jedna poveznica između gradonačelnika Wenera i njegovog kumstva u Gračanima. Ivan Werner bio je poznati zagrebački mesarski obrtnik i dugogodišnji predsjednik „Saveza hrvatskih mesarskih i kobasičarskih obrtnika“, a velik dio Gračanaca u međuratnom se razdoblju bavio mesarstvom i kobasičarstvom.³⁰⁷

Zbog toga su postojale prijateljske veze između zagrebačkog gradonačelnika i stanovnika Gračana. Na kraju treba dodati kako je vjenčani kum Barbare Miholić bio Rudolf Bunjak, mesar iz Gračana. Svi navedeni čimbenici zasigurno su utjecali na ostvarenje ovog kumstva.

³⁰⁵ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 190.

³⁰⁶ Više o Ivanu Weneru vidi u: *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., 426. – 427.

³⁰⁷ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu*, Zagreb, 1932., 4.

5.7. Mješoviti brakovi i brakovi izvan okvira Rimokatoličke crkve

Iako je istraživano područje Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata bilo nastanjeno gotovo isključivo katoličkim življem, to je razdoblje u kojem se počinju pojavljivati i osobe drugih kršćanskih crkava. Remetski župnik Leopold Rusan navodi kako 1937. godine u župi živi 5 do 6 pravoslavaca.³⁰⁸ Dvije godine kasnije, 1939. godine, navodi sljedeće pravoslavne obitelji u župi; Tarbuk, Jakovljević, Pajić i Siderović.³⁰⁹

U župi je sve više jačao i starokatolički pokret, kojem su osobito prilazili oni koji su željeli sklopiti drugi crkveni brak, a u Rimokatoličkoj crkvi to nisu mogli zbog živućeg supruga ili supruge.³¹⁰

U ovom ćemo potpoglavlju ukratko analizirati mješovite brakove i brakove onih katolika koji su prešli na starokatoličku vjeru zbog vjenčanja.

Što se tiče pravoslavnih vjernika oni su dolaskom u župu Remete sklapali brakove s domaćim djevojkama te djecu iz navedenih brakova krstili i odgajali u katoličkoj vjeri. Često su i sami pohodili remetsku crkvu i pridržavali se katoličkih običaja.

O tome svjedoči župnikov zapis iz 1939. godine: *Pravoslavni došli u župu: Ćiro Tarbuk ima za ženu Slavu Leskovec. Rodili troje djece, koja su krštena i odgajaju se u katoličkoj vjeri. Obrad Jakovljević ima za ženu Tereziju Radić Humić, s kojom je rodio četvero djece i krstio u katoličkoj crkvi. On je svake nedjelje i blagdane ovdje u crkvi. Nikola Pajić ima ženu rimokatolkinju. Grk Siderović je pravoslavac.*

Dakle iz župnikovog je zapisa vidljivo kako su muškarci pravoslavne vjeroispovjesti doseljeni u župu, prihvaćali katoličke nazore i vrijednosti te djecu odgajali u katoličkom duhu svojih supruga. Štoviše, neki su poput Obrada Jakovljevića bili revni u pohađanju župne crkve. S druge pak strane Hrvatska starokatolička crkva obilato je koristila nezadovoljstvo pojedinaca te želju za novim brakom, koji im je bio omogućen prelaskom u istu.³¹¹

U razdoblju od 1924. do 1939. godine remetski je župnik zabilježio deset parova u svojoj župi koji su vjenčani u Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi.³¹²

Iako su mješoviti brakovi i brakovi drugih konfesija između dva svjetska rata još uvijek činili iznimke na području župe Remete i Upravne općine Gračani – Remete, naznačili su kraj

³⁰⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 50.

³⁰⁹ *Isto*, 98.

³¹⁰ Više o Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi vidi u; Zlatko MATIJEVIĆ, „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. – 1924.)“, *Povijesni prilozi*, 8/1989., br. 8., 1. – 90.

³¹¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 86. – 98.

³¹² *Isto*, 86. – 98.

homogenog katoličkog društva koje je na tom području egzistiralo još od srednjovjekovnog razdoblja.

5.8. Konkubinati (priležništva)

Konkubinat ili priležništvo, kao svojevrsni nezakoniti brak, nije bio nepoznat na području Zagrebačkog prigorja. Među domicilnim se stanovništvom na takav status nije gledalo blagonaklono, ali ga se toleriralo i na svojevrsan način prešućivalo.

Župnik Leopold Rusan 1939. godine navodi imenom i prezimenom 11 parova koji žive u konkubinatu, a sumnja da ih je na području župe ukupno tridesetak.³¹³ Od navedenih 11 parova u 2 su slučaja oba partnera rodom iz sam općine i župe, kod 3 slučaja riječ je o mješovitom paru domaćeg i doseljenog partnera, dok je u 6 slučajeva riječ o doseljenom paru. Od preostalih dvadesetak parova kojima župnik ne bilježi prezimena, navodi da je riječ isključivo o doseljenicima.³¹⁴

5.9. Rastavljeni

U međuratnom je razdoblju institucija braka još uvijek bila pod nadzorom vjerskih zajednica, a broj rastavljenih relativno malen. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine na području Jugoslavije bilo je ukupno 26 197 rastavljenih osoba, a od tog broja u Savskoj banovini kojoj je pripadala i Upravna općina Gračani – Remete 5163 osobe.³¹⁵ Gledajući u postocima tek je 0,56% stanovnika Jugoslavije bilo razvedeno, dok je gotovo isti postotak, 0,54% bio na razini Savske banovine. Najveći broj oženjenih parova ostajao je u bračnoj vezi sve do smrti jednog od supružnika. Oni koji su željeli sklopiti drugi brak, a imali su živućeg partnera, koristili bi mogućnost prelaska u okrilje Hrvatske starokatoličke crkve. No bilo je i onih, podjednako osoba oba spola, koji bi jednostavno napustili zajedničko kućanstvo, formalno pravno ostajući u crkvenom braku. Godine 1939. župnik Leopold Rusan navodi da u župi postoji 17 parova koji su se razišli i ne žive zajedno. Svi navedeni parovi su starosjedioci u općini i župi, dok za doseljenike nema podataka, iako ih je bilo.

O tome govori župnikov zapis: *Navodim starosjedioce, a od naseljenih ima po svoj prilici još više, ali mi nije poznato.*³¹⁶

³¹³ Isto, 97.

³¹⁴ Isto, 97.

³¹⁵ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika, Beograd, 1934., 75.

³¹⁶ Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.), 97.

Analizirajući prema selima unutar općine i župe najveći broj rastavljenih parova zabilježen je u Gornjem Bukovcu (5), zatim Gračanima (4), Remetama i Dolju (3) te Donjem Bukovcu (2). Kao razloge razilaženja parova župnik navodi sljedeće: bolest jednog od partnera, alkoholizam kod muškaraca, nasilje muškaraca nad ženama, prevaru koja je prisutna s obje strane, impotenciju kod muškaraca, nevaljalo ponašanje kod žena i razilaženje bez navedenih razloga.³¹⁷

³¹⁷ Isto, 97.

6. MATIČNA KNJIGA UMRLIH ŽUPE REMETE

Matična knjiga umrlih prepisana je u računalnu bazu podataka u 19 rubrika. Ukupno su u sva tri četverogodišnja razdoblja u računalnu bazu podataka matične knjige umrlih, upisani podaci za 709 osoba. Kao i prethodne dvije knjige i matična knjiga umrlih vođena je uredno te tijekom istraživanja nema većih problema u obradi podataka. Istraživačka pitanja vezana uz matičnu knjigu umrlih uokvirena su u tri međuratna četverogodišnja razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941.

6.1. Ukupan broj umrlih u međuratnom razdoblju

U ovom ćemo dijelu razmotriti godišnju raspodjelu umrlih. Ona će biti obrađena u tri istraživačka razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Analizirat će se ukupan broj umrlih prema cjelokupnom međuratnom razdoblju, zatim prema četverogodišnjim razdobljima i komparirati četverogodišnja razdoblja.

U matičnu knjigu umrlih župe Remete u razdoblju od 1918. do 1941. godine upisano je ukupno 1 520 preminulih osoba, što je u prosjeku iznosilo 63,33 umrlih godišnje. Najveći broj upisa iskazuje 1924. godina s 88 preminulih, a najmanje 1935. godina sa samo 35 upisa preminulih. Godišnja raspodjela smrtnosti prikazana je u sljedećoj tablici br. 50.

Tablica 50. Godišnja raspodjela preminulih na području Upravne općine Gračani - Remete 1918. – 1941.

Godina	Broj preminulih
1918.	81
1919.	66
1920.	69
1921.	85
1922.	57
1923.	73
1924.	88
1925.	66
1926.	66
1927.	62

1928.	67
1929.	71
1930.	64
1931.	58
1932.	68
1933.	58
1934.	63
1935.	35
1936.	69
1937.	68
1938.	51
1939.	38
1940.	56
1941.	41
Ukupno 1918. – 1941.	1520

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Prije no što analiziramo broj preminulih prema međuratnim godinama, potrebno je još jednom naglasiti kako se na području Upravne općine Gračani – Remete nalazio sanatorij za liječenje tuberkuloze. Izgrađen je 1909. godine na dijelu Medvednice zvanom Brestovac.³¹⁸ Budući se samo lječilište nalazilo unutar teritorija župe Remete, preminuli u bolnici upisivani su u matičnu knjigu umrlih župe Remete. Osim jednog slučaja, u kojem je preminuli pacijent kraće vrijeme bio stanovnik Upravne općine Gračani – Remete, ostali pacijenti nisu bili prijavljeni kao stalni naseljenici općine. Zbog toga preminuli pacijenti nisu uračunati u ovo istraživanje, jer su svojom pojavom i uzrokom smrti, a to su redovito bile plućne bolesti, znatno narušili stvarno stanje kretanja mortaliteta stanovnika općine i analizu uzroka smrti. Od ukupno 1520 preminulih na području Upravne općine Gračani – Remete, njih 106 ili 6,97% nije imalo prijavljeno stalno mjesto boravka na teritoriju općine.

Iduća tablica pokazuje nam ukupan broj umrlih stanovnika Upravne općine Gračani – Remete prema godinama u međuratnom razdoblju.

³¹⁸ „Brestovac“, *Zagrebački leksikon*, sv. 1., Zagreb, 2006., 79.

Tablica 51. Godišnja raspodjela preminulih stanovnika Upravne općine Gračani - Remete 1918. – 1941.

Godina	Broj preminulih
1918.	78
1919.	65
1920.	64
1921.	82
1922.	54
1923.	67
1924.	77
1925.	58
1926.	61
1927.	56
1928.	60
1929.	68
1930.	60
1931.	53
1932.	63
1933.	55
1934.	58
1935.	34
1936.	65
1937.	58
1938.	45
1939.	37
1940.	57
1941.	40
Ukupno 1918. – 1941.	1414

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Dakle, ukupno je u međuratnom razdoblju preminulo 1414 stanovnika općine, što je u prosjeku iznosilo 58,91 umrlih godišnje. Najveći broj upisa iskazuje 1921. godina s 82 preminulih, a najmanje 1935. godina sa samo 34 umrle osobe. Za usporedbu u Kraljevini

Jugoslaviji na 1000 stanovnika dolazilo je 20,9 umrlih, a 1931. godine 19,8 preminulih na 1000 žitelja.³¹⁹

Iz navedene se analize jasno vidi kako ne postoji samo razlika u ukupnom broju umrlih unutar općine i umrlih stanovnika općine, već je i godišnji raspored mortaliteta različit. Primjerice, promatramo li samo smrtnost stanovnika općine tada je godišnji maksimum dosegnut 1921. godine s 82 preminulih, no promatramo li sve smrtne slučajeve unutar općine, uključivo i sanatorij na Brestovcu, tada je maksimum dosegnut 1924. godine s 88 preminulih. Što se tiče godišnjeg minimuma on je istovjetan, odnosno u oba je slučaja to 1935. godina. Promatramo li cjelovito međuratno razdoblje dolazimo do zaključka kako ne postoji pravilna krivulja rasta, odnosno pada mortaliteta. Iz gornje tablice vidljivo je kako određene godine odskoču brojem umrlih. One su uvjetovane ratnim događanjima, kao i zaraznim bolestima, na koje tadašnja medicina još nije imala adekvatan odgovor.

Demografkinja Alica Wertheimer Baletić ističe sljedeće; *Razina mortaliteta u jednoj zemlji izraz je kompleksnog djelovanja bioloških, gospodarskih i zdravstvenih čimbenika, tako da je razina mortaliteta uopće, a posebno mortaliteta dojenčadi značajan pokazatelj postojećeg životnog standarda.*³²⁰

Uzroke smrti uvjetovane gore navedenim čimbenicima analizirat ćemo u sljedećim potpoglavljima.³²¹

6.2. Umrli prema četverogodišnjim razdobljima, umrli prema spolu i sezonska raspodjela smrtnosti

Na ovom ćemo mjestu vidjeti kako se broj preminulih kretao u tri izabrana istraživačka razdoblja, 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Analizirat ćemo smrtnost prema selima unutar Upravne općine Gračani – Remete, a potom i sezonsku raspodjelu smrtnosti prema mjesecima u godini.

Sljedeća tablica i grafikon pokazuju ukupan broj umrlih unutar Upravne općine Gračani – Remete u tri odabrana istraživačka razdoblja.

³¹⁹ Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 41.

³²⁰ A. WERTHEIMER – BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 238.

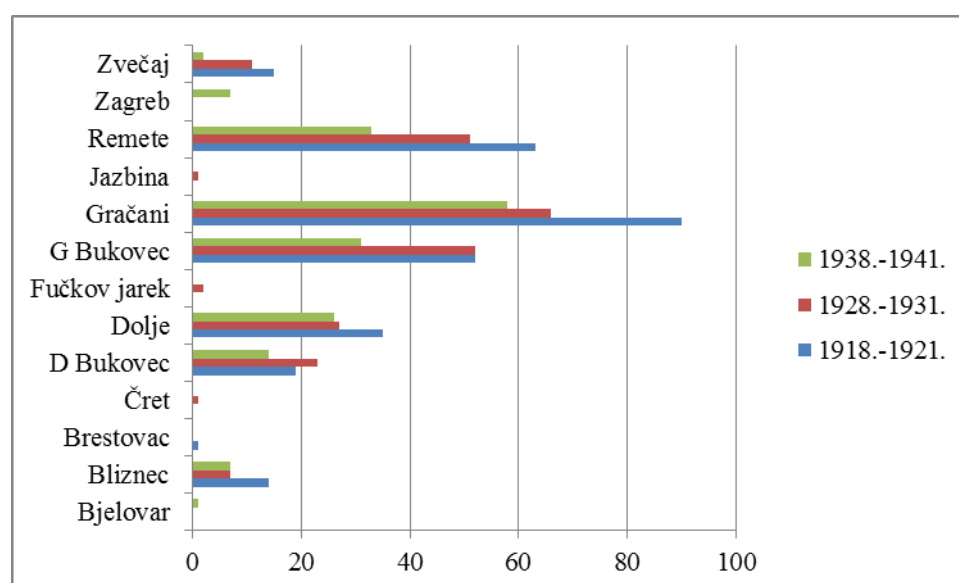
³²¹ Više o smrtnosti u Europi vidi: Alain BIDEAU, David Sven REHER, Roger SCHOFIELD, *The decline of mortality in Europe*, Oxford, 1991.

Tablica 52. Preminuli stanovnici Uprave općine Gračani – Remete u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Selo/Razdoblje	Ukupan broj umrlih		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Bjelovar	0	0	1
Bliznec	14	7	7
Brestovac	1	0	0
Čret	0	1	0
D Bukovec	19	23	14
Dolje	35	27	26
Fučkov jarek	0	2	0
G Bukovec	52	52	31
Gračani	90	66	58
Jazbina	0	1	0
Remete	63	51	33
Zagreb	0	0	7
Zvečaj	15	11	2
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Grafikon 8. Preminuli stanovnici Uprave općine Gračani – Remete u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), *Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)**

Analizirajući gornju tablicu, već se na prvi pogled jasno uočava smanjivanje smrtnosti od starijeg k novijim razdobljima, što možemo objasniti napretkom medicine i sve većim higijenskim standardom, o čemu će više biti riječi u idućem poglavlju. Broj smrtnih slučajeva osobito je smanjen u posljednjem razdoblju 1938. – 1941. U odnosu na prvo istraživano razdoblje u trećem je razdoblju 110 smrtnih slučajeva manje, što iznosi 38,06%. U odnosu na drugo istraživano razdoblje u trećem je razdoblju 62 smrtnih slučajeva manje, odnosno 25,72%. U tablici i grafikonu iskazan je broj smrtnih slučajeva u svim selima općine. Dio stanovnika Upravne općine Gračani – Remete preminuo je i izvan granica općine. Tako je u 7 slučajeva kao mjesto smrti upisan i grad Zagreb, a u jednom slučaju i grad Bjelovar.

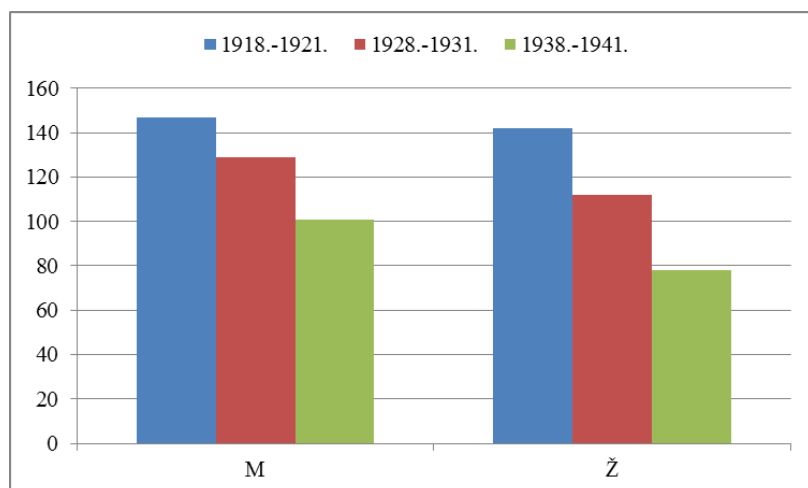
Gledajući preminule prema spolu dolazimo do sljedećih rezultata iskazanih u tablici br. 52. i grafikonu br. 9.

Tablica 52. Umrli prema spolu u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

	Umrli prema spolu		
Spol/Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
M	147	129	101
Ž	142	112	78
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), *Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)**

Grafikon 9. Umrli prema spolu u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), *Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)**

Prema očekivanjima broj preminulih muških osoba u sva je tri istraživana razdoblja veći je od broja preminulih ženskih osoba. Osobito je zanimljivo primjetiti kako se omjer preminulih prema spolu iz razdoblja u razdoblje povećavao u „korist“ muškaraca, kod kojih je mortalitet bio viši u odnosu na žensku populaciju.

Tako je u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. preminulo 50,86% muškaraca u odnosu na 49,13% žena, što je ukupno činilo razliku od 1,73% preminulih muškaraca više. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. preminulo je 53,52% muškaraca u odnosu na 46,47% žena, što je ukupno činilo razliku od 7,05% preminulih muškaraca više.

Ponajveća razlika iskazana je u trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. u kojem je preminulo 56,42% muškaraca u odnosu na 43,57% žena, što je činilo razliku od 12,85%. Usporedimo li te brojke s državnom razinom ili razinom Savske banovine uočiti ćemo istovjetne trendove. Primjerice 1921. godine u Jugoslaviji je preminulo 131 245 muških u odnosu na 120 859 ženskih osoba, što je činilo razliku od 7,92% preminulih muškaraca više.³²² Na području Savske banovine ta je razlika bila nešto manja pa je 1921. godine preminulo 27 765 muških u odnosu na 26 152 ženskih osoba.³²³ Prema tome preminulo je 5,81% muškaraca više u odnosu na žensku populaciju.³²⁴

Sezonska raspodjela smrtnosti iskazana je u tablici br. 53. i grafikonu br. 10.

Tablica 53. Mjesečna raspodjela smrtnosti u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

	Ukupan broj umrlih		
Mjesec/Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Siječanj	16	34	15
Veljača	13	21	18
Ožujak	19	15	16
Travanj	22	23	16
Svibanj	19	25	29
Lipanj	15	12	14
Srpanj	24	26	16

³²² *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929. – opšta državna statistika*, Beograd, 1932., 118.

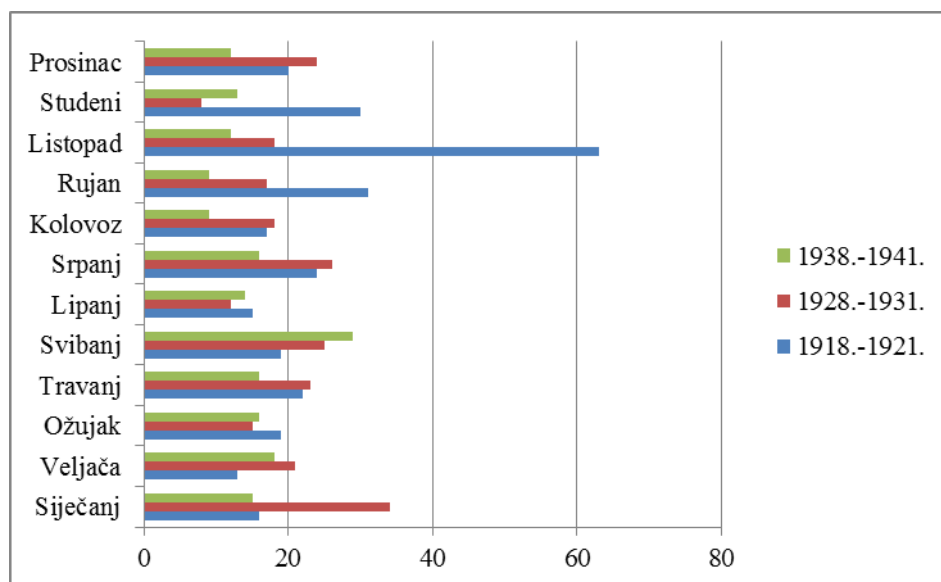
³²³ *Isto*, 118.

³²⁴ *Isto*, 118.

Kolovoz	17	18	9
Rujan	31	17	9
Listopad	63	18	12
Studeni	30	8	13
Prosinac	20	24	12
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Grafikon 10. Mjesečna raspodjela smrtnosti u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Znanstvenici koji su se bavili problematikom mjesečne raspodjele smrtnosti u Hrvatskoj, ističu da su zimski mjeseci najčešće imali značajniji udio preminulih od ljetnih, no isto tako ističu i posebnost svakog područja, koje je zbog životnih i klimatskih uvjeta imalo svoje karakteristične maksimume odnosno minimume mortaliteta.³²⁵

Površni pogled na statističke podatke iskazane u tablici neće nam otkriti mnogo.

U oči upada tek listopad u prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921., s čak 63 preminule osobe, što je apsolutno najveći broj preminulih u svim istraživanim mjesecima. Postavlja se pitanje što je razlog tolikom broju preminulih u četiri listopada kroz razdoblje 1918. – 1921. U listopadu 1918. godine preminulo je 26 ljudi, u listopadu 1919. godine 15 ljudi, u listopadu

³²⁵ Ante GABRIČEVIĆ, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002., 191. – 192.

1920. godine 7 ljudi i u listopadu 1921. godine 15 ljudi. Očekivano, listopad 1918. godine dao je najveći broj preminulih iz razloga što je vladala epidemija Španjolske gripe. Od 26 preminulih, 19 ih je palo kao žrtve bolesti o kojoj će još biti riječi u daljnjem dijelu rada. No izuzmemo li broj preminulih od španjolske gripe ostaje nam ukupno 44 preminulih u listopadima prvog istraživanog razdoblja.

Taj je broj i nadalje najveći u ukupnom zbroju preminulih prema mjesecima u sva tri istraživana razdoblja. Daljnjom analizom bolesti ne uočavaju se u listopadima prvoga razdoblja značajnije epidemije koje bi dale razlog ovako velikom broju preminulih.

Dakle velika smrtnost u listopadu tokom prvog razdoblja nije uzrokovana samo španjolskom gripom, već spletom različitih, međusobno nepovezanih bolesti i nesretnih slučajeva. Računavši u postocima, u ukupnom zbroju sva tri razdoblja prema mjesecima, najveći broj preminulih daje listopad s 12,00% preminulih, potom svibanj s 11,00%, siječanj i srpanj s 9,33%, travanj s 9,00%, prosinac s 8,00%, veljača i rujana s 7,66%, ožujak s 7,33%, studeni s 6,66%, a najmanje smrtnih slučajeva bilo je tokom kolovoza s 6,00% i lipnja sa samo 4,33%.

6.3. Životni uvjeti, higijena i medicina u međuratnom razdoblju

U ovom ćemo potpoglavlju analizirati životne uvjete, higijenu i zdravstvenu skrb u međuratnom razdoblju na području Uprave općine Gračani - Remete.

Higijenske navike, uvjeti stanovanja i prehrana stanovništva predstavljale su ključne čimbenike za razvoj bolesti dišnog sustava, infekcijskih i parazitskih bolesti te bolesti određenih stanja porođajnog perioda. Ukupno je na navedene skupine bolesti u sva tri istraživana razdoblja otpalo 45,98% smrtnih slučajeva. Kroz cijelo međuratno razdoblje u Jugoslaviji i Hrvatskoj zarazne su bolesti bile ponajveći uzročnik smrtnosti.³²⁶

Nekoliko nam izvora govori o životnim uvjetima u Upravnoj općini Gračani – Remete i župi Remete u međuratnom razdoblju.

Još za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, zapisao je tadašnji remetski župnik Dragutin Peček jednu crticu o higijeni svojih župljana u župnu spomenicu: *Narod je, uz rijetke iznimke, čist i uredan, čemu mnogo pridonosi narodna nošnja.*³²⁷

To nam je ujedno i prvi podatak o osobnoj higijeni na području župe Remete, odnosno buduće Uprave općine Gračani – Remete. Etnologinja Mirjana Randić – Barlek ističe: *Higijenske su prilike u selima oko Zagreba bile uglavnom loše, osobito do 30 – ih godina ovog stoljeća, a*

³²⁶ Ž. DUGAC, Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj, 43.

³²⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

zatim su se postepeno počela popravljati. To se prvo osjetilo u selima sjeverno od Zagreba jer su ona bila bolje povezana s gradom pa je ovdje i utjecaj grada bio jači.³²⁸ Činjenica je kako su sela Upravne općine Gračani – Remete, uz Šestine, bila najbliža gradu Zagrebu te su ranije od ostalih sela Zagrebačkog prigorja usvajala gradske obrasce ponašanja, između ostalog i higijenske. O životnim uvjetima dvadesetih godina prošloga stoljeća na području općine, govori i iskaz o higijenskim uvjetima u Upravnoj općini Gračani – Remete iz 1923. godine. Iskaz su popunile općinske vlasti i poslale ga nadležnoj kotarskoj oblasti u Zagrebu. U iskazu stoje sljedeći podaci: *Kuće su građene od drva i opeke, prizemne prostorije za stanovanje imadu do 2. Štale su posebno građene, gospodarskih zgrada imade vrlo malo. Nužnici ne postoje, kanalizacije i kupatila nema. Postelje su za spavanje obične, a u njima je smješteno perje. Ljudi se dosta slabo hrane. Ljudi se bave poljodjelstvom, kućnih industrija nema.*³²⁹

Važan izvor za zdravstvene, higijenske i opće gledano životne prilike su i *Statistički podaci za Upravnu općinu Gračani – Remete* iz 1925. godine: *Zdravstveno higijenski uslovi: U ovoj općini zdravstvene su prilike dobre pošto je naraštaj zdrav, zrak svjež i čist. U slučaju zaraznih bolesti narod se obraća na uredovnog liječnika kotarskog poglavarstva Zagreb. Bogatstvo u hrani: Hrane za prehranu pučanstva u ovoj općini nema dostatno već ju pučanstvo kupuje kod područnih trgovaca.*³³⁰

Zapis učitelja gračanske škole Stanislava Horvatina iz 1937. godine svjedoči da su higijenske i općenito životni uvjeti znatno popravili neposredno pred Drugi svjetski rat: *Krasno selo Gračani, štono leži ispod Zagrebačke gore, a udaljeno od bijelog nam grada Zagreba jedva četiri kilometra, ubraja se među najnaprednija hrvatska sela. Kad dođeš u nj i vidiš one čiste i uredne kuće (većinom zidanice), brižno obrađene vinograde, voćnjake, vrtove, krasnu narodnu nošnju, vodovod, električnu rasvjetu – osjećaš ponos i radost, što hrvatski seljak kroči čvrstim korakom za kulturom, prosvjetom.*³³¹

Hrana je bila konstantan problem za stanovnike općine. Iako su i sami bili proizvođači i distributeri poljoprivrednih, mljekarskih i mesnih proizvoda, za samu ishranu stanovništva nikada je nije bilo dovoljno. Količina hrane i kvaliteta ishrane stanovništva ovisili su prije svega o agrometeorološkim uvjetima i gospodarskoj situaciju u zemlji i svijetu.

³²⁸ Mirjana RANDIĆ – BARLEK, „Higijena i narodna medicina okolice Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 399.

³²⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Higijenske prilike na selu*, obrazac 5, kut. 18.

³³⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, *Statistički podaci za općinu Gračani od 24.2.1925. godine*, kut. 18.

³³¹ *Spomenica trideset – godišnjice osnutka i opstanka Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac u Gračanima 1907. – 1937.*, (ur. Stanislav HORVATIN), Gračani, 1937., 2.

Stanovnici općine Gračani – Remete vrlo su se rano počeli obraćati liječnicima u gradu te koristiti njihove usluge. O tome svjedoče i mnogobrojne liječničke svjedodžbe i pisma. Već 8. svibnja 1922. godine obraća se Filip Dolovčak iz Gračana na Kliničku bolnicu u Zagrebu, gdje je istoga dana i hospitaliziran, no iz prijamnog zapisnika nije jasno iz kojeg razloga.³³² I dok je neposredno nakon Prvoga svjetskog rata odlazak u bolnicu ili općenito liječniku bio više iznimka no pravilo, već sredinom dvadesetih godina, a poglavito tridesetih, takva praksa postaje konstanta među stanovnicima općine.

U međuratnom razdoblju liječnik na selu bio je rijetka pojava. Primjerice, na samom kraju tog razdoblja, godine 1941., u Banovini Hrvatskoj radilo je 1710 liječnika, a od tog broja njih čak 1400 u gradovima, a samo 310 na selu.³³³ Liječnici su izbjegavali rad na selu, što zbog udaljenosti od grada, a još više zbog slabe platežne moći seljaka i međusobnog nerazumijevanja i nepovjerenja.

No blizina grada, postojanje bogatog sloja seljaka i koliko toliko obrazovani stanovnici, privukli su određene liječnike na rad u Upravnoj općini Gračani – Remete.

Već 1930. godine u Gračanima kao privatni liječnik djeluje ruski emigrant Aleksander Sudjenko.³³⁴ 9. rujna 1936. godine privatnu praksu u Gračanima, na kućnom broju 15, otvorio je i dr. Emil Rajh.³³⁵

Dana 6. ožujka 1930. godine donešen je „Zakon o zdravstvenim općinama“, u kojem se između ostalog u § 12. istog zakona propisuje da svaka općina o vlastitom trošku postavlja *kvalifikovanu babicu*, odnosno primalju.³³⁶

Većina seoskih općina prije donošenja ovog zakona nije imala osobu koja se i službeno bavila pomoći pri porodu. No i u ovom slučaju Upravna općina Gračani – Remete pokazala se naprednijom od onih seoskih općina koje su bile udaljenije od grada.

Već 1921. godine u *Iskazu zdravstvenog osoblja, liječnika, ljekarničkog osoblja, primalja, ljekara, bolnica i kupališta* navodi se Kata Keglević iz Gračana kao djelatna babica za sela Gračani, Bliznec, Zvečaj, Dolje, Gornji Bukovec, Donji Bukovec i Remete.³³⁷ Devet godina

³³² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Klinička bolnica u Zagrebu, Prijamni zapisnik br. 996., kut. 17.

³³³ Ž. DUGAC, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, 51.

³³⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz liječnika na području općine Gračani, br. 102/930., kut. 26.

³³⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Dopis dr. Emila Rajha Poreskoj upravi za Zagrebački srez od 28.12.1936. godine, br. 36522., kut. 34.

³³⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu – odeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje VI., Predmet: Pravovremeno izvršenje predhodnih radnja da se izvrši zakon o zdravstvenim općinama od 27.11.1930., br. 1373/Prs.VI./1930., kut. 26.

³³⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz zdravstvenog osoblja, liječnika, ljekarničkog osoblja, primalja, ljekara, bolnica i kupališta. Gračani, 31.12.1921., kut. 16.

kasnije ista je osoba i nadalje obnašala dužnost babice u navedenim selima, odnosno na teritoriju Upravne općine Gračani – Remete.³³⁸

Analiziramo li sve gore napisano o životnim uvjetima u općini doći ćemo do zaključka da su higijenske i zdravstvene prilike bile vrlo povoljne. Doduše, hrane nikada nije bilo dovoljno, no postojala je određena liječnička služba, stanovništvo je bilo uredno i čisto, a u slučaju bolesti obraćalo se kotarskim liječnicima. No bio bi to vrlo jednostran i pomalo romantičarski pogled na cjelokupnu situaciju. Već podatak kako većim dijelom nisu postojali nužnici i kanalizacija jasno govori o higijenskom problemu. Problem nužnika u međuratnom je razdoblju bio izražen na prostoru cijele Jugoslavije, a nužda se često vršila iza kuće ili staje.³³⁹ U selima Zagrebačkoga prigorja situacija je bila identična kao i u drugim krajevima države, pa se nužda obavljala gotovo gdje se stigla, a mala su je djeca obavljala i na podu u kući.³⁴⁰ I etnologinja Mirjana Randić – Barlek ističe kako *mnoge drvene kuće nisu imale zahoda, a kod onih koje su ga imale, to je bila drvena kućica uz štalu ili kotac*.³⁴¹

No i one kuće koje su imale vanjske, tzv. poljske nužnike, nisu imale izgrađen sustav za odvod fekalnih voda, pa se često događalo da sve jednostavno izlije na cestu.

O problemu nužnika i otpadnih voda, ali i o nebrizi oko higijenskih uvjeta u selu najbolje govori pritužba stanovnika Gračana, Ferde Negre, koju je u prvoj polovici tridesetih godina uputio sreskom načelstvu u Zagrebu. U pritužbi Negro detaljno opisuje stanje u središtu Gračana, te ukazuje na problematiku. Iako obiman, tekst pritužbe donosimo u cijelosti, jer ponajbolje opisuje tadašnje higijenske i komunalne probleme u Upravnoj općini Gračani – Remete: *Niže potpisani slobodan sam sl. Naslovu svratiti pažnju na slijedeće: Prije kratkog vremena postao sam općinar općine Gračane kupivši kuću i zemljište, Gračane 149. Glavna cesta koja vodi sa ljeve strane od autobusne stanice ili gost. Grdjan jest jedna od najglavnijih koja vodi na Slijeme i do gradske vile. Tom cestom prolazi na hiljade planinara, školske djece i ostalih izletnika. Medjutim ta cesta (je) u takovom strašnom stanju da se to nemože opisati nego samo vidjeti.*

Nekoje kuće na toj cesti imadu zahodne jame i jame za gnoj tik ceste bez da su ogradjene, bez ikakve brane i tako sva gnojničina i izmetine cure tom cestom. Svaki prolaznik mora po tome

³³⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz primalja općine Gračani od 12.1.1930., br. 102/1.930., kut. 26.

³³⁹ Željko DUGAC, „Bolje kopati zahod nego grob: Zdravstveno prosvjeđivanje o higijeni nužnika u međuratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest*, 44/2012., br.2., 345.

³⁴⁰ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 293.

³⁴¹ Mirjana RANDIĆ – BARLEK, „Higijena i narodna medicina okolice Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 401.

gaziti, jer se to razljeva po cijeloj cesti. Kako to djeluje na na izletnike i druge, držim da nije povoljno po samu općinu.

Najstrašnije pako stvar slijedeća: Na dnu te ceste jest izvor pitke vode, kojim se služi ne samo cijelo selo, nego i svi izletnici. Kako tom cestom teče gnojničina niz brijeg prema izvoru, a sam izvor leži skoro vodoravno s cestom, onda si sl. Naslov može zamisliti da to baš nije higijenski a niti estetski.

Već u dva navrata izdao je gosp. opć. bilježnik pismeni nalog da se imaju te jame premjestiti i betonirati, ali do danas se nije tome još nitko pokorio. Stoga molim sl. Naslov da izašalje svoga izaslanika, da dade strogi nalog da se to odstrani, jer je to ne samo u interesu higijene, nego i u interesu same općine zbog izletnika od kojih imaju općinari i koristi. Nadajući se da će sl. Naslov uvažiti moju opravdanu žalbu bilježim se sa osobitim poštovanjem.³⁴²

Navedeni spis sublimira sve probleme vezane uz nedostatak komunalne infrastrukture u međuratnom razdoblju, ali i ukazuje na nepostojanje svijesti stanovnika o važnosti higijene za zdravlje čovjeka. Iz daljne arhivske građe na žalost nije poznato je li problem otklonjen, a zanimljivo je kako je Ferdo Negro u Gračane doselio iz Zagreba, te mu je kao bivšem stanovniku urbanog područja problem očito izgledao puno veći nego domicilnom stanovništvu.

Već smo spomenuli da je velik broj stanovnika općine u međuratnom razdoblju posjećivao liječnika, štoviše česte su bile i hospitalizacije oboljelih.

No narodna vjerovanja i nadriliječništvo i nadalje su bili vrlo rašireni i duboko ukorijenjeni u narodu, osobito među starijom populacijom koja nije imala previše doticaja s gradskom sredinom i suvremenim metodama liječenja.³⁴³

Gotovo u svakom prigorskom selu postojala je ženska, a ponekad i muška osoba, koja je spravljala određene lijekove od trava i lišća te *uklanjala* uroke. Magijski postupci, odnosno *vraštva* i *coprarije* bile su raširene na cijelom području.³⁴⁴

Još početkom prošlog stoljeća, pa i u međuratnom razdoblju postojali su takvi nadriliječnici u Gračanima, Remetama i okolnim selima, o čemu govori zapis Vlade Šelendića iz Blizneca: *Na selu su postojala brojna i različita praznovjerja, koja su se ponekad čuvala kao tajna, a*

³⁴² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Ferdo Negro slavnom sreskom načelstvu u Zagrebu, bez datuma i broja dokumenta, kut. 31.

³⁴³ Narodna vjerovanja u nadriliječništvo, legende i mitove dugo su se zadržale u selima Zagrebačkog prigorja. Više o o tome vidi u: Željko BAJZA, *Priče ispod Medvednice i Ivančice*, Zagreb, 1996., Ljiljana MARKS, *Vekivečni Zagreb – Zagrebačke priče i legende*, Zagreb, 2000.

³⁴⁴ Vesna ČULINOVIĆ – KONSTANTINOVIĆ, „Narodno liječenje i vračanje“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 7/1974., br. 12., 48.

prenošena su s generacije na generaciju. Još početkom našeg stoljeća smatralo se sramotom da žena, a posebno djevojka, ide k liječniku ili u bolnicu pa ako bi, naprimjer, iščašila ruku otišla bi do nekog starca ili starice koji su liječili „bajanjem“. Takav „seoski liječnik“ zapovijedio bi da mu u koritu donesu mlake vode, a onda bi bolesnu ruku polijevao, pravio nad njom križeve i izgovarao: „Kako došlo tako prošlo“. Poslije bi uz iste riječi kadio žeravicom.³⁴⁵

Navedeni opis najbolje govori o još uvijek snažnom vjerovanju u nadnaravno i narodnu medicinu, ukoliko je takvom uopće možemo nazvati.

Osim raznih praktičara narodne medicine i *coprnicama* kako ih je narod nazivao, seoski su brijači također često preuzimali ulogu liječnika, osobito pri puštanju krvi, koje su poneki još uvijek smatrali važnim postupkom za liječenje velikog broja bolesti.³⁴⁶

Dakle iz svega navedenog proizlazi kako je u međuratnom razdoblju na području Upravne općine Gračani – Remete polako, ali sigurno, dolazilo do transformacije u pogledu odnosa prema higijeni i medicini. Za one manje teške bolesti, narod se još uvijek obraćao lokalnim nadriliječnicima, ali već tridesetih godina, osobito pod utjecajem institucije *Škola narodnog zdravlja Andrija Štampar*, koja je vodila veliku kampanju protiv nadriliječništva, stvaralo se povjerenje u profesionalne liječnike i klasičnu medicinu, a usporedo s time podizala i svijest o važnosti higijene.³⁴⁷ Dva privatna liječnika koja su već tridesetih godina obavljala praksu u Gračanima, također svjedoče o sve većim promjenama stavova stanovnika općine prema liječenju i medicini.

6.4. Uzroci smrti

Prije no što analiziram uzroke smrti, potrebno je naglasiti kako smo se u tu svrhu poslužili priručnikom *Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih znanstvenih problema: MKB deseta revizija*.³⁴⁸ No, zbog lakšeg praćenja uzroka smrti i nemogućnosti usuglašavanja upisa u matičnoj knjizi umrlih s priručnikom, izrađena je tablica prilagođena za svrstavanje i praćenje

³⁴⁵ Vlado ŠELENĐIĆ, „U što su sve vjerovali naši stari“, *Danica – Katolički kalendar*, Zagreb, 1988.

³⁴⁶ Ž. DUGAC, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, 51.

³⁴⁷ O djelovanju Škole Narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ vidi sljedeće radove: Željko DUGAC, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2010., ISTI, „Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920. – ih u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 44/2009., br. 3., 751. – 762., Aida BRENKO, „Praktičari narodne medicine“, *Sociologija i prostor*, 42/2004., br. 3 – 4, 309. – 338., Andrija ŠTAMPAR, *Dnevnik s putovanja 1931. – 1938.*, (ur. Željko Dugac i Mirko Pećina), Zagreb, 2008.,

³⁴⁸ *MKB – deseta revizija*, Zagreb, 1994.

bolesti. U njoj su prema kategorijama svrstani glavni uzroci smrti za sva tri istraživana razdoblja.

Tablica 54. Mjesečna raspodjela smrtnosti u tri izabrana istraživačka razdoblja 1918. – 1921., 1928. – 1931., 1938. – 1941.

Uzrok smrt/Razdoblje	Broj umrlih prema uzroku smrti		
	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
bolesti probavnog sustava	4	6	2
bolesti živčanog sustava	20	6	7
bolesti genitalo - urinarnog sustava	5	9	14
određena stanja porođajnog perioda	16	14	9
jetrene bolesti i alkoholizam	1	0	1
kardiovaskularne bolesti	14	11	19
maligni tumori - neoplazme	11	14	12
mrtvorodeni	8	19	7
nasilna smrt	1	4	3
nedonošće	6	8	2
nesretan slučaj	4	1	2
ostalo	10	17	16
plućne bolesti	78	75	48
psihijatrijske bolesti	1	1	1
smetnje s porodom	0	1	2
staračke promjene	34	35	29
više bolesti	5	2	0
zarazne bolesti	71	13	2
nije poznato	0	5	3
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Analizirat ćemo uzroke smrti i obraditi bolesti od kojih se najčešće umiralo. Najčešći uzrok smrti u međuratnom razdoblju bile su plućne bolesti. Osobito je na zlu glasu

bila sušica (tuberkuloza), koja je u cijelom međuratnom razdoblju na području Jugoslavije bila najčešći uzrok smrti.³⁴⁹

U Upravnoj općini Gračani – Remete od ukupno 709 preminulih u sva tri istraživana razdoblja, njih 201, odnosno 28,35% preminulo je od plućnih bolesti (bolesti respiracijskog sustava). U matičnu knjigu umrlih župe Remete kao plućne bolesti upisane su sušica, upala pluća, kašalj hripavac i upala porebrice (pleuritis).

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupno je umrlo 289 ljudi. Od tog broja od plućnih je bolesti umrlo 78 ljudi, odnosno njih 26,99%. Daljnjom podjelom dolazimo do sljedećih rezultata, 42 je preminulo od sušice, 22 od upale pluća, a 8 od kašlja hripavca. U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. ukupno je preminula 241 osoba.

Od plućnih je bolesti umrlo 75 ljudi, što je 31,12% od ukupnog broja umrlih u tom razdoblju. Najviše ih je ponovno umrlo od sušice, njih 37, 24 od upale pluća i 14 od kašlja hripavca.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. matična knjiga umrlih bilježi 179 preminulih osoba. U tom je razdoblju od plućnih bolesti umrlo 48 ljudi, što je 26,81% od ukupnog broja preminulih u tom razdoblju. Sušica je ponovno bila najveći uzrok pomora te je odnijela 26 života, 18 je ljudi preminulo od upale pluća, a 4 od upale porebrice.

Veliki broj oboljelih i umrlih od plućnih bolesti, prvenstveno sušice, odraz je loših životnih uvjeta, siromaštva i neznanja stanovništva o širenju bolesti. Međutim, jasno se očituje kako broj smrtnih slučajeva uslijed plućnih bolesti, naročito sušice, opada u trećem istraživanom razdoblju. Postupno poboljšanje životnih uvjeta, što je prvenstveno ovisilo o financijskoj moći pojedinih obitelji, edukacija i medicinska skrb znatno su pridonijeli suzbijanju plućnih bolesti. Iako su i nadalje postojale situacije u kojima je bolesnik jednostavno bio prepušten svojoj sudbini, obraćanje liječničkoj službi bilo je sve češće. Tako je primjerice učenica 3. razreda pučke škole u Gračanima, Katica Bujan, u siječnju 1929. godine oboljela od sušice, ali je nakon puna četiri mjeseca liječenja i medicinske skrbi spašena.³⁵⁰ Slučaj Katice Bujan jedan je od prvih zabilježenih slučajeva liječenja i ozdravljenja od sušice na području Upravne općine Gračani – Remete. Treba napomenuti kako je sušica krajem međuratnog razdoblja donekle suzbijena u svim dijelovima Jugoslavije, pa je primjerice 1939. godine od nje u Jugoslaviji umrlo 27605 stanovnika, odnosno 11,83% svih preminulih, a u Savskoj banovini

³⁴⁹ Ž. DUGAC, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, 43.

³⁵⁰ *Ljetopis škole Gračani*, 67.

5767 žitelja ili 12,61% od ukupnog broja preminulih, što je bilo znatno manje u odnosu na ranije godine.³⁵¹

Druga grupacija bolesti uslijed koje su najčešće umirali stanovnici općine, bile su razne staračke bolesti. Njih smo u tablici klasificirali kao staračke promjene. U matičnu knjigu umrlih zapisani su razni termini koje može svesti u navedene okvire; *starost*, *staračka bolest* ili *staračka slabost*, što jasno govori da osobe koje su zapisivale razlog smrti, a to je najčešće bio župnik Leopold Rusan, nisu bile sasvim sigurne od koje je bolesti osoba preminula. Zbog toga vrlo često kod osoba koje su premašile 70 godina života kao uzrok smrti susrećemo navedene termine.

U sva tri istraživana razdoblja od staračkih je bolesti preminulo ukupno 98 ljudi, što je 13,82% umrlih od ukupno 709 preminulih.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. od ukupno 289 preminulih, njih 34 ili 11,76% preminulo je od staračkih bolesti.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. od ukupno 241 preminulih, njih 35, odnosno 14,52% preminulo je od staračkih bolesti.

U posljednjem, trećem istraživačkom razdoblju 1938. – 1941., od ukupno 179 preminulih, njih 29 ili 16,20% preminulo je od staračkih bolesti.

Na žalost vrlo šturi opis uzroka smrti u matičnoj knjizi umrlih, ne dopušta nam detaljniju analizu smrtnosti uzrokovanih *staračkim promjenama*.

Treća velika grupacija bolesti, od kojih su u znatnoj mjeri umirali stanovnici Upravne općine Gračani – Remete, jesu infekcijske i parazitske bolesti, odnosno zarazne bolesti kako su klasificirane u tablici. Iako i plućne bolesti i bolesti dišnog sustava pripadaju ovoj grupaciji bolesti, zbog specifičnosti i brojnosti plućnih oboljenja njih smo klasificirali zasebno. Od zaraznih bolesti u matičnoj knjizi umrlih zabilježene su u sva tri istraživačka razdoblja sljedeće: španjolska bolest (španjolska gripa),³⁵² upala mozgovnih opnica (meningitis), griža (dizenterija), tifus, dobarac (ospice), škrlet (šarlah), difterija i tetanus.

U Upravnoj općini Gračani – Remete od ukupno 709 preminulih u sva tri istraživana razdoblja, njih 86, odnosno 12,13% preminulo je od zaraznih bolesti.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921. ukupno je umrlo 289 ljudi. Od tog broja od zaraznih je bolesti umrla 71 osoba, odnosno njih 24,56%. Daljnjom podjelom dolazimo do

³⁵¹ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 412.

³⁵² U matičnoj knjizi umrlih župe Remete, Ljetopisu škole Gračani i Spomenici župe Remete, bolest se navodi kao španjolska bolest, što ćemo koristiti kad navodimo izvore. U ostalim ćemo slučajevima bolest voditi pod nazivom koji je kasnije prevladao u literaturi; španjolska gripa.

sljedećih rezultata; 32 je preminulo od španjolske bolesti (španjolske gripe), 23 od griže (dizenterije), 4 od upale mozgovnih opnica (meningitisa), 4 od tifusa, po 2 osobe od škrlata (šarlaha) i difterije, jedna od dobraca (ospice), dok je kod tri slučaja uzrok smrti kombinacija više bolesti, od toga u dva slučaja i španjolska gripa.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. ukupno je preminula 241 osoba.

Od zaraznih je bolesti umrlo 13 ljudi, što je 4,15 % od ukupnog broja umrlih u tom razdoblju. Najveći broj života odnio je škrlat (šarlaha), njih 6, 3 su smrtna slučaja uzrokovana upalom mozgovnih opnica (meningitis), 2 difterijom te po 1 grižom (dizenterijom) i tetanusom. U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. matična knjiga umrlih bilježi 179 preminulih osoba. U tom je razdoblju od zaraznih bolesti umrlo samo 2 ljudi, što je tek 1,11% od ukupnog broja preminulih u tom razdoblju. Od dvije umrle osobe 1 je preminula od difterije, a druga od upale mozgovnih opnica (meningitisa).

Iz gornje analize jasno se vidi kako su zarazne bolesti bile najučestalije u prvom istraživanom razdoblju. Takvi su rezultati očekivani ako se u obzir uzmu sljedeće činjenice; poratno vrijeme i epidemija španjolske gripe koja je pogodila Europu, a sukladno tome i područje Hrvatske.³⁵³

Prvi vjesnici španjolske gripe u Zagrebu se pojavljuju već početkom srpnja 1918., no sama epidemija nastupila je tek na jesen.³⁵⁴

Na području Gračana gripa će se pojaviti u prvoj polovici listopada 1918., o čemu svjedoči zapis učitelja Stanislava Horvatina: *U mjesecu listopadu pojavila se u Gračanima tako zvana španjolska bolest. Ta bolest harala je zarazno po čitavoj Evropi, pa je uslijed nje stradalo gotovo toliko ljudi, koliko i u svjetskom ratu! Ta se bolest javljala sa jakom vrućicom, a onda je nastupila upala pluća. Bilo je slučajeva gdje je najači čovjek za nekoliko dana podlegao. Školska obuka bila je obustavljena odredbom kr. kot. oblasti u Zagrebu na deset dana., najme od 14. X. do 24. X. jer su gotovo sva djeca oboljela. Podleglo je troje školske djece: Marica*

³⁵³ Više o španjolskoj gripi u Hrvatskoj vidi u: Andreja BARIŠIN, Vladimir DRAŽENović, „Usporedba pandemijskog virusa A/H1N1/ iz 1918. godine s potencijalnim pandemijskim virusom A/H5N1/ iz 2005. godine“, *Infektološki glasnik*, 26/2006., br. 1., 19. – 23., Stella FATOVIĆ – FERENČIĆ, „Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918.“, *Liječnički vjesnik*, 113/1991., 444. – 446., Goran HUTINEC, „Odjeci epidemije „španjolske gripe“ 1918. godine u hrvatskoj javnosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 38/2006., br. 1., 227. – 242., Iva MILOVAN DELIĆ, „Izveštaj o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku *Hrvatski list*“, *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti*, 2014., br. 12., 173. – 182., Maja VONIĆ, „Španjolska gripa u Osijeku“, *Scrinia Slavonica*, 14/2014., br. 1., 217. – 234.

³⁵⁴ Andrija LOVRIĆ, Marijan MARIJAN, Julija PANTIĆ, „Španjolska gripa u Zagrebu“, *Povijest u nastavi*, IV./2006., br. 7., 107.

*Čegelj uč. I.god., Vid Ivko uč. I. god., Petar Krištof uč. I. god. te Ružica Jelačić uč. I. teč. op.*³⁵⁵

Upravo je djevojčica Marica Čegelj bila prva žrtva španjolske gripe u Gračanima. U Matičnoj knjizi umrlih župe Remete zavedena je kao Marija Čegel, budući je njena obitelj koristila obje inačice prezimena. Preminula je dana 8. listopada 1918. u dobi od 6 godina. Pokopana je dan kasnije na groblju u Gračanima. U teškim poslijeratnim životnim uvjetima, tada uobičajenima na hrvatskom selu, gdje se nije mnogo držalo do higijene, zaraza se brzo širila.

Nakon Gračana i okolnih sela, bolest se ubrzo proširila i na remetski dio župe. Dana 18. listopada preminula je Katarina Fagač iz Gornjeg Bukovca u dobi od 33 godine. Nakon njene smrti epidemija je uzela još devet života u Gornjem Bukovcu i Remetama. O španjolskoj gripi u Remetama bilješku je napisala i učiteljica pučke škole u Remetama, Anka Marošević: *Školska godina započela je 1. rujna sa službom Božjom. Obuka je bila prekinuta od 15. do 20. listopada, radi Španjolske bolesti, koja je počela harat među djecom. Od te je bolesti umro Marko Komerlin, učenik prvoga godišta.*³⁵⁶

Unatoč tome što su vlasti obustavile rad škole u Gračanima i Remetama na pet do deset dana, nije bilo moguće zaustaviti epidemiju u prilično zatvorenoj seoskoj sredini. Bolest nije zaobišla ni imućnije dijelove društva, te je od nje bolovao i remetski župnik Leopold Rusan, koji je u župnu spomenicu zapisao: *U župi vlada tzv španjolska bolest, kojoj se rado priključi teška upala pluća. ja sam ju uhvatio pa sam s njom 5 potpunih dana hodao u školu, k bolesnicima i na sprovode.*³⁵⁷

Kao što je već naglašeno prvi smrtni slučaj zabilježen je 8. listopada 1918., a posljednji 23. prosinca iste godine.

U tom razdoblju u matičnu knjigu umrlih župer Remete evidentirani su sljedeći smrtni slučajevi kojima je uzrok bila španjolska gripa.

Tablica 55. Umrli od španjolske gripe prema matičnoj knjizi umrlih župe Remete.

Datum smrti	Ime	Prezime	Pokojnikovo mjesto stanovanja	Pokojnikova starost
8.10.	Marija	Čegelj	Zvečaj	6 godina
9.10.	Ruža	Jelačić	Gračani	11 godina

³⁵⁵ *Ljetopis škole Gračani*, 39.

³⁵⁶ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*, bez numeracije stranice.

³⁵⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

10.10.	Jela	Kovačić	Gračani	13 godina
15.10.	Kata	Belić	Gračani	51 godina
16.10.	Juraj	Miholić	Dolje	1 godina
17.10.	Josip	Prekopec	Gračani	28 godina
17.10.	Magda	Prekopec	Gračani	1 godina
18.10.	Marko	Čuk	Gračani	37 godina
18.10.	Katarina	Fagač	Gornji Bukovec	33 godine
18.10.	Stjepan	Pavlinec	Gornji Bukovec	58 godina
19.10.	Josipa	Mihalinčić	Dolje	5 godina
19.10.	Terezija	Kos	Zvečaj	14 godina
21.10.	Viktor	Kos	Gračani	22 godina
21.10.	Josip	Banek	Gračani	1 godina
23.10.	Petar	Bošnir	Gračani	19 godina
23.10.	Miroslava	Mihetec	Gornji Bukovec	3 godine
26.10.	Barbara	Kosec	Gračani	19 godina
28.10.	Katarina	Krištof	Gornji Bukovec	34 godine
30.10.	Josip	Benšek	Gračani	78 godina
2.11	Slava	Bešić	Gračani	21 godina
17.11.	Josip	Miholić	Dolje	65 godina
18.11.	Stjepan	Antolić	Remete	1 godina
18.11.	Magda	Pavliček	Gračani	37 godina
20.11.	Franjo	Radić Humić	Gračani	11 godina
22.11.	Pavao	Gjuran	Dolje	20 godina
23.11.	Martin	Banić	Gračani	19 godina
25.11.	Vid	Komerlin	Remete	4 godine
26.11.	Elizabeta	Komerlin	Remete	6 godina
26.11.	Marko	Komerlin	Remete	9 godina
28.11.	Stjepan	Kranjec	Dolje	1 godina
29.11.	Petar	Krištof	Dolje	7 godina
30.11.	Andrija	Igrec	Gornji Bukovec	6 godina
1.12.	Vinko	Leskovec	Remete	6 godina
23.12.	Mato	Mihalinčić	Dolje	21 godina

Izvor: Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.)

Iz priložene se tablice može zaključiti sljedeće. Ukupan broj umrlih od španjolske gripe na području župe Remete bio je 34. Toliki je broj upisan u matičnu knjigu umrlih župe Remete. No pri tome treba naglasiti da dječak Vid Ivko, kojeg učitelj iz Gračana u *Školskom ljetopisu* navodi kao osobu koja je podlegla bolesti, uopće nije zapisan u Matičnu knjigu umrlih. Pribrojivši njega ukupan broj umrlih od španjolske gripe je 35. Prosječna dob umrlih iznosila je tek 19,28 godina, a ponajviše su stradala djeca i mladi do tridesete godine života. Jedno od glavnih obilježja španjolske gripe bila je velika smrtnost najvitalnije dobne skupine između 20 i 40 godine života. Smatralo se da je razlog bio snažan imunološki sustav navedene populacije, koji je u borbi protiv virusa uništavao i zdrave, a ne samo zaražene stanice organizma.³⁵⁸ Bolest je dolazila naglo, ponekad toliko brzinom da su pojedini oboljeli znali točan trenutak u kojem su malaksali, a smrt je često nastupala već u prvih 12 sati bolesti.³⁵⁹ Jedan od razloga brzog nastupanja smrti bila je sekundarna bakterijska upala pluća.³⁶⁰ Gledajući prema spolu umrla je 21 muška osoba (ako pribrojimo Vidu Ivka), odnosno 14 ženskih osoba, što je u skladu s općom tendencijom u svijetu, gdje je smrtnost bila veća kod muške nego kod ženske populacije.³⁶¹ U Hrvatskoj je pak smrtnost ženskog spola u odnosu na muški bila veća.³⁶²

U nekim slučajevima gripa se javljala u kombinaciji s drugim bolestima, poput upale pluća o čemu je pisao župnik Rusan opisujući svoje iskustvo s gripom. Što se tiče raspostranjenosti gripe po selima jasno se uočava kako je epidemija ponajviše zahvatila Gračane (16 slučajeva), zatim Dolje (7 slučajeva), Remete i Gornji Bukovec (u oba sela po 5 slučajeva) i Zvečaj (2 slučaja). U selima Bliznec i Donji Bukovec nije zabilježen ni jedan slučaj Španjolske gripe. Epidemija Španjolske gripe na području Upravne općine Gračani – Remete svoj je vrhunac polučila u drugoj polovici listopada 1918., kao što je to bio slučaj i u Zagrebu te susjednim općinama.³⁶³

Druga velika epidemija koja je zahvatila područje buduće Upravne općine Gračani – Remete u razdoblju 1918. – 1921. bila je uzrokovana dizenterijom ili grižom, kako je nazivaju

³⁵⁸ John BARRY, *The Great Influenza: The Epic Story of the Deadliest Plague in History*, New York, 2004., 169.

³⁵⁹ Nikola ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata: utjecaj pandemije španjolske gripe 1918. – 1919. na sociodemografske promjene u sjevernoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, 2011., 30. – 31.

³⁶⁰ Frank GONZALES – CRUSSI, *Medicina – kratka povijest*, Zagreb, 2010., 190.

³⁶¹ A. LOVRIĆ, M. MARIJAN, J. PANTIĆ, „Španjolska gripa u Zagrebu“, *Povijest u nastavi*, IV./2006., br. 7., 109.

³⁶² G. HUTINEC, „Odjeci epidemije „španjolske gripe“ 1918. godine u hrvatskoj javnosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 38/2006., br. 1., 231.

³⁶³ *Isto*, 233.

relevantni izvori.³⁶⁴

Kao uzrok smrti u prvom je razdoblju navedena čak 23 puta.

Bolest se širila prvenstveno zbog nečiste vode i općenito nehigijenskih uvjeta, koji su kao što smo već napomenuli bili glavno obilježje poslijeratnog razdoblja. U cijelom međuratnom razdoblju bolest je bila prisutna na cijelom području Jugoslavije, pa je u razdoblju od 1919. do 1939. godine, za koje nam postoje statistički podaci, od nje umrlo ukupno 11729 stanovnika države.³⁶⁵

Već krajem 1917. godine dizenterija se počela širiti po svim selima župe Remete.³⁶⁶

Bolest se uskoro povlači, pa je 1918. godine zabilježen tek jedan slučaj.

Dana 4. rujna 1919. godine u Gračanima od dizenterije umire dvomjesečni dječak Vid Kos. Nakon toga sve do 24. studenog 1921. godine zabilježena su ukupno još 22 smrtna slučaja čiji je uzrok bila dizenterija, a posljednji je umro jednomjesečni Josip Radić iz Gračana. Jedna od glavnih karakteristika dizenterije je da od nje najčešće obolijevaju djeca i starije osobe, što se pokazuje i na našem slučaju. Naime, od 23 smrtna slučaja uzrokovanih dizenterijom, 18 je bilo djece mlađe od 2 godine i 4 osobe starije od 60 godina. U jednom slučaju osoba je imala 33 godine.

Od ostalih zaraznih bolesti, matična knjiga umrlih župe Remete u ovom razdoblju bilježi tifus, dobarac (ospice), škrlet (šarlah) i difteriju.

Osobito se šarlah, odnosno škrlet kako ga bilježe izvori, često povaljuje kao pojam teške i opasne bolesti.³⁶⁷

Gračanski učitelj Stanislav Horvatin zapisao je krajem 1921. godine: *Od 21. X. do 5. XI. 1921. obuka obustavljena radi škrleta, koji je u velikoj mjeri vladar u selu i među školskom djecom. U selu bilo više slučajeva smrti, dapače i među odraslima. Od školske djece umrla Nada Kos, učenica I. razreda, otac Stjepan, Gračani kbr. 60.*³⁶⁸

U matičnoj knjizi umrlih stoji kako je 21. listopada 1921. godine preminula Slava Kos, kći Stjepana i Katarine rođ. Banek, s adresom Gračani kbr. 60.

Nedvojbeno je kako su Nada i Slava Kos zapravo jedna osoba.

³⁶⁴ „Dizenterija“ (grč.), „griža“; zarazna bolest debeloga crijeva, uzrokovana bakterijama, praćena grčevima u trbuhu i čestim proljevima; gl. uzrok: zagađena voda za piće; liječi se sulfonamidima, *Hrvatski obiteljski leksikon*, Zagreb, 2008.

³⁶⁵ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 413.

³⁶⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

³⁶⁷ „Šarlah“ (njem.), „škrlet“ (tal.); dječja zarazna bolest; uzročnik beta – hemolitički streptokok; inkubacija 2 – 5 dana; nagao početak, visoka temperatura, angina, sitan točkast osip škrletno – crvene boje; moguće teške komplikacije; artritis endomiokarditis, nefritis, *Hrvatski obiteljski leksikon*, Zagreb, 2008.

³⁶⁸ *Ljetopis škole Gračani*, 48.

Iako učitelj u zapisu spominje veći broj umrlih od šarlaha, matična knjiga umrlih župe Remete bilježi samo dva smrtna slučaja. Već spomenutu Slavu (Nadu) Kos i Elizabetu Cvetko iz Gračana, koja je preminula u dobi od 21 godine.

U korespondenciji između općinskih i njima nadležnih kotarskih vlasti u listopadu 1921. godine stoje sljedeći podaci : *Savezno s ovooblastnim dopisom od listopada 1921. br. 10619 i izvidom po ovooblastnom liječniku dne 11. listopada 1921. na licu mjesta u Gračanima obavljenim konstantirano je da su od škrleta oboljeli sljedeći: Miroslav Kos, sin Josipov kbr.37, nadalje Vid i Slavko Haramija. Nadalje da je umrla od „škrleta“ Nada Kos kbr.60., a da se oporavila Jana Trnčević kbr.83. i Barica Belić kbr.31.*³⁶⁹

Kotarske vlasti naložile su općinskim organima opsežne mjere opreza kako bi spriječile daljnje širenje zaraze i mogući nastanak epidemije širih razmjera: *Povodom toga odredjuju se raskužba, koja se ima smjesta provesti u kući ozdravljenih i umrlih t.j. kod Nade Kos, Jane Trnčević i Barice Belić, a u kući Miroslava Kosa i Slavka te Vida Haramija onda kada ozdrave.*³⁷⁰

Općinske su vlasti ubrzo postupile prema nalogu.³⁷¹

Sukladno napisanome možemo zaključiti kako su u prvom istraživačkom razdoblju 1918. – 1921., odnosno prvim poslijeratnim godinama španjolska gripa i dizenterija bile najčešće zarazne bolesti, izuzev plućnih, koje su harale među stanovništvom buduće Upravne općine Gračani – Remete.

S udjelom od čak 24,56% bile su najveći uzrok smrti nakon plućnih bolesti.

³⁶⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Kotarska oblast u Zagrebu Općinskom poglavarstvu u Gračanima, Predmet: „Škrlat u Gračanima“, 12.10.1921., br.10619/921., kut. 16.

³⁷⁰ Isto, U daljnjem se dokumentu detaljno spominju sljedeće mjere: 1) *Na kući gdje su bolesnici, treba priljepiti crvene cedulje sa nadpisom: „Radi zarazne bolesti „škrleta“ ulaz stranima strogo zabranjen.*

2) *Treba najstrožije zabraniti, da ne smiju ukućani iz kuća, gdje je bolest, nositi na prodaju Zagreb mlijeko i voće.*
3) *Djeca iz kuća, gdje su bolesnici, makar i zdrava, ne smiju školu polaziti kroz vrijeme od 6/šest/ nedjelja dana, ako su školska djeca.*

4) *Nakon ozdravljenja svih oboljelih članova kuće ili smrtnog slučaja ima se raskužba provesti ovako: Soba se ima okrečiti, pod ako je od dasaka, treba lukšinom oribati, a ako je od zemlje, ima se za jednu šaku debljine odkopati i nanaovo friškom zemljom nabiti. Sve manje vrijedne stvari, što su sa bolesnikom u dodiru bile, kao slama, krpe i.t.d, moraju se spaliti. Rublje kao košulje, plahte, jastučnice itd moraju se u lukšiji izkuhati. Svi predmeti sobe: kao stolci, klupe, stol itd. moraju se spaliti. Rublje kao košulje, plahte, jastučnice itd. moraju se lukšijom oribati.*

5) *Novi friški slučajevi imaju se prijavljivati.*

6) *Od škrlata umrlih zabranjeno je da im školska djeca na pogreb idu, a isto je zabranjeno obdržavanje karmina. Za provedbu ovih mjera odgovoran je osobno upravitelj općine. Izvješće o učinjenom očekuje se.*

³⁷¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Upravna općina Gračani – Remete Kotarskoj oblasti u Zagrebu, 18.10.1921., bez broja dokumenta., kut. 16.

U drugom istraživačkom razdoblju 1928. – 1931. broj zaraznih bolesti vidljivo opada. Tek je 13 osoba preminulo od zaraznih bolesti, što je činilo 5,39% od ukupnog broja umrlih u tom razdoblju.

Najveći broj umrlih, njih 6, preminuo je od gore opisanog šarlaha (škrleta).

U siječnju 1929. godine pojavio se šarlah (škrlet) u selu Gornjem Bukovcu, a najviše su obolijevala djeca.³⁷² Zbog epidemije šarlaha (škrleta) prekinuta je i početkom 1930. godine na kratko nastava u pučkoj školi u Remetama, no iz izvora nisu dostupni točni datumi prekida obuke.³⁷³

Izuzmemo li dakle u manjoj mjeri šarlah (škrlet) i plućne bolesti koje smo klasificirali zasebno, ostale zarazne bolesti nisu bile značajniji uzročnici smrti u ovom razdoblju.

U trećem istraživačkom razdoblju 1938. – 1941. i nadalje se pojavljuju razne zarazne bolesti na području Upravne općine Gračani – Remete, ali su gotovo svi slučajevi bili izliječeni. Zabilježen je tek po jedan slučaj difterije i upale moždanih opnica (meningitis), što je činilo niskih 1,11% od ukupnog broja umrlih u tom razdoblju.

U međurazdobljima, koje nismo detaljnije analizirali kroz matičnu knjigu umrlih, također je bilo epidemija manjih razmjera. Godine 1922. pojavio se šarlah (škrlet) u Gračanima i Remetama³⁷⁴, 1923. godine ospice (dobrac) u Remetama³⁷⁵, 1925. i 1926. godine gripa (influenca) i ospice (dobrac) u Gračanima i Remetama³⁷⁶, 1932. godine angina i gripa u Gračanima³⁷⁷, 1932. i 1933. godine šarlah (škrlet) u Remetama³⁷⁸, ospice (dobrac) 1935. i 1936. godine u Remetama.³⁷⁹

Tri navedene grupe bolesti, koje smo analizirali kroz tri istraživačka razdoblja, bile su najčešći uzrok smrti stanovnika Upravne općine Gračani u međuratnom razdoblju.

Od ostalih grupa bolesti umiralo se u sljedećim postocima; kardiovaskularne bolesti (6,20%), određena stanja porođajnog perioda (5,50%), maligni tumori – neoplazme (5,21%) i bolesti živčanog sustava 4,65%.

³⁷² *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

³⁷³ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*, bez numeracije stranice.

³⁷⁴ *Ljetopis škole Gračani*, 48., HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*, bez numeracije stranice.

³⁷⁵ *Isto*.

³⁷⁶ *Isto*, 57., *Isto*, bez numeracije stranice.

³⁷⁷ *Isto*, 74. – 75.

³⁷⁸ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*, bez numeracije stranice.

³⁷⁹ *Isto*, bez numeracije stranice.

U posebnu grupu umrlih potrebno je ubrojiti mrtvorodence. Prema matičnoj knjizi umrlih župe Remete u razdoblju 1918. – 1921. mrtvorodeno je 8 djece, u razdoblju 1928. – 1931. 19 djece, a u razdoblju 1938. – 1941. 7 djece.

6.5. Umrli prema životnoj dobi

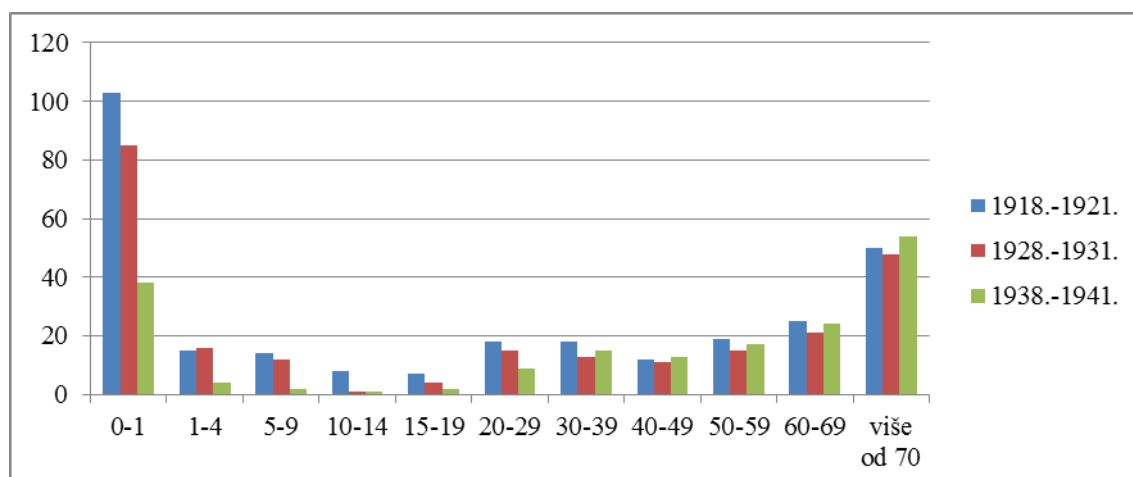
U ovom ćemo poglavlju obraditi životnu dob preminulih osoba u sva tri istraživačka razdoblja. Sljedeća tablica br. 56. i grafikon prikazuju nam strukturu umrlih prema životnoj dobi unutar Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 56. Umrli stanovnici Upravne općine Gračani – Remete prema životnoj dobi.

	Broj umrlih prema dobnim skupinama		
Dobna skupina/Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
0-1	103	85	38
1-4	15	16	4
5-9	14	12	2
10-14	8	1	1
15-19	7	4	2
20-29	18	15	9
30-39	18	13	15
40-49	12	11	13
50-59	19	15	17
60-69	25	21	24
više od 70	50	48	54
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Grafikon 11. Umrli stanovnici Upravne općine Gračani – Remete prema životnoj dobi.

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Prije svega potrebno je istaknuti kako je Hrvatska u međuratnom razdoblju bila među zemljama s najvećom smrtnošću djece u Europi.³⁸⁰ Glavni uzroci visoke smrtnosti djece bili su opća nebriga za djecu, loši higijenski uvjeti, neprikladna i nehigijenska prehrana te infektivne bolesti.³⁸¹ Također ne treba zanemariti odnos prema trudnicama koje su sve do poroda obavljale svoje svakodnevne poslove, o čemu zorno govori i župnikov zapis iz 1938. godine: *21. prosinca pala je s ljestava na štali Milka Bartolić, majka 6 žive djece, pa je za kratko vrijeme i izdahnula u dobi od 35 godina noseći u utrobi sedmo djeteta. Ljudi ne paze na trudne žene, a ni same se dosta ne čuvaju, dok tolike druge neće rađati.*³⁸²

Kao i u drugim selima Prigorja trudnica nije bila oslobođena ni najtežih poslova, pa se često događalo da žene rađaju na polju za vrijeme radova.³⁸³ O tome nam svjedoči i već spomenuti slučaj Milke Pernar iz Gornjeg Bukovca, koja je sina Jurja, kao što je zapisano u matičnoj knjizi rođenih, rodila u Majcenovom vinogradu. U međuratnom razdoblju žene su, kao što smo već vidjeli iz prethodnih razmatranja, najvećim dijelom još uvijek rađale kod kuće, uz pomoć babice koja je bila jedina stručna osoba trudnici na pomoć.

Prehrana majke i djeteta u postporođajnom ciklusu također je bila uzrok velikoj smrtnosti dojenčadi. Žene bi nakon poroda često napijali vinom, jer se smatralo da ono daje jakost i

³⁸⁰ Suzana LEČEK, Željko DUGAC, „Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. – 1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006., br. 3., 983.

³⁸¹ Aida MUJKIĆ, Urelja RODIN, Selma ŠOGORIĆ, Gorka VULETIĆ, „125 godina praćenja dojenačke smrtnosti u Hrvatskoj (1874. – 1999. godine)“, *Liječnički vjesnik*, 126/2004., 1.

³⁸² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 79.

³⁸³ Mirjana RANDIĆ – BARLEK, „Higijena i narodna medicina okolice Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 406.

snagu.³⁸⁴ O lošoj i neadekvatnoj prehrani djece, a poglavito dojenčadi govori i zapis upravitelja škole u Gračanima – Mate Ivanušića: *Poveći postotak djece boluje od rahitisa, jer ovdje majke u većini ne doje djecu već ih umjetno hrane kravljim mlijekom i neograničuju količine kravljeg mlijeka, niti zamjenjuju mliječne obroke sa bezmliječnim.*³⁸⁵

Ono što je vrlo važno naglasiti da je upravitelj škole navedeno zapisao u lipnju 1950. godine, znači devet godina kasnije od završne godine ovog istraživanja. Prema tome može se pretpostaviti da je prehrana djece u međuratnom razdoblju bila na istoj, ako ne i na još lošijoj razini.

Zbog svega navedenog smrtnost dojenčadi bila je vrlo visoka.

Pod pojmom dojenče u medicini i demografiji smatra se dijete do prve navršene godine života.³⁸⁶

Analizirajući prvo istraživačko razdoblje 1918. – 1921. na 343 rođene djece došlo je 103 umrlih u prvih godinu dana, odnosno 30,02%. Prema tim izračunima umrla je dojenčad činila 36% od ukupnog broja umrlih u svim uzrastima u ovom razdoblju.

U drugom istraživačkom razdoblju 1928. – 1931. na 389 rođene djece došlo je 85 umrlih u dojenačkom razdoblju života, odnosno 21,85%. Prema tim izračunima umrla je dojenčad činila 35% od ukupnog broja umrlih u svim uzrastima u ovom razdoblju.

U trećem istraživačkom razdoblju 1938. – 1941. na 257 rođene djece bilo je 38 umrlih u prvoj godini života, odnosno 14,78%. Prema tim izračunima umrla je dojenčad činila 21% od ukupnog broja umrlih u svim uzrastima u ovom razdoblju.

Iz navedenih se statističkih podataka očituje da je u prvom razdoblju do navršene prve godine života umrlo svako treće dijete, u drugom razdoblju svako četvrto dijete, a u trećem gotovo svako sedmo dijete. Demografi ističu kako je u razdoblju do 1940. godine u Hrvatskoj u prvoj godini života umiralo svako peto dijete.³⁸⁷

Dakle uspoređujući s prosjekom Hrvatske u međuratnom razdoblju, uočava se kako je u prva dva istraživana razdoblja smrtnost dojenčadi na području Upravne općine Gračani – Remete bila u prosjeku veća, a u posljednjem razdoblju manja u odnosu na ostatak zemlje. Usporedimo li pak udio dojenčadi u ukupnom zbroju preminulih s višim lokalnim i državnim razinama, dolazimo do činjenice kako je njihov udio u Upravnoj općini Gračani – Remete u

³⁸⁴ Isto, 406.

³⁸⁵ Ljetopis škole Gračani, 113.

³⁸⁶ A. WERTHEIMER – BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 258.

³⁸⁷ Jakov GELO, Anđelko AKRAP, Ivan ČIPIN, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*, Zagreb, 2005., 58. – 59.

srednjem istraživanom razdoblju 1928. – 1931., bio veći nego na nivou Jugoslavije ili Savske banovine. U strukturi preminulih oni su činili visokih 35,27% u Upravnoj općini Gračani – Remete, 31,95% u Savskoj banovini i tek 27,94% u Jugoslaviji.³⁸⁸

Analizirajući mortalitet nakon prve godine života, uočava se kako je u prva dva istraživačka razdoblja relativno velik broj osoba umirao od 1 do 9 godine života.

Razloge prilično velike smrtnosti kod male djece ponovno možemo potražiti u učiteljevom zapisu iz 1950. godine: *Hrana nije miješana: ne daju djeci dosta povrća, voća, voćnih sokova, dosta mlijeka, sira i maslaca. Nedostatak sunca i svijetla, neispravna hrana, pomanjkanje u hrani vitamina D, glavni su uzroci ove bolesti. Većina je rahitičnih učenika s trošnim, malenim zubima, koji se lako kvare i lome. Priličan broj učenika boluje od strume zbog pomanjkanja joda.*³⁸⁹

U prvom i drugom razdoblju u tom je razdoblju života umiralo između 5% i 7% osoba.

U trećem istraživanom razdoblju taj je postotak znatno manji i kreće se između 1% i 2%. Razdoblje od 10 do 19 godine života prilično je stabilno u sva tri razdoblja te mortalitet iznosi od 1% do 3%. U tom su životnom razdoblju već odrasla djeca stekla samostalnost, sigurnost i imunitet pa je i mortalitet opadao.

Od navršene 20 do 59 godine života mortalitet se povećava te zavisno od razdoblja iznosi od 5% do 9%. U tim su životnim okvirima ljudi sklapali brakove, žene su nerijetko umirale prilikom poroda, a nisu bile rijetke ni nesreće na radu. Zbog toga raste i mortalitet. Očekivano, nakon 60 godine života i staračkih bolest mortalitet još više jača te iznosi 9% u prva dva razdoblja, odnosno 13% u trećem razdoblju.

Broj umrlih nakon 70 godine života još je izraženiji, te u prvom razdoblju iznosi 17%, u drugom 20%, a u trećem čak 30%. Značajan je podatak kako je tek u trećem razdoblju broj umrlih nakon navršene 70 godine života veći od broja umrlih u dojenačkoj periodu života. Navedena činjenica s jedne strane govori o sve većoj brizi prema dojenčadi i smanjenju mortaliteta kod istih, odnosno o produljenju životnog vijeka, jer sve veći broj osoba prelazi granicu od navršenih 70 godina života.

³⁸⁸ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika, Beograd, 1934., 64. – 65.

³⁸⁹ Ljetopis škole Gračani, 113.

Za istraživanje starosne dobi umrlih muškaraca značajni su podaci koje je bilježio remetski župnik Leopold Rusan. Godine 1921. zapisao je: *Od 46 mladića koji su rođeni 1903. godine, prilikom regrutacije bilo živih 28.*³⁹⁰

To znači da je 18 godinu života dočekalo njih 60,87%.

Istovjetnu evidenciju Rusan je napravio i 1924. godine. Tada je zapisao: *Od mladića rođenih 1905. godine živi 20 od 42 rođena, a od mladića rođenih 1906. godine živi 28 od 47 rođenih.*³⁹¹

Navedene su brojke još poraznije od onih iz 1921. godine. Konkretno to znači da je tek 47,61% mladića rođenih 1905. godine doživjelo 19 godinu života, odnosno 59,57% mladića rođenih 1906. godine doživjelo je 18 godinu života.

Godine 1938. župnik Rusan napravio je i malu tablicu u kojoj je analizirao broj živih osoba rođenih u razdoblju od 1922. do 1926. godine.³⁹²

Tablica 57. Usporedba broja rođenih s brojem živih 1938. godine.

Godina rođenja	Ukupno rođenih navedene godine	Ukupno živih 1938. godine	Ukupno živih u postocima
1922.	107	58	54,20%
1923.	119	66	55,46%
1924.	114	57	50,00%
1925.	94	48	51,06%
1926.	99	53	53,53%

Izvor: Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.), 70.

Prosječna životna dob stanovnika Upravne općine Gračani – Remete također je segment koji nas zanima u ovom istraživanju. Iduća tablica i grafikon pokazuju nam prosječnu životnu dob muškaraca, žena i ukupno u sva tri istraživačka razdoblja. Usporedit ćemo prosječnu životnu dob unutra Upravne općine s prosječnom životnom dobi u Hrvatskoj u približno istim vremenskim okvirima.

³⁹⁰ *Spomenica župe Remete, knjiga I. (1890. – 1929.)*

³⁹¹ *Isto.*

³⁹² *Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.), 70.* Tablici koju je izradio župnik Leopold Rusan zbog lakše smo analize i usporedbe pridodali i izračune u postocima.

Tablica 58. Prosječna životna dob stanovništva Upravne općine Gračani – Remete.

	Prosječna životna dob		
Spol/Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
M	26,2	26,0	46,1
Ž	32,7	36,9	43,1
Ukupno	29,4	31,1	44,8

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

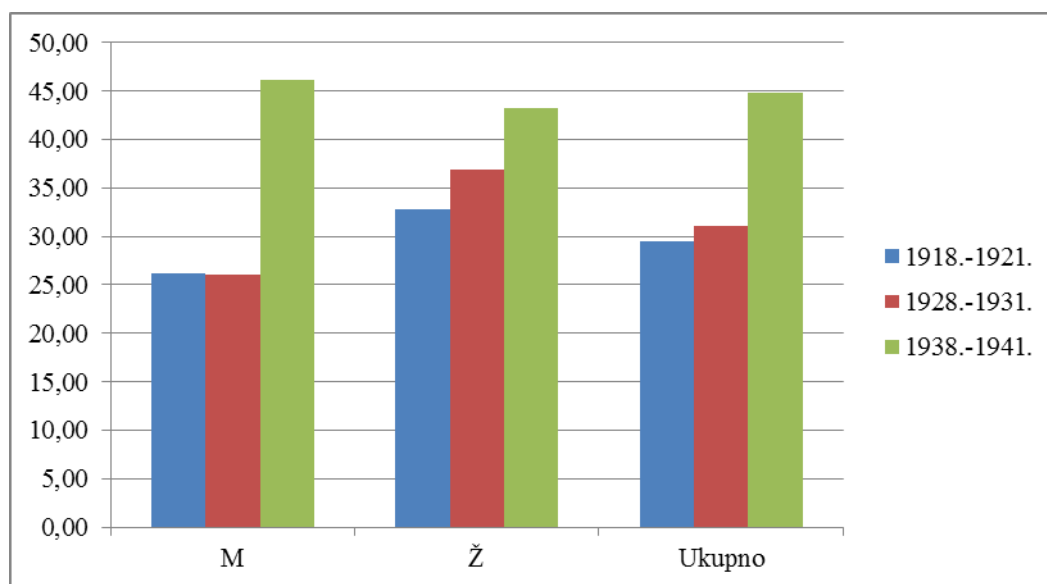
Tablica 59. Prosječna životna dob stanovništva Hrvatske.

	Prosječna životna dob		
Spol/Razdoblje	1921.	1931.	1940.
M	28,0	27,7	29,1
Ž	28,3	28,7	31,3
Ukupno	28,1	28,2	30,1

Izvor: Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987., 233.

Prema očekivanju životni vijek ženskog dijela stanovništva u prva je dva razdoblja duži nego životni vijek muškaraca. U prvom razdoblju žene su u prosjeku živjele 6,5 godina duže, a u drugom istraživanom razdoblju čak 10,8 godina duže. No ono što iznenađuje je podatak da su u trećem istraživanom razdoblju muškarci u prosjeku živjeli 2,9 godina više od žena. Analizirajući prema razdobljima jasno se vidi kako je prosječna životna dob stanovnika u Upravne općine Gračani – Remete bila u prosjeku znatno veća hrvatskog prosjeka. Osobito odudara treće istraživano razdoblje u kojem je prosječna životna dob čak za 14,7 godine veća u općini nego u Hrvatskoj. Ipak uočavaju se i neka odstupanja, pa je tako primjerice životni vijek muškaraca unutar općine u razdoblju 1918. – 1921. bio za 1,8 godina kraći u odnosu na hrvatski prosjek, odnosno za 1,7 godina u razdoblju 1928. – 1931.

Grafikon 12. Prosječna starost pokojnika Uprave općine Gračani – Remete.

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Kao prilog starosnoj konstrukciji stanovništva Uprave općine Gračani – Remete između dva svjetska rata, zanimljivo je priložiti i popis starijih osoba u župi Remete koji je u travnju 1938. godine sastavio župnik Leopold Rusan. Na popisu se nalazi 14 osoba u dobi od 80 do 87 godina, a uz neke od njih nalaze se i opaske. Prije samog popisa župnik navodi: *U župi je malo staraca, pa ih evo navodim.*³⁹³

- 1) *Josip Gjurač iz Gračana rođ. 27. I. 1851. Svake je nedjelje i blagdana u župnoj crkvi na sv. pričesti, a na vel. subotu je i ove godine nosio lik Uskrsnulog.*
- 2) *Ivan Mihalinić iz Dolja r. 22. XII. 1852.*
- 3) *Ivan Puntijar iz Gračana r. 24. XI. 1853.*
- 4) *Dora Trnčević rođ. Cvetko iz Gračana r. 9. X. 1854.*
- 5) *Juraj Zubak Novak iz Dolja r. 24. III. 1854.*
- 6) *Mirko Fak iz D. Bukovca r. 24. X. 1855. Još dolazi u župnu crkvu na sv. ispovijed i sv. pričest, a po lijepom i k svetoj misi.*
- 7) *Juraj Tkalčić, zvonar, r. 21. IV. 1855. Dobro se drži i vrši svoju zvonarsku službu.*
- 8) *Bara Šorman r. Pernar iz G. Bukovca r. 20. III. 1856.*
- 9) *Ana Bošnjir r. Mihalinić iz Gračana r. 30. V. 1857.*
- 10) *Kata Zmiš iz Remeta r. 9. I. 1857.*
- 11) *Miško Gjuran iz Dolja r. 25. IX. 1857.*

³⁹³ *Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.), 65.*

12) Juraj Miholić Zlodi iz Gračana r. 4. IV. 1858. Svake nedjelje u župnoj crkvi.

13) Mirko Futač iz Remeta r. 21. VIII. 1858.

14) Nikola Fagač iz G. Bukovca r. 9. III. 1858.

Kao što se vidi iz popisa broj osoba koje su prešle 80 godinu života bio je vrlo malen, te gotovo zanemariv na ukupan broj stanovništva. Ovim bi popisom završili analizu preminulih prema starosnoj dobi.

6.6. Umrli sa ili bez sakramenta bolesničkog pomazanja

U jednoj od rubrika matične knjige umrlih stoji pitanje: *Je li primio svete sakramente umirućih?* Iz navedene se rubrike može se donekle saznati i kolika je bila religioznost stanovnika Upravne općine Gračani – Remete, odnosno jesu li vodili brigu da u smrtnom času prime sakrament bolesničkog pomazanja.

U gore navedenu rubriku zapisane su sljedeće opaske: *primio/primila, nevin/nevina, umro/umrla bez krsta, ispovijedio/ispovijedila se u crkvi, za Uskrs se ispovijedio, sušica, nesposoban/nesposobna, nije zbog nagle smrti* i slučajevi u kojima je rubrika prazna, odnosno nedostaje podatak o posljednjoj pomasti.

Sumirajući razne definicije u rubrici dolazimo do sljedeće tablice.

Tablica 60. Umrli sa ili bez sakramenta bolesničkog pomazanja.

	Umrli sa ili bez sakramenta bolesničkog pomazanja		
Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
primio/primila	124	102	108
nije primio/primila	37	22	15
nevin/a	115	88	30
ostalo	1	4	6
nedostaje podatak	12	25	20
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Kao što vidimo iz tablice, ponajveći je broj preminulih u sva tri razdoblja primio sakrament bolesničkog pomazanja. U prvom je razdoblju sakrament primilo 42,90% umrlih, u drugom razdoblju 42,32% umrlih i u trećem čak 60,33% preminulih. Broj onih koji iz raznih razloga nisu primili sakrament posljednje pomasti bio je sve manji iz razdoblja u razdoblje. Često

su to bile osobe koje su nenadano preminule uslijed kardiovaskularnih bolesti, nesreća na radu ili nasilne smrti. Kraj njihovih imena, u rubrici o primanju svetih sakramenata, često stoji zapis *Nije zbog nagle smrti*. U grupaciju nevin/nevina ulazila su umrla djeca koja još nisu pristupila sakramentu pomirbe i svete euharistije. U skupinu *ostalo* ubrajamo one kraj čijih je imena upisano *ispovijedio se u crkvi* ili *ispovijedio se za Uskrs*. Riječ je o osobama koje je župnik dobro poznao i koje su bile revni vjernici, pa je i nakon njihove nagle smrti znao kada su primile sakrament pomirbe i time anulirale nedostatak posljednjeg sakramenta. Kao što se vidi iz tablice riječ je o vrlo malenom broju slučajeva. Naposljetku tu je i određen broj preminulih osoba za koje u matičnoj knjizi umrlih nedostaje podatak o primanju ili ne primanju *sakramenta umirućih* kako stoji u nazivu rubrike.

6.7. Umrli prema mjestu pokopa

Prije no što analiziramo sama mjesta ukopa, reći ćemo nekoliko riječi o pogrebnim običajima na teritoriju Upravne općine Gračani – Remete.

U međuratnom razdoblju stanovnici općine najvećim su dijelom, kao što smo vidjeli iz prethodnih analiza, umirali kod kuće. Pokojnikovu smrt najčešće bi ustanovio mrtvozornik ili župnik. U Upravnoj općini Gračani – Remete službu mrtvozornika obnašale su tri osobe. Za sela Gračani, Dolje, Zvečaj i Bliznec bio je zadužen Gjuro Trnčević iz Gračana, za selo Remete Stjepan Tomašir iz Remeta, a za sela Gornji i Donji Bukovec Stjepan Zubak iz Gornjeg Bukovca.³⁹⁴ Ukoliko bi mrtvozornici iz nekog razloga bili spriječeni, njihov bi posao obavio župnik. Rodbina preminulog, župnik ili mrtvozornik potom bi obavijestili zvonara o smrtnom slučaju. Zvonar bi zvonio svaki dan do pogreba po sat vremena, u dužim intervalima za preminulu mušku, odnosno u kraćim intervalima za preminulu žensku osobu.³⁹⁵

Vrlo opširan i detaljan zapis o pogrebnim običajima u Gračanima zapisao je Mirko Banek (rođ. 1919.): *U ranija vremena bolesnici su obično umirali u vlastitoj kući. Pokojnika su tada prali i oblačili susjedi i familija. U sobi bi napravili tzv. skolke – na krevet su zabili daske tako da je mrtvac bio na povišenom mjestu. Te skolke obložili su sa svih strana novim narodnim plahtama, koje su tkane s lijepim motivima, a čuvale su se baš za takovu prigodu. Pokojnik je bio obučen u novu narodnu nošnju, po njemu su stavljali sv. sličice – kipce, a u ruke su mu stavili krunicu. Sa svake strane skolke gorjele su dvije svijeće, na drvenim svijećnjacima, koji su se donijeli iz crkve. Oko odra okupila se najuža rodbina. Žene su*

³⁹⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz mrtvozornika i njihovih zamjenika u Upravnoj općini Gračani - Remete, 31.12.1921., bez broja dokumenta., kut. 16.

³⁹⁵ Dubravka ŠELENDIĆ, „Zvona i zvonari naše crkve“, *Mihael – bilten župe Gračani*, 57/2006., br. 3., 26.

obično javkale – naricale, iznašale sve njegove vrline. Najviše se naricalo prije nego što bi lijes bio zatvoren, tj. uoči samog sprovoda. Narikeče su obično naricale na primjer: „Joj, joj liepi muoj Jožek, duoj bu meni trsje vezel, a duoj kravicu pasel, nigdar te više nebum videla, liepe moje okeke, drage moje srčece, komu si ostavil mene sirotu...itd.“ Ljudi su redom dolazili u sobu poškropiti mrtvaca svetom vodom i usput posluhnuti kako se nariče, o čemu se poslije prepričavalo. Pokojnik je ležao na odru dvadeset i četiri sata ili ako je umro poslije podne onda dvije noći. Na večer se kod pokojnika sakupila rodbina, uglavnom muškarci, koji su ga čuvali. Tu se kartalo, jelo i pilo do jutra. Oko pola noći svi su molili za pokoj duše umrloga. Sprovod se uvijek održavao poslije podne. Pokojnika su na ramenima nosili četiri muškarca. Redosljed je bio ovaj: Prvo se nose tri velika križa, zatim mali križ sa njegovim imenom. Iza toga idu muškarci, pa se nose vijenci, zatim raspelo i sveta voda uz svećenika, te nosioci pokojnika, a uz njih nosioci svijećnjaka. Iza lijesa po običaju ide bliža i daljnja rodbina. Poslije sprovoda svi muškarci koji su imali dužnost idu u kuću pokojnika na karmine.

*Tu se obavila molitva za pokojnika, te su svi ugošćeni jelom i pićem.*³⁹⁶

Iako je Mirko Banek pisao o pogrebnim običajima u Gračanima, oni su bili gotovo istovjetni u cijelom Zagrebačkom prigorju, što potvrđuju i istraživanja etnologa sedamdesetih godina prošloga stoljeća.³⁹⁷

Stanovnici općine pokapali su se na dva groblja, središnjem župnom u Remetama i groblju kapele u Gračanima. U Remetama su se pokapali stanovnici Remeta, Gornjeg i Donjeg Bukovca, te zaseoka poput Fučkovog Jarka, Rima, Čreta, Krča i Jazbine. Na gračanskom su se groblju pokapali stanovnici Gračana, Dolja, Zvečaja i Blizneca. Budući navedena groblja u međuratnom razbolju nisu imala mrtvačnice, sprovod bi kretao od kuće. Svećenik bi ispred kuće obavio obred, a potom bi se uz pratnju crkvenih zvona povorka uputila prema groblju. Nakon sprovoda održavale su se karmine. Običaj karmina bio je duboko ukorijenjen u narodu, baš kao i u drugim krajevima sjeverozapadne Hrvatske.³⁹⁸ Poslije sprovoda svi muškarci koji su imali određenu dužnost u sprovodu te pokojnikovi muški rođaci, uputili bi se u pokojnikovu kuću, a u Gračanima često i u gostionicu Ivana Puntijara, na objed ili večeru. Uvijek su se blagovala tri jela, a najčešće govedska juha, kuhana govedina i svinjsko. Župnik Leopold Rusan zapisao je običajne molitve na karminama u župi Remete: *Večera se počne s Oče naš i Zdravo Marija. Iza prvog jela za dušu pokojnikovu 5 Oče naša i Zdravo*

³⁹⁶ Mirko BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), 49.

³⁹⁷ Ivanka BAKRAČ, „Pogrebni običaji u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 343. – 350.

³⁹⁸ A. GABRIČEVIĆ, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, 214. – 216.

*Marija (prije je bilo 7). Iza drugog jela 3 Oče naša i Zdravo Marija (prije je bilo 5). Iza trećeg jela 1 Oče naš i Zdravo Marija (prije je bilo 3). Međutim su i govori o pokojniku. Iznosi se, štogod se zna dobra o njemu tj. pokojniku ili pokojnici. Sve što se moli za dušu je pokojnika(ce).*³⁹⁹

Staro gračansko groblje, koje se nalazilo unutar crkvenog cintora kapelice sv. Mihalja, bilo je jedino mjesto na kojem su se do 1892. godine pokapali stanovnici Gračana, Dolja, Zvečaja i Blizneca. No s vremenom je groblje postalo preskućeno, pa je 1892. godine župa Remete otkupila zemljište obitelji Ćuk u neposrednoj blizini kapelice i formirala novo groblje.⁴⁰⁰ Ipak, stanovnici, osobito stariji ljudi i dalje su se željeli pokapati na starom groblju, što je župniku Leopoldu Rusanu stvorilo velike probleme. Prije svega groblje je bilo premaleno, a kao drugo nisu postojala klasična grobna mjesta u kojima je svaka obitelj pokapala svog pokojnika, već su se pokapali prema redoslijedu, pokojnik za pokojnikom u jednom redu. Određene su obitelji pak željele mjesta bliže crkvi, što je dovodilo do razmirica i svađa među stanovnicima. Zbog toga je župnik 1919. godine uveo pravilo da svaka obitelj koja želi zasebno ukopno mjesto prema izboru, plaća 200 kruna, a u protivnom pokojnik dolazi kao i do tada u raku koja mu prema redoslijedu pripada.⁴⁰¹

Župnik je na taj način smanjio pritisak na staro groblje unutar cintora, te se sve veći broj pokojnika počeo pokapati na novom groblju gdje je svaka obitelj mogla dobiti zasebno grobno mjesto.

Gračansko je groblje 1939. godine ograđeno ogradom, a na oba su groblja postavljeni i veliki drveni križevi, koje su financirali sami župljani.⁴⁰²

S druge pak strane remetska je župna crkva s okolišem imala dugu tradiciju ukopa, koja je sezala još u 13. stoljeće i pavlinska vremena.⁴⁰³

U samoj crkvi bile su pokopane mnogobrojne znamenite osobe hrvatske prošlosti, poput bana Gašpara Alapića ili senjskoga biskupa Adama Bendedikta grofa Rafaja.⁴⁰⁴

Novo remetsko groblje otvoreno je 1812. nakon osnutka župe Remete, ali je već 1892. godine zbog skućenosti zamijenjeno novim, koje je podignuto na brijegu sjeverno od crkve.

Na novom je groblju prvi ukop izvršen 29. travnja 1892. kada je pokopan Jakob Studen iz

³⁹⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 183.

⁴⁰⁰ J. BARLE, *Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, 69

⁴⁰¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1929.)

⁴⁰² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 96.

⁴⁰³ Slavko ŠTERK, Boris MAŠIĆ, *Mors porta vitae – Smrt vrata života – Stara zagrebačka groblja i pogrebi*, Zagreb, 2012., 102.

⁴⁰⁴ *Isto*, 102.

Remeta, sin Jurja i Kate rođ. Fuček.⁴⁰⁵

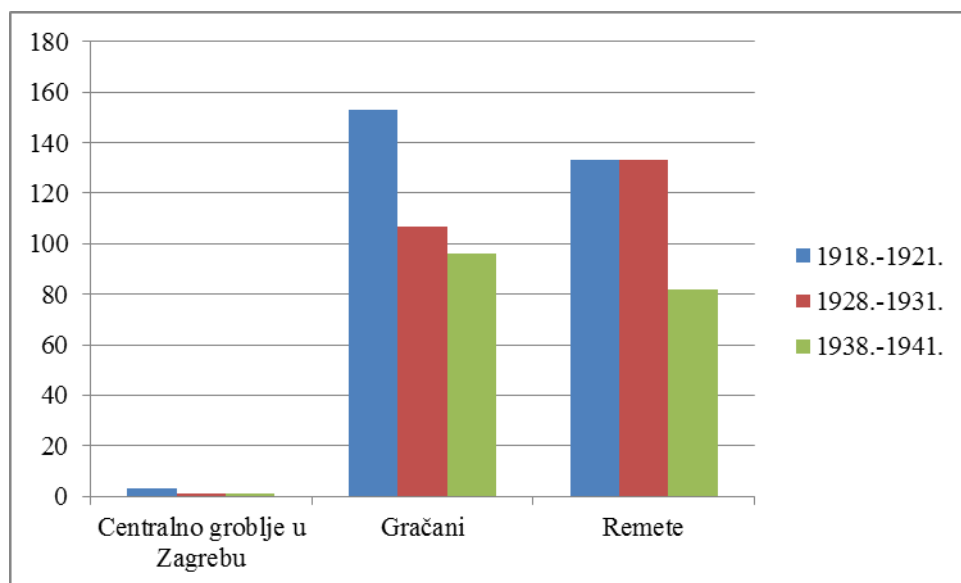
Tablica br. 61. i grafikon br. 13. pokazuju raspodjelu ukopa na grobljima u Gračanima i Remetama u sva tri istraživana razdoblja.

Tablica 61. Umrli prema mjestu ukopa.

	Broj umrlih prema mjestu ukopa		
Groblje/Razdoblje	1918.-1921.	1928.-1931.	1938.-1941.
Centralno groblje u Zagrebu	3	1	1
Gračani	153	107	96
Remete	133	133	82
Ukupno	289	241	179

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Grafikon 13. Umrli prema mjestu ukopa

Izvor: *Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.)*

Iz gornjih tablica jasno se vidi kako su u samo četiri slučaja stanovnici općine pokopani na centralnom groblju u Zagrebu, odnosno Mirogoju.

Zanima nas koje su to obitelji, iz Upravne općine Gračani – Remete, imale mogućnosti svoje pokojne članove pokopati na gradskom groblju Mirogoj.

U prvom istraživanom razdoblju 1918. – 1921., zabilježena su tri takva slučaja.

⁴⁰⁵ Isto, 102.

22. svibnja 1921. godine preminula je Uršula Jerčinović, stara 76 godina, rođena u Dreveniku pokraj Vinodola s boravištem u Gornjem Bukovcu. U rubrici stalež/zanimanje u matičnoj knjizi umrlih, zapisano je kako je preminula bila *posjednica*. Pokopana je 24. svibnja 1921. na Mirogoju.

26. kolovoza 1921. godine preminula je Malvina Holjac, stara 58 godina, rođena u Varaždinskim Toplicama s boravištem u Donjem Bukovcu. Gospođa Holjac bila je supruga poznatog arhitekta i bivšeg gradonačelnika Zagreba, Janka Holjca. Pokopana je 27. kolovoza 1921. godine na Mirogoju.

17. listopada 1921. godine preminula je Katarina Fagač rođ. Šelendić, stara 79 godina, rođena u Dolju s boravištem u Gračanima. U rubrici stalež/zanimanje u matičnoj knjizi umrlih, zapisano je kako je preminula bila *posjednica*. Pokopana je 18. listopada 1921. godine na Mirogoju.

U drugom istraživanom razdoblju 1928. – 1931. zabilježen je tek jedan slučaj pokapanja stanovnika općine na gradskom groblju Mirogoj.

23. listopada 1930. godine preminula je Alojzija Novosel, stara 66 godina, rođena na Sveticama s boravištem u Gornjem Bukovcu. U rubrici stalež/zanimanje u matičnoj knjizi umrlih, zapisano je kako je preminula bila *posjednica*. Pokopana je 25. listopada 1930. godine na Mirogoju.

U trećem istraživanom razdoblju 1938. – 1941. matična knjiga umrlih župe Remete također bilježi tek jedan takav slučaj.

29. veljače 1940. godine preminula je Marija Žigrović, stara 87 godina, rođena u Karlovcu s boravištem u Gornjem Bukovcu. U rubrici stalež/zanimanje u matičnoj knjizi umrlih, zapisano je kako je preminula bila *posjednica*. Pokopana je 3. ožujka 1940. godine na Mirogoju.

Analizom preminulih stanovnika Upravne općine Gračani – Remete dolazimo do sljedećih zaključaka. U svih pet slučajeva pokojnici su bili ženskoga spola, što možemo smatrati pukom slučajnošću. Nadalje, od pet pokojnica, tek je jedna (Katarina Fagač rođ. Šelendić) bila starosjedioc rođen unutar Upravne općine Gračani - Remete. Sve ostale pokojnice bile su doseljene. Navedena činjenica govori kako je i u rijetkim slučajevima pokapanja van remetskog ili gračanskog groblja u pravilu bila riječ o doseljenicima u općinu. Katarina Fagač

bila je iznimka, jedini starosjedioc u sva tri istraživana razdoblja, koji je pokopan na gradskom groblju Mirogoj, a ne na groblju u Remetama odnosno Gračanima.

Iz kojih je razloga Katarina Fagač pokopana na Mirogoju otkriva nam njen stalež/zanimanje. Ona je naime *posjednica* te si je kao takva mogla financijski priuštiti ukop na gradskom groblju, što je bilo znatno skuplje od onog u Remetama ili Gračanima.

Pogledamo li stalež/zanimanje ostalih pokojnika pokopanih na Mirogoju, vidjet ćemo da među njima nema ratara ili nadničara, što su bila najčešća zanimanja stanovnika Upravne općine Gračani – Remete. Tri preminule osobe također su posjednice, dok je Malvina Holjac bila supruga poznatog arhitekta i bivšeg zagrebačkog gradonačelnika Janka Holjca. Dakle, jasno je kako je bila riječ o imućnim doseljenicima koji su se zbog svog staleža, prestiža, a osobito financijske moći, ukapali na gradskom groblju Mirogoj.

Ipak, većina doseljenika iz raznih drugih ruralnih sredina, bez velike platežene moći, ukapala se s starosjediocima na remetskom ili gračanskom groblju

7. STRUKTURA OBITELJI UPRAVNE OPĆINE GRAČANI – REMETE PREMA POPISU STANOVNIŠTVA IZ 1931. GODINE

7.1. Zadrugne obitelji

Vremenski okviri ovoga rada smješteni su između 1918. i 1941. godine, ali je zbog boljeg razumijevanja strukture obitelji u međuratnom razdoblju potrebno prikazati barem osnovne podatke o velikim zadrugnim obiteljima, koje su bile temelj kasnijih složenih i nuklearnih obitelji.

O zadrugama, kućnim udrugama, zajednicama ili drušinama, kako ih nazivaju različiti autori, pisao je značajan broj autora u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji.⁴⁰⁶

Zadruga je bila porodična zajednica u kojoj su zajedničkim životom živjeli, privređivali i raspolagali imanjem, dva ili više srodnika, porijeklom od istog pretka, te eventualno usvojenim (pridruženim) članom. Zadruge su znale imati i preko 50 članova, ali takvi primjeri bili iznimke, u prosjeku su zadruge brojale 20 – ak članova.⁴⁰⁷

No pravno gledajući zadruga je bila više od krvne zajednice, štoviše ona je primala i one osobe koje nisu bile u krvnom srodstvu s ostalim zadrugarima. Ono što ju je definiralo kao zajednicu drukčiju od ostalih obiteljskih zajednica bilo je zajedničko vlasništvo nad imovinom.⁴⁰⁸

O zadrugama na području Gračana pisao je Mirko Banek.⁴⁰⁹ Banek smatra kako su zadruge u Gračanima nastale u 18. stoljeću te brojale između 30 i 50 zadrugara. Na čelu svake zadruge stajao je gospodar, tzv. *starešina*, koji je bio apsolutni autoritet unutar zajednice. Autoritet starešine očitovao se primjerice tokom objeda ili večera, kada bi muškarci sjedili i jeli za stolom, žene bi stajale, a djeca bi se hranila u zapečku kod peći.⁴¹⁰ Zadruga se brinula za svoje

⁴⁰⁶ O kućnim zadrugama vidi sljedeće radove: Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, Zagreb, 1989., Baltazar BOGIŠIĆ, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga*, Zagreb, 1874., Jasna ČAPO ŽMEGAČ, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost*, 33/2, 1996, 179. – 196, Vesna ČULINOVIĆ – KONSTANTINOVIĆ, „Zadružna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske“, *Sociologija sela*, 12/1974., br. 43, 101. – 114., Dragutin TONČIĆ, Vinko KRIŠKOVIĆ, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga. Historijskoudogmatski nacrt*, Zagreb, 1925, *Zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugama i Zakon od 30. travnja 1902. o promjeni, odn. nadopunjenju nekih ustanova Zakona od 9. svibnja 1889. o zadr.*, Zagreb, 1902.

⁴⁰⁷ D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, 80.

⁴⁰⁸ V. KRIŠKOVIĆ, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga. Historijskoudogmatski nacrt*, 51. – 58.

⁴⁰⁹ Mirko BANEK, „Kućne zadruge u Gračanima“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 27/1994., br. 1, 41. – 44.

⁴¹⁰ *Isto*, 43.

članove, osiguravala im smještaj, hranu i odjeću, brinula za svadbene i posmrtno troškove. S druge pak strane svaki je član zadruge svojim radom doprinio zadrugi u gospodarskom životu i privređivanju. Imovina je bila zajednička, a njome je raspolagao starešina. Starešinina supruga ili gazdarica bila je poštovana unutar zadruge, a bili su joj podložni svi ženski članovi.

Slična ili gotovo istovjetna struktura zadruge bila je prisutna u svim selima Zagrebačkog prigorja.⁴¹¹

Na temelju knjige *Status animarum* župe Remete iz 1818. moguće je rekonstruirati broj zadruga i brojno stanje članova u njima za područje cijele župe.⁴¹² U knjizi su zapisane zadruge u selima Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Gračani, Dolje i Zvečaj.

Sva navedena sela, u vremenu između dva svjetska rata, bili su dio Upravne općine Gračani – Remete. Slijedi iskazano stanje zadruga u tablicama.

Tablica 62. Kućne zadruge u Remetama 1818. godine

Selo Remete

Zadruga	Starešina	Broj članova
Bartolić	Tomaš	22
Vrbanić	Pavao	6
Tkalčić	Ivan	14
Sršek	Jakob	6
Pušić	Ivan	6
Lovreković	Gjuro	8
Belić	Stjepan	7
Kovačić	Josip	8
Fuliga	Mihalj	10
Biškupec	Andraš	7
Komerlin	Ivan	7
Milčec	Josip	6
Tkalčić	Imbro	9
Zajec	Jakob	4

⁴¹¹ Ivanka VRTOVEC, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3., 42. – 43.

⁴¹² *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tropina	Josip	10
Leskovec	Nikola	10
Tomašir	Jakob	6
Šušnić	Ivan	11
Spudić	Mihalj	6
Futač	Mihalj	4
Fuček	Magdalena	4
Mezin	Mihalj	11
Fuček	Gjuro	4
Zmiš	Josip	5
Studen	Gjuro	6
Leskovec	Bartol	8
Radić	Josip	3
Laban	Mihalj	6
Fuček	Andraš	7
Ivir	Gjuro	5
Keber	Gjuro	7

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tablica 63. Kućne zadruge u Gornjem Bukovcu 1818. godine

Selo Gornji Bukovec

Zadruga	Starešina	Broj članova
Mihetec	Imbro	9
Mihetec	Gjuro	17
Noršić	Petar	12
Jupar	Mihalj	6
Pavlinec	Tomaš	12
Fagač	Josip	13
Belić	Martin	10
Zubak	Josip	6
Pernar	Tomaš	7
Kontek	Ivan	6

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tablica 64. Kućne zadruge u Donjem Bukovcu 1818. godine.

Selo Donji Bukovec

Zadruga	Starešina	Broj članova
Kelemović	Imbro	13
Grbavec	Mihalj	9
Gežin	Josip	8
Svedrec	Andraš	8
nepoznato prezime	Mato	9
Pašiček	Stjepan	12
nepoznato prezime	Gjuro	8
Truban	Josip	9
Turčin	Ivan	7
Šorman	Gjuro	21
Novosel	Mihalj	5
Kelemović	Tomaš	4

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tablica 65. Kućne zadruge u Gračanima 1818. godine.

Selo Gračani

Zadruga	Starešina	Broj članova
Haramija	Josip	12
Prekupec	Mihalj	6
Gjurak	Josip	15
Trnčević	Stjepan	17
Banek - Novosel	Mihalj	7
Lovreković	Mihalj	4
Klak	Ivan	17
Jelačić	Josip	6
Lovreković	Josip	7
Belić	Ivan	12
Horvat	Mato	6

Jabrančić	Mato	7
Jelačić	nepoznato ime	7
Krivić	Mato	10
Puntijar	Ivan	15
Banić	Ivan	14
Klops	Gjuro	11
Matko	Mihalj	5
Cvetko	Josip	5
Ćuk	Ivan	15
Bošnir	Pavao	12
Šiftar	Gjuro	10
Pavliček	Gjuro	4
Sekula	Gjuro	6
Jabrančić	Helena	6
Haramija	Stjepan	10
Keglević	Filip	7
Kosec	Josip	8
Novak	Josip	5
Glazina	Gjuro	8
Radić	Josip	4
Lovreković	Barbara	4

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tablica 66. Kućne zadruge u Dolju 1818. godine.

Selo Dolje

Prezime	Starešina	Broj članova
Mihalinčić	Josip	16
Haraminčić	Josip	8
Gjuran	Josip	10
Novak	Pavao	5
Miholić	Gjuro	8
Belić	Andraš	7
Vincek	Pavao	12
Krištof	Stjepan	8

Grdjan	Franjo	9
Radić	Ivan	4
Kranjec	Bartol	7
Maligot	Gašpar	5

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Tablica 67. Kućne zadruge u Zvečaju 1818. godine.

Selo Zvečaj

Prezime	Starešina	Broj članova
Čegel	Andraš	4
Lanek	Josip	9
Radić	Ivan	7
Tomašinec	Imbro	10
Večerin	Mato	6
Miholić	Franjo	6
Radić	Imbro	6

Izvor: *Status animarum župe Remete pro anno 1818.*

Prema podacima iskazanima u tablici dolazimo do sljedećih rezultata.

Na području župe Remete početkom 19. stoljeća postojalo je 104 zadruga. Najviše ih je bilo u Gračanima (35), zatim u Remetama (28), Donjem Bukovcu i Dolju (12), Gornjem Bukovcu (10) te najmanje u Zvečaju (7).

Brojčano stanje zadruga početkom 19. stoljeća pokazuje velika odstupanja od Banekovih navoda o zadrugama od 30 do 50 članova. Veće zadruge imale su između 15 i 20 članova, a najveće poput zadruge Bartolić u Remetama 22 člana, odnosno 21 koliko je imala zadruga Šorman u Donjem Bukovcu.

Uvidom u novu knjigu *Status animarum* župe Remete koja se počela voditi sredinom 19. stoljeća vidi se porast broja članova u zadrugama te one u tom razdoblju dosižu donju granicu koju navodi Banek.⁴¹³

Kao što se vidi iz tablice, u nekim su zadrugama na čelu bile ženske osobe.

⁴¹³ *Status animarum župe Remete 1850. – 1963.*

To su slučajevi u kojima smrću starešine u zadruzi nema punoljetne muške osobe koja bi preuzela vodstvo te tada na čelo zadruge dolazi starešinina supruga, odnosno *gazdarica*. Djevojke iz zadruge odlazile su udajom u drugu zadrugu, isto kao što su u zadrugu pristizale nevjeste iz drugih zadruga. U selima Zagrebačkog prigorja nije bila rijetkost da u zadrugu dođe i muški član. On bi se u tom slučaju *priženil*, a zadruga bi ga prihvatila uz uvjet primanja prezimena zadruge, kao i potčinjenosti starešini.⁴¹⁴

Na taj su način kasnije nastala mnoga dvostruka prezimena, jer bi pridošlica u kuću ipak često i dalje koristio svoje prezime, a raspadom zadruge njegovi nasljednici i službeno.⁴¹⁵ Zadruge koje su nosile dva prezimena, često su nastale i spajanjem dviju manjih zadruga koje nisu bile u krvnom srodstvu.⁴¹⁶

Razloge nastajanja ovakvih zadruga treba tražiti u ekonomskim prilikama. Naime, male zadruge, koje su funkcionirale i kao radne zajednice, nisu mogle opstati ukoliko su imale malen broj radno sposobnih članova. Zbog toga udruživanje malih zadruga u jednu veću nije bio rijedak primjer.⁴¹⁷

7.2. Dioba kućnih zadruga

Iako su u nekim krajevima Hrvatske kućne zadruge opstale sve do kraja Drugog svjetskog rata, a ponegdje i u poratnom razdoblju, na području Zagrebačkog prigorja proces njihove diobe započeo je vrlo rano. Pavličević navodi kako se proces dioba kućnih zadruga počeo pojavljivati već pedesetih godina 19. stoljeća u Hrvatskom zagorju, da bi se desetljeće kasnije proširio i na Prigorje, osobito sela zagrebačke okolice.⁴¹⁸

Razloge dioba i raspada kućnih zadruga u Gračanima, Remetama i ostalim selima župe Remete moramo potražiti u više čimbenika.

Prije svega, kao što navodi Pavličević, blizina grada Zagreba. Stanovnici u svakodnevnom odnošaju s gradom dolaze u dodir s idejama suprotnim od njihovih dotadašnjih seoskih nazora. Mlađi muškarci koji nadničarskim poslovima u Zagrebu povremeno stižu vlastiti novac, ne žele više da starešina upravlja njihovom imovinom.

⁴¹⁴ Ivanka VRTOVEC, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3., 43.

⁴¹⁵ Primjeri dvostrukih prezimena u Upravnoj općini Gračani – Remete; Banek – Novosel, Radić – Ivanec, Radić – Puntijar, Radić – Humić, Zubak – Novak, Miholić – Plevica, Lovreković – Gjurin, Kovačić – Klops, Čuk – Šplajt i druga.

⁴¹⁶ Vedrana VRKIĆ – SPAJIĆ, „Tradicijska i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa“, *Društvena istraživanja*, 4/1995., br. 4 – 5., 452.

⁴¹⁷ Primjer pridruživanja siromašnije obitelji manjoj zadruzi zabilježila je Suzana Leček u Trsteniku, S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2003., 322.

⁴¹⁸ D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, 280.

Želja za osamostaljivanjem od oca i vlastito gospodarenje nad zemljom također su bili uzrok sve većih razmirica u zadruzi i poticali su diobe.

Poseban problem bilo je tzv. *žensko pitanje*. U zadrugama je bilo uobičajeno da žene udajom u drugu zadrugu ostaju bez prava i imovine u svojoj matičnoj zadruzi.

Međutim zakonskim § 4. iz 1870. godine, Hrvatski je sabor odlučio da udana žena ne gubi prava u vlastitoj zadruzi.⁴¹⁹

Zbog toga je miraz, koji je žena udajom nosila sa sobom u drugu zadrugu, činio znatan ekonomski udarac zadruzi, a i izazivao nezadovoljstvo kod muških članova.

Zakonom o zadrugama iz 1889. godine određuje se procedura po kojoj se dijele zadruge.⁴²⁰

Između ostalog zadruga je morala priložiti svoje rodoslovlje, koje je za njih izradio mjesni župnik. Na osnovu tih zahtjeva koji su pohranjeni u arhivu remetskog samostana, može se vidjeti kada je koja zadruga u župi Remete predala zahtjev za diobom, čime je započeo i sam raspad dotadašnje zajednice.⁴²¹

Ono što je dobro primjetiti je činjenica da su zahtjevi za ispisom rodoslovlja, a samim time i diobom zadruge, župniku upućivani i mnogo ranije od 1889. godine.

Ti podaci potvrđuju Pavličevićeve podatke o diobi zadruga u Zagrebačkom prigorju već šezdesetih godina 19. stoljeća. No to ne znači da su se zahtjevom za diobom zadruge i definitivno nestale. Oni članovi koji su željeli, mogli su ostati pod upravom starešine do njegove smrti, a onda se i sami razići. Često se događalo da tek jedan ili dvojica sinova napuste zadrugu, a ostali ostanu uz oca.

Prema dostupnim podacima, prve zadruge koje su podnijele zahtjeve za diobom bile su zadruge Lovreković – Gjurin u Gračanima i zadruga Fuček u Remetama. Ispis njihova rodoslovlja datiran je u 1869. godinu.

U tablici br. 68. zapisani su, prema godinama, zahtjevi pojedinih zadruga za ispis njihova rodoslovlja, što je označavalo početak diobe.

Tablica 68. Zahtjevi zadruga za ispis rodoslovnog stabla.

Zadruga	Starešina	Selo	Godina
Lovreković – Gjurin	Mato	Gračani	1869.
Fuček	Imbro	Remete	1869.

⁴¹⁹ Isto, 85.

⁴²⁰ Zbornik zakona i naredaba Kraljevine Hrvatske i Slavonije, 1889., br. 32, str 365. – 368.

⁴²¹ Rodoslovlja pojedinih zadruga ne nose nikakvu posebnu oznaku, broj ili signaturu, već se čuvaju pod nazivom *Prilozi za izradu Statusa*.

Kovačić - Klops	Josip	Gračani	1872.
Čuk	Juraj	Gračani	1874.
Banek – Novosel	Stjepan	Gračani	1874.
Milčec	Mato	Gornji Bukovec	1874.
Keber	Juraj	Remete	1874.
Svedrec	Andraš	Donji Bukovec	1875.
Tkalčić - Ivrlač	Ivan	Remete	1875.
Šorman	Juraj	Donji Bukovec	1875.
Jupar	Ivan	Gornji Bukovec	1875.
Trnčević	Pavel	Gračani	1877.
Studen	Juraj	Remete	1877.
Haraminčić	Gjuro	Dolje	1878.
Igrec	Josip	Gornji Bukovec	1880.
Sekula	Juraj	Gračani	1881.
Čokor	Josip	Remete	1882.
Novak - Filetin	Pavao	Gračani	1882.
Bujan	Stjepan	Gračani	1882.
Laban	Juraj	Remete	1882.
Lovreković - Keber	Josip	Gračani	1882.
Matko	Imbro	Gračani	1883.
Haramija	Juraj	Gračani	1883.
Belić	Josip	Gračani	1883.
Pavlinec	Ivan	Gornji Bukovec	1883.
Klak	Filip	Gračani	1884.
Spudić	Nikola	Remete	1884.
Belić	Andraš	Dolje	1884.
Kontek	Josip	Gornji Bukovec	1884.
Radić	Josip	Gračani	1885.
Novak - Zubak	Ivan	Dolje	1885.
Jagunec	Martin	?	1885.
Puntijar	Ivan	Gračani	1886.
Lovreković - Šoštar	Gjuro	Gračani	1886.
Leskovec	Ivan	Remete	1887.

Radić - Ivanec	Imbro	Dolje	1887.
Mihalinčić	Ivan	Dolje	1887.
Jabrančić - Ivko	Ivan	Gračani	1888.
Zajec	Imbro	Remete	1888.
Pernar	Stjepan	Gornji Bukovec	1889.
Bartolić	Gjuro	Remete	1899.

Izvor: Prilozi za izradu Statusa animarum župe Remete

Za sljedeće zadruge postoje zahtjevi i ispis rodoslovnog stabla, no u dokumentima nisu upisane godine. To su zadruge sljedećih starešina; Gjurak Josip, Pavliček Mato, Jelačić Josip, Prekopec Josip, Čuk – Cvetko Miško, Bošnjir Pavao (svi Gračani), Komerlin Stjepan, Tkalčić – Ivrlač Ivan, Mezin Tomo, Leskovec Bartol, Ivir Pavao (svi Remete) i Jupar Gjuro (Gornji Bukovec).

U radu „Kućne zadruge u Gračanima“, autor Mirko Banek navodi: *Seoske zadruge zadržale su se u Gračanima sve do 1898. godine. Zadnja je bila Banekova koja je te godine i nestala. Zadnji starešina bio je Juraj (Stjepana) Banek, rođen 28.04.1843.*⁴²²

Međutim arhivska građa upućuje na postojanje zadruga sve do međuratnog razdoblja, a u nekim slučajevima razile su se neposredno pred Drugi svjetski rat. Primjerice zadruga Gjuran podijelila se na tri dijela 1913. godine, te je prema dostupnim podacima bila posljednja u Gračanima.⁴²³

Zadruga Kranjec iz Dolja kbr. 2., počela se dijeliti već prije 1890. godine, ali su se sporovi oko vinograda vodili sve do 1927. godine, kada je zadruga definitivno podijelila sva zemljišta i nekretnine na sedam dijelova.⁴²⁴

U Zvečaju se 1931. godine kao posljednja razila zadruga Radić – Humić s kbr. 20. i Pavlom Radićem – Humićem kao posljednjim starešinom.⁴²⁵

⁴²² Mirko BANEK, „Kućne zadruge u Gračanima“, KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu, 27/1994., br. 1, 44.

⁴²³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Razdioba zadruge Gjuran, Gračani kbr. 21, Zapisnik prema izvorniku od 21. siječnja 1913. godine, br. 2766, kut. 22.

⁴²⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, zadružni povjerenik u Zagrebu, Predmet: Kranjec zadruga, Dolje kbr. 2, 30. travnja 1927., br. 66./3.

⁴²⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Razdioba zadruge Radić - Humić, Zvečaj kbr. 20, zapisnik od 17. travnja 1931. godine, br. 1141, kut. 28.

Unutar Upravne općine Gračani – Remete posljednja se razdijelila i nestala zadruga Zajec iz Remeta, kbr. 35. *Diobni* list jasno govori kako se zadruga podijelila na dva dijela i konačno razišla 31. kolovoza 1938. godine.⁴²⁶

Dakle, zadruge su napokon nestale između dva svjetska rata, kada su se podijelile i one najdugovječnije. Najveći se dio ipak, sudeći prema dokumentima, razišao već prije Prvoga svjetskog rata, kao što je bio slučaj i u drugim selima zagrebačke okolice.⁴²⁷

Diobama zadruga na manje, složene, a ponegdje i nuklearne obitelji, stanovnici buduće Upravne općine Gračani – Remete ušli su u novo doba obiteljskih struktura, čije je istraživanje u međuratnom razdoblju temeljni dio ovoga rada.

7.3. Rodovi i prezimena⁴²⁸

Iz gornjeg izlaganja jasno je kako su na području župe Remete velike kućne zadruge većim dijelom nestale prije Prvoga svjetskog rata.

No bivši bi zadrugari često ostajali u blizini nekadašnje zajedničke kuće, jer bi vlastitu podigli na razdijeljenom zemljištu.

Tako su obitelji istoga prezimena, koje su ranije živjele u zajedničkoj zadruzi, ostajale koncentrirane u određenom dijelu sela. Na taj su način tvorile neslužbene zaselke patronimičkih naziva, koji su kasnije prerasli u nazive ulica.⁴²⁹

Prije no što analiziramo određene obiteljske strukture, vidjet ćemo brojno stanje najbrojnijih prezimena i rodova prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine.

Navedeni su podaci za sela Gračani, Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Dolje, Zvečaj, Bliznec i Čret.

⁴²⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Diobni list zadruga Zajec, Remete kbr. 25, 9. travanj 1938. godine, br. 481/38, kut. 37.

⁴²⁷ Vidi primjerice: Josip KOVAČEVIĆ, *Obiteljska zadruga plemenitih Kovačevića*, Velika Gorica, 2000., 103. – 123.

⁴²⁸ Iako se velik broj hrvatskih onomastičara i povjesničara posvetio istraživanju hrvatskih prezimena, bogat imenski mozaik prigorskih prezimena ostao je netaknut u njihovim istaživanjima. O rodovima i prezimenima u Gračanima vidi: D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 354. – 402., *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 280.

⁴²⁹ Godine 1952. nekadašnja sela Upravne općine Gračani – Remete dobila su nazive ulica. U njima se velikim dijelom nalaze patronimički nazivi nekadašnjih rodova. Primjerice u Remetama: Biškupec breg (prezime Biškupec), Šušnići (prezime Šušnić), Studeni breg (prezime Studen), Iviri (prezime Ivir), zatim u Gračanima: Trnčevićev put (prezime Trnčević), Klakovec (prezime Klak), Bunjaki (prezime Bunjak), u Zvečaju: Tomašinčev put (prezime Tomašinec), u Bliznecu: Miholići (prezime Miholić), Bešići (prezime Bešić). Korištenje patronimičkih naziva za određene dijelove Gračana, Remeta i ostalih naselja koja nisu dobila imena prema starosjedilačkim rodovima, zadržalo se sve do danas.

Tablica 69. Brojnost prezimena u Gračanima**Gračani**

Prezime	Broj obitelji
Banić	20
Haramija	13
Banek	12
Kos	11
Bošnir	10
Sekula	10

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Gračanima je zabilježeno 65 prezimena. Najbrojnije prezime bilo je Banić koje je nosilo 20 obitelji, a nositelja prezimena bio je 83. Među brojnija prezimena ubrajala su se Haramija s 13 obitelji i 56 nositelja prezimena, Banek s 12 obitelji i 46 nositelja, Kos s 11 obitelji i 42 nositelja, Bošnir i Sekula s po 10 obitelji i 38, odnosno 45 nositelja.

Tablica 70. Brojnost prezimena u Remetama**Remete**

Prezime	Broj obitelji
Keber	8
Leskovec	8
Bartolić	7
Ivrlač	7
Spudić	7
Šušnić	7
Zmiš	7

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Gračanima je zabilježeno 67 prezimena. Najviše obitelji, njih 8, nosilo je prezimena Keber i Leskovec. Nositelja prezimena Keber bilo je 37, a Leskovec 32. Čak 5 prezimena nosilo je po 7 obitelji: Bartolić s 39 nositelja, Ivrlač s 41, Spudić s 33, Šušnić s 35 i Zmiš s 22 nositelja prezimena.

Tablica 71. Brojnost prezimena u Gornjem Bukovcu

Gornji Bukovec

Prezime	Broj obitelji
Mihetec	23
Zubak	14
Fagač	12
Pernar	11
Igrec	10

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Gornjem Bukovcu zabilježeno je 48 prezimena. Čak 23 obitelji nosile su prezime Mihetec, a nositelja prezimena bilo je 94. Prezime Zubak nosilo je 14 obitelji s 57 članova, prezime Fagač 12 obitelji i 47 nositelja, prezime Pernar 11 obitelji i 42 nositelja te prezime Igrec 10 obitelji s ukupno 50 nositelja.

Tablica 72. Brojnost prezimena u Donjem Bukovcu.

Donji Bukovec

Prezime	Broj obitelji
Grbavec	10
Svedrec	7
Gežin	4
Pašiček	4

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Gornjem Bukovcu zabilježena su 42 prezimena. Najučestalije prezime bilo je Grbavec, koje je nosilo 10 obitelji i 43 osobe, zatim

Svedrec sa 7 obitelji i 35 nositelja prezimena, a po 4 obitelji nosile su prezime Gežin s 19 nositelja i Pašiček s 18 nositelja.

Tablica 73. Brojnost prezimena u Dolju.

Dolje

Prezime	Broj obitelji
Miholić	9
Kranjec	8
Vincek	8
Mihalinčić	7
Dolovčak	5

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Dolju je zabilježeno 30 prezimena. Najučestalije prezime bilo je Miholić, koje je nosilo 9 obitelji i 42 osobe, zatim Kranjec i Vincek koje je nosilo 8 obitelji sa po 32, odnosno 28 nositelja, 7 je obitelji i 35 nositelja nosilo prezime Mihalinčić te 5 obitelji Dolovčak s ukupno 22 nositelja prezimena.

Tablica 74. Brojnost prezimena u Zvečaju.

Zvečaj

Prezime	Broj obitelji
Radić	7
Lanek	4
Tomašinec	4
Banić	3
Večerin	3

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Zvečaju je zabilježeno 21 prezime. Najučestalije prezime bilo je Radić, koje je nosilo 7 obitelji i 31 osoba, zatim Lanek i

Tomašinec koje su nosile po 4 obitelji, prva s 14, a druga s 11 nositelja te po 3 obitelji prezimena Banić i Večerin s 12 odnosno 14 nositelja.

Tablica 75. Brojnost prezimena u Bliznecu.

Bliznec

Prezime	Broj obitelji
Bešić	9
Miholić	7
Oštir	2
Šelendić	2
Štrosar	2

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74.*

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine, u Bliznecu je zabilježeno 31 prezime. Najučestalije prezime bilo je Bešić, koje je nosilo 9 obitelji i 32 osobe, zatim Miholić sa 7 obitelji i 29 nositelja, te cijeli niz prezimena poput Oštir, Šelendić ili Štrosar, koje su imale manje od 10 nositelja prezimena.

Tablica 76. Brojnost prezimena u Čretu

Čret

Prezime	Broj obitelji
Nikolić	15
Mann	1
Mikić	1
Ratković	1
Rundek	1
Šaronja	1
Štefanović	1
Vanjorek	1
Vranaričić	1

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74.*

Selo Čret specifičan je slučaj u pogledu prezimena i rodova. Naime riječ je o selu koje se počelo formirati u godinama uoči popisa stanovništva iz 1931. godine. Da je riječ o novom naselju svjedoči i činjenica kako u državnom popisu stanovništva iz 1921. godine stoji prazna rubrika u broju stanovnika ovoga sela.⁴³⁰ U njemu je 1931. godine zabilježeno 9 prezimena, od kojih je najčešće Nikolić s čak 15 obitelji i 62 nositelja. Ostala prezimena nosi tek po 1 obitelj s malim brojem nositelja.

7.4. Struktura obitelji

U prethodnom smo izlaganju vidjeli koji su rodovi bili najbrojniji na području Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata, te koliko je bilo nositelja najčešćih prezimena. Uočava se kako su se neka prezimena, poput Mihetec, Bartolić ili Banić znatno proširila nakon zadružnih dioba, dok su pak s druge strane prezimena Pušić,⁴³¹ Matko,⁴³² ili Maligot bila na pragu nestanka.

U nastavku ćemo vidjeti koliko su bile brojčano velike obitelji na području općine i kako su bile strukturirane.⁴³³

Prije svega treba istaknuti kako se brojčano stanje obitelji počelo smanjivati već početkom 20. stoljeća. Primjerice, 1857. godine prosječna je obitelj u Hrvatskoj brojila 8,4 članova, a 1910. godine 5,4 članova.⁴³⁴

Prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine prosječna obitelj u Jugoslaviji brojala je 5,14 članova.⁴³⁵

Prema istom popisu prosječan broj članova u obitelji kotara Zagreb, kojem je pripadala Upravna općina Gračani – Remete iznosio je 5,00 osoba, a na području cijele Savske banovine 4,80 osoba.⁴³⁶

⁴³⁰ E. SCHREIBER, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba*, 293.

⁴³¹ Prezime Pušić u Remetama izumrlo je 1956. godine. Posljednja nositeljica prezimena bila je Dora Pušić, Vidi: *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 268.

⁴³² Prezime Matko u Gračanima je izumrlo 1974. godine. Posljednja nositeljica prezimena bila je Katica Matko (1899. – 1874.), Vidi: D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 381.

⁴³³ O strukturama obitelji u drugim dijelovima Europe vidi: Michael, DRAKE, Ruth FINNEGAN, *From Family Tree to Family History*, Cambridge, 1994., Jean Louis, FLANDRIN, *Families in former times. Kinship, household and sexuality*, Cambridge, 1979., Jack, GOODY, *The European Family. An Historico – Anthropological Essay*, Oxford, 2000., Maria, TODOROVA, *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, 1993.

⁴³⁴ Rudolf BIČANIĆ, „Nepoljoprivredna zanimanja u seljačkom gospodarstvu“, *Statistička revija*, 6/1956., br. 2, 97.

⁴³⁵ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 40.

⁴³⁶ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga I., Beograd 1937., 87. – 95.

Analizirajući pak sve obitelji, unutar svih sela Upravne općine Gračani – Remete prema popisu stanovništva iz 1931. godine, dolazimo do rezultat iskazanih u sljedećoj tablici.

Tablica 77. Broj obitelji i prosječan broj članova u obiteljima Upravne općine Gračani - Remete.

Selo	Broj obitelji	Ukupno članova	Prosječno članova
Dolje	84	356	4,24
Remete	162	676	4,17
Donji Bukovec	72	257	4,15
Gračani	212	865	4,08
Čret	22	88	4,00
Gornji Bukovec	134	527	3,99
Zvečaj	38	146	3,84
Bliznec	48	184	3,83
U.o. Gračani - Remete	772	3099	4,03

Izvor: HR DAZG (UOGR), Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.

Uspoređujući veličinu obitelji u selima Upravne općine Gračani – Remete s kotarom Zagreb i Savskom banovinom, unutar kojih se nalazila, dolazimo do poraznih podataka za samu općinu. Naime, čak se i selo Dolje, koje je u prosjeku imalo obitelji s najviše članova (4,24), nalazilo ispod prosjeka Jugoslavije (5,14), Savske banovine (4,80) i kotara Zagreb (5,00).

Na razini cijele općine obitelj je prosječno brojala 4,03 članova, što je također bilo znatno manje od prosjeka kotara i banovine.

O razlozima smanjivanja broja obitelji govorili smo u poglavlju o Matičnoj knjizi rođenih župe Remete, a ključnim se isticao nedostatak obradivog zemljišta, o čemu će još biti riječi.⁴³⁷ Strukturalno obitelji se mogu podijeliti na nuklearne (roditeljski par s djecom), proširene (nuklearna obitelj s jednim ili više članova, koji međusobno ne čine nuklearnu obitelj) i složene (dvije ili više nuklearnih obitelj).⁴³⁸

⁴³⁷ Vidi poglavlje „Matična knjiga rođenih župe Remete“

⁴³⁸ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 312. O obiteljskim strukturama vidi sljedeće radove: Dunja RIHTMAN – AUGUŠTIN, „Model obitelji u etnologiji i sociologiji“, *Revija za sociologiju*, 14/1984., br. 3 – 4, 333. – 338., Jasna ČAPO – ŽMEGAČ, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost*, 33/1996., br. 2, 179. – 196.

Nuklearne su obitelji bile vrlo rijetka pojava. Mladići bi nakon ženidbe najčešće ostajali kod kuće, gdje bi mladi bračni par živio s njegovim roditeljima i mlađom braćom i sestrama, ukoliko ih je bilo. Zbog toga je ponajveći broj obitelji na području Upravne općine Gračani – Remete pripadao tipu složenih obitelji.

Prema podacima temeljenima na popisu stanovništva iz 1931. godine, u Upravnoj općini Gračani – Remete, samo je osam obitelji imalo devetero ili više rođene djece.⁴³⁹

To su bile sljedeće obitelji; Stjepana Grbavca i Magde rođ. Fagač (Donji Bukovec kbr. 35), Stjepana Bartolića i Ane rođ. Studen (Remete kbr. 19), Josipa Filetina i Magde rođ. Bošnjir (Gračani kbr. 49), Mirka Haramije i Bare rođ. Bujan (Gračani kbr. 11), Jurja Lovrekovića Šostera i Bare rođ. Belić (Gračani, kbr. 18), Ivana Miholića i Mare rođ. Bunjak (Dolje kbr. 30), Pavla Miholića i Kate rođ. Banek (Bliznec kbr. 12), Josipa Pašička i Magde rođ. Pavlinec (Donji Bukovec kbr 15).

U župnoj spomenici među takve obitelji ubrojana je i obitelj Mije Ivaneka i Elizabete rođ. Lež (Donji Bukovec kbr 41).⁴⁴⁰

Prema zakonu o poreskom oslobođenju sve su obitelji s 9 i više djece bile oslobođene plaćanja poreza i prireza, no ni ta olakotna okolnost nije potaknula stanovnike općine na zasnivanje velikih obitelji. Štoviše, prema podacima iz 1937. godine broj obitelji s devetero ili više djece, se i više nego prepolovio. S popisa iz 1931. godine na njemu su preostale obitelji Grbavec, Bartolić i Haramija, dok je jedina nova velika obitelj na popisu ona Stjepana Trnčevića (Gračani, kbr. 83).⁴⁴¹

Broj djece u obiteljima rapidno se smanjivao tridesetih godina, kada planiranje obitelji postaje sasvim normalna pojava u selima Zagrebačkog prigorja.⁴⁴²

O drastičnom smanjenju broja djece i smanjivanju obitelji tridesetih godina, najbolje govore sljedeći brojevi pokazatelji, iskazani u tablici br. 77.

⁴³⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz lica koja su po članu 11. zakona o poreskom oslobođenju oslobođaju poreza i samoupravnih prireza, Remete, 30. rujna 1931., br. 4491, kut. 28.

⁴⁴⁰ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 11.

⁴⁴¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Poreska uprava srez Zagreb općinskoj upravi Gračani, Zagreb, 30. listopada 1937. godine, br. 26507/37, kut. 35.

⁴⁴² S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 355. – 356.

Tablica 77. Broj djece i prosječan broj djece mlađe od 16 godina u obiteljima Upravne općine Gračani – Remete.

Selo	Broj obitelji	Ukupan broj djece mlađe od 16 godina	Prosječan broj djece mlađe od 16 godina
Donji Bukovec	72	120	2,06
Remete	162	232	1,43
Bliznec	48	67	1,40
Gornji Bukovec	134	120	1,25
Dolje	84	102	1,21
Gračani	212	253	1,19
Zvečaj	38	38	1,00
Čret	22	6	0,86
U.o. Gračani - Remete	772	982	1,30

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Iako rezultati iskazani u tablici imaju metodičku manu, budući nije računat ukupan broj djece u obitelji, već samo djeca koja su u kritičnom trenutku popisa bila mlađa od navršene 16 godine života, ipak prilično jasno oslikava demografsko stanje u kojem se našla obitelj Upravne općine Gračani – Remete početkom tridesetih godina prošloga stoljeća.

8. OBITELJSKE STRATEGIJE PRIVREĐIVANJA

8.1. Seljaštvo i agrar između dva svjetska rata, opće odrednice

Prije nego što analiziramo obiteljske strategije privređivanja i gospodarenja, potrebno je reći osnovne stvari o agrarnoj situaciji u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji i Hrvatskoj između dva svjetska rata, te problemima s kojima se suočavalo seljaštvo. Ukupna površina novoosnovane države iznosila je 24,848.829 ha, od toga je 11,475.185 ha otpadalo na poljoprivredno zemljište.⁴⁴³ Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta 7,076.481 ha bile su oranice,⁴⁴⁴ dok su vinogradi obuhvaćali 176.300 ha.⁴⁴⁵

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine Jugoslavija je imala 13 918 000 stanovnika, od kojih je na seoske žitelje otpadalo 86%.⁴⁴⁶

Unutar Jugoslavije, područje nekadašnje Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije⁴⁴⁷ brojalo je 1921. godine 3 203 154 stanovnika, a 1931. godine 3 534 390 žitelja.⁴⁴⁸ Od ukupnih poljoprivrednih površina u Jugoslaviji, na obradive zemljišne površine u Hrvatskoj 1931. godine otpadalo je 2,143.941 ha.⁴⁴⁹

Dva najveća problema jugoslavenskog, a samim time i hrvatskog sela između dva svjetska rata, bili su veličina posjeda i agrarna prenapučenost.

Najveći broj poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj je živio na sitnim i malim posjedima. Sitni su posjedi obuhvaćali 0 do 2 ha zemlje, a mali od 2 do 5 ha te su činili veliku većinu od 78% svih gospodarstava u Hrvatskoj.⁴⁵⁰

Više od 50% posjeda u kotaru Zagreb, kojem je pripadala i Upravna općina Gračani – Remete bilo je sitne strukture od 0 do 2 ha.⁴⁵¹

Takva malena, veličinom slaba gospodarstva, seljacima nisu pružala dovoljno sredstva ni za prehranjivanje vlastite obitelji, a kamoli stvaranje viškova i kakvu konkurentnost na tržištu. Drugi veliki problem, agrarna prenapučenost, bio je usko vezan uz veličinu posjeda.

⁴⁴³ Slavoljub DUBIĆ, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 142.

⁴⁴⁴ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 137.

⁴⁴⁵ Slavoljub DUBIĆ, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 144.

⁴⁴⁶ *Isto*, 142.

⁴⁴⁷ U daljnjem radu pod pojmom Hrvatska misli se na nekadašnju Trojednu kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

⁴⁴⁸ J. GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, 100.

⁴⁴⁹ Marijan MATICKA, „Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 8/1976., br. 1, 282.

⁴⁵⁰ *Isto*, 283.

⁴⁵¹ *Isto*, 284. – 284.

Na 100 ha poljoprivredne površine u Jugoslaviji živjelo je prosječno 114 osoba, a u Hrvatskoj i Slavoniji bez Dalmacije, čak 158 stanovnika.⁴⁵²

Država je ovom problemu pokušala doskočiti agrarnom reformom, koja se počela provoditi nakon Prvoga svjetskog rata. Sama provedba agrarne reforme bila je puna nedostataka poput deorganizacije i malverzacija, a prvenstveno zbog preferiranja srpskih dobrovoljaca iz rata, koji su dobivali najbolje moguće posjede.⁴⁵³

U Hrvatskoj i Slavoniji država je podijelila 169 531 jutara zemlje na 98 535 seljačkih obitelji.⁴⁵⁴ Maksimalno se dobivalo 4 do 5 jutara zemlje po obitelji.⁴⁵⁵ Agrarnom reformom 1926. godine stanovnici sela Upravne općine Gračani – Remete dobili su dijelove veleposjeda Prvostolnog kaptola zagrebačkog i nadarbine Nadbiskupije zagrebačke.⁴⁵⁶

Gledajući prema selima unutar općine najviše su zemlje dobili stanovnici Gračana. Njima je ukupno pripalo 34 jutara i 1051 hvat. Od te površine 23 jutra i 14,6 hvati odnosilo se na oranice, a ostatak na livade. Oranice su se nalazile u Koledovčini, Biškupljaku i Borongaju, a livade u Koledovčini i Volovščici.

Žitelji Remeta dobili su 26 jutara i 506,3 hvati oranica u Vukomercu i Borongaju. Stanovnici Gornjeg i Donjeg Bukovca zajednički su dobili 26 jutara i 496,6 hvati zemlje, od toga 5 jutara i 1433 hvati livada, a ostalo oranice. Njihovi su se novi posjedi nalazili u Koledovčini.

Selo Dolje dobilo je ukupno 10 jutara i 897 hvati zemlje, od toga 4 jutra i 1031,6 hvati oranica i livada u Biškupljaku, 2 jutra i 472,9 hvati livada u Biškupljaku i 3 jutra i 992,5 hvati oranica u Ciglani – Kalinju.

Stanovnici Zvečaja dobili su ukupno 5 jutara i 806,9 hvati zemlje, od toga 2 jutra i 19,8 hvati oranica u Biškupljaku i 3 jutra i 787,1 livada u Remetskom Jarku.

Žitelji Blizneca dobili su 4 jutra i 1442,4 hvati zemlje ukupno. Od te površine 3 jutra i 552,2 hvati livada u Biškupljaku, a ostalo su činile livade Biškupljaku i Ciglani – Kalinju.

⁴⁵² Usporedbe radi u susjednim zemljama prosjek broja stanovnika na 100 ha bio je daleko manji. Tako je primjerice u Mađarskoj na 100 ha dolazilo 72 žitelja, u Austriji 64, a u Njemačkoj samo 52 stanovnika. H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 138.

⁴⁵³ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 45.

⁴⁵⁴ Slavoljub DUBIĆ, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 141.

⁴⁵⁵ Zdenka ŠIMONČIĆ – BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, knjiga II., izbor iz građe, Zagreb, 2000., 484.

⁴⁵⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Županijski agrarni sud u Zagrebu, Predmet: Predlog agrarne revizione komisije za utvrđenje subjekata agr. reforme u upr. općini Gračani kao i dopisa opć. poglavarstva u Gračanima zaprimljenom 23. marta 1926. pod brojem 1517-A 660/1925. , Zagreb, 16. lipnja 1926. godine, br. 3643 – A 660/1925., kut. 71.

Sela Zagrebačkoga prigorja u međuratnom su razdoblju bila karakteristična po tome što su se specijalizirala za određene poslove i zanate. Stanovnici Šestina prali su rublje za građane Zagreba, Gračanci su bili specijalisti za mesarski zanat, žitelji Remeta bili su cvjećari i ukrašivači grobova, stanovnici Markuševca najvećim su dijelom bili tesari i zidari, a stanovnici Vidovca proizvođači drvenih igračaka i košara.⁴⁵⁷ Svima je pak bila zajednička poljoprivreda kao osnovni izvor prihoda.

8.2. Zemljoradničke obitelji

Zemljoradna je u međuratnom razdoblju bila glavno obilježje stanovništva Jugoslavije, a samim time i žitelja Upravne općine Gračani – Remete. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine udio poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji iznosio je 76,4%.⁴⁵⁸ Iako je njezino značenje s vremenom opadalo, a stanovništvo se postupno okretalo drugim izvorima prihoda, ona će još uvijek biti primarna djelatnost žitelja. Uz obradu zemlje ratarske su obitelji uzgajale stoku i perad.

U tablici br. 78. iskazani su podaci o broju obitelji Upravne općine Gračani - Remete koje su se primarno bavile poljoprivredom.⁴⁵⁹

Tablica 78. Udio poljoprivrednih obitelji u Upravnoj općini Gračani – Remete prema popisu stanovništva 1931. godine.

Selo	Broj obitelji	Zemljoradničke obitelji	%
Remete	162	140	86,42%
Dolje	84	71	84,52%
Gornji Bukovec	134	107	79,85%
Zvečaj	38	27	71,05%
Donji Bukovec	72	42	58,33%
Bliznec	48	24	50,00%
Gračani	212	73	34,43%
Čret	22	5	22,72%
U.o. Gračani - Remete	772	489	63,34%

⁴⁵⁷ Vlado ŠELENĐIĆ, „Naselja u podnožju Zagrebačke gore i njihovi stanovnici“, Danica – Hrvatski katolički kalendar, Zagreb, 1985.

⁴⁵⁸ Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 39.

⁴⁵⁹ Udio poljoprivrednih obitelji računat je prema zanimanju kućedomaćina.

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Iako iskazani podaci pokazuju kako se poljoprivredom bavilo 63,34% obitelji unutar općine, treba reći kako je njihov broj vjerojatno bio i veći, osobito u Gračanima. Naime, velikom broju kućedomaćina u Gračanima nije upisano zanimanje, iako popis njihove imovine pokazuje da su se bavili poljoprivredom.

Zahvaljujući radu na zemlji i uzgoju stoke stanovništvo je preživljavalo tokom Prvog svjetskog rata i poraća; *Dobra strana rata je što se seljak na lagani način riješio duga. Ako je imao u mirno doba do 1000. kruna duga, to je već bilo mnogo. Sada proda malo deblje svinjče i evo mu 3000. kruna! Za nekoliko košara trešanja (ljetos 1917. godine su bile 1. kg po 5. do 6 kruna) ili krušaka dobi par stotina kruna. Naročito se pomoglo seljaštvu uz gradove, osobito u okolini Zagreba. Žitelji gračanske općine bave se slaninarstvom, mljekarstvom i vrtlarstvom. Osobito su za povrće izvukli silan novac. Prosjaka ovdje nema, a sirotinja se može sada na prste prebrojati. Tko je siromašan ide na nadnicu susjedu za 20 kruna bez hrane, za 10. do 15. kruna s hranom.*⁴⁶⁰

O zanimanjima stanovnika dvadesetih godina govore *Statistički podaci za općinu Gračani iz 1925. godine*. Na anketna pitanja: *Čime se narod zanima?, Šta proizvodi?, Šta izvozi?, Šta uvozi?*, općinski su službenici dali sljedeći odgovor: *Zanimaju se poljodjelstvom, timarenjem stoke te obradjivanjem vinograda i vrtova. Izvozi nešto vina koje je jako dobre kvalitete. Uvozi živežne i odjevne namirnice.*⁴⁶¹

Ukupna površina Upravne općine Gračani – Remete iznosila je 3104 jutara i 1065 hvati. Od te površine 1929. godine na oranice i vrtove otpadalo je 490 jutara i 398 hvati, na livade 72 jutara i 1222 hvati, pašnjake 45 jutara i 1061 hvati, vinograde 261 jutara i 824 hvati, voćnjake 165 jutara i 1334 hvati, šume 1,900 jutara i 230 hvati te neplodnu zemlju 168 jutara i 796 hvati.⁴⁶² Iako navedene brojke možda izgledaju impozantno u stvarnosti su posjedi stanovnika općine bili vrlo maleni.

⁴⁶⁰ *Ljetopis škole Gračani*, 114.

⁴⁶¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Statistički podaci za općinu Gračani, obrazac 37, Gračani, 24. veljače 1925. , kut. 18.

⁴⁶² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Statistički podatci općinskog poglavarstva Gračani u Remetama, Remete, 28. kolovoza 1929., br. 2632/29., kut. 25.

Čak 664 seljačka posjeda bila su manja od 1 jutra, 284 u rasponu od 1 do 5 jutara, 14 ih je bilo između 6 i 10 jutara površine, 4 između 11 i 15 jutara, 3 od 16 do 20 jutara i 2 od 31 do 50 jutara.⁴⁶³

Koliko su posjedi stanovnika općine zapravo bili nerentabilni govori činjenica da se neposredno pred Drugi svjetski rat posjede manje od 8 jutara smatralo presitnim za održavanjem prosječne obitelji.⁴⁶⁴

Ako se vodimo tim brojkama i usporedimo ih s veličinom posjeda u Upravnoj općini Gračani – Remete 1929. godine, onda dolazimo do spoznaje kako je krajem tridesetih godina tek dvadesetak posjeda omogućavalo egzistenciju svojim vlasnicima.

No dvadesetih i ranih tridesetih godina, posjed veći od 3 jutra još uvijek je smatran rentabilnim.⁴⁶⁵ Agrarnom reformom zemljišni posjed stanovnika uvećan je već spomenutim posjedima izvan teritorija općine. Za Upravnu općinu Gračani – Remete agrarnom je reformom određeno maksimalno 300 hvati zemlje po glavi člana obitelji, neovisno o starosti osobe.⁴⁶⁶ To je značilo da je prosječna obitelj dobila oko 1200 hvati zemljišta, dakle manje od 1 jutra. Odredbama agrarne direkcije iz 1929. godine zemlju je dobila 201 najsiromašnija obitelj iz općine, a 207 molbi za podjelu zemlje je odbijeno zbog toga što su podnositelji, prema kriterijima dodjele, imali dovoljno vlastitog posjeda.⁴⁶⁷ Neke su obitelji bile toliko siromašne zemljom, da ih samo uvjetno možemo nazvati ratarskim. Kod trideset obitelji posjed je bio manji od 200 hvati. Primjerice, obitelj Ivana Kosa iz Gračana bb, s 3 člana kućanstva, imala je tek 64 hvati zemlje, što je bilo nedostavno za bilo kakvo ozbiljnije bavljenje ratarstvom. Obitelj Kos agrarnom je reformom dobila 800 hvati zemljišta.

Među najsiromašnije ratarske obitelji spadale su pak one koje uopće nisu imale vlastitog zemljišta. U spisu su navedene tri takve obitelji, kojima je potom dodijeljeno 900 hvati zemljišta.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Uspoređujući Upravnu općinu Gračani - Remete sa susjednim općinama, primjerice općinom Šestine, može se vidjeti kako je veličina posjeda bila gotovo istovjetna, a sukladno tome i gospodarski problemi stanovništva. Rudolf Bičanić u razgovoru sa šestinskim seljacima krajem tridesetih godina došao je do sljedećih podataka o veličini njihovih posjeda: *Dovoljno je reći, da u našoj općini na 800 rali obradive zemlje, koja je u seljačkim rukama, živi oko 700 obitelji, sa preko 3 i pol hiljade duša. To znači jedva jednu ral na obitelj. I sada neka čovjek živi od toga?* – Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod*, knjiga II., Zagreb, 1939., 10.

⁴⁶⁴ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 45.

⁴⁶⁵ *Isto*, 33.

⁴⁶⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Županijski agrarni sud u Zagrebu, Predmet: Predlog agrarne revizije komisije za utvrđenje subjekata agr. reforme u upr. općini Gračani kao i dopisa opć. poglavarstva u Gračanima zaprimljenom 23. marta 1926. pod brojem 1517-A 660/1925., Zagreb, 16. lipnja 1926. godine, br. 3643 – A 660/1925., kut. 71.

⁴⁶⁷ *Isto*.

⁴⁶⁸ *Isto*.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine može se rekonstruirati gospodarsko stanje obitelji unutar Upravne općine Gračani – Remete.

Na ovom ćemo mjestu vidjeti koje su seljačke obitelji unutar općine doista mogle živjeti od poljoprivrede. Kao graničnu veličinu posjeda uzeo sam minimalno 3 jutra zemlje, budući je već rečeno kako se početkom tridesetih godina posjed te veličine još uvijek smatrao rentabilnim. Analiza je napravljena prema popisu stanovništva iz 1931. godine, a uključuje ime i prezime kućedomaćina, kućnu adresu, broj članova obitelji, površinu zemljišnog posjeda, popis voćaka, popis stoke i popis alata. Na osnovu toga moguće je vidjeti kako je funkcionirala zemljoradnička obitelj na srednjem i velikom posjedu unutar općine.

Selo Gračani

Stjepan Kos, zemljoradnik, Gračani kbr. 1, 3 člana obitelji, 6 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 20 šljiva, 25 jabuka, 15 kruški, 10 oraha, 25 trešnji, 15 višnji, 1 krava, 10 kokoši.

Marko Haramija, zemljoradnik, Gračani kbr. 11, 10 članova obitelji, 5 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 1 sluga, 35 šljiva, 8 jabuka, 4 kruške, 9 oraha, 1 višnja, 10 trešanja, 4 breskve, 1 plug, 2 brane, 1 preša za grožđe, 2 krave, 4 svinje, 10 kokoši.

Mijo Bujan, zemljoradnik, Gračani kbr. 13, 9 članova obitelji, 6 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, 25 šljiva, 15 jabuka, 20 krušaka, 5 oraha, 4 trešnje, 1 plug, 1 brana, 1 preša za grožđe, 1 konj, 2 krave, 40 kokoši.

Rudolf Kos, zemljoradnik, Gračani kbr. 17, 4 člana obitelji, 6 jutara i 200 hvati zemlje, 600 hvati vinograda, 50 šljiva, 10 jabuka, 8 krušaka, 8 oraha, 5 trešanja, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 2 konja, 2 krave, 10 kokoši.

Mirko Bunjak, zemljoradnik, Gračani kbr. 24, 7 članova obitelji, 3 jutra i 300 hvati zemlje, 10 šljiva, 2 jabuke, 6 krušaka, 2 oraha, 3 trešnje, 2 krave, 4 kokoši.

Ivan Pavliček, zemljoradnik, Gračani kbr. 29, 5 članova obitelji, 6 jutara i 800 hvati zemlje, 20 šljiva, 10 jabuka, 6 krušaka, 6 oraha, 2 trešnje, 6 višanja, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 1 krava, 20 kokoši.

Stjepan Đuran, zemljoradnik, Gračani kbr. 33, 3 člana obitelji, 6 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, 15 šljiva, 4 jabuke, 10 oraha, 1 šprica za vinograd, 2 krave, 15 kokoši.

Kuzman Zrinski, zemljoradnik, Gračani kbr. 34, 4 član obitelji, 4 jutara i 800 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 1 krava.

Josip Jelačić, zemljoradnik, Gračani kbr. 43., 4 člana obitelji, 1 sluga, 8 jutara zemlje, 1000 hvati vinograda, 20 šljiva, 44 jabuke, 12 krušaka, 9 oraha, 10 trešanja, 1 šprica za vinograd, 1 plug, 1 brana, 1 konj, 1 krava, 10 kokoši.

Kata Haramija, bez zanimanja, Gračani kbr. 54, 3 člana obitelji, 3 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, 1 šprica za vinograd, 1 krava, 1 kokoš.

Bara Bunjak, bez zanimanja, Gračani kbr. 56, 2 člana obitelji, 4 jutara i 300 hvati zemlje, 300 hvati vinograda.

Stjepan Cvetko, bez zanimanja, Gračani kbr. 62, 5 članova obitelji, 3 jutara i 200 hvati zemlje.

Juraj Banek, bez zanimanja, Gračani kbr. 70, 7 članova obitelji, 3 jutara i 500 hvati zemlje, 10 šljiva, 2 jabuke, 4 krave, 3 oraha, 1 plug, 1 brana, 1 šprica za vinograd, 2 konja, 1 krava, 6 kokoši.

Mato Gjurač, bez zanimanja, Gračani, kbr. 76, 8 članova obitelji, 5 jutara zemlje, 1200 hvati vinograda, 5 šljiva, 7 jabuka, 2 kruške, 1 orah, 3 trešnje, 4 breskve, 1 plug, 1 brana, 1 preša za grožđe, 2 krave, 5 kokoši.

Stjepan Gjurač, bez zanimanja, Gračani kbr. 77, 3 člana obitelji, 5 jutara i 300 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 2 krave, 10 kokoši.

Mirko Miholić, zemljoradnik/mesar, Gračani kbr. 82, 4 člana obitelji, 5 jutara i 1300 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 35 šljiva, 7 jabuka, 9 krušaka, 7 oraha, 2 dunje, 3 trešnje, 3 breskve, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 1 junica, 1 krava, 3 kobile.

Stjepan Trnčević, zemljoradnik, Gračani kbr. 83, 8 članova obitelji, 6 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 10 šljiva, 20 jabuka, 12 krušaka, 3 oraha, 2 dunje, 1 plug, 1 brana, 1 preša za grožđe, 1 bik, 2 konja, 2 krave, 12 kokoši.

Ivan Banić, zemljoradnik, Gračani kbr. 89, 3 člana obitelji, 3 jutara i 500 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 10 šljiva, 1 jabuka, 1 kruška, 10 kokoši, 1 krava, 1 svinja.

Kata Banić, zemljoradnik, Gračani kbr. 90, 5 članova obitelji, 3 jutara i 600 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 2 kokoši.

Vid Banić, zemljoradnik, Gračani kbr. 95, 7 članova obitelji, 3 jutra i 100 hvati zemlje, 600 hvati vinograda, 12 šljiva, 6 jabuka, 2 kruške, 1 šprica za vinograd, 1 krava, 2 kokoši.

Pavao Bujan, zemljoradnik, Gračani kbr. 111, 7 članova obitelji, 6 jutara i 1300 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 8 šljiva, 8 jabuka, 2 kruške, 4 oraha, 1 trešnja, 1 breskva, 1 vetrenica, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 2 konja, 2 junice, 2 krave, 1 bik, 1 vol, 10 kokoši.

Ivan Puntijar stariji, bez zanimanja, Gračani kbr. 112, 3 člana obitelji, 2 sluga, 4 jutara i 100 hvati zemlje, 1200 hvati vinograda, 28 šljiva, 2 jabuke, 2 kruške, 2 oraha, 2 trešnje, 1 vetrenica, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 2 konja, 1 junica, 1 vol, 1 krava, nepoznati broj kokoši.

Josip Bešić, bez zanimanja, Gračani kbr. 114, 6 članova obitelji, 7 jutara i 1000 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 16 šljiva, 12 jabuka, 11 krušaka, 2 oraha, 1 plug, 1 brana, 2 konja, 2 junice, 1 krava, 5 kokoši.

Jakob Radić, bez zanimanja, Gračani kbr. 118, 9 članova obitelji, 1 sluga, 5 jutara i 300 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 20 šljiva, 4 oraha, 6 jabuka, 1 plug, 1 brana, 1 šprica za vinograd, 2 krave, 4 kokoši.

Stjepan Radić, bez zanimanja, Gračani kbr. 144, 3 člana obitelji, 3 jutara i 800 hvati zemlje, 1 krava.

Josip Kranjec, bez zanimanja, Gračani kbr. 145, 3 člana obitelji, 3 jutra i 800 hvati zemlje, 1 šprica za grožđe, 1 krava, 2 svinje, 4 kokoši.

Stjepan Bujan, bez zanimanja, Gračani kbr. 146, 8 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 800 hvati vinograda, 1 krava, 2 svinje, 4 kokoši.

Mijo Bešić, bez zanimanja, Gračani kbr. 153, 7 članova obitelji, 7 jutara i 900 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 1 plug, 1 brana, 1 veternica, 1 šprica za vinograd, 2 konja, 1 krava, 2 svinje, 5 kokoši.

Josip Ćuk, bez zanimanja, Gračani kbr. 166, 4 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 800 hvati vinograda, 10 šljiva, 15 jabuka, 16 krušaka, 5 oraha, 5 kokoši.

Franjo Banić, bez zanimanja, Gračani kbr. 204, 4 člana obitelji, 4 jutara zemlje, 1 krava, 3 kokoši.

Selo Remete

Kata Ivir, zemljoradnik, Remete kbr. 4, 6 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 30 šljiva, 7 jabuka, 5 krušaka, 1 dunja, 1 trešnja, 1 marelica, 1 breskva, 1 krava, 19 kokoši.

Stjepan Tomašir, zemljoradnik, Remete kbr. 9, 5 članova obitelji, 5 jutara zemlje, 100 hvati vinograda, 12 šljiva, 10 jabuka, 5 krušaka, 1 orah, 3 trešnje, 1 marelica, 4 breskve, 1 krava, 2 svinje, 7 kokoši, 1 kotao za pečenje rakije.

Petar Tomašir, zemljoradnik, Remete kbr. 11, 3 člana obitelji, 4 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, 80 šljiva, 4 jabuke, 4 kruške, 2 oraha, 1 krava, 1 junica, 3 kokoši.

Slavko Miholić, zemljoradnik, Remete kbr. 12, 13 članova obitelji, 3 jutra i 800 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 28 šljiva, 3 jabuke, 10 krušaka, 4 oraha, 2 trešnje, 2 konja, 2 krave, 1 junica, 11 kokoši, 1 plug, 1 muljača za grožđe, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Stjepan Bartolić, zemljoradnik, Remete kbr. 19, 12 članova obitelji, 6 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 30 šljiva, 3 jabuke, 8 krušaka, 6 oraha, 3 kestena, 2 trešnje, 3 marelice, 12 breskvi, 2 kobile, 2 krave, 11 kokoši, 1 plug, 1 muljača za grožđe, 1 veternica, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Jakob Bartolić, zemljoradnik, Remete kbr. 27, 8 članova obitelji, 4 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, 4 šljive, 4 jabuke, 3 kruške, 2 oraha, 1 kesten, 1 marelica, 6 breskvi, 3 krave, 10 kokoši, 1 muljača za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Imbro Bartolić, zemljoradnik, Remete kbr. 29, 2 člana obitelji, 5 jutara zemlje, 300 hvati vinograda, 10 šljiva, 2 jabuke, 3 kruške, 1 orah, 2 trešnje, 3 breskve, 1 krava, 5 kokoši, 1 šprica za vinograd.

Adam Jurinčić, zemljoradnik, Remete kbr. 37, 3 člana obitelji, 11 jutara zemlje, 2 jutra vinograda, 30 šljiva, 50 jabuka, 14 krušaka, 2 višnje, 5 trešanja, 16 marelica, 19 breskvi, 7 kokoši, 2 purana, 7 košnica pčela, 1 muljača za grožđe, 1 preša za grožđe.

Slavko Sršek, zemljoradnik, Remete kbr. 42, 9 članova obitelji, 2 sluga, 10 jutara zemlje, 1 jutro i 800 hvati vinograda, 50 šljiva, 10 jabuka, 13 krušaka, 10 oraha, 2 dunje, 1 višnja, 7 trešanja, 3 marelice, 10 breskvi, 1 junica, 2 krave, 4 konja, 26 kokoši, 1 plug, 1 brana, 1 preša za grožđe, 1 muljača za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Miško Komerlin, zemljoradnik, Remete kbr. 49, 5 članova obitelji, 4 jutara zemlje, 200 hvati vinograda, 15 šljiva, 2 jabuke, 7 krušaka, 1 orah, 2 trešnje, 3 marelice, 1 krava, 5 kokoši.

Imbro Milčec, zemljoradnik, Remete kbr. 52, 8 članova obitelji, 3 jutra i 800 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 11 šljiva, 1 jabuka, 2 kruške, 5 oraha, 1 trešnja, 2 breskve, 1 krava, 8 kokoši.

Josip Spudić, zemljoradnik, Remete kbr. 60, 5 članova obitelji, 6 jutara zemlje 500 hvati vinograda, 20 šljiva, 4 jabuke, 14 krušaka, 4 oraha, 4 kestena, 3 trešnje, 2 breskve, 1 krava, 8 kokoši.

Mara Novosel, zemljoradnik, Remete kbr. 61, 3 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 500 hvati vinograda, 10 šljiva, 3 kruške, 1 orah, 5 trešanja, 33 breskve, 1 krava, 6 kokoši.

Miško Spudić, zemljoradnik, Remete kbr. 64, 5 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 600 hvati vinograda, 14 šljiva, 5 jabuka, 1 kruška, 2 oraha, 4 trešnje, 1 marelica, 2 breskve, 8 kokoši.

Magda Studen, zemljoradnik, Remete kbr. 60, 2 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 200 hvati vinograda, 10 šljiva, 4 jabuke, 3 kruške, 2 oraha, 2 trešnje, 2 konja, 1 krava, 6 kokoši.

Juraj Šušnić, zemljoradnik, Remete kbr. 67, 6 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 100 hvati vinograda, 4 šljive, 4 jabuke, 1 orah, 1 višnja, 1 trešnja, 1 preša za grožđe, 5 kokoši.

Juraj Zmiš, zemljoradnik, Remete kbr. 72, 3 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 800 hvati vinograda, 14 šljiva, 1 jabuka, 3 kestena, 4 višnje, 6 trešanja, 1 breskva, 1 krava, 4 kokoši.

Imbro Leskovec, zemljoradnik, Remete kbr. 87, 4 člana obitelji, 9 jutara i 400 hvati zemlje, 1 jutro vinograda, 30 šljiva, 10 jabuka, 9 krušaka, 4 oraha, 8 kestena, 6 trešanja, 1 kobila, 1 krava, 9 kokoši, 1 preša za grožđe, 1 kotao za pečenje rakije, 1 šprica za vinograd.

Petar Bartolić, zemljoradnik, Remete kbr. 88, 5 članova obitelji, 4 jutara i 800 hvati zemlje, 320 hvati vinograda, 17 šljiva, 1 jabuka, 8 krušaka, 1 orah, 1 kesten, 1 trešnja, 1 marelica, 1 junica, 2 krave, 1 svinja, 10 kokoši, 1 preša za grožđe.

Jakob Lukačin, zemljoradnik, Remete kbr. 93, 5 članova obitelji, 6 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 8 šljiva, 5 jabuka, 2 kruške, 1 krava, 5 kokoši, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Nikola Leskovec, zemljoradnik, Remete kbr. 98, 5 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 4 šljive, 4 jabuke, 1 kruška, 2 oraha, 1 krava, 5 kokoši.

Slavko Tropina, zemljoradnik, Remete kbr. 100, 4 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 200 hvati vinograda, 20 šljiva, 3 jabuke, 4 kruške, 2 breskve, 1 junica, 1 krava, 8 kokoši.

Josip Tropina, zemljoradnik, Remete kbr. 101, 7 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 10 šljiva, 4 jabuke, 4 kruške, 2 trešnje, 2 kestena, 1 krava, 1 kokoš.

Vid Tropina, zemljoradnik, Remete kbr. 102, 5 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 11 šljiva, 5 jabuka, 3 kruške, 3 trešnje, 1 plug, 1 brana, 2 konja, 2 krave, 2 svinje, 6 kokoši.

Stjepan Tropina, zemljoradnik, Remete kbr. 102 b, 7 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 15 šljiva, 10 jabuka, 5 krušaka, 3 dunje, 4 trešnje, 1 plug, 1 muljača za grožđe, 2 konja, 1 junica, 1 krava, 2 svinje, 10 kokoši.

Juraj Tropina, zemljoradnik, Remete kbr. 112, 4 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 200 hvati vinograda, 20 šljiva, 3 jabuke, 3 kruške, 2 oraha, 1 trešnja, 1 krava, 6 kokoši.

Miško Ivrlač, zemljoradnik, Remete kbr. 113, 9 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 400 hvati vinograda, 10 šljiva, 5 jabuka, 4 kruške, 6 oraha, 12 trešanja, 4 breskve, 1 krava, 5 kokoši.

Ivan Ivrlač mlađi, zemljoradnik, Remete kbr. 118, 3 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 600 hvati vinograda, 20 šljiva, 11 jabuka, 2 kruške, 1 kesten, 1 dunja, 2 višnje, 7 trešanja, 1 marelica, 3 breskve, 3 kokoši.

Ivan Ivrlač stariji, zemljoradnik, Remete kbr. 114, 4 člana obitelji, 4 jutara zemlje, 1 jutro vinograda, 40 šljiva, 15 jabuka, 8 trešanja, 9 kestena, 3 dunje, 3 marelice, 5 breskvi, 2 krave, 7 kokoši.

Imbro Ivrlač, zemljoradnik, Remete kbr. 116, 6 članova obitelji, 3 jutra i 800 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 30 šljiva, 8 jabuka, 5 krušaka, 5 oraha, 6 kestena, 2 dunje, 2 krave, 4 svinje, 16 kokoši.

Alojz Bitenc, zemljoradnik, Remete kbr. 131, 5 članova obitelji, 3 jutra zemlje, 1 jutro i 800 hvati vinograda, 5 šljiva, 18 jabuka, 2 kruške, 1 orah, 3 kestena, 1 dunja, 1 trešnja, 2 breskve, 1 konj, 1 krava, 6 kokoši.

Ivan Čokor, zemljoradnik, Remete kbr. 152, 4 člana obitelji, 3 jutra zemlje, 800 hvati vinograda, 30 šljiva, 10 jabuka, 10 krušaka, 2 oraha, 6 kestena, 1 dunja, 5 trešanja, 9 marelica, 5 breskvi, 1 svinja, 1 krava, 15 kokoši.

Zdenko Rogulić, nepoznato zanimanje, Remete kbr. 121, nepoznat broj članova obitelji, 5 jutara zemlje, 3 jutra vinograda, 10 šljiva, 15 jabuka, 10 krušaka, 2 oraha, 8 dunja, 2 višnje, 5 trešanja, 5 breskvi, 45 kokoši, 2 košnice pčela.

Nepoznat vlasnik posjeda, Remete kbr. 120, nepoznat broj članova obitelji, 4 jutara zemlje, 1 jutro vinograda, 140 šljiva, 60 jabuka, 35 krušaka, 12 oraha, 3 višnje, 17 trešanja, 40 breskvi, 26 marelica.

Selo Dolje

Mijo Gjuran, zemljoradnik, Dolje kbr. 1, 2 člana obitelji, 4 jutara i 500 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 12 šljiva, 3 jabuke, 4 kruške, 1 orah, 1 trešnja, 1 krava, 10 kokoši.

Kata Đuran, zemljoradnik, Dolje kbr. 3, 3 člana obitelji, 3 jutra i 300 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 10 šljiva, 3 jabuke, 1 kruška, 3 oraha, 3 trešnje, 1 konj, 2 krave, 5 kokoši.

Vid Krištof, zemljoradnik, Dolje kbr. 8, 4 člana obitelji, 1 sluga, 6 jutara i 100 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 10 šljiva, 5 jabuka, 2 breskve, 2 oraha, 2 trešnje, 1 plug, 1 muljača za grožđe, 1 konj, 1 krava, 6 kokoši.

Josip Krištof, zemljoradnik, Dolje kbr. 10, 11 članova obitelji, 3 jutra i 1 400 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 10 šljiva, 4 jabuke, 3 kruške, 1 orah, 5 trešanja, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 2 krave, 18 kokoši.

Juraj Mihalinić, zemljoradnik, Dolje kbr. 14, 4 člana obitelji, 4 jutara i 500 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 20 šljiva, 4 jabuke, 2 oraha, 4 trešnje, 1 šprica za vinograd, 2 krave.

Ivan Mihalinić, zemljoradnik, Dolje kbr. 15, 2 člana obitelji, 7 jutara i 150 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 11 šljiva, 4 jabuke, 1 kruška, 1 orah, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Jakob Mihalinić, zemljoradnik, Dolje kbr. 17, 5 članova obitelji, 3 jutra i 750 hvati zemlje, 450 hvati vinograda, 20 šljiva, 4 jabuke, 1 kruška, 1 orah, 1 trešnja, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 1 kobilica, 1 konj, 1 krava, 3 kokoši.

Josip Belić, zemljoradnik, Dolje kbr. 21, 3 člana obitelji, 3 jutra i 1 400 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 20 šljiva, 2 jabuke, 3 oraha, 6 trešanja, 3 breskve, 1 krava, 1 svinja, 6 kokoši.

Josip Bakmez Plevica, zemljoradnik, Dolje kbr. 24, 3 člana obitelji, 8 jutara i 400 hvati zemlje, 600 hvati vinograda, 3 šljive, 4 jabuke, 1 kruška, 4 oraha, 6 trešanja, 1 marelica, 1 šprica za vinograd, 2 kokoši.

Mara Šelendić, zemljoradnik, Dolje kbr. 26, 10 članova obitelji, 3 jutra i 350 hvati zemlje, 1000 hvati vinograda, 5 šljiva, 1 jabuka, 1 kruška, 1 orah, 1 preša za grožđe, 1 krava, 3 kokoši.

Mirko Miholić mlađi, zemljoradnik, Dolje kbr. 34, 7 članova obitelji, 8 jutara i 750 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 3 šljive, 1 jabuka, 1 orah, 1 trešnja, 1 breskva, 1 plug, 1 muljača za grožđe, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd, 1 krava, 1 junica, 2 vola, 10 kokoši.

Filip Kranjec, zemljoradnik, Dolje kbr. 65, 4 člana obitelji, 3 jutra i 1 100 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 10 šljiva, 4 jabuke, 2 oraha, 3 trešnje, 1 marelica, 1 preša za grožđe, 1 krava, 7 kokoši.

Josip Grdjan, zemljoradnik, Dolje kbr. 69, 9 članova obitelji 5 jutara i 1500 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 7 šljiva, 5 jabuka, 7 krušaka, 2 oraha, 7 trešanja, 7 krušaka, 1 šprica za vinograd, 1 krava, 5 kokoši, 14 košnica pčela.

Selo Gornji Bukovec

Imbro Kontek, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 5, 3 člana obitelji, 3 jutra i 1300 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 20 šljiva, 12 jabuka, 13 krušaka, 2 oraha, 6 trešanja, 1 plug, brana, 1 sečka, 1 tele, 1 krava, 6 kokoši.

Stjepan Kontek, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 6, 4 člana obitelji, 1 služavka, 7 jutara i 800 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 16 šljiva, 2 jabuke, 2 kruške, 1 trešnja, 3 duda, 1 sečka, 1 preša za grožđe, 2 krave, 15 kokoši.

Nikola Kontek, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 7, zemljoradnik, 10 članova obitelji, 6 jutara i 250 hvati zemlje, 50 hvati vinograda, 60 šljiva, 3 kruške, 2 oraha, 1 plug, 1 brana, 1 sečka, 1 konj, 1 junica, 2 krave, 7 svinja, 5 kokoši.

Marko Vinter, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 16, zemljoradnik, 4 člana obitelji, 3 jutra i 1300 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 60 šljiva, 6 jabuka, 6 krušaka, 2 oraha, 1 trešnja, 1 marelica, 2 breskve, 1 sečka, 1 tele, 1 krava, 16 kokoši.

Kata Zubak, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 20, 5 članova obitelji, 3 jutra i 300 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 35 šljiva, 8 jabuka, 10 krušaka, 3 oraha, 2 breskve, 1 plug, 1 brana, 1 sečka, 1 tele, 1 krava, 2 junice, 8 kokoši.

Gustav Jupar, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 35, 6 članova obitelji, 5 jutara i 500 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 32 šljive, 5 jabuka, 1 orah, 1 plug, 1 sečka, 1 kobilica, 1 krava, 5 svinja, 8 kokoši.

Ivan Pernar, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 36, 11 članova obitelji, 8 jutara i 800 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 50 šljiva, 4 jabuke, 5 krušaka, 2 oraha, 1 plug, 1 sečka, 1 šprica za vinograd.

Stjepan Milčec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 42, 6 članova obitelji, 1 sluga, 3 jutra i 250 hvati zemlje, 450 hvati vinograda, 30 šljiva, 20 jabuka, 10 krušaka, 2 trešnje, 1 plug, 1 sečka, 1 konj, 2 krave, 2 svinje, 8 kokoši.

Josip Milčec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 44, 4 člana obitelji, 3 jutra i 850 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 11 šljiva, 1 plug, 1 sečka, 1 krava, 5 kokoši.

Jakob Jagunec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 46, 4 člana obitelji, 5 jutara i 350 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 20 šljiva, 5 jabuka, 10 krušaka, 3 trešnje, 1 vetrenica, 1 preša za grožđe, 1 tele, 16 kokoši.

Ana Jagunec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 48, 4 člana obitelji, 3 jutra i 250 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 10 šljiva, 4 jabuke, 2 kruške, 1 orah, 1 trešnja, 1 konj, 15 kokoši.

Josip Fagač, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 49, 5 članova obitelji, 7 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 2 jabuke, 12 šljiva, 3 kruške, 2 oraha, 2 trešnje, 4 breskve, 1 sečka, 1 muljača za grožđe, 1 šprica za vinograd, 2 krave, 6 svinja, 16 kokoši.

Imbro Fagač, bez zanimanja, Gornji Bukovec kbr. 54, bez zanimanja, 6 članova obitelji, 3 jutra i 300 hvati zemlje, 370 hvati vinograda, 50 šljiva, 4 jabuke, 5 krušaka, 2 oraha, 2 trešnje, 1 sečka, 1 preša za grožđe, 1 bik, 2 krave, 3 svinje.

Ivan Igrec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 57, 6 članova obitelji, 8 jutara i 300 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 10 šljiva, 3 jabuke, 3 kruške, 1 sečka, 2 krave, 2 svinje, 10 kokoši.

Mirko Igrec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 59, 7 članova obitelji, 2 jutra i 1450 hvati zemlje, 350 hvati vinograda, 20 šljiva, 10 jabuka, 5 krušaka, 1 plug, 1 brana, 1 sečka, 1 konj, 2 krave, 20 kokoši.

Mijo Igrec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 61, 10 članova obitelji, 6 jutara i 40 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 10 šljiva, 5 jabuka, 3 kruške, 5 trešanja, 8 breskvi, 1 plug, 1 sečka, 1 šprica za vinograd, 1 konj, 2 krave, 13 kokoši.

Juraj Igrec, zemljoradnik, Gornji Bukovec kbr. 62, 4 člana obitelji, 6 jutara i 120 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 10 šljiva, 5 krušaka, 1 orah, 1 sečka, 1 krava, 8 kokoši.

Vinko Fagač, zemljoradnik, Gornji Bukovec bb, 4 člana obitelji, 5 jutara i 500 hvati zemlje, 700 hvati vinograda, 1 prikolica, 1 kobila, 2 krave, 4 kokoši.

Selo Donji Bukovec

Marko Debogović, vinogradar, Donji Bukovec kbr. 45, 5 članova obitelji, 1 jutro i 800 hvati zemlje, 4 jutra vinograda, 41 šliva, 30 jabuka, 28 krušaka, 4 trešnje, 2 preše za grožđe, 1 muljača za grožđe.

Selo Zvečaj

Stjepan Banić, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 8, 5 članova obitelji, 5 jutara zemlje, 500 hvati vinograda, 20 šljiva, 5 jabuka, 1 kruška, 4 oraha, 2 dunje, 1 trešnja, 1 konj, 2 krave, 7 kokoši, 1 vetrenica, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Pavao Kos, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 11, 2 člana obitelji, 4 jutara zemlje, 800 hvati vinograda, 11 šljiva, 4 jabuke, 3 kruške, 4 oraha, 1 krava, 7 kokoši, 1 preša za grožđe.

Ladislav Čegelj, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 13, 7 članova obitelji, 4 jutra i 700 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 15 šljiva, 8 jabuka, 4 kruške, 5 oraha, 2 dunje, 4 trešnje, 1 krava, 10 kokoši, 1 preša za grožđe, 1 šprica za vinograd.

Bara Čegelj, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 14, 6 članova obitelji, 9 jutara i 800 hvati zemlje, 600 hvati vinograda, 20 šljiva, 12 jabuka, 3 kruške, 3 oraha, 7 trešanja, 4 marelice, 5 breskvi, 3 krave, 2 svinje, 10 kokoši, 1 brana, 1 šprica za vinograd, 1 preša za grožđe.

Mato Radić Humić, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 16, 4 člana obitelji, 3 jutra i 1350 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 10 šljiva, 10 jabuka, 3 kruške, 3 oraha, 1 tele, 1 krava, 10 kokoši.

Josip Radić, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 19, 3 člana obitelji, 4 jutra i 1100 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 2 krave, 7 kokoši, 1 šprica za vinograd.

Pavao Radić, zemljoradnik, Zvečaj kbr. 20, 2 člana obitelji, 3 jutra i 500 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 3 šljive, 7 jabuka, 2 kruške, 2 oraha, 4 trešnje, 1 krava, 5 kokoši, 1 šprica za vinograd.

Selo Bliznec

Mijo Miholić, zemljoradnik, Bliznec kbr. 29, 5 članova obitelji, 1 sluga, 4 jutra i 300 hvati zemlje, 300 hvati vinograda, 5 šljiva, 1 jabuka, 2 kruške, 7 oraha, 1 višnja, 1 plug, 1 drljača, 1 šprica za vinograd, 2 krave, 1 junica, 8 kokoši.

Selo Čret

Nema obitelji s posjedom od 3 ili više jutara zemlje.

Na osnovu iznesenih arhivskih podataka možemo vidjeti sljedeće.

Broj domaćinstava s posjedom od 3 ili više jutara zemlje u Upravnoj općini Gračani – Remete bio je vrlo malen. Tek je 124 od ukupno 772 domaćinstava prelazilo crtu koja je odvajala rentabilni od nerentabilnog posjeda, što je činilo niskih 16,06%.

No treba uzeti u obzir da je broj domaćinstava koja su se primarno bavila poljoprivredom bio još i manji. Naime kod 20 je domaćinstava zanimanje kućedomaćina bilo vezano uz neki zanat ili posao, pa se kao isključivo zemljoradnička domaćinstva s 3 ili više jutara zemlje može uzeti njih 104.

Nadalje, primjetna je veza između veličine posjeda i veličine, odnosno broja članova u obitelji. Obitelji s 3 i više jutara zemlje, koje su se primarno bavile poljoprivredom, bile su u prosjeku veće od prosjeka obitelji unutar sela i općine, što je iskazano u tablici br. 79.

Tablica 79. Usporedba veličine zemljoradničkih obitelji s veličinom prosječnih obitelji unutar Upravne općine Gračani - Remete⁴⁶⁹

Selo	Prosječan broj članova zemljoradničke obitelji	Prosječan broj članova u svim obiteljima
Gračani	5,26	4,08
Remete	5,46	4,17
Dolje	5,15	4,24
Gornji Bukovec	5,72	3,99
Donji Bukovec	4,28	4,15
Zvečaj	4,14	3,84
Bliznec	4,00	3,83
Čret	4,40	4,00
U.o. Gračani - Remete	5,14	4,03

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Veličina posjeda izravno je utjecala na zanimanje članova obitelji, ali i na sam broj članova obitelji. Veliki posjed potraživao je radnu snagu, pa se članovi obitelji primarno zapošljavaju na vlastitom posjedu, ne tražeći dodatnu zaradu zaposlenjem u gradu ili izučavanjem zanata. Takvi posjedi omogućavali su cijeloj obiteljskoj zajednici kruh i krov na glavom. Često su se takve obitelji odlučivale i na nešto veći broj djece, gledajući u njima prvenstveno radno snagu. S druge pak strane obitelji s malim posjedima morale su pronaći dodatne izvore zarade, što je rezultiralo zapošljavanjem u gradu i nadničarenjem kod bogatijih susjeda. Što je posjed bio veći i broj članova zaposlenih u poljoprivredi bio je veći, odnosno što je posjed bio manji zapošljavanje u gradu ili izučavanje zanata dotičnog kućanstva bio je veći.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Za sela Donji Bukovec i Bliznec usporedbe nisu iskazane, budući je broj zemljoradničkih obitelji s posjedima od 3 i više jutara zemlje premali za usporedbu. Za selo Čret također ne postoji usporedba budući u njemu ne postoji kućanstvo s posjedom od 3 ili više jutara.

⁴⁷⁰ Rudolf Bičanić ovu pojavu objašnjava na sljedeći način: *Da postoji negativna korelacija između veličine posjeda i procenta po zanimanju heterogenih poljoprivrednih kućanstava. To jest procenat heterogenih kućanstava je to veći, što je manji posjed, a opada kako raste posjed. Drugim riječima, malo seljačko gospodarstvo ne može izdržavati od svog dohotka čitavu obitelj, a ima suvišak radne snage, koju ne može zaposliti na svom gospodarstvu. Zato pojedini članovi moraju tražiti dodatne izvore prihoda izvan gospodarstva, baveći se nepoljoprivrednim zanimanjima. To je poznata, normalna pojava. Što posjed ima više zemlje, to opada procenat*

Na obiteljskim posjedima najviše se uzgajao krumpir, zatim kukuruz, potom repa i djetelina. Nakon toga dolazile su redom žitarice; raž, pšenica i ječam.⁴⁷¹

Krumpir i kukuruz bile su glavne kulture, a plodovi su se koristili isključivo za vlastite potrebe, jer u tim prihodima nije bilo viškova.⁴⁷²

Iz dostupnih podataka nije moguće utvrditi, koja je obitelj sijala određene količine i vrste kultura.

No moguće je utvrditi vrste i broj voćaka koji se uzgajao u domaćinstvima. Voćarstvo je stanovnicima Upravne općine Gračani – Remete bilo vrlo važan segment privređivanja. S jedne strane nije zahtijevalo puno vremena i brige oko voćaka, a s druge je strane omogućavalo dobru zaradu zbog blizine Zagreba i osiguranog tržišta.⁴⁷³

Ono što je bila mana voćarstva u Zagrebačkom prigorju, ali i cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji, bila je činjenica kako su se uzgajale razne sorte, pa je takva neujednačena roba postizala nižu cijenu na tržištu.⁴⁷⁴

Analizom najbogatijih zemljoradničkih obitelji jasno se uočava kako su šljive bile najvažnije voće. Većina obitelji imala je između 5 i 30 voćaka ovoga voća. Šljiva je krajem međuratnog razdoblja bila najvažnija sorta voćki u Banovini Hrvatskoj, a 1939. godine ukupno je dala 288 tisuća tona ploda.⁴⁷⁵

Šljive su osobito gajila bogata domaćinstva iz Gornjeg Bukovca. Tako nalazimo po 50 voćaka na popisu imovine Imbre Fagača i Ivana Pernara, a čak 60 u vlasništvu Marka Vintera. U ostalim selima šljivarstvo nije bilo toliko intenzivno, iako je bilo nekoliko obitelji sa značajnijim brojem voćaka. Primjerice imanje Rudolfa Kosa iz Gračana na kojem se nalazilo 50 voćaka šljive i imanje Slavka Sršeka iz Remeta s jednakim brojem voćaka. Šljive su se većinom koristile za prodaju i pečenje rakije, što dokazuju i kotlovi za pečenje rakije koji se nalaze na popisu imovine određenih gazdinstava.

Od ostalih voćaka najviše su se uzgajale jabuke, trešnje, kruške i orasi.

Vinogradarstvo je bilo vrlo važan segment u gospodarskom, ali i kulturološkom životu svake obitelji Zagrebačkog prigorja, pa samim time i u selima Upravne općine Gračani – Remete.

heterogenih kućanstava, a to ima više čistih homogenih kućanstava. – Rudol BIČANIĆ, „Nepoljoprivredna zanimanja u seljačkom gospodarstvu“, Statistička revija, 6/1956., br. 2, 101.

⁴⁷¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz poljoprivrednih kultura, Gračani, 1. ožujak 1925., bez broja dokumenta, kut. 18.

⁴⁷² Prema statističkim podacima U Banovini Hrvatskoj čijim je dijelom bila i Upravna općina Gračani – Remete, 1939. godine ubrano je i požeto 872 tisuće tona kukuruza, 684 tisuće tona krumpira, 27 tisuće tona pšenice, 124 tisuće tona ječma i 53 tisuće tona raži - Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 223.

⁴⁷³ Branko ĐAKOVIĆ, „Gospodarstvo u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 90.

⁴⁷⁴ Slavoljub DUBIĆ, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 144.

⁴⁷⁵ Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 223.

Ono se na ovom području razvijalo još od srednjeg vijeka, a južni su se krakovi vinograda prostirali sve do zagrebačkog Donjeg Grada.

Stanovnici Gračana već su u srednjem vijeku bili stručnjaci za obradu vinograda i podrumarstvo.⁴⁷⁶

Koncem 19. stoljeća vinogradarstvo je doživjelo veliki udarac pojavom filoksere i peronospori, pa je u međuratnom razdoblju još uvijek bilo u stadiju oporavka.⁴⁷⁷

Vinogradi se nikada nisu oporavili u punoj mjeri, a osobito je bila štetna pojava američkih sorti, koje su davale više ploda, ali znatno slabiju kvalitetu.⁴⁷⁸

No kvaliteta vina iz Upravne općine Gračani – Remete bila je visoke kvalitete, a u odnosu na druge krajeve američke je loze bilo zanemarivo malo. O kvaliteti vina svjedoče podaci o izvozu i prodaji van općine.⁴⁷⁹

Napredak vinogradarstva između dva rata očitovao se i u sve većem broju vinograda koje su stanovnici sadili na malim površinama. Često su takvi vinogradi imali tek 100 ili manje hvati, ali su zbog isplativosti prodaje vina obitelji davale izvanredne napore da ih se obradi i održi. Stoga nije čudno kako se njihov broj u međuratnom razdoblju povećao u gotovo svim selima općine. Izuzetak je Donji Bukovec, koji je zbog blizine grada prvi došao pod utjecaj masovnije stambene izgradnje čiju su cijenu platili upravo vinogradi. Zbog toga je njihov broj u tom selu ostao gotovo istovjetan na početku, odnosno na kraju međuratnog razdoblja. U tablici br. 80. iskazano je brojno stanje vinograda iz 1922. godine i brojno stanje vinograda iz 1943. godine, koje iako se nalazi van vremenskih okvira ovoga rada najbolje ocrtava rast vinogradarstva između dva svjetska rata.⁴⁸⁰ Banovina Hrvatska je 1939. godine imala prihod od 497 tisuća tona grožđa, što je bilo više od polovice ukupnih prinosa cijele Jugoslavije koja je iznosila 888 tisuća tona grožđa.⁴⁸¹ Navedene brojke najbolje svjedoče o tome kako je vinogradarstvo bilo važan izvor prihoda Banovine Hrvatske, a sukladno tome i Upravne općine Gračani – Remete.

Tablica 80. Brojno stanje vinograda na području Upravne općine Gračani – Remete 1922. i 1943. godine.

⁴⁷⁶ Srećko LJUBLJANOVIĆ, *Zagrebačka vinogorja u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb, 1998., 97.

⁴⁷⁷ Slavoljub DUBIČ, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 144.

⁴⁷⁸ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 62.

⁴⁷⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Statistički podaci za općinu Gračani, obrazac 37, Gračani, 24. veljače 1925., bez broja dokumenta, kut. 18.

⁴⁸⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis svih vinograda u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 31. siječanj 1922., bez broja dokumenta kut. 16., HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Izkaz vinograda, koji na području općine Remete imaju vinograda zasadjeno plemenitom lozom, Zagreb, 28. veljača 1943., bez broja dokumenta kut. 87.,

⁴⁸¹ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 223.

Selo	Broj vinograda 1922. godine	Broj vinograda 1943. godine
Gračani	111	142
Remete	104	130
Gornji Bukovec	47	81
Donji Bukovec	57	56
Dolje	55	59
Zvečaj	17	36
Bliznec	-	27
U.o. Gračani - Remete	391	531

HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Popis svih vinograda u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 31. siječanj 1922., bez broja dokumenta kut. 16., HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Izkaz vinograda, koji na području općine Remete imaju vinograda zasadjeno plemenitom lozom, Zagreb, 28. veljača 1943., bez broja dokumenta kut. 87.*

Kao što smo već rekli većina vinograda bila je površine do 1000 hvati. Tu veličinu prelazili su u Gračanima vinogradi Mate Gjuraka (1500 hvati), Ivana Puntijara starijeg (1200 hvati) i Josipa Jelačića (1000 hvati). U Remetama su postojala četiri velika vinogradara; Zdenko Rogulić (3 jutra), Alojz Bitenc (1 jutro i 800 hvati), Ivan Ivrlač (1 jutro) i vinograd kojem se ne navodi vlasnik, već samo veličina od 1 jutro. U Donjem Bukovcu nalazio se veliki vinograd Marka Debgovića (4 jutra), a u Dolju vinograd Mare Šelendić (1000 hvati). Postojao je još cijeli niz većih vinograda no oni nisu pripadali zemljoradničkim obiteljima, već su bili u vlasništvu bogatih zagrebačkih građana, te ih stoga nismo uzeli u obzir prilikom analize seljačkih posjeda. Pišući o zagrebačkom vinogorju 1937. godine Milutin Urbani osvrnuo se i na vinogradarstvo u Upravnoj općini Gračani – Remete: *Na istočnoj strani prema Gračanima – ima lijepih vinograda, gotovo na čisto bijelom vapnenom tlu. Tu je i Gračanica ispod kojeg je gradski vinograd Rebro. Na Sv. Mihalja (29. IX.) hrle Zagrepčani na proštenje u Gračane gdje se obično pije – svake godine – prvi mošt. Nedaleko su Remete (također ispod samih vinograda), kamo se ide na proštenje i poznate šindelbratne. Nad Remetama su glasoviti vinogradi, kao Markov brijeg i Jazbina. Vraćamo li se odavle prema samom gradu, moramo proći kroz bukovačke vinograde koji se vuku gotovo do samog Maksimira. Vinogradi Laščine, Rima i Mirogoja danas su već gotovo nestali. Ispod Mirogoja ima još nasada prema Gračanskoj cesti. Tu je poznati vinogradarski posjed nekadanjeg bana Raucha „Kameniti stol“. Na nj se gotovo nadovezuje vinograd „Crne škole“ koji leži upravo nasuprot*

„Okrugljaka“. Vinogradi „Okrugljaka“ jedini su ostali netaknuti. Tu stoji još stara klijet, nekadanje vlasništvo Ilirca Ognjena Štrige. U toj klijeti držali su se pokusi za izvedbu prve hrvatske opere (...) Tako je nestalo mnogih svjedoka lijepih starih vremena koja su prolazila kraj tih zagrebačkih vinograda. Bukovac koji je bio pun malih klijeti i seljačkih prešnica, danas se polako pretvara u grad.⁴⁸²

Urbanijev zapis zorno svjedoči o postojanosti gračanskih i remetskih vinograda, ali i o širenju grada, prije svega na područje Bukovca koje se neporedno pred Drugi svjetski rat sve više urbaniziralo.

Sorte koje su se uzgajale bile su starog porijekla; Kraljevina (Imbrina dišeča i pikasta), Belina, Zelenika biela i Portugizec. Od navedenih se sorti proizvodila Bukovačka zelenika, Gračanska Kraljevina i Remetska Belina.⁴⁸³ Navedene stare sorte bile su već sredinom 19. stoljeća upotpunjavane novima, prije svega Graševinom koja je uvezena iz Austrije.⁴⁸⁴

O prodoru novih sorti svjedoči i zapis remetskog župnika Leopolda Rusana

Naime župnik je u travnju 1931. godine zapisao kako je u svojem vinogradu zasadio i neke nove sorte; *Klosternburger, Special, Semillon, Sauvignon, Muškat Hamburg, Talijanska Graševina, Drijenak sivi, Drijenak bijeli, Burgundac, Moslavac, Muškat, Plemenka, Silvanac*.⁴⁸⁵

Unatoč novim sortama domaći seljaci i nadalje su se držali starih prokušanih sorti. Izuzetak je bila Graševina koja se brzo udomačila i bila prihvaćena, prije svega zbog svog bogatog grozda koji je davao puno plodova.

Najbolje je bilo prvo vino, tzv *puljevina*.⁴⁸⁶ Ono se stavljalo na tržište i prodavalo.

Lošije vino, tzv *pikula*, koje je bilo pomiješano s vodom, služilo je za kućnu upotrebu ili se nosilo težacima u polje za vrijeme težih fizičkih radova.⁴⁸⁷

Alate i sprave za obradu zemlje imale su vrlo rijetke obitelji. Analizirajući imovinu najimućnijih zemljoradničkih obitelji, uočava se kako su tek poneka gospodarstva posjedovala nešto alata i sprava. Određene su obitelji, iako s prilično velikim posjedom za prilike Zagrebačkog prigorja, bile u potpunosti bez ikakvog značajnijeg oruđa osim lopata i sjekira. Plugovi, brane za branjanje zemlje, muljače, šprice i preše za grožđe, sečke za siječu,

⁴⁸² Milutin URBANI, *Naše vino*, Zagreb, 1937., 100. – 101.

⁴⁸³ „Zagreb, vinova loza i vino“, *Gospodarski glasnik*, 2013., 348.

⁴⁸⁴ *Isto*, 348.

⁴⁸⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 13.

⁴⁸⁶ Branko ĐAKOVIĆ, „Gospodarstvo u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 94.

⁴⁸⁷ Zlatan NADVORNIK, *Zagrebački stol*, Zagreb, 2003., 59.

vetrenice za odvajanje pljeve od žita te poneki kotao za pečenje rakije, najčešće su sprave koje nalazimo na popisu imovine bogatijih domaćinstava.

Plug je za zemljoradnike svakako bio najvažnije pomoćno sredstvo. No njega u međuratnom razdoblju nisu posjedovale sve obitelji. Štoviše, on je zapravo bio vrlo rijetka pojava na gospodarskim imanjima Gračana, Remeta i susjednih sela.

Prema popisu poljoprivrednih sprava i alata koje je sastavila općinska uprava 1925. godine, u Upravnoj općini Gračani – Remete, nalazilo se ukupno 49 željeznih i 12 poluželjeznih plugova.⁴⁸⁸ Uzmemo li u obzir da je prema državnom popisu stanovništva iz 1931. godine od zemljoradnje živjelo ukupno 489 obitelji, dolazimo do podatka da je na osam domaćinstava dolazio jedan plug. S time što moramo uzeti u obzir da je 12 plugova bilo zastarjelo i poluželjezne, a poludrvne konstrukcije. Takav se plug nazivao *drvenjak*

Usporedimo li broj plugova sa onim u susjednim Šestinama, onda možemo vidjeti da je tamo situacija bilo još gora. Ondje je naime jedan plug dolazio na više od 15 obitelji.⁴⁸⁹

Osim poljoprivrede, koja je stanovnicima općine bila najvažniji segment privređivanja, uzgoj stoke bio je drugi značajni čimbenik obiteljskih gospodarstava na ovome području.⁴⁹⁰

Broj krupne stoke, rogatog blaga i konja, najvećim je dijelom ovisio o veličini posjeda određenog domaćinstva.⁴⁹¹

Obitelji koje nisu imale dovoljno zemlje da prehrane makar jednu kravu, uzimale su sjenokoše u najam, a često i kupovale sijeno na sajmištu.⁴⁹²

Uzgoj stoke bio je prvenstveno vezan uz potrebe domaćinstva. Svaka je obitelj, ukoliko je mogla, nastojala uzdržavati barem jednu kravu. Na taj bi se način namirile obiteljske potrebe za mlijekom i mliječnim proizvodima.

Kao što se vidi iz popisa imovine bogatijih zemljoradničkih obitelji one su uglavnom uzgajale dvije, te rijetko tri krave. Tri je krave primjerice držala obitelj Bare Čegelj iz Zvečaja. S ukupno 9 jutara i 800 hvati zemlje obitelj Čegelj je hranila tri krave, no to je ujedno značilo da nije bilo mogućnosti za držanje drugoga blaga.

⁴⁸⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Poljoprivredne sprave i alati u godini 1925., Zagreb, 10. listopada 1925., br. 10.273 – 1925., kut. 18.

⁴⁸⁹ R. BIČANIĆ, *Kako živi narod*, knjiga II., 11.

⁴⁹⁰ U Jugoslaviji je 1931. godine bilo ukupno 4 960 000 goveda, 3 730 000 svinja, 7 011 000 ovaca i 1 069 000 konja. - *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 227.

⁴⁹¹ Prema mišljenju Slavoljuba Dubića posjed od 2 ha (otprilike 3,5 jutara) mogao je uzdržavati jednu kravu i eventualno jednoga konja, posjed od 2 do 5 ha (3,5 – 8,5 jutara) dvije krave i ponekad konja, a od 5 do 10 ha (8,5 – 17, 5 jutara) dvije krave i dva konja. – Slavoljub DUBIĆ, *Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva*, Križevci, 1933., 28.

⁴⁹² Vlado ŠELENDIĆ, „Naselja u podnožju Zagrebačke gore i njihovi stanovnici“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1985.

Obitelji koje su imale kravu, a osobito više krava, svoje su prihode ostvarivale na tržištu mlijeka. Takve bi obitelji u Zagrebu imale stalne mušterije, tzv *konte*, koje su tako nazivali budući su im mlijeko dostavljali u kantama (*kontama*).

Oni koji su uzgajali više krava imali su i po nekoliko konti, pa su u grad nosili i desetak litara mlijeka.⁴⁹³

Vrlo se često događalo da su seljaci zbog veće zarade u mlijeko i mliječne proizvode ulijevali veće količine vode, što se smatralo kriotvorinom i patvorenjem.

Primjerice 1921. godine od 1781 analize mlijeka i mliječnih prerađevina u Upravnoj općini Gračani – Remete, u čak 1424 slučaja bila je riječ o krivotvorini.⁴⁹⁴

Krave su služile i za rasplod, a kod najsiriomašnjih obitelji, koje si nisu mogle priuštiti volove ili konje, uprezale su se kao tegleća marva ili stoka za oranje zemlje.⁴⁹⁵

Krave su u cijelom međuratnom razdoblju bile najčešće blago u stajama seljaka Upravne općine Gračani – Remete. Njihov je broj bio u konstantnom rastu, pa ih je u selima općine 1923. godine popisano 210,⁴⁹⁶ 1926. godine 278,⁴⁹⁷ 1927. godine 314,⁴⁹⁸ 1929. godine 396,⁴⁹⁹ a 1937. godine 469.⁵⁰⁰

U vremenu prije Prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega, glavnu tegleću snagu činili su volovi. Prema popisu stoke iz 1923. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete bilo je ukupno 60 volova.⁵⁰¹ No broj se volova konstatntno smanjivao, pa ih je 1926. bilo 14,⁵⁰² 1929. godine tek 10,⁵⁰³ dok 1937. godine u cijeloj općini više nije bilo ni jednoga vola.⁵⁰⁴

⁴⁹³ Isto.

⁴⁹⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁴⁹⁵ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 66.

⁴⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz brojevnog stanja stoke u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 8. veljače 1923., br. 1355/1923., kut. 18.

⁴⁹⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke Općinskog poglavarstva Gračani u Remetama, Gračani – Remete, 9. travnja 1928., br. 199/1928., kut. 23.

⁴⁹⁸ Isto.

⁴⁹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke za godinu 1929., Gračani – Remete, 26. siječnja 1930., br. 318/1930., kut. 26.

⁵⁰⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz krava i rasplodu dorašlih junica, Kraljevska banska uprava Savske banovine – Poljoprivredno odjeljenje, Remete, 20. listopada 1937., br. 51990/III. – 1934., kut. 34.

⁵⁰¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz brojevnog stanja stoke u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 8. veljače 1923., br. 1355/1923., kut. 18.

⁵⁰² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke Općinskog poglavarstva Gračani u Remetama, Gračani – Remete, 9. travnja 1928., br. 199/1928., kut. 23.

⁵⁰³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke za godinu 1929., Gračani – Remete, 26. siječnja 1930., br. 318/1930., kut. 26.

⁵⁰⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz krava i rasplodu dorašlih junica, Kraljevska banska uprava Savske banovine – Poljoprivredno odjeljenje, Remete, 20. listopada 1937., br. 51990/III. – 1934., kut. 34.

Slična je situacija bile i u susjednim Šestinama gdje je tridesetih godina u cijeloj općini bilo tek 8 volova.⁵⁰⁵

Obitelji koje bi uzgajale par volova i posjedovale plug, orale bi za naknadu siromašnijim obiteljima bez životinja i sprava za zemlju. Na taj su način dolazile do značajnih novčanih prihoda.

Kao što smo već rekli, broj volova u međuratnom razdoblju bio je u konstantnom padu. Količina ishrane i njihova tromost prilikom transporta bile su glavne mane, zbog kojih su volovi svoje mjesto u štalama sve češće ustupali konjima.

Oni su iziskivali manje hrane te su bili znatno brži i okretniji od volova, iako su bili slabiji u kretanju blatnjavim i teškim putevima.⁵⁰⁶ Broj konja sve je više rastao, pa je godine 1923. u Upravnoj općini Gračani – Remete zabilježeno njih 186,⁵⁰⁷ a 1929. godine čak 354.⁵⁰⁸ Budući se tridesetih godina razvijala cestovna infrastruktura, konji su zbog svoje brzine postali isplativiji od volova. Kolima u kojima su bili upregnuti konji moglo se brže doći do Zagreba, dostaviti roba i ljudi. Već 1925. godine broj konjskih zaprega u općini bio je gotovo dvostruko veći u odnosu na broj volovskih. Ukupno je bilo 48 volovskih i 82 konjske zaprege.⁵⁰⁹

Broj bikova u selima Upravne općine Gračani – Remete nikada nije bio visok.

Najveći broj zabilježen je 1937. godine kada ih je bilo 5.⁵¹⁰

Bikovi su seljacima donosili određenu novčanu dobit budući su bili korišteni za rasplod.

Svinjogojstvo je imalo dugu tradiciju u selima općine, poglavito u Gračanima.

Još u vremenu prije Prvoga svjetskog rata stanovnici Gračana uzgajali su velik broj svinja.

Na jesen svinje su bile tjerane u šumski predio zvan *Javorek*, gdje su građane nastambe u kojima su noćile.⁵¹¹ Ondje bi se prehranjivale žirom i kestenom, a na zimu bi se vraćale u selo. Tamo ih se u svinjcima (*kocima*) nastavljalo hraniti do kolinja, koje se obično obavljalo pred Božić.

⁵⁰⁵ R. BIČANIĆ, *Kako živi narod*, knjiga II., 11.

⁵⁰⁶ Damodar FRLAN, „Transport u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 155.

⁵⁰⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz brojevnog stanja stoke u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 8. veljače 1923., br. 1355/1923., kut. 18.

⁵⁰⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke za godinu 1929., Gračani – Remete, 26. siječnja 1930., br. 318/1930., kut. 26.

⁵⁰⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Poljoprivredne sprave i alati u godini 1925., Zagreb, 10. listopada 1925., br. 10.273 – 1925., kut. 18.

⁵¹⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz krava i rasplodu doraslih junica, Kraljevska banska uprava Savske banovine – Poljoprivredno odjeljenje, Remete, 20. listopada 1937., br. 51990/III. – 1934., kut. 34.

⁵¹¹ Mirko BANEK, „Kućne zadruge u Gračanima“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 27/1994., br. 1, 42.

Većina obitelji svinjogojstvom se bavila zbog vlastitih potreba pa su hranile tek nekoliko svinja. Veći broj svinja uzgajale su one obitelji koje su se prvenstveno bavile mesarskim obrtom, o čemu će kasnije biti više riječi. Najveći broj svinja na gospodarstvima Upravne općine Gračani – Remete zabilježen je 1929. godine, kada je popisano ukupno 224 svinja.⁵¹² Većina domaćinstava u općini hranila je između 5 i 20 kokoši. One su se uzgajale zbog jaja koja su se prodavala na zagrebačkim tržnicama, a i meso peradi jelo se češće nego svinjetina koja je uglavnom išla na tržište.

Prodaja stoke i stočarskih proizvoda bila je vrlo važan izvor prihoda stanovnicima Upravne općine Gračani – Remete, no u tridesetim godina pod utjecajem svjetskih ekonomskih prilika cijene mesa na tržištu počele varirati i opadati, pa je i novčani prihod seljačkim obiteljima postao nestalan i nepredvidljiv.⁵¹³

Cijena stoke osobito je pala tijekom 1930. – 1932. godine, a slična se tendencija nastavila i u idućim godinama.⁵¹⁴

Pojedine su se obitelji bavile pčelarstvom, pa tako u vlasništvu Josipa Grdjana iz Dolja 1931. godine nalazimo čak 14 košnica. No tri godine kasnije – 1934., ne nalazimo ga na popisu pčelara Upravne općine Gračani – Remete. Iz navedene je godine opširan popis pčelara iz cijele općine.⁵¹⁵ Na njemu se nalazi ukupno 16 pčelara, a najveći je broj košnica, njih 10, posjedovao Ivan Šerjak.⁵¹⁶

Pčelarstvo je bilo zanemarivo u pogledu dobiti za obitelji ne samo Upravne općine Gračani – Remete, već i cjelokupnog Zagrebačkog prigorja.

O tome možda najbolje govori citat učitelja gračanske škole Stjepana Horvatina iz 1921. godine: *Pčelarstvo u Prigorju ne može da tako napreduje kao primjerice u Podravini, Posavini i Srijemu, jer nema u jesen gotovo nikakve paše za pčele! Nema primjerice heljde! Glavna je ovdje paša za pčele kada u gori cvate domaći kesten. Med od kestenovog cvijeta je neukusan, žari u grlu, ali je vrlo ljekovit, naročito za bolesti grla i plućiju. Budući da imade u sebi dosta smolastih sastojina, to je za pčele teško probavljiv, pa u zimi dobivaju grižu.*⁵¹⁷

Sukladno učiteljevom zapisu pčelarstvo nije nikada donosilo dodatan prihod od prodaje meda stanovnicima Upravne općine Gračani – Remeta, ali je med bio korišten za vlastite potrebe.

⁵¹² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz o brojevnom stanju stoke za godinu 1929., Gračani – Remete, 26. siječnja 1930., br. 318/1930., kut. 26.

⁵¹³ Marijan, MATICKA, „Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj“, Radovi zavoda za hrvatsku povijest, 8/1976., br. 1, 306.

⁵¹⁴ I. ŠUTE, *Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, 174.

⁵¹⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis pčelara, Opštinska uprava Gračanska, Remete, 31. prosinca 1934., br. 6421/1934., kut. 32.

⁵¹⁶ Isto.

⁵¹⁷ *Ljetopis škole Gračani*, 47.

8.3. Obrtničke i zanatske obitelji

Obrti i zanati na području Zagrebačkog prigorja bili su prisutni još od sredine 19. stoljeća, a nastali su pod utjecajem grada Zagreba.⁵¹⁸ Već 1838. godine u Gračanima je otvorena gostionica *Puntijar*, prva na ovom području.⁵¹⁹ To ujedno bio prvi ugostiteljski obrt na teritoriju buduće Upravne općine Gračani – Remete. No još ranije, u 18. stoljeću, bilo je pojedinaca koji su trajno napuštali selo i odlazili u grad na izučavanje zanata. Tako u popisu obrtnika Stolnoga kaptola zagrebačkoga iz 1769. godine nalazimo i obrtnike čije prezimena Dolovčak i Kos nedvojbeno upućuju na njihovo prigorsko porijeklo.⁵²⁰

Također prodaja svinjskoga mesa u gradu od strane gračanskih seljaka zabilježena je još u srednjovjekovnom razdoblju.⁵²¹ Ipak, to su bili tek pojedinačni i neorganizirani slučajevi, te se sve do svršetka Prvoga svjetskog rata ne može govoriti o značajnijem razvoju obrta i zanata na istraživanom nam području.

Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do sve većeg izučavanja zanata i otvaranja obrtničkih radnji u cijelom Zagrebačkom prigorju, a osobito selima koja su poput Gračana gravitirala gradu Zagrebu. Malene obradive površine o kojima je već bilo govora, upućivale su seljake da zaradu i egzistenciju potraže izvan agrara, prije svega u onim djelatnostima koje su svoje usluge ili proizvode mogle ponuditi unutar samog sela. Možda i ponajbolji opis stanja vezanog uz obrte i zanate neposredno nakon Prvog svjetskog rata ostavio je gračanski učitelj Stanislav Horvatin. Godine 1921. zapisao je sljedeće: *U najnovije doba odlazi veliki broj gračanskih mladića u Zagreb da izuči bilo kakav obrt. To je tim radosnija pojava, što do sada uopće nitko nije htio, da uči kakav zanat. Uzrok je tomu taj, što su gruntovi uslijed neprestanih dioba sasvim maleni. Seljak je uvidio, da je dostatno, ako si jednoga sina ostavi kod kuće.*⁵²²

Iz posljednje rečenice jasno se nazire kako su u poratnim godinama zanat počeli izučavati samo mlađi muškarci unutar obitelji, dok se najstariji muškarac uz jednoga sina, ukoliko ga je bilo, i nadalje bavio zemljoradnjom. Već tridesetih godina prva generacija izučenih zanatlija počinje preuzimati u svoje ruke obiteljske strategije privređivanja, pa se takve obitelji gotovo u potpunosti okreću novom poslu, obrađujući zemlju isključivo za vlastite potrebe, a ne više za tržište. Djelovanje obrta u međuratnom razdoblju možemo podijeliti na dva razdoblja, od

⁵¹⁸ Više o nastanku zagrebačkih obrta vidi u: Rudolf HORVAT, *Kako su nekada živjeli hrvatski obrtnici*, Zagreb, 1929.

⁵¹⁹ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 189.

⁵²⁰ Lelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991., 198.

⁵²¹ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, Zagreb, 1932., 25.

⁵²² *Ljetopis škole Gračani*, 47.

raskida državnopravnih veza s Austro – Ugarskom Monarhijom 29. listopada 1918. godine do 5. studenog 1931. godine i donošenja Zakona o radnjama (Obrtni zakon) i od tog vremena do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. godine.⁵²³

Pod navedeni su zakon potpadale i razne kućne radinosti, pa je on bio prilično konfuzan i nejasan budući nije točno definirao što je to obrtništvo.⁵²⁴

U sljedećoj tablici iskazano je brojevno stanje obrtnika i zanatlija prema popisu stanovništva iz ožujka 1931. godine, što znači da su u popis ulazili obrtnici i zanatlije prema starom zakonu. Također treba napomenuti da je popis kao i u slučaju zemljoradnika napravljen prema zanimanju kućedomaćina, prema čemu se može vidjeti od čega je primarno privređivala obitelj.

Tablica 81. Udio obrtničkih/zanatskih obitelji u Upravnoj općini Gračani – Remete prema popisu stanovništva 1931. godine.

Selo	Broj obitelji	Obrtničke/zanatske obitelji	%
Remete	162	8	4,93%
Dolje	84	8	9,52%
Gornji Bukovec	134	9	6,71%
Zvečaj	38	9	23,68%
Donji Bukovec	72	7	9,72%
Bliznec	48	13	27,08%
Gračani	212	25	11,79%
Čret	22	1	4,54%
U.o. Gračani	772	79	10,23%

Izvor: HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Popis svih vinograda u Upravnoj općini Gračani – Remete, Zagreb, 31. siječanj 1922., bez broja dokumenta kut. 16., HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Izkaz vinograda, koji na području općine Remete imaju vinograda zasadjeno plemenitom lozom, Zagreb, 28. veljača 1943., bez broja dokumenta kut. 87.*

Iz tablice proizlazi kako je broj obrtničkih/zanatskih obitelji u Upravnoj općini Gračani – Remete 1931. godine bio nešto veći od 10%. Iako brojka ne izgleda velika, ona je svakako značajna ako se usporedi s gore navedenim tekstom učitelja Stanislava Horvatina, u kojem

⁵²³ Mira KOLAR, *Obrtništvo Zagreba*, Zagreb, 2005., 93.

⁵²⁴ Isto, 205.

jasno govori kako prije Prvoga svjetskog rata gotovo nitko nije izučavao zanat.⁵²⁵ Najveći broj obrtničkih/zanatskih obitelji nalazio se u selu Bliznec.

Više od 27% kućedomaćina ovoga sela bavilo se obrtima i zanatima.

Ovako velik broj ima se zahvaliti prije svega mlinarima, kojih je u to doba bilo 7, a ostalo je otpadalo na kovače, kolare i soboslikare.

Priličan broj obrtničkih/zanatskih obitelji, čak 25 nalazimo i u Gračanima. Gledajući u postocima, takvih je obitelji u Gračanima bilo 11,79%, što je bilo iznad prosjeka općine. Gračani su u to vrijeme bili obrtničko središte, ne samo Upravne općine Gračani – Remete, već i cijelog Zagrebačkog prigorja.

Mesarski obrt/zanat bio je među Gračancima najčešći način privređivanja van zemljoradnje, pa je u tom vremenu u selu zabilježeno 9 mesara i 1 mesarski pomoćnik.

Brojem stanovnika maleno selo Zvečaj, koje je gravitiralo Gračanima, također je imalo značajan udio obrtničkih/zanatskih obitelji. Njih 9, odnosno visokih 23,68%. Među njima su se brojem isticali mesari, njih 4, što je također govorilo o utjecaju Gračana gdje je mesarski obrt/zanat bio najpopularniji.

S druge pak strane malen broj obrtnika nalazimo u drugom najvećem selu općine, Remetama. Tek 8 obrtničkih/zanatskih obitelji, odnosno skromnih 4,93%.

Razlog tome bio je taj što su remetske obitelji, u nedostatku zemljišta, svoju egzistenciju prije svega potražile u zapošljavanju u gradu, a ne u izučavanju zanata i otvaranju obrta.

U nastavku ćemo analizirati djelovanje obrtničkih/obitelji i samih obrta.

Prije svega, treba reći da su se obrti/zanati mogli podijeliti u dvije skupine.

Većinu su činili obrti koji su bili vezani uz samo selo i prodaju svojih usluga sumještanima i stanovnicima susjednih sela. Takve su obrte/zanate činili kovači, tkalci, kolari, stolari, trgovci, opančari, mlinari i neki drugi sitniji obrti/zanati.

Manji dio obrta/zanata nije bio vezan samo uz selo već su usluge nuđene i građanima Zagreba, neke u samom Zagrebu, a neke i unutar općine. Među takve su se obrte/zanate ubrajali mesarski, ugostiteljski i onaj vezan uz lom kamena u obližnjim kamenolomima.

Zakon je od 1930. godine jasno dijelio obrtnike od sitnih zanatlija dajući potonjima određene povlastice poput plaćanja manjih poreza zemljarine i kućarine.⁵²⁶

⁵²⁵ *Ljetopis škole Gračani*, 47.

⁵²⁶ *Sitnim zanatlijom ima se smatrati onaj obrtnik, koji nema otvorene radnje tj lokala i ne radi više sa 2 pomoćne sile i osim toga imade se baviti dnevničarenjem da može sebe i svoju porodicu prehraniti.* - HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Naredba područnim općinama na odaslanje iskaza svih sitnih zanatlija i zemljoradnika, kojima slijedi odmjera kućarine za 1930. godinu, Zagreb, 8. rujna 1930., br. 21307/30, kut. 27.

Prvenstvena razlika ogledala se u tome da su obrtnici imali otvorenu radnju, a zanatlije ne. Zagrebačka je obrtnička komora 1938. godine brojala 23 950 radnji i 37 360 vlasnika i radnika, a u godini početka Drugoga svjetskog rata taj se broj povećao na 24 491 radnji i 38 653 vlasnika i radnika.⁵²⁷ U sklopu Zagrebačke obrtničke komore djelovali su i obrtnici Upravne općine Gračani – Remete.⁵²⁸

8.3.1. Mesari

Bavljenje mesarskim obrtom ili *mesarijom* i *slaninarenjem* kako se to nazivalo u prigorskim selima, bilo je poznato u Gračanima još od srednjovjekovnog razdoblja.⁵²⁹

Uz stanovnike Gračana mesarskim su se obrtom bavili i stanovnici Dolja i Zvečaja, dok je u selima koja su gravitirala Remetama, i samim Remetama, taj zanat bio vrlo rijedak. Gračanski su mesari u 19. stoljeću i ranije, nosili fileke na štapovima, hodajući Harmicom i ulicama grada nudeći ih građanima.⁵³⁰ Krajem 19. i početkom 20. stoljeća gračanski su slaninari preselili na Kaptol. Od katedrale do crkve sv. Franje postavljali bi svoje, od bukovine izrađene štandove i klupe, te prodavali svinjsko meso, osobito slaninu. U ranijem razdoblju njihovo je meso bilo isključivo iz vlastitog uzgoja, dok su već početkom 20. stoljeća dio svinja kupovali na sajmištu, klali, obrađivali meso te ga potom nudili na tržištu.

Neposredno nakon rata, 1919. godine, osnivaju gračanski slaninari udrugu pod nazivom *Zadruga gračanskih slaninara*, čija je glavna svrha bila kupovanje i prodaja stoke i mesnih prerađevina.⁵³¹ Gračanski slaninari bili su u sve do 1930. godine uglavnom specijalizirani za slaninarenje, kao posebnu vrstu mesarskog zanata.

⁵²⁷ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 268.

⁵²⁸ Više o osnutku „Obrtnog zbora“ U Zagrebu vidi: Mira KOLAR, *Obrtništvo Zagreba*, Zagreb, 2005., 49. – 74.

⁵²⁹ *Po Gradčanima ispod bedema prozvani su i svi seljaci do u Zagrebački Goru, sada su već obvezani uz davanje rada, donositi i hranu na Gradec. U noći kolju sve vrste blaga i u jutro već nose posve svježe meso u koševima na grad, često do krvi izubijani od kaptolčana, radi pijacovine, postave itd (...) Nakon mnogo godine izmiruje se Gradec sa Kaptolom, 5. VI. 1848., uveden je u bansku čast Josip Jelačić, padaju Mesnička vrata i nestaje ograde, koja je dijelila Gradčane od grada, Manduševac, Harmica postaje Jelačićevim trgom, a carskim patentom od iste godine donesen je općinski red za SLOBODNI I KRALJEVSKI GLAVNI GRAD ZAGREB. Njemu pripade Kaptol, Vlaška ulica, Nova Ves, Trnje, Horvati itd. Seljaci pod Zagrebačkom Gorom ostadoše seljaci u selu GRAČANIMA, po odlasku Pavlina sa župom u Remetama, dobivaju urbarno zemljište i šumu u Zagrebačkoj Gori i sada dolaze kao Gračanski mesari, prodavajući meso kao slobodni seljaci, na Jelačićevom trgu. I današnji potomci Gračanaca sjećaju se po predajama tlake i da su grad na brdu Gradcu i branili i hranili među inima Kosi, Filetini, Lovrekovići, Haramije, Puntijari, Cvetkovići i drugi, od kojih su danas potomci neki slaninari, neki obrtnici, činovnici, suci, bankovni direktori itd. – Vidi: Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, Zagreb, 1932., 25.

⁵³⁰ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1997.*, (gl. ur. Stjepan BANIĆ), Zagreb – Gračani, 1997., 29.

⁵³¹ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 58.

O tome svjedoče njihove svjedodžbe u kojima im je kao zanat upisano slaninarstvo.⁵³² Međutim od 1930. godine *Savez hrvatskih mesarskih i kobasičarskih obrtnika* odlučio je ukinuti sklapanje naukovnih ugovora za samo jednu granu mesarske struke, pa su od tog vremena svi morali biti školovani za cjelokupni mesarski zanat.⁵³³

Ugled i utjecaj gračanskih mesara/slaninara bio je vrlo velik što se najbolje ogleda u činjenici da su mnogi od njih 1926. godine bili osnivači i članovi *Saveza hrvatskih mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu*.⁵³⁴

U samom vrhu saveza nalazio se Slavko Kosec, koji je izabran za perovođu, u Upravni odbor ušli su Mirko Matko i Stjepan Puntijar, a u Nadzorni odbor Ivan Pavliček.⁵³⁵ Kasnije su se u rad upravnog i nadzornog odbora uključili Mato i Đuro Haramija.⁵³⁶

Prema popisu stanovništva 1931. godine, u Upravnoj općini Gračani – Remete bilo je 20 mesara i 1 mesarski pomoćnik.

Analizirat ćemo obitelji čiji su kućedomaćini bili zanimanjem mesari i mesarski pomoćnici.

Gračani

Nikola Kos, mesar, Gračani kbr. 2, 6 članova obitelji, 5 jutara i 800 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 2 krave, 20 kokoši.

Mirko Matko, mesar, Gračani, kbr. 32, 5 članova obitelji, 2 sluga, 5 jutara zemlje, 1 jutro vinograda, 3 konja, 20 svinja, 5 kokoši.

Pavao Prekupec, mesar, Gračani, kbr. 65, 3 člana obitelji, 1 jutro zemlje, 500 hvati vinograda, 10 kokoši.

Ladislav Đurak, mesarski pomoćnik, Gračani, kbr. 78, 4 člana obitelji, bez imovine.

⁵³² Kao primjer mogu poslužiti naukovne svjedodžbe Josipa Trnčevića iz 1906. godine i Mirka Prekupca iz 1910. godine. Tekst prve naukovne svjedodžbe glasi: *Naukovna svjedodžba o tom da je godine 1870. u Gračanima rođeni Josip Trnčević kod slaninarskog obrtnika gosp Imbre Miholića u Zagrebu slaninarski zanat počam od 28. studenoga 1905. do 28. svibnja 1906. kao naučnik učio. Njegovo školsko osposobljenje bijaše tečajem naukovanja nije bilo obvezno za polazak. U slaninarskom zanatu pokazao je napredak veoma dobar. U Zagrebu dne 28. svibnja 1906.*, Druga svjedodžba glasi: *Naukovna svjedodžba o tom da je godine 1883. u Gračani rođeni Mirko Prekupec kod slaninarskog obrtnika gosp Josipa Trnčevića u Zagrebu slaninarski zanat počam od 27. travnja 1910. do 27. listopada 1910. kao naučnik učio. Njegovo školsko osposobljenje bijaše tečajem naukovanja oslobođeno od polaska šegrtske škole. U slaninarskom zanatu pokazao je napredak veoma dobar. U Zagrebu dne 16. studenoga 1910.*

⁵³³ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 55.

⁵³⁴ Već i ranije gračasni mesari sudjeluju u organizaciji mesarskog obrta u gradu Zagrebu. Tako je primjerice Slavko Kosec 1922. godine postao član Nadzornog odbora „Zagrebačkog udruženja mesarskih obrtnika“ - *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 58.

⁵³⁵ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 17.

⁵³⁶ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 188.

Josip Trnčević, mesar, Gračani, kbr. 81, 2 člana obitelji, 1050 hvati zemlje, 1 krava, 6 kokoši.

Mirko Miholić, mesar/zemljoradnik, Gračani, kbr. 82, 4 člana obitelji, 5 jutara i 1300 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 1 junica, 1 krava, 3 kobile.

Juraj Bošnjir, mesar, Gračani, kbr. 84, 4 člana obitelji, 2 jutra i 300 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 20 kokoši.

Matija Kos, mesar, Gračani, kbr. 159, 2 člana obitelji, 1 jutro zemlje, 2 svinje, 8 kokoši.

Mijo Kranjec, mesar, Gračani, kbr. 148, 6 članova obitelji, 1 jutro zemlje, 100 hvati vinograda, 2 krave, 3 kokoši.

Franjo Banić, mesar, Gračani, kbr. 175, 4 člana obitelji, 4 jutra zemlje, 1 krava, 3 kokoši.

Dolje

Ivan Haraminčić, mesar, Dolje, kbr. 69/13, 5 članova obitelji, 5 jutara i 1400 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 2 krave, 16 kokoši.

Stjepan Vincek, mesar, Dolje, kbr. 49, 7 članova obitelji, 3 jutra i 400 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 1 krava, 2 svinje, 2 kokoši.

Mijo Kranjec, mesar, Dolje, kbr. 59, 8 članova obitelji, 2 jutra i 1300 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 1 krava, 2 svinje, 5 kokoši.

Tomo Kranjec, mesar, Dolje, kbr. 61, 3 člana obitelji, 1 jutro i 1350 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 1 krava, 6 kokoši.

Ladislav Kranjec, mesar, Dolje, kbr. 72, 2 člana obitelji, 3 jutra i 1300 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 2 konja, 6 kokoši.

Zvečaj

Mato Radić Humić, mesar, Zvečaj, kbr.16, 4 člana obitelji, 3 jutra i 1350 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 1 tele, 1 krava, 10 kokoši.

Andrija Banić, mesar, Zvečaj, kbr. 32, 2 člana obitelji, 80 hvati zemlje.

Rudolf Miholić, mesar, Zvečaj, kbr. 35, 4 člana obitelji, 1 konj, 2 svinje, 5 kokoši.

Josip Šepat, mesar, Zvečaj, kbr. 35 b, 3 člana obitelji, bez imovine.

Gornji Bukovec

Ivan Panker, mesar, Zvečaj, kbr. 101, 7 članova obitelji, 250 hvati zemlje, 26 kokoši.

Donji Bukovec

Vojtjeh Mlinek, mesar, Donji Bukovec, kbr. 48, samac, 1440 hvati zemlje, 400 hvati vinograda.

Analizirajući imovinu mesara u općini, jasno se uočava kako izuzev Mirka Matka koji je posjedovao 20 svinja, ostali nisu imali značajniji uzgoj svinja ili ih uopće nisu posjedovali. Ova činjenica potvrđuje ranije navode kako su već i prije Prvog svjetskog rata gračanski mesari kupovali svinje na sajmištu, sami ih klali te potom prodavali na tržištu. Prodaja mesa na gradskoj tržnici bila je glavni izvor prihoda gračanskih mesara/slaninara. Ona se osobito intezivirala od 1930. godine kada je na Dolcu otvorena nova i suvremena tržnica. Od te godine gračanski mesari/slaninari napuštaju svoje štandove na Kaptolu i sele u novoizgrađene prostorije tržnice Dolac.

Cijeli je mezanin tržnice Dolac bio rezerviran samo za gračanske slaninare, što pokazuju i nacrti tržnice iz tadašnjeg doba.⁵³⁷

Drugi su prihodi mesarima/slaninarima dolazili od sitne preprodaje mesa po susjednim selima i mesarskim uslugama, poput klanja svinja i obrade mesa.

Na tome su osobito zarađivali mesari iz Dolja i Zvečaja, koji nisu baštinili gradske beneficije gračanskih kolega.

Mesari iz Dolja i Zvečaja također su bili školovani u struci. Štoviše, neki su poput Tome Kranjca iz Dolja zanat pekli kod poznate tvrtke *Rabus i sin*, da bi kasnije ostali i raditi u samoj tvrtki.⁵³⁸

Iako najbrojniji, mesari/slaninari iz Gračana rijetko su otvarali vlastite mesnice u samom selu. Razlozi su prije svega ležali u činjenici da su im poslovi u gradu donosili značajniju zaradu nego oni unutar općine. Bogatiji seljaci uvijek bi hranili svinju ili dvije za vlastite potrebe, a siromašniji ionako nisu imali novaca, pa se takav obrt činio neisplativ. Dvojica gračanskih mesara ipak su se odlučila za pokretanje obrta u samim Gračanima. Mirko Haramija iz

⁵³⁷ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 29. – 30.

⁵³⁸ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 200.

Gračana vezao je 1927. godine mesarski obrt s gostionicom, ali je obrt bio prilično nestalan, povremeno otvaran pa zatvaran.⁵³⁹

U kasnijim iskazima mesara/slaninara na području općine prikazuje se kako je mesarski obrt Mirka Haramije zatvoren, a ponovno je otvoren 1938. godine.⁵⁴⁰

Drugi mesar iz Gračana koji je 1933. godine otvorio mesnicu u samom selu, bio je Stjepan Puntijar, koji 1931. na popisu stanovništva nije iskazan kao mesar, već kao zemljoradnik.⁵⁴¹ Godine 1938. mesnicu nalazimo u vlasništvu njegova sina Josipa.⁵⁴²

I dok su pojedinci, poput Mirka Haramije ili obitelji Stjepana i Josipa Puntijara, pokušavali pokrenuti mesnice u samim Gračanima, bogatiji su gračanski mesari putovali diljem Europe i educirali se o najnovijim dostignućima struke.

Tako su Mirko Matko i Slavko Kosec 1931. godine sudjelovali u naučnom putovanju *Saveza hrvatskih mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu* kroz Njemačku, Austriju i Čehoslovačku, a s njima je u društvu bio i Vojtjeh Mlinek, mesar iz Donjeg Bukovca.⁵⁴³ Vođa puta bio je predsjednik saveza i kasniji gradonačelnik Zagreba, Ivo Werner. Suradnja između gračanskog mesara Mirka Matka i Ive Wenera kasnije će prerasti u prijateljstvo, koje će Matku pomoći da 1943. godine bude izabran za načelnika općine Gračani.⁵⁴⁴

Već smo istaknuli kako je u selima koja su gravitirala Remetama, i samim Remetama, mesarski zanat bio slabo razvijen, budući su se tamošnji stanovnici okrenuli drugim izvorima prihoda.

No meso je bilo potrebno i stanovnicima tih sela, pa su priliku za zaradu u njima iskoristili mesari iz susjednih općina. Naročito je bio agilan Slavko Šelendić iz Markuševca, koji je u gotovo cjelokupnom međuratnom razdoblju vodio mesnicu u Remetama.⁵⁴⁵ Nedostatak ponude svinjskim mesom u Gornjem Bukovcu pokušao je iskoristiti tamošnji stanovnik Valent Mihetec. On je 1937. godine sagradio baraku i počeo prodavati meso. Kako je i sam istaknuo u molbi općinskim vlastima: *Meso nabavljam u glavnom od mesara Matka kojeg na sitnije rasprodajem. Svaki komad živog blaga odnosno mesa pregleda mi*

⁵³⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis tvorničkih radnja, trgovina, sitničarija, mesnica, gostiona, krčma i prenočišta, Remete, 14. studenog 1927., br. 4537/1927., kut 22.

⁵⁴⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Općinske trošarine, Remete, 2. travnja 1938., bez broja dokumenta, kut 36.

⁵⁴¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz mesarskih obrtnika na području opštine Gračanske u Remetama, Remete, 21. listopada 1933., br. 4120/1933., kut 31.

⁵⁴² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Općinske trošarine, Remete, 2. travnja 1938., bez broja dokumenta, kut 36.

⁵⁴³ *Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu 1815. – 1932.*, 41.

⁵⁴⁴ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 130.

⁵⁴⁵ Slavka Šelendića spominju svi popisi mesara u Upravnoj općini Gračani – Remete u međuratnom razdoblju.

*razgledavač mesa i marve Tomašir. Ovo sam započeo radi toga što u blizini nema mesnice pa ako će posao ići to bi zatražio dozvolu za gradnju mesnice i obrtne dozvole. Sada postojeću baraku u tom slučaju porušio bi radi nove.*⁵⁴⁶

Iz njegove molbe jasno se vidi kako je bila riječ o običnoj preprodaji mesa, a glavni je ospkrbljivač bio najuspješniji mesar u općini, Mirko Matko.

Općinske su vlasti očito udovoljile Mihecovom zahtjevu budući se nalazi na popisu mesara koji plaćaju općinske trošarine 1938. godine.⁵⁴⁷ No isto tako, iz nepoznatih razloga, Valent Mihetec ubrzo ukida službeni obrt pa ga 1940. godine nalazimo na popisu ilegalnih obrtnika Upravne općine Gračani – Remete.⁵⁴⁸

8.3.2. Gostioničari i krčmari

Ugostiteljstvo je, uz mesarski, bio najstariji obrt u Upravnoj općini Gračani – Remete. Kao što je već rečeno, prva je gostionica otvorena u Gračanima 1838. godine. Kada govorimo o ugostiteljskim objektima u međuratnom razdoblju, potrebno je reći kako su oni bili klasificirani još krajem 19. stoljeća, a na području istraživanog područja nalazimo dvije vrste objekata; gostionice, krčme.⁵⁴⁹ Razlika, odnosno granica između gostionice i krčme bila je vrlo tanka, a u praksi je značila da gostioničari poslužuju i jelo, za razliku od krčmara koji su samo točili piće.⁵⁵⁰ Iako su prvi ugostiteljski objekti, poput Puntijarovog, bili orijentirani prvenstveno prema domaćim stanovnicima, s vremenom će glavni gosti postati građani Zagreba.

U međuratnom razdoblju zagrebačko građanstvo slobodno vrijeme koristi za posjetu okolici grada, prvenstveno Medvednici i Samoboru.

Posjet navedenim destinacijama bila je gotovo stvar statusa i prestiža za svaku zagrebačku obitelj.⁵⁵¹

Sela Zagrebačkog prigorja, prvenstveno Gračani i Remete, postala su zbog toga vikend izletišta mnogobrojnih Zagrepčana. Gračani su tu ulogu prvenstveno imali zahvaliti geografskom položaju koji ih je smjestio u samo podnožje Medvednice, pa se velik broj planinara upravo u njima zaustavljao na predahu i okrepiti.

⁵⁴⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Molba Valenta Miheca iz Gornjeg Bukovca, Remete, 18. veljače 1937., br. 889/1937., kut 34.

⁵⁴⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Općinske trošarine, Remete, 2. travnja 1938., bez broja dokumenta, kut 36.

⁵⁴⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Ilegalni obrti, Remete, 20. veljače 1940., br. 848/1940., kut 37.

⁵⁴⁹ Vidi: Ines SABOTIČ, *Stare zagrebačke kavane i krčme*, Zagreb, 2007.

⁵⁵⁰ *Isto*, 37.

⁵⁵¹ Boris VUKONIĆ, *Tempus Fugit – Povijest turizma Zagreba*, Zagreb, 121.

S druge pak strane Remete su Zagrepčani posjećivali prigodom velikih crkvenih blagdana, osobito Velike Gospe i Uskrsnog ponedjeljka, kada bi ondje nagnulo mnoštvo ljudi iz grada i okolice.⁵⁵²

Stanovnici općine brzo su spoznali mogućnosti prilično lake zarade i posvetili se ugostiteljstvu.

Već neposredno nakon Prvog svjetskog rata ugostiteljski objekti niču jedan za drugim, a vikendom se zbog navale gostiju tražio stol više: *Ova mala općina Gračani ima 27 birtija, koje su svakim blagdanom i nedjeljom dupkom pune zagrebačkih izletnika. Janjci na ražnju peku se sve u šesnaest, premda 1 kg pečene janjetine stoji po 120 kruna!*⁵⁵³

Citirani zapis gračanskog učitelja Stanislava Horvatina iz 1921. godine svjedoči o brzom razvoju ugostiteljstva u Gračanima već početkom međuratnog razdoblja.

Vrlo je teško odrediti koliko se obitelji unutar općine bavilo ugostiteljstvom. Arhivski nam izvori u tom pogledu pružaju raznolike podatke.

Najveći problem u određivanju broja obitelji s ugostiteljskim obrtom je činjenica kako je velik broj gostionica i krčmi otvaran, a ubrzo i zatvaran, zatim nelegalni objekti bez dozvola i objekti koji su se zapravo bavili drugim djelatnostima (sitničarije i trgovine), a u biti su ilegalno ili polulegalno posluživali alkoholna pića.

Zbog tih razloga broj od čak 27 ugostiteljskih objekata, *birtija* kako iz naziva učitelj Stanislav Horvatin, 1921. godine izgleda preuveličan. Razlog je u tome što ju učitelj u taj broj pribrojio sve one koji su legalno, ali i ilegalno točili piće.

Prema prvom službenom dokumentu o broju gostionica u međuratnom razdoblju, koji seže u 1923. godinu, u Upravnoj općini Gračani – Remete djelovalo je 13 gostionica.⁵⁵⁴ Od tog broja 4 su bile u Gračanima, 3 u Dolju, 2 u Remetama te po jedna u Bliznecu, Zvečaju, Donjem Bukovcu i Gornjem Bukovcu.⁵⁵⁵

U spisu se ne navode adrese ni vlasnici navedenih objekata.

Prvi nešto detaljniji opis ugostiteljskih objekata s imenima vlasnika datiran je u 1927. godinu.⁵⁵⁶ Iz njega proizlaze sljedeći pokazatelji:

⁵⁵² Aleksandra MURAJ, *Zagrebačka blagdanska ozračja*, Zagreb, 2013., 129.

⁵⁵³ *Ljetopis škole Gračani*, 47.

⁵⁵⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz gostionica, Remete, 1923., bez broja dokumenta, obrazac 37, kut 18.

⁵⁵⁵ *Isto*.

⁵⁵⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis tvorničkih radnja, trgovina, sitničarija, mesnica, gostiona, krčma i prenoćišta, Remete, 14. studenoga 1927., br. 4537/1927., kut. 22.

Tablica 82. Krčme na području Upravne općine Gračani – Remete 1927. godine.

Ime i prezime vlasnika	Selo u kojem se nalazi objekt	Vrsta ugostiteljskog objekta
Mirko Haramija	Gračani	krčma i mesnica
Mijo Bujan	Gračani	krčma
Mirko Matko	Gračani	krčma
Jakob Grdjan	Gračani	krčma i sitničarija
Petar Miholić	Gračani	krčma i sitničarija
Ivan Haraminčić	Dolje	krčma
Imbro Vincek	Dolje	krčma
Lacko Zubak	Dolje	krčma
Dragutin Hitrec	Dolje	krčma i sitničarija
Vid Jelačić	Zvečaj	krčma
Uršula Skender	Remete	krčma i sitničarija
Slavko Šelendić	Remete	krčma i mesnica
Simon Mayländer	Remete	krčma i sitničarija
Mijo Komerlin	Donji Bukovec	krčma
Stjepan Grbavec	Donji Bukovec	krčma i sitničarija
Mijo Milčec	Gornji Bukovec	krčma
Dragutin Halmi	Gornji Bukovec	krčma

Izvor: HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Popis tvorničkih radnja, trgovina, sitničarija, mesnica, gostiona, krčma i prenočišta, Remete, 14. studenoga 1927., br. 4537/1927., kut. 22.*

Iz tablice proizlazi da je na području općine djelovalo 17 ugostiteljskih objekata, odnosno četiri više nego 1923. godine. Ono što zbunjuje je činjenica kako su 1923. godine svi objekti klasificirani kao gostionice, a 1927. godine svi kao krčme. Također se uočava razlika u broju objekata u pojedinim selima. Primjerice, Gračani 1923. godine broje 4 gostionice, a 1927. godine 3 krčme, dok Gornji Bukovec u starijem iskazu ima 1 gostionicu, a u novijem iskazu 2

krčme. Sljedeći popis iz 1930. godine pokazuje kako je ugostiteljski obrt bio u blagoj ekspanziji, jer je evidentirano ukupno 18 objekata.⁵⁵⁷

Tablica 83. Ugostiteljski objekti na području Upravne općine Gračani – Remete 1930. godine.

Ime i prezime vlasnika	Selo u kojem se nalazi objekt	Vrsta ugostiteljskog objekta
Augustin Vallurga	Gračani	krčma i sitničarija
Petar Miholić	Gračani kbr. 21	krčma i sitničarija
Mirko Haramija	Gračani kbr. 11	krčma
Mijo Bujan	Gračani kbr. 13	krčma
Mirko Matko	Gračani kbr. 32	krčma
Ivan Puntijar	Gračani	krčma
Jakob Grdjan	Gračani	krčma i sitničarija
Uršula Skender	Remete kbr. 54	krčma i sitničarija
Alfred Mosković	Remete kbr. 137	krčma i sitničarija
Marija Schwartz	Remete kbr. 78	točenje pića
Ivan Šušnić	Remete kbr. 67	krčma
Marko Ljubić	Gornji Bukovec	krčma i sitničarija
Stjepan Grbavec	Gornji Bukovec	krčma
Mijo Milčec	Gornji Bukovec	točenje pića
Ivana Postek	Gornji Bukovec	točenje pića
Ivan Haraminčić	Dolje kbr. 69	krčma i sitničarija
Slavko Zubak	Dolje kbr. 16	krčma
Vid Jelačić	Zvečaj kbr. 31	krčma

Izvor: HR DAZG 19., UOGR, *Opći spisi, Popis osoba obrtnika u opštini Gračanskoj, Gračani - Remete, bez nadnevka, br. 4391/1930., kut 27.*

Veliki broj obrtnika uz krčmu posjeduju i sitničariju. Sitničarije su bile male trgovine sa sitnim kućanskim potrepštinama. Vlasnici takvih radnji dobro su znali da krčme mogu donijeti daleko više prihoda ukoliko se uz njih sagradi sitničarija, jer kupci su uvijek sreli nekog

⁵⁵⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis osoba obrtnika u opštini Gračanskoj, Gračani - Remete, bez nadnevka, br. 4391/1930., kut 27.

poznatog i bili spremni za „čašicu razgovora“. No bilo je i onih sitničarskih radnji koje nisu bile u sklopu ugostiteljskog objekta, a služile su kao paravan za točenje pića.

Bio je to stari problem ugostitelja, ne samo u Upravnoj općini Gračani – Remete, već i u cijelom Zagrebu.⁵⁵⁸

Pojedini su vlasnici krčmi i sitničarija često kršili zakon točeći piće u onim prostorijama u kojima to nije bilo dozvoljeno, zaobilazeći tehničke uvjete rada.

Tako je primjerice Ivan Haraminčić iz Dolja, kbr. 69, 1930. godine imao legalno prijavljenu krčmu i sitničariju, ali je 1935. godine, a možda i ranije, kršio zakon budući su mušterije slobodno prolazile iz radnje u radnju, iako su one zakonski trebale biti strogo odvojene. O tome su nadležne službe Sreskog Načelstva u Zagrebu obavijestile općinske vlasti tražeći istragu: *Nadzorni organ za suzbijanje nadriobrtu u ugostiteljskoj struci naišao je dne 14. o.mj. na krčmarsku radnju, koju vodi u Dolje kbr. 69 općina Remete, Ivan Haraminčić, koji je ujedno i vlasnik sitne trgovačke radnje, te ustanovio, da imenovani toči i prodaje alkoholna pića u sitničarskoj radnji i da imade spojna vrata iz trgovačke u krčmarsku radnju, koja omogućavaju posjetiocima slobodno kretanje iz jedne u drugu radnju. Poziva se naslov, da tu prijavu smjesta diskretno proveri te o rezultatu amo izvjesti.*⁵⁵⁹

U popisu ugostiteljskih objekata iz 1930. godine pojavljuje se i jedna nova kategorija, a to su točionice pića. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, vlasnici ugostiteljskih objekata i njihova imovina bili su sljedeći:

Gračani

Petar Miholić, gostioničar, Gračani kbr. 71, 5 članova obitelji, 2 sluga, 2 jutra zemlje, 300 hvati vinograda, 1 krava, 5 kokoši.

Remete

Alfred Mosković, krčmar, Remete kbr. 127, 7 članova obitelji, 800 hvati zemlje, 100 hvati vinograda, 26 kokoši.

⁵⁵⁸ Zagrebačke se sitničarije sastoje redovito od oveće sobe (dućana) koja je raznim policama i zastorima razdijeljena u dva prostora. U prvom je sve propisno. Tu su čaše po 1 dcl. i tu se prodaje samo stojećim gostima. Ali otraga iza onoga zastora nalaze se obično stolovi i stolci, i tu se drže formalne krčme. S ovakovim krčmama ne mogu se dakako krčmari, koji plaćaju veće pristojbe i koji moraju držati propisne lokale i više osoblja, konkurirati. Osim toga upotrebljuju se češće ovi lokali otraga i za stan sitničarev, da se tu često nemoralne nepodobštine događaju, nije teško pogoditi. – I. SABOTIČ, *Stare zagrebačke kavane i krčme*, 129.

⁵⁵⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Haraminčić iz Dolja kbr. 69, točenje pića bez dozvole, 15. svibnja 1935., br. 586 – kz – 1935., kut 32.

Uršula Skender, krčmar, Remete, kbr. 54, 5 članova obitelji, 1 jutro i 800 hvati zemlje, 1 jutro vinograda, 2 svinje, 20 kokoši.

Gornji Bukovec

Marko Ljubić, krčmar i zemljoradnik, Gornji Bukovec, kbr. 11, 10 članova obitelji, 1 jutro i 700 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 2 teleta, 1 krava, 10 kokoši.

Mijo Milčec, gostioničar i zemljoradnik, Gornji Bukovec, kbr. 104, 3 člana obitelji, 180 hvati zemlje.

Donji Bukovec

Stjepan Grbavec, krčmar i zemljoradnik, Donji Bukovec, kbr. 35, 7 članova obitelji, 2 jutra i 1380 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 2 krave, 1 kobilica, 1 konj, 5 kokoši.

Zvečaj

Vid Jelačić, krčmar, Zvečaj, kbr. 31, 5 članova obitelji, 4 jutara i 800 hvati zemlje, 900 hvati vinograda, 1 krava, 6 kokoši.

Dakle, popis stanovništva iskazuje samo 7 ugostitelja na području Upravne općine Gračani – Remete, što je neusporedivo manje od popisa ugostiteljskih objekata godinu dana ranije. Najveći broj onih koji su 1930. godine iskazani kao vlasnici ugostiteljskih objekata u popisu stanovništva navedeni su kao zemljoradnici.

Zbog toga možemo ustvrditi kako je početkom tridesetih godina u općini poslovalo dvadesetak gostionica, krčmi i točionica pića.

Novim zakonom o radnjama i od 5. studenog 1931. godine povučene su stare, a na molbu obrtnika izdane nove obrtnice.⁵⁶⁰ Molbama ugostitelja nije udovoljavano odmah, već nakon nekoliko mjeseci, budući su uvjeti za potvrdu starog ili otvaranje novog obrta bili rigorozniji no ranije.⁵⁶¹ Obrtnice je potvrđivala financijska direkcija sreskog načelstva u Zagrebu. Prva obrtnica za ugostitelje izdana je 11. kolovoza 1932. godine Uršuli Skender iz Remeta, kbr. 54, kojoj se potvrđuje tjeranje krčmarskog obrta.⁵⁶² Nakon toga 17. kolovoza izdan je niz

⁵⁶⁰ M. KOLAR, *Obrtništvo Zagreba*, 93.

⁵⁶¹ *Isto*, 93.

⁵⁶² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 12308/Z.IV., Zagreb, 11. kolovoza 1932., br. 14859/1932., kut 29.

obrtница za krčmarenje. Dobili su ih Ivan Šušnić, Remete, kbr. 67,⁵⁶³ Petar Miholić, Gračani, kbr. 71,⁵⁶⁴ Vid Jelačić, Zvečaj, kbr. 31,⁵⁶⁵ Ivan Haraminčić, Dolje, kbr. 69.⁵⁶⁶ U rujnu 1932. godine obrtnicu za krčmarski obrt dobiva Marko Ljubić iz Gornjeg Bukovca, kbr. 11.⁵⁶⁷ Krajem kalendarske godine, 31. prosinca 1932., obrtnicu za vođenje krčmarske radnje dobiva Bara Milčec iz Gornjeg Bukovca, kbr. 43.⁵⁶⁸

Dan ranije, obrtnicu dobiva i Jakob Grdjan iz Gračana. No za razliku od drugih obrtnica koje su vrijedile za krčmarenje, njegova je vrijedila za *izdavanje hrane sjedećim gostima*.⁵⁶⁹ Drugim riječima objekt Jakoba Grdjana bio je klasificiran kao gostionica, a ne kao krčma. Zbog sve većeg broja ugostiteljskih objekata i borbe za goste na relativno malom prostoru, razvilo se rivalstvo između pojedinih ugostitelja.

U Gračanima su dvadesetih godina postojala tri jaka ugostitelja; Jakob Grđan, Petar Miholić i Ivan Puntijar. Njihovu profitabilnost i uspješnost možemo pratiti prema količini istočenog pića.

Godine 1929. najviše je pića istočio i prodao Jakob Grdjan: 86 hektolitara vina, 1 hektolitar i 73 litara pive, 45 litara rakije i 75 litara ruma.

Ivan Puntijar istočio je i prodao 71 hektolitar i 32 litre vina i 1 hektolitar pive, a Petar Miholić 67 hektolitara i 82 litre vina, 57 litara pive, 75 litara rakije i 1 hektolitar i 36 litara ruma.⁵⁷⁰

U remetskom dijelu općine krčma Uršule Skender bila je bez konkurencije i istočila je daleko najviše pića; 63 hektolitara i 75 litara vina, 1 hektolitar i 25 litara pive, 15 litara rakije i 30 litara ruma.⁵⁷¹

U drugoj polovici tridesetih godina svi su ugostitelji zabilježili veliki pad prometa. Velika ekonomska kriza odrazila se na standard lokalnog stanovništva, ali i zagrebačkih građana koji su bili najvažniji gosti u općini.

⁵⁶³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 2150/28, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20065/1932., kut 29.

⁵⁶⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 10279/27, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20077/1932., kut 29.

⁵⁶⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 37600/26, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20093/1932., kut 29.

⁵⁶⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 20373/20, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20081/1932., kut 29.

⁵⁶⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 27181/924, Zagreb, 15. rujna 1932., br. 20061/1932., kut 30.

⁵⁶⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 137304/62023, Zagreb, 31. prosinca 1932., br. 18045/1932., kut 30.

⁵⁶⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka financijske direkcije broj 12672/01, Zagreb, 30. prosinca 1932., br. 14878/1932., kut 30.

⁵⁷⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz istočenog pića kod ovopodručnih gostioničara i krčmara u godini 1929., Gračani – Remete, bez nadnevka, br. 1569/1930., kut 26.

⁵⁷¹ *Isto*.

U Gračanima su najbolje poslovali Jakob Grdjan i Ivan Puntijar, dok je Petar Miholić znatno zaostajao. Štoviše s trećeg ga je mjesta izbacila krčma Stjepana Kosa koja u to vrijeme postaje važan ugostiteljski objekt u Gračanima.

Ovakav poredak gračanskih ugostitelja potvrđuju količine istočenog pića iz 1937. godine. Jakob Grdjan prodao je 41 hektolitar i 60 litara vina i 12 litara žestokog pića.

Na drugom je mjestu bio Ivan Puntijar s 40 hektolitara i 70 litara vina, a na trećem Stjepan Kos s 35 hektolitara i 40 litara vina, 80 litara pive i 50 litara žestokog pića.

Petar Miholić zabilježio je u to vrijeme veliki pad i u odnosu na prethodno razdoblje. Prodao je skromnih 28 hektolitara i 90 litara vina i 25 litara žestokog pića.⁵⁷²

U isto je vrijeme krčma Uršule Skender i nadalje suvereno vladala remetskim dijelom općine s 49 hektolitara i 70 litara istočenog vina, 1 hektolitrom pive i 30 litara žestokog pića.⁵⁷³

Dakle navedeni su ugostiteljski objekti bili najuspješniji među prilično oštrom konkurencijom u međuratnom razdoblju.

Unatoč dobrom poslovanju krčmi Petra Miholića i Stjepana Kosa, gostionica Jakoba Grdjana i krčma/gostionica Ivana Puntijara bile su najvažnije i međusobno najkonkurentnije. Krčma/gostionica Ivana Puntijara bila je, kao što je već rečeno, najstarija u Upravnoj općini Gračani – Remete. Osnovana daleke 1838. godine bila je svojevrsni zaštitni znak sela, prepoznatljiv i u samom Zagrebu.⁵⁷⁴ Nalazila se starom središtu Gračana na vrhu tzv. *Puntijarovog briega*, kako su ga nazivali starosjedioci. Obrt se prenosio iz generacije u generaciju, što je s vremenom preraslo u tradiciju, pa se obitelj Puntijar smatrala začetnikom gračanskog ugostiteljstva.

Bila je otvorena i za domaće i za gradske goste. Njena je posebnost bila što je za domaće stanovništvo priređivala tzv. *ples za domaće* u narodnim nošnjama, na koji su dolazili ne samo stanovnici Gračana, već i iz okolnih sela.⁵⁷⁵

S druge pak strane gostionica *Grdjan* bila je znatno kraće tradicije. S radom je započela 1901. godine, a u međuratnom ju je razdoblju vodio Jakob Grdjan. U navedenom je razdoblju bio politički aktivan te koketirao s raznim političkim strankama, poput Hrvatske federalističke

⁵⁷² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz istočenog pića u godini 1937., Remete, bez nadnevka, br. 6053/1937., kut 35.

⁵⁷³ *Isto*.

⁵⁷⁴ Gostionici Puntijar svoju je pažnju posvetio i Antun Gustav Matoš. U djelu „Božićna priča“: *Danas bili smo sa Maricom, tj. sa Kamenarovima, kod Puntijara u Gračanih. Marica je mene prvoga ćukila, i to na vrh nosa, a glupan Smilanjić ne bijaše ni najmanje ljubomoran.* - Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina, Zagreb, 2007., 189.

⁵⁷⁵ Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1997., (gl. ur. Stjepan BANIĆ), 49.

seljačke stranke Ante Trumbića, a kasnije i s Demokratskom strankom Ljube Davidovića.⁵⁷⁶ Njegova je gostiona bila tek stotinjak metara udaljena od svojeg najvećeg konkurenta, krčme/gostione *Puntijar*.

Za razliku od krčme/gostionice *Puntijar*, gostionica *Grdjan* bila je otvorena samo za gradske goste, dok je domaćima, osim izuzetaka, pristup bio zabranjen.

Orijentacijom na gradske goste Jakob Grdjan želio je ostaviti dojam elitnog ugostiteljskog objekta, dok je u domaćim gostima očito vidio nedovoljni izvor prihoda i mogućnost narušavanja reputacije.

Krčma/gostionica *Puntijar* imala je za razliku od Jakoba Grdjana dozvolu tek za krčmarenje, ne i za gostionicu. Bio je to ipak rang niže, koji je mogao odbiti gradske goste na koje su i Puntijari itekako računali te ih preusmjeriti prema gostionici njihova konkurenta Jakoba Grdjana.

Zbog toga su i Puntijari posegnuli za natpisom *gostionica*, iako za njega nisu imali zakonsku podlogu. Štoviše stavili su pompozni naziv *Gostiona Zeleni dvor*.

Nadležni su organi ubrzo uvidjeli kršenje zakona u takvom natpisu pa su ga i zabranili, o čemu svjedoči dopis Sreskog načelstva od 15. svibnja 1935. godine Upravi općine Gračani - Remete.⁵⁷⁷

Bitka za građane Zagreba koji su vikendom dolazili na izlet u Gračane, između Puntijara i Grdjana vodila se i oko autobusnih linija. Već je rečeno kako je od 1933. do 1937. godine postojala autobusna veza između Gračana i Zagreba.

Posljednja stanica bila je određena kod gostionice Jakoba Grdjana, što Puntijarima nikako nije odgovaralo. Naime, pri povratku u Zagreb sva bi mjesta u autobusu zauzeli gosti koji su boravili u gostionici *Grdjan*, budući bi autobus kretao tik ispred nje.

Kada bi autobus došao do gostionice *Puntijar* već bi bio popunjen, pa su Puntijarovi gosti morali krenuti pješice put Zagreba. U strahu da ne izgube goste Puntijari su se žalili općini koja je shvatila njihove probleme, ali je još iste godine autobusna linija između Zagreba i Gračana ukinuta, pa su na neki način i Puntijari i Grđani izgubili ovaj spor.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁵⁷⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Puntijar Ivan iz Gračana – krčmarska radnja, 15. svibnja 1935., br. 589 – kz – 1935., kut 32. U dopisu Sreskog načelstva općinskim vlastima stoji: *Nadzorni organ za suzbijanje nadriobrta u ugostiteljskoj struci naišao je dne 14 o. mj. na krčmarsku radnju koju vodi u Gračanima Ivan Puntijar pod nazivom „Gostiona Zeleni dvor“. Pošto prijavljeni nema prava služiti se navedenim natpisom, jer ovostrana dozvola od 4. aprila 1933. broj 22195 glasi na krčmarsku radnju, imade se iste pozvati, da protupropisni natpis odstrani i zamijeni i zamijeniti sa ispravnim u roku od 8 dana pod pretnjom zakonskih posljedica. O izvršenju ovoga naredjenja imade se amo izvjestiti najdulje do 31. maja 1935.*

⁵⁷⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: „Tapred“ teretno i autobusno prometno d.d, saobraćaj na općinskim putevima u Gračanima od 25. 2. 1937. godine, br.982/1937., kut. 34.

Značaj reklamiranja i promidžbe među gradskim gostima krajem su međuratnog razdoblja shvatili svi vodeći ugostitelji u općini. Tako je primjerice 1941. godine Stjepan Kos objavio reklamu/oglas u glasilu *Gospodarske sloge*. Uz broj telefona naveden je sljedeći tekst: *Gostiona Kos Gračani (kraj Zagreba) je najposjećenije izletišta zagrebčana i sviju prijatelja prirode i izvrstne hrvatske kapljice. I stranci, koji dolaze u Zagreb mogu šetnjom za četvrt sata doći do mene i uvjeriti se o mojoj izvrstnoj kapljici. Svoj k svome!*⁵⁷⁹

Ponuda pića u svim je gostionicama i krčmama bila više, manje ista. Prema iskazanim podacima gosti su najviše konzumirali vino, a znatno manje pivo i žestoka pića.⁵⁸⁰

Od bezalkoholnih pića točio se malinovac i popularni *šabeso*, bijelo osvježavajuće gazirano piće, kiselkasto slatkog okusa.⁵⁸¹

Krčma/gostionica *Puntijar* na početku je nudila hladna jela; sir s vrhnjem, špek i kobasice.⁵⁸² Kasnije se ponuda znatno proširila; domaća juha (osobito *ajngemahtec*), krvavice, češnjovke, devenice, kuhana šunka, čvarki, buncek sa zeljem te makovnjača, orehnjača, tienka gibanica i više vrsta zlievki.⁵⁸³

Poseban specijalitet, po kojem su Gračani, ali i Remete bili nadaleko poznati, bili su *šindelbratni*, još zvani i *pečenka* ili *meso z kopanjki*.⁵⁸⁴

Oni su bili najčešće jelo zbog kojeg su u Gračane hrlili zagrebački izletnici. Krčma Uršule Skender u Remetama otvorena je 1912. godine, a uz domaće prigorske specijalitete nudila je gostima *agramerski* objed, pohanu piletinu, rizi – bizi i salatu od cikle.

Goste se, osim jelom i pićem, pokušavalo privući na razne načine, pogotovo glazbom koja je svirala u gotovo svakoj krčmi i gostionici. Glazbena ponuda bila je šarolika, od domaćih tamburaša do sumnjivih glazbenih sastava i pjevačica koje često nisu imale nikakve dozvole. O tom problemu Sresko je načelstvo u travnju 1937. godine obavijestilo i općinsku upravu navodeći: *Prema izveštaju jedne od područnih policijskih vlasti nalaze se gotovo u svakoj*

⁵⁷⁹ *Kalendar Gospodarske sloge*, Zagreb, 1941., 174.

⁵⁸⁰ Primjerice 1927. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete ukupno se istočilo 802 hektolitara vina, 7,5 hektolitara pive i oko 7 hektolitara rakije. – HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz u godini 1927. po područnim krčmama iztočenog pića i naplaćene općinske potrošarine, Gračani – Remete, bez nadnevka, bez broja dokumenta, kut 23.

⁵⁸¹ *25 godina Udruženja ugostitelja Zagreba – spomen knjiga zagrebačkih ugostitelja*, (gl. ur. Darko BELUŠIĆ, Zlatko PUNTIJAR), Zagreb, 2005., 16.

⁵⁸² *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1997.*, (gl. ur. Stjepan BANIĆ), 48.

⁵⁸³ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 190.

⁵⁸⁴ Das Schindel (njem. daščica) i der Braten (njem. pečenka). – Za pripremu pečenja bilo je potrebno naložiti vatru s bukovim drvima da bi se napravio dobar žar, koji bi bio između dviju drvenih greda s rupama, obloženih ciglom da se ne zapale od žara. Šindl bratni su nabodeni kotleti na veliki drveni štap, koji bi se stavljali okomito u rupe na gredi s jedne i druge strane, koji bi se okretali da bi se lijepo zarumenili i onda uz kruh servirali uz jelo. – Zlatko ŠUŠNJIĆ, „Za gladne želuče remetskih proštenja“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 18/2014., br. 54., 18.

*gostioni uposlene muzičke kapele, koje obično imaju ili jednu ili više pevačica. Budući da te pevačice imaju od isprava jedino neke članske karte od pojedinih kvazimuzičkih udruženja, a nikakvih policijskih legitimacija, po kojima bi se bar njihov identitet mogao ustanoviti, a još manje se može ustanoviti njihova stručna sprema za pjevačicu, pa pošto je slično i sa samim muzikantima, to ovo pretstojništvo nije u više navrata moglo zauzeti u postupku pri prijavljivanju ili odjavljivanju gornjih lica pravi i na zakonu osnovani stav, jer kao što je napomenuto, ne može se sa sigurnošću verovati u identitet takovih lica, pošto poseduju samo gore pomenutu člansku legitimaciju koju izdaju neodgovorna lica.*⁵⁸⁵

U međuratnom razdoblju rastu i glazbeni utjecaji iz drugih dijelova Jugoslavije, pa su već 1938. godine u krčmi Petra Miholića zabilježene bosanske sevdalinke.⁵⁸⁶

Iako su gotovo svi ugostiteljski objekti imali živu glazbu, rijetki su vlasnici posjedovali glazbene dozvole. Primjerice u cijeloj općini 1927. godine tek je 5 ugostitelja imalo tzv. *glazbenu dozvolu*. U Gračanima su to bile krčme Petra Miholića, Mije Bujana i Mirka Haramije, u Zvečaju krčma Vida Jelačića i u Remetama krčma Uršule Skender.⁵⁸⁷

O velikoj konkurenciji, ponekad često i netrpeljivosti između ugostitelja, možda najbolje govori i slučaj iz 1931. godine. Tada su se remetski krčmari Josip Skender, Mijo Milčec i Ivan Šušnić žalili na otvaranje krčme Slavka Novosela u Remetama, zbog kako su naveli: *Što selo Remete imade u svemu samo 800 stanovnika, a u selu se nalaze 4 gostionice sa sezonskim baščama, uslijed čega nema nikakove potrebe za još jednu sezonsku radnju, kad niti mi postojeći gostioničari ne imademo nikakovog posla.*⁵⁸⁸

Njihova je žalba na koncu odbijena, a ugostiteljski objekt Slavka Novosela će pod nazivom *Črleni lajbek*, uz krčmu Skender postati najpopularnija remetska gostionica/krčma krajem međuratnog razdoblja.

Radno vrijeme gostionica i krčmi bilo je, krajem dvadesetih godina, propisano Naredbom Velikog župana zagrebačke oblasti u Zagrebu, te određeno do 22 sata.⁵⁸⁹ Približavanjem Drugog svjetskog rata i rastućom krizom opadat će i broj ugostiteljskih objekata u Upravnoj općini Gračani – Remete. Neposredno pred rat, 1940. godine, u općini će legalno raditi samo 8 gostionica/krčmi, iako nema sumnje kako je broj ilegalnih radnji bio znatno veći.

⁵⁸⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Opštinskoj upravi 1 – 12, Zagreb, 10. travnja 1937., br. 5825/1937., kut 34.

⁵⁸⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 78.

⁵⁸⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Zabilježnica glazbenih dozvola, Remete, 31. prosinca 1927., br. 25., kut 71.

⁵⁸⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Novosel Slavko i Draga iz Remeta kbr. 136. podijeljenje sezonske dozvole za točenje alkoholnih pića u bašči – pritužba susjednih interesenata, Remete, 19. travnja 1931., bez broja dokumenta, kut 28.

⁵⁸⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, predmet: Radnja trgovačkih i zanatskih, zatvaranje i otvaranje, Remete, 14. kolovoza 1928. godine, br. 2823/1928, kut 24.

Unatoč gospodarskoj krizi najsnažnije ugostiteljske obitelji uspjele su održati poslovanje na visokoj razini, a pojedinci poput Gjura Puntijara otvorili su ugostiteljske radnje i u samom Zagrebu. Tako je u drugoj polovici tridesetih godina odlično poslovala njegova *Gostiona k novom sajmištu* na Zavrtnici kbr. 80.⁵⁹⁰

8.3.3. Trgovci

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine na području Upravne općine Gračani – Remete, samo se jedna osoba bavila trgovačkim obrtom. To je bio Franjo Kocijan iz Donjeg Bukovca, koji se u isto vrijeme bavio i zemljoradnjom. Štoviše, ona mu je bila primarni izvor prihoda. No na osnovu popisa stanovništva bilo bi pogrešno zaključiti kako trgovaca i trgovina nije bilo.

Prije svega treba istaknuti kako su glavne trgovačke radnje na području općine bile *sitničarije*. Kao što smo vidjeli mnogobrojni su ugostitelji kombinirali ugostiteljski i trgovački obrt. Godine 1927. u općini je djelovalo 6 sitničarskih radnji čiji su vlasnici ujedno tjeroali i krčmarski obrt, a 1930. godine bilo ih je 7.⁵⁹¹

Rijetki su bili obrtnici koji su vodili isključivo sitničarije, bez popratnog ugostiteljskog objekta. U Gračanima je samostojeću sitničariju 1927. godine vodio Šimun Horvat.⁵⁹²

Na popisu iz 1930. godine uz ime i radnju Šimuna Horvata stoji opaska *preselio u Vrapče*.⁵⁹³ Prema istom popisu, 1930. godine jedinu samostojeću sitničariju u općini vodila je Marija Žukina u Brestovcu.⁵⁹⁴

Nakon 5. studenoga 1931. godine i donošenja novog Zakona o radnjama, mnogobrojne su osobe uputile molbu za dopusnice trgovačkog i sitničarskog obrta.

Tražile su se dopusnice za sitničarije, trafike, prodaju soli, kruha i duhana.

Često bi jedna osoba tražila više dopusnica, što bi joj omogućavalo veći asortiman i osiguravalo šire tržište. Primjerice, Vladimir Jerčinović iz Remeta, kbr. 127. dobio je 16.

⁵⁹⁰ 25 godina Udruženja ugostitelja Zagreba – spomen knjiga zagrebačkih ugostitelja, (gl. ur. D. BELUŠIĆ, Z. PUNTIJAR), 49.

⁵⁹¹ Vidi tablice br. 77 i 78.

⁵⁹² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis tvorničkih radnja, trgovina, sitničarija, mesnica, gostiona, krčma i prenoćišta, Remete, 14. studenoga 1927., br. 4537/1927., kut 22.

⁵⁹³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis osoba obrtnika u opštini Gračanskoj, Gračani - Remete, bez nadnevka, br. 4391/1930., kut 27.

⁵⁹⁴ Isto.

srpnja 1932. godine dopusnice za sitničariju,⁵⁹⁵ a 17. kolovoza iste godine dopusnicu za prodaju duhana⁵⁹⁶ i soli.⁵⁹⁷

Istovjetan je bio slučaj i Tome Kranjca iz Zvečaja, kbr. 37, koji je 1938. godine dobio dozvolu za prodaju duhana⁵⁹⁸ i otvaranje sitničarske radnje.⁵⁹⁹

Samostojeću sitničarsku radnju u Gračanima je 1932. godine otvorio Vinko Banić.⁶⁰⁰ Istu je vrstu obrta 1935. godine pokrenuo i Josip Puntijar, Gračani, kbr. 100.⁶⁰¹

Iako su stanovnici općine u međuratnom razdoblju još uvijek najvećim dijelom kruh pekli kod kuće, sve veći broj doseljenika donosio je sa sobom gradske navike kupovanja kruha u trgovini.

Zbog toga je 1929. godine došlo do otvaranja prve pekare u vlasništvu Mate Smrčka, Gračani, kbr. 63., što mu je 1932. godine potvrđeno izdavanjem nove obrtnice⁶⁰²

Utjecaj grada očitovao se i u otvaranju trafika koje su su nudile novine, časopise, cigarete i ostale sitne potrepštine, do tada rijetko prisutne na selu.⁶⁰³

Prvu je trafiku 1930. godine otvorio Marko Ljubić u Gornjem Bukovcu, kbr. 11, a nova mu je obrtnica izdana 1932. godine.⁶⁰⁴

Iste je godine u vlasništvu Terezije Čižmek otvorena trafika u Gračanima.⁶⁰⁵ Terezija Čižmek bavila se od 1931. godine i prodajom soli, za što je godinu dana kasnije dobila i dopuštenje nadležnih organa.⁶⁰⁶

⁵⁹⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog poglavarstva broj 25225/32, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20091/1932., kut 29.

⁵⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Oblasnog monopolnog inspektorata broj 22102/31, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20074/1932., kut 29.

⁵⁹⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Starešine glavnog odeljka broj 14860, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20075/1932., kut 29.

⁵⁹⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Uvjerjenje Tomi Kranjcu, Remete, 5. listopada 1938., br. 5338/1938., kut 36.

⁵⁹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Tomo Kranjec moli ovlaštenje za tjeranje trgovine sitničarijom, Zagreb, 1. rujna 1938., br. 26865/1938., kut 36.

⁶⁰⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 24143/31, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 18282/1932., kut 30.

⁶⁰¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Puntijar Josip iz Gračana, kbr. 100 – moli za izdanje ovlaštenja na obavljanje sitničarske radnje, Zagreb, 7. srpnja 1935., br. 13999/1935., kut 33.

⁶⁰² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Oblasnog monopolnog inspektorata broj 18246/29, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20425/1932., kut 29.

⁶⁰³ Sve veći utjecaj grada na svakodnevni život stanovnika očitovao se i u kulturi čitanja novina. Tako su imućniji seljaci redovito kupovali i čitali novine kako bi se informirali prije svega o političkim i gospodarskim prilikama. O primjerima čitanja novina u domovima seljaka Zagrebačkog prigorja vidi: Đ. BELIĆ, *Kronologija moga zavičaja Gračana i rodoslovno stablo moje obitelji Belić, Kos – Bujan i Trnčević*, 137., S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 300.

⁶⁰⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Oblasnog monopolnog inspektorata 26256/30, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20067/1932., kut 29.

⁶⁰⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Oblasnog monopolnog inspektorata broj 5387/32, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20086/1932., kut 29.

Trgovci iz Upravne općine Gračani – Remete bavili su se prodajom onih proizvoda koje stanovništvo općine nije proizvodilo ili ga je pak proizvodilo u premalim količinama.⁶⁰⁷

Prema zapisu učitelja Stanislava Horvatina iz školske godine 1932./33., stanovništvo općine u trgovinama je ponajviše kupovalo manufakturnu robu, šećer, brašno i kavu.⁶⁰⁸

Ovim bi se artiklima mogli još pridodati sol, duhan i petrolej.

Zbog toga su i trgovci većinu svoje ponude usmjerili na navedene proizvode. Njihova zarada i privređivanje ovisili su o imovinskom stanju seljaštva i njihovoj potražnji. Zbog toga se roba često prodavala i na dug ili *na veru*, kako se to govorilo u Zagrebačkom prigorju. Kupci bi uzeli robu, a račun podmirili u onom trenutku kada bi došli do novca prodajom svojih proizvoda na tržnici ili negdje drugdje u gradu.

Nedostatak novca bio je kronično prisutan kod stanovnika Upravne općine Gračani – Remete, a slično je bilo na cijelom području Zagrebačkog prigorja.

Posjedovale su ga tek one obitelji koje su se bavile obrtništvom ili imale člana zaposlenog u nekom od gradskih tvrtki i državnih ustanova.

Zbog toga su i trgovci svoju strategiju morali podrediti navedenim okolnostima i poslovati u skladu s okolinom.

8.3.4. Mlinari

Mlinarstvo je na području Zagreba i bliže okolice bilo razvijeno još u srednjem vijeku.⁶⁰⁹

Sve do 1836. godine feudalni su gospodari često prisiljavali svoje kmetove da žito melju upravo u njegovom mlinu. Međutim nadopunom urbara, od navedene je godine takva praksa zabranjena. To je dovelo do izgradnje niza malih mlinova, koje su u svojem vlasništvu držali seljaci slobodnjaci ili kmetovi, a naknadu za mlinarenje, tzv *melinščinu*, plaćali su i nadalje lokalnom feudalcu.⁶¹⁰ Na taj su se način počeli razvijati i mlinovi na području Zagrebačkog prigorja.⁶¹¹

⁶⁰⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Glavnog odeljka financijske kontrole broj 8544/31, Zagreb, 17. kolovoza 1932., br. 20094/1932., kut 29.

⁶⁰⁷ *U seoskim su se prodavaonicama mogle nabaviti samo najosnovnije namirnice, a za sve veće potrepštine išlo se na obližnji sajam ili u grad. U prodavaonicama su seljaci kupovali sol, sodu, ocat, petrolej, a rjeđe šećer, ulje, brašno za „riezance“ i blagdanske kolače, sapun.* – S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 233.

⁶⁰⁸ *Ljetopis škole Gračani*, 77.

⁶⁰⁹ *Najstariji mlinovi kod Krvavog mosta, spomenuti još u 13. stoljeću., pripadali su kanoniku Petru.* – Ivan KAMPUŠ, Igor KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb, 1988., 45.

⁶¹⁰ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomika i ekohistorija*, 3/2007., br. 3., 87.

⁶¹¹ Ivica Šestan navodi da su u vremenu između dva svjetska rata u Šestinama radili mlinovi sljedećih obitelji – Šestine (Veliki potok): Vuković, Matun, Galović, Grubišić, Banek, Šipek, Rajković, Ferina, Bokunić, Škrinjarić,

O tome svjedoče mnogobrojne potvrde obitelji Banić koja je za svoj mlin plaćala *melinščinu* od 1773. godine⁶¹² i potvrda obitelji Čuk koja je za svoj mlin 1896. godine platila 2 forinte na račun *melinščine*.⁶¹³

Područje Zagrebačkog prigorja, sa svojim mnogobrojnim potocima bilo je idealno za gradnju i funkcioniranje mlinova. Oni su se počeli graditi sredinom 18. stoljeća.

Mlinari u Gradecu osnovali su svoj ceh oko 1780. godine, a u njega su primani i gradski i seoski mlinari, pa je primjerice 1834. godine u zagrebačkom cehu djelovalo 25 mlinara (19 gradskih i 6 seoskih).⁶¹⁴

Koliko je mlinarski obrt bio razvijen na južnim obroncima Zagrebačke Gore krajem 18. i početkom 19. stoljeća najbolje govori činjenica kako južni dio Šestina s mnogobrojnim mlinovima, prozvaao *Mlinovi*, iako je ranije nosio naziv Podšestine.⁶¹⁵

Iako ne znamo točne godine osnutka mlinova na području buduće Upravne općine Gračani – Remete, znamo da su 1749. godine sigurno radila dva mlina, jedan na potoku Topličici (vjerojatno Banićev, jer drugoga na Topličici nikada nije ni bilo) i jedan na potoku Bliznecu.⁶¹⁶ Mlinovi na području Upravne općine Gračani – Remete bili su pokretani na vodu, zbog toga su ih mnogi zvali i *vodenicama*. Industrijalizacijom Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća takvi će mlinovi sve više propadati i ustupati mjesto parnim i motornim mlinovima.⁶¹⁷ Prvi popis mlinova na području Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju, pokazuje kako je 1922. godine ovdje radilo ukupno 9 mlinova.⁶¹⁸

U Gračanima su se nalazili mlinovi Mare Čuk i Vida Banića, a u Bliznecu mlinovi Josipa Lukača, Josipa Supeka, Ivana Umeka, Kate Bešić, Johane Ornig, Gjüre Bešića i Vjekoslave Štroser (Strosser).

Martek, Vuk, Krajačić. Šestine (potok Kraljevec): Mitak, Fijuček, Kelković, Kulmer, Crnić, Kecerin, Malec, Tkalčić, Tušek. – Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolini Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 183.

⁶¹² *Knjiga plaćanja pristojbi za pravo na mlinarenje obitelji Banić 1773. – 1924.* – Knjiga je danas u posjedu Rudolfa Banića, Gračanski Ribnjak, kbr. 20.

⁶¹³ Lelja DOBRONIĆ, *Periferija Zagreba u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1960., 288.

⁶¹⁴ Andrija Ljubomir LISAC, *Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba*, Zagreb, bez godine izdanja, 269.

⁶¹⁵ „Mlinovi“, *predjel u gornjem dijelu doline potoka Medveščaka, između Ksavera na jugu i Šestina na sjeveru. Ime je dobio prema mnogobrojnim mlinovima na Kraljevečkom potoku, koji su bili glavno obilježje doline.*, *Zagrebački leksikon*, sv. 2., Zagreb, 2006., 62.

⁶¹⁶ Branko VUJASINOVIĆ, „Popis mlinova sredinom 18. stoljeća u Zagrebačkoj županiji“, *Hrvatske vode*, 2001., br. 34, 89.

⁶¹⁷ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomika i ekohistorija*, 3/2007., br. 3., 109.

⁶¹⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Popis mlinova vodenica iz 1928. godine pokazuje kako je u općini bilo 9 mlinova, od toga 6 u Bliznecu, 2 u Bukovcu i 1 u Gračanima.⁶¹⁹

Za razliku od prethodnog popisa, ovaj popis ne donosi imena i prezimena vlasnika mlinova. Istovjetan broj mlinova u općini, s jednakim rasporedom prema selima, iskazan je i u popisu iz 1930. godine.⁶²⁰

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine najviše je mlinara (7) živjelo u Bliznecu. Kao mlinari iskazani su sljedeći kućedomaćini: Gjuro Bešić, kbr. 1, Petar Bešić, kbr. 3, Stjepan Bešić, kbr. 4, Ivan Umek, kbr. 5, Mato Lukač, kbr. 15, Josip Markus, kbr. 21, Mato Puntijar, kbr.

U Gornjem Bukovcu popisana su 2 mlinara: Andrija Donković, kbr. 33 i Luka Bokronji, kbr. 49.

Broj mlinara bio je i veći, ali se neki kućedomaćini, poput Vida Banića iz Gračana i Johane Ornig iz Remeta, nisu popisali kao mlinari, iako su posjedovali i vodili mlinarski obrt. U nastavku ćemo donijeti prikaz mlinara i njihovih mlinova kako bi bolje analizirali njihov život i način privređivanja.

Mlinovi u Gračanima

Mlin Vida Banića⁶²¹

Iako Vid Banić 1931. godine nije popisao kao mlinar, neosporno je kako je mlin obitelji Banić djelovao još od 1773. godine.⁶²²

Da se Vid Banić profesionalno bavio mlinarenjem potvrđuje i obrtnica koja mu je po novom Zakonu o radnjama iz 1931. godine, dodijeljena 8. siječnja 1932. godine.⁶²³

U međuratnom se razdoblju mlin nalazio na kbr. 95.

Mlin se nalazio na potoku Topličici, koji je činio staru granicu između Gračana i susjednih Šestina. Svoj izgled u međuratnom razdoblju dobio je tokom druge polovice 19. stoljeća, kada je izgrađen kao drveni objekt.

⁶¹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Statistički podaci općine Gračani u Remetama, Remete, 13. veljače, 1928., obrazac 37, prilog 4, kut. 23.

⁶²⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Statistički podaci Poglavarstva općine Gračani u Remetama, Remete, 1. travnja 1930., obrazac 37, prilog 4, kut. 26.

⁶²¹ Mlin obitelji Banić danas se nalazi na adresi Gračanski Ribnjak, kbr. 20. Vlasnik mu je Rudolf Banić, unuk Vida Banića koji je vodio mlinarski obrt u međuratnom razdoblju. Posljednji je mlin u nekadašnjoj Upravnoj općini Gračani – Remete koji i danas melje za potrebe vlasnika i drugih stanovnika Gračana. Također je poznat kao turistička atrakcija Zagrebačkog prigorja. Mlin je pod zaštitom Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

⁶²² *Knjiga plaćanja pristojbi za pravo na mlinarenje obitelji Banić 1773. – 1924.* (privatni posjed obitelji Banić).

⁶²³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 537/32, Zagreb, 8. siječnja 1932., br. 20273/1932., kut 30.

Unutrašnjost je bila podijeljena na sam mlin i komoru u kojoj je boravio mlinar. Prema snazi koja je pokretala mlin, on je kao i ostali bio vodenica.

Na drveno kolo voda se nalijevala žlijebom, a energija se mehanizmom za mljevenje prenosila horizontalnom osovinom. U mlinu se nalazio *milcajg* – mlinsko postrojenje s košićem i mlinskim kamenima te kištrom za brašno, vagom i priborom za sipanje žitarica i brašna.⁶²⁴ Dnevno je Banićev mlin mogao samljeti 60 kilograma kukuruza, što ga je u Upravnoj općini Gračani – Remete svrstavalo među mlinove srednjeg kapaciteta.⁶²⁵

Mlin obitelji Banić bio je obrtničkoga tipa, što znači da je za vlasnike prvenstveno bio izvor prihoda. Mljelo se uglavnom za obližnje susjede, otprilike desetak obitelji.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine obitelj Vida Banića brojala je 8 članova. Osim mlina od imovine je posjedovala 3 jutra i 100 hvati zemlje, 600 hvati vinograda, 12 šliva, 10 krušaka i 6 jabuka i 1 špricu za vinograd. Hranili su 1 kravu i 2 kokoši. Iz ovog pregleda svojsvrzne imovinske kartice obitelji Vida Banića, jasno je kako je glavni izvor prihoda dolazio od poljoprivrede i mlinarenja, dok je stočarstvo ostavljeno po strani. Krava koju su držali mogla je tek zadovoljiti osnovne potrebe osmočlane obitelji. No robna zamjena uvijek je omogućavala obitelji Banić da svoje proizvode, prije svega brašno, zamijeni za mlijeko i mliječne prerađevine.

Mlin Mare Čuk

Prema popisu mlinova vodenica iz 1922. godine mlin u vlasništvu Mare Čuk još uvijek je bio u funkciji.⁶²⁶ Nalazio se u Gračanima, na potoku Topličici, nizvodno od mlina obitelji Banić. Bio je manjeg kapaciteta, te je dnevno mogao samljeti količinu od 50 kilograma kukuruza.⁶²⁷ Popis iz 1922. godine posljednji je podatak o mlinu obitelji Čuk.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine Mara Čuk popisana je kao Marija Čuk. Stanovala je u Gračanima kbr. 35. Kao zanimanje upisana joj je *zemljoradnja*. U njenom su domaćinstvu stanovali još i 25 godišnji sin Gjuro i njegova 20 godišnja supruga Katarina. U vrijeme popisa Marija Čuk imala je 44 godine.

Posjedovala je 1000 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 35 šljiva, 4 jabuke, 6 krušaka, 1 orah, 6 trešanja, 1 špricu za vinograd, 1 svinju i 16 kokoši.

⁶²⁴ Ana MLINAR, „Mlin – vodenica, Gračanski Ribnjak 20“, *Ministarstvo Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu*, Zagreb, 2001.

⁶²⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

⁶²⁶ Isto.

⁶²⁷ Isto.

Zbog nedostataka arhivskih izvora nemoguće je utvrditi iz kojih je razloga mlin prestao s radom i kada se to točno dogodilo. Ono što je sigurno je činjenica kako nakon 1922. godine o mlinu obitelji Čuk nemamo više nikakvih podataka.

Mlinovi u Bliznecu

U prošlosti je selo Bliznec bilo karakteristično i prepoznatljivo upravo prema svojim mlinovima vodenicama. Druga karakteristika Blizneca bio je veliki broj doseljenika iz svih krajeva Hrvatske, Slovenije i Austrije. I došljaci i starosjedioci posjedovali su isto prirodno bogatstvo – potok Bliznec. Koristili su njegovu snagu za pokretanje vlastitih mlinova. Najvažniji izvor za povijest bliznečkih mlinova i njihovih gospodara svakako su sjećanja danas već pokojnog Vlade Šelendića, koji je bio svojevrsni kroničar Blizneca.⁶²⁸ Gledajući s juga prema sjeveru mlinovi bliznečkih mlinara i gospodara bili su poredani sljedećim redom.

Mlin Johane Ornig

Iako se mlin nalazio u Bliznecu, prema popisu stanovništva iz 1931. godine obitelj Ornig stanovala je u Remetama, kbr. 106. U to vrijeme obitelj su činili samo 61 godišnja udovica Johana i njen 26 godišnji sin Aleksa. Prema popisnom arku Johana je rođena u slovenskim Brežicama, iako Šelendić u svojim zapisima kao mjesto rođenja navodi Bled. Njen 26 godišnji sin Aleksa bio je rođen u Zagrebu.

Mlin je bio građen od drvenih *plajнки*, s visokim krovom i malenim prozorima.

U kuću i mlin ulazilo se kroz široka vrata. U hodniku desno bila su vrata u sobu, ravno se ulazilo u kuhinjicu, a lijevo u mlin. Na jednoj su strani bile postavljene vreće s donesenim žitom, a na drugoj sa gotovim brašnom. U sredini je stajala decimalna vaga.

Ornigov mlin spadao je u kategoriju manjih, koji su dnevno mogli samljeti maksimalno 40 kilograma kukuruza.⁶²⁹

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine obitelj Ornig posjedovala je; 2 jutra zemlje, 200 hvati vinograda, 1 šljivu, 1 jabuku, 1 orah, 1 trešnju, 1 konja, 1 kravu i 5 kokoši.

Godine 1932. izdana im je obrtnica za mlinarenje, što je bio prvenstveni izvor prihoda ovoj doseljeničkoj obitelji.⁶³⁰

⁶²⁸ Vlado ŠELENDIĆ, „Mlinovi na potoku Bliznecu“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1984., 182. – 183.

⁶²⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Mlinovi obitelji Umek

Mlinovi obitelji Umek svoj su vrhunac doživjeli u vremenu prije Prvoga svjetskog rata, kada je njima upravljao Josip Umek. On je izgradio dva mlina, veći, glavni i manji pomoćni mlin. Nalazili su se na kbr. 5. Bili su građeni od sljemenskog kamena i debelih izdržljivih zidova. Glavni mlin bio je mlin s najvećim kapacitetom u cijeloj Upravnoj općini Gračani – Remete. Dnevno je mogao samljeti 100 kilograma kukuruza.⁶³¹

Osim mlina Josip Umek je posjedovao i nekoliko jutara zemlje i vinograda. Nakon smrti Josipa Umeka mlinove i gospodarstvo je preuzeo njegov sin Ivan Umek. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine vidi se kako je tada 53 godišnji Ivan bio rastavljen, a u mlinu je živio sam uz 23 godišnju služavku Margaretu Fičko, rodom iz Preloga u Hrvatskom zagorju.

Njegovo je gospodarstvo bilo u značajnom padu budući je prodao većinu zemlje.

Većinu imanja je rasprodao te je 1931. godine baštiniio tek 450 hvati zemlje i tridesetak voćaka. Vinograd i stoku je također prodao.

Najzad je i same mlinove prodao Mirku Bešiću te s drugom suprugom odselio u Međimurje.

Mlin Stjepana i Kate Bešić

Oko 300 metara uzvodno od mlinova obitelji Umek na kbr. 4, nalazio se mlin Stjepana i Kate Bešić. Prema dostupnim podacima mlin je bio sagrađen davne 1746. godine.⁶³²

Pripadao je mlinovima srednjeg kapaciteta te je dnevno mogao samljeti 60 kilograma kukuruza.⁶³³

U vrijeme popisa stanovništva 1931. godine u kućanstvu tada 55 godišnjeg Stjepana Bešića i njegove godinu dana starije supruge, nije bilo drugih osoba.

Osim mlina posjedovali su 4 jutara i 300 hvati zemlje, 1000 hvati vinograda, 15 šljiva, 5 jabuka, 2 kruške, 1 orah, 4 trešnje, 3 breskve, 1 špricu, 1 kravu i 5 kokoši.

Godine 1932. Stjepanu i Kati Bešić izdana je nova obrtnica za vođenje mlinarskog obrta, koji im je uz prilično veliki posjed omogućavao osiguranje životne egzistencije.⁶³⁴

⁶³⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 16671/31, Zagreb, 11. kolovoza 1932., br. 20265/1932., kut 30.

⁶³¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

⁶³² L. DOBRONIĆ, *Periferija Zagreba u XIX. stoljeću*, 275.

⁶³³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Mlin Petra Bešića

Mlin Petra Bešića, bio je stotinjak metara udaljen od mlina njegova rođaka Stjepana. Nalazio se na kbr. 3. Mlin su sagradili zagrebački kanonici u 17. stoljeću, a kasnije ga prodali precima Petra Bešića.⁶³⁵

Za razliku od ostalih mlinova, kod mlina Petra Bešića nije nam poznat kapacitet, budući o tome ne postoje arhivski podaci.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u kućanstvu 31 godišnjeg Petra Bešića živjela je još samo njegova deset godina mlađa supruga Ivka.

Imovina im je bila prilično skromna, 750 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 11 voćaka i 1 svinja. Budući za razliku od svojih rođaka i susjeda nisu dobili obrtnicu, Petar i Ivka Bešić uglavnom su mljeli za sebe i svoje najbliže.

Mlin Gjure Bešića

Mlin Gjure Bešića nalazio se u Bliznecu, kbr. 1. Od svih mlinova na potoku Bliznecu najdulje je bio u funkciji, čak do 1972. godine.

U obitelji Gjure Bešića bilo je 6 članova i 1 pomoćna radnica iz Bistre.

Ona je bila nužna, jer je Gjuro Bešić posjedovao prilično veliko imanje od 9 jutara i 1400 hvati zemlje, 500 hvati vinograda, 35 različitih voćaka, 2 konja, 2 krave, 1 bika, 2 svinje, 5 kokoši i 2 patke. Bio je opremljen i mnogobrojnim alatima i spravama, pa u popisu stanovništva iz 1931. godine u njegovom posjedu nalazimo 1 plug, 2 drljače, 1 prešu za grožđe i zaprežna kola.

Uzdržavati tako veliko gospodarstvo i voditi mlinarski obrt nije bilo lako, unatoč tome što su mu u to vrijeme pomagali sinovi, 40 godišnji Josip i 26 godišnji Tomo.

Mlin je bio na gornjoj granici mlinova srednjeg kapaciteta, te je dnevno mogao samljeti 70 kilograma kukuruza.⁶³⁶

Godine 1932. Gjuri Bešiću izdana je nova obrtnica.⁶³⁷

⁶³⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 20271/32, Zagreb, 11. kolovoza 1932., br. 20271/1932., kut 30.

⁶³⁵ L. DOBRONIĆ, *Periferija Zagreba u XIX. stoljeću*, 275.

⁶³⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Nakon smrti Gjura Bešića vođenje mlina preuzeo je njegov unuk Stjepan Belić.

Mlin obitelji Klak

Mlin obitelji Klak nalazio se na križanju Gračanske i Sljemenske ceste.

Sagrađen je u 17. stoljeću od strane remetskih pavlina.⁶³⁷ Ukinućem reda krajem 18. stoljeća mlin je došao u posjed obitelji Bešić koja ga je kasnije prodala obitelji Klak.

U međuratnom razdoblju mlinom je upravljao Gjuro Klak.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine obitelj Klak brojila je 4 člana, a s njima je stanovao i podstanar Imbro Leskovec iz Remeta.

Osim mlina posjedovali su 1 jutro i 1200 hvati zemlje, 1 jabuku, 1 šljivu, 1 krušku, 1 orah, 3 trešnje, 2 krave i 9 kokoši.

Podaci o kapacitetu mljevenja ovoga mlina ne postoje, iako je vjerojatno bio u rangi manjih mlinova do 60 kilograma kukuruza dnevno.

Isto tako ne postoje podaci o obrtnici, koju Gjuro Klak očito nije zatražio od nadležnih organa. Nakon Gjurovine smrti mlin je preuzeo njegov sin Josip.

Mlin Josipa Markusa

Markusov se mlin nalazio uzvodno od mlina obitelji Klak, na kbr. 21.

Kao i kod Klakova mlina i u ovom nam je slučaju nepoznat kapacitet mlina. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine obitelj, tada 54 godišnjeg Josipa Markusa, činili su još njegova tri godine mlađa supruga Bara, 27 godišnji sin Ivan i 5 godišnji unuk Ivan. Markusi su posjedovali 1 jutro i 240 hvati zemlje, 200 hvati vinograda, 20 šljiva, 5 jabuka, 7 krušaka, 10 oraha, 1 dunju, 7 trešanja, 4 marelice, 4 breskve, 1 prešu za grožđe, 1 špricu za vinograd, 1 svinju i 16 kokoši.

Početkom tridesetih godina Markusov je mlin već bio pred zatvaranjem.

Njegovi se vlasnici nisu najbolje snalazili u mlinarskom poslu. Imali su manjak mušterija, što su pokušali nadoknaditi pečenjem kruha i prodajom na gradskom tržištu. Koliko je bilo njihovo nesnalaženje u zakonskim okvirima najbolje pokazuje izjava koju je Bara Markus 24. rujna 1930. godine dala Općinskom poglavarstvu u Remetama: *Ja sam udana za moga supruga Josipa Markusa već 27 godina i kad sam došla u tu kuću našla sam*

⁶³⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelnstva 528/32, Zagreb, 11. kolovoza 1932., br. 20267/1932., kut 30.

⁶³⁸ L. DOBRONIĆ, *Periferija Zagreba u XIX. stoljeću*, 288.

*mlin potočnjak koji još danas postoji u porabi. Moj suprug nije do danas tražio obrtne iskaznice za taj mlin u opće on ne posjeduje za taj mlin nikakove obrtne iskaznice a kako opština potražuje od nas porez da platimo to danas prijavljujem da mlin više nećemo upotrebljavati, jer ništa ne zaradimo, a porez moramo plaćati.*⁶³⁹

Općinske su vlasti izvršile izvid te zaključile da je mlin demontiran i prestao s radom 26. ožujka 1931. godine.⁶⁴⁰

Mlin obitelji Štroser⁶⁴¹

Iako u svom radu „Mlinovi na potoku Bliznecu“, Vlado Šelendić navodi kako su postojala dva mlina obitelji Strosser, za to nema nikakove potvrde.⁶⁴² Štoviše u svom neobjavljenom radu „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, Šelendić navodi samo mlin Alojzije Štroser, u kojem se nalazila i krčma.⁶⁴³ U svom objavljenom radu autor spominje da se krčma nalazila u mlinu obitelji Strosser, dok u drugom, neobjavljenom radu tvrdi kako se krčma nalazila u mlinu Alojzije Štroser, koja je ujedno bila i krčmarica. Također postoji još nekoliko podataka koje autor iznosi, ne navodeći izvore, a koji se ne podudaraju s arhivskom građom. U daljnjem tekstu biti će objašnjeno o čemu je riječ, no za početak je najvažnije zaključiti kako je postojao samo jedan mlin obitelji Štroser.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine mlin obitelji Štroser nalazio se na kbr. 18. Na toj je adresi stanovala devetoročlana obitelj Mije Štrosera.

Ono što je zanimljivo je podatak kako se kao vlasnica mlina vodila njegova supruga Alojzija. Mlin se nalazio na samom početku šume, bio je građen od kamena, a sama kuća obitelji Štroser od drva. Kapacitetom je spadao među manje mlinove, te je dnevno samljeo maksimalno 40 kilograma kukuruza.⁶⁴⁴

⁶³⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Zapisnik od 24. rujna 1930., Zagreb, 27. rujna 1930., br. 22820/1930., kut 27.

⁶⁴⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Nalog za izvid Opštine Gračani u Remetama, Remete, 26. ožujka 1931., br. 3319/1931., kut. 27.

⁶⁴¹ U različitim dokumentima i spisima prezime se piše u tri različite inačice: Strosser, Štroser i Štrosar. Vlado Šelendić u svojim radovima koristi inačice Strosser i Štroser, općinski spisi prezime vode kao Štroser, a popisni arak iz 1931. godine bilježi inačicu Štrosar. U navođenju izvora koristit ćemo onu inačicu koja se koristi u njima, a u vlastitom opisu kroatiziranu inačicu Štroser.

⁶⁴² Vlado ŠELENDIĆ, „Mlinovi na potoku Bliznecu“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1984., 182. – 183.

⁶⁴³ ISTI, „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad), 9. – 11.

⁶⁴⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Zbog nedostatka mušterija, njegovi su vlasnici, kao i obitelj Markus, pekli kruh i prodavali ga u gradu.

Obitelj je osim mlina posjedovala 1 jutro zemlje, 10 voćaka, 1 kravu i 4 kokoši.

U njihovom je vlasništvu bila i krčma u kojoj su se sastajali stanovnici Blizneca.

O propasti mlina Alojzije Štroser, Vlado Šelendić zapisao je sljedeće: *Oko godine 1900. i ranije sinovi su odselili u Ameriku te bi majci Alojziji poslali povremeno nešto novaca. 1929. godine zahvatio je ovaj kraj prolom oblaka, starici je ono malo novaca palo u vodu i sve je propalo. Od tuge je umrla. Nasljednici su kuću, vrt i šumu prodali Gradskom poglavarstvu, odnosno Gradskoj šumariji. Kuća je srušena oko 1935. godine.*⁶⁴⁵

Autorov se opis nikako ne podudara s podacima o obitelji Štroser iz 1931. godine.

Naime navedene je godine Alojzija Štroser imala 49 godina, a njen suprug Mijo 44. Prema tome oni su u to vrijeme bili ljudi u punoj životnoj snazi, a ne starci kako navodi autor. Imali su tri sina i četiri kćeri. Najstariji sin, Viktor, imao je 1931. godine tek 18 godina, Rudolf 14, a najmlađi Juraj samo 12.

Zbog toga je nemoguće da su Alojzijini sinovi emigrirali u Ameriku još prije 1900. godine, budući u to vrijeme nisu bili ni rođeni.

Iz autorova teksta proizlazi da je Alojzija Štroser 1929. godine bila usamljena starica, iako prema popisu stanovništva vidimo da je njen suprug živ.

Također, izgleda da je starica bila prilično siromašna i da se izdržavala novcem koji su joj slali sinovi iz Amerike. No kako je mogla biti siromašna osoba koja je u vlasništvu imala mlin, jedinu krčmu u selu i solidan posjed zemlje?

Nadalje, Šelendić navodi: *1929. godine zahvatio je ovaj kraj prolom oblaka, starici je ono malo novaca palo u vodu i sve je propalo. Od tuge je umrla.*⁶⁴⁶

Provjeravanjem upisa u crkvenim i školskim ljetopisima iz 1929. godine nije pronađen ni jedan zapis o značajnijem nevremenu koje bi uzrokovalo bujanje potoka Blizneca i moguću havariju Štroserova mlina. No, zanemarimo li čak i taj podatak, koji možebitno inače pedantni učitelji i remetski župnik Leopold Rusan nisu zapisali, ostaje činjenica kako je prema popisu stanovništva iz 1931. godine Alojzija Štroser živa, udana za Miju Štrosera, a s njima žive i njihova malodobna djeca, koja sasvim sigurno nisu bila u Americi. Na kraju, možemo zaključiti kako je mlin Alojzije Štroser funkcionirao i tridesetih godina prošloga stoljeća, a

⁶⁴⁵ Vlado ŠELENDIĆ, „Mlinovi na potoku Bliznecu“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1984., 182. – 183.

⁶⁴⁶ *Isto.*

budući je Vlado Šelendić svoja sjećanja o mlinovima na potoku Bliznecu pisao s velikim vremenskim odmakom i u dobi od 70 godina, njegova su sjećanja vrlo vjerojatno izbljedia.

Mlin obitelji Lukač

Na kbr. 15, nalazio se mlin obitelji Lukač. Dvadesetih godina njime je upravljao Josip Lukač, a nakon njegove smrti naslijedio ga je sin Mato. Nakon Umekovog mlina, mlin obitelji Lukač bio je najvećeg kapaciteta u općini. Mogao je samljeti 80 kilograma kukuruza dnevno.⁶⁴⁷ Bio je jedini mlin koji je imao tzv *flah* uređaj za finu meljavu pšenice. Osim pšenice i kukuruza u njemu se mljelo i šećer u glavama i pravio šećer u prahu, odnosno *štaub cukor*, kako se govorilo u selima Zagrebačkog prigorja.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, tada 35 godišnji vlasnik mlina Mato Lukač bio je neoženjen, a s njim su u domaćinstvu živjele Jela i Marica Jožinec, te sluga Stjepan Kroh, porijeklom iz Vinice kraj Varaždina.

Osim mlina Lukač je posjedovao 1 jutro i 180 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 4 šljive, 5 jabuka, 1 krušku, 1 orah, 2 konja, 1 kravu i 15 kokoši.

Posjedovao je i zavidan broj poljoprivrednih oruđa; plug, prešu za grožđe i špricu za vinograd.

Godine 1932. Mato Lukač je dobio novu obrtnicu za vođenje mlinarskog obrta.⁶⁴⁸

Mlinovi Upravne općine Gračani – Remete međusobno su se razlikovali, ali su djelili i niz zajedničkih komponenti. Prije svega, oni su bili obrtnički. Pripadali su pojedinim obiteljima koje su se profesionalno bavile mlinarskim obrtom i prenosile ga iz generacije u generaciju. U tom se poslu osobito isticao rod Bešića, čiji su članovi od 17. pa sve do konca 20. stoljeća obavljali ovaj posao.

Nadalje, svi su mlinovi ujedno bili i stambeni objekti ili su tik do sebe imali kuću u kojoj su živjeli vlasnici mlina. Izuzetak je bio mlin obitelji Fagač na potoku Bliznecu.

On je bio jedini mlin u kojem se nije stanovalo.

Svojim su izgledom bili različiti, ali su svi bili građeni od sljemenskog drva i sljemenskog zelenog kamena. Svi su bili vodenice, pokretane isključivo snagom vode.

Svaki je mlin imao jedan kamen i jedan valjak.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

⁶⁴⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 4929/32, Zagreb, 11. kolovoza 1932., br. 20263/1932., kut 30.

⁶⁴⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

Prigorski su mlinovi svoje kamenje dobavljali iz medvedničkih kamenoloma, čiji je sivi i bijeli kamen bio vrlo dobre kvalitete.⁶⁵⁰

Iskusni su mlinari kamen *klepali* sami, a oni koji to nisu znali morali su za pomoć potražiti susjednog mlinara.⁶⁵¹

Mlinovi su radili samo u određeno doba godine. U općinskim spisima iz 1922. godine kao radno vrijeme mlinova navedeno je sljedeće: *Radi se u proljeće kroz 3 mjeseca i u jesen kroz 3 mjeseca.*⁶⁵²

U mlin se osobito išlo u kasno proljeće, odnosno rano ljeto.

Mušterije koje su dolazile u mlin nazivale su se *pomlinarima*. U vodenicu su najviše dolazile djevojke, koje su nosile vreće, tzv *žakline*, od 20 kilograma. U kasno ljeto u mlin bi se donijelo 10 do 15 kilograma žita i tamo se mijenjalo za već gotovo brašno, tako da pomlinari u to doba nisu morali čekati na meljavu. Inače, samo čekanje pomlinarima nije teško padalo. Štoviše, dolazak u mlin, osobito djevojkama bila je prilika za razgovor i druženje. Druženje uz žubor potoka i čašu mlinareva vina voljeli su i muškarci, osobito u toplim proljetnim i ranojesenskim noćima.

Upravo u tom segmentu, pojedini autori vide razlog zbog kojeg su se male obrtničke vodenice održale i zadržale svoje pomlinare u međuratnom razdoblju, iako su ih modernizacija i zub vremena već dobro nagrizali.⁶⁵³

U prigorskim se mlinovima najviše mljelo kukuruz, kukuruz pomiješan s raži, ječmom ili pšenicom. Za kruh se mljelo sitnije, za žgance krupnije, a za piliće i svinje još deblje. Kako bi se prehranile svinje, na jesen se za njih *šrotalo*.

Mlinar je svoje usluge pomlinarima naplaćivao tzv. *ušurom* ili *vujmom*.

On je kao i u drugim krajevima Hrvatske iznosio između 8 i 10% od donesene robe za meljenje.⁶⁵⁴ Mlinari bi sameljeni *ušur* kasnije prodavali i na taj način zarađivali.

⁶⁵⁰ A. LJ. LISAC, *Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba*, 278.

⁶⁵¹ Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 180.

⁶⁵² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Pregledna lista svih manjih mlinova – vodenica potočara, Gračani, 21. ožujka 1922., bez broja dokumenta, kut 16.

⁶⁵³ Mira Kolar i Elizabeta Wagner ovu pojavu objašnjavaju na sljedeći način: *Po inerciji ili zbog ljubavi prema onome što su vodenice obilježavale one se održavaju sve do Drugoga svjetskog rata. Mnogi seljaci idu radije k vodeničaru pa tamo pričaju na obali potoka dok im se melje žito nego k mlinaru gdje uvijek vlada strka, gdje se čeka na vrelom suncu da se dođe na red i gdje nedostaje one draži direktnoga kontakta mlinara sa seljakom.* - Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomika i ekohistorija*, 3/2007., br. 3., 113. – 114.

⁶⁵⁴ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomika i ekohistorija*, 3/2007., br. 3., 96.

Uobičajeni, tradicionalni postotak ušura ostao je na snazis sve do 24. listopada 1940. godine, kada je on zakonom smanjen i propisan na 6%.⁶⁵⁵

Svaki je mlinar imao svoje mušterije, koje su se zvale *pomlinari*. Točno se znalo tko melje u kojem mlinu. Stanovnici Gračana koji su stanovali u blizini Banićeva mlina, mljeli su u njemu. Oni koji su pak živjeli bliže Mlinovima nosili su žito u Gospodarićev ili Belićev mlin u Grašćicama.⁶⁵⁶ Stanovnici Remeta većinom su mljeli u Fagačevom mlinu, te mlinu Johane Ornig. Bukovčani su također dolazili u Ornigov mlin.

Umekov mlin bio je rezerviran za pomlinare iz susjednog Bačuna i Markuševca.

Tri mlina obitelji Bešić uglavnom su mljela za njihov rod i stanovnike sela Dolja. Zbog takve raspodjele i velike konkurencije neki su mlinovi imali manjak pomlinara.

To se osobito odnosilo na mlinare iz obitelji Markus, koji su taj nedostatak pokušali riješiti pečenjem kruha i njegovom prodajom u gradu. No nedostatak pomlinara i nesnalaženje obitelji Markus u tržišnoj utakmici doveli su do zatvaranja obrta i propasti njihova mlina. Sličan problem s manjkom pomlinara imali su i mlinovi Alojzije Štroser i obitelji Lukač. Štroseri su ipak bili u prednosti u odnosu na Markuse, jer im je dio prihoda donosila i krčma, a također su pekli kruh i prodavali brašno u Trnju i Horvatima, selima južno od Zagreba. Manjak pomlinara najlakše su rješavali Lukači, budući su imali najsuvremeniji mlin bili su poznati i u Zagrebu. To im je omogućilo da melju za franjevački samostan na Kaptolu, ali i mnoge druge bogate gospodare.

Unatoč trudu njihovih vlasnika da ih održe rentabilnima, mali prigorski mlinovi pokretani snagom vode, u međuratnom su razdoblju živjeli svoje posljednje dane.

Žestoka konkurencija modernih mlinova, pokretanih drugim izvorima energije, nije bila jedini razlog propasti njih i njihovih vlasnika. Zabrana izvoza brašna 1924. godine srušila je cijenu istoga, a na sve se nadovezala i velika svjetska gospodarska kriza.⁶⁵⁷

Revizija obrtnica 1931. godine i stroži uvjeti rada doveli su do opadanja broja vodenica u Upravnoj općini Gračani – Remete. Kao što smo već vidjeli nove su obrtnice bile izdane obitelji Ornig, Banić, Lukač te obiteljima Stjepana i Gjura Bešića.

Dakle, samo je 5 mlinova nastavilo djelovati u skladu sa zakonom, kao obrtnički mlinovi. Ostali su ili služili samo za upotrebu pojedinih obitelji ili su u potpunosti prestali s radom i propali. Posljednji udarac prigorskim mlinovima zadan je spomenutim zakonom iz 1940.

⁶⁵⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Ušurna meljava i iznos ušura na području sreza zagrebačkog, Zagreb, 24. listopada 1940., br. 32556/1940., kut 38.

⁶⁵⁶ O Gospodarićevom i Belićevom mlinu vidi: A LJ LISAC, *Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba*, 274.

⁶⁵⁷ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomika i ekohistorija*, 3/2007., br. 3., 96.

godine i sniženjem ušura na maksimalnih 6%, što je smanjilo ionako skromnu zaradu sve siromašnijih mlinara. Mnogobrojne mlinarske obitelji morale su napustiti stoljetni zanat svojih predaka i okrenuti se novim izvorima prihoda.

8.3.5. Tkalci

U selima Upravne općine Gračani – Remete tkanjem su se bavile isključivo muške osobe.⁶⁵⁸ Tkanje kao zanat, bilo je osobito popularno kod gračanskih i remetskih muškaraca. Budući u drugim selima tkalaca gotovo i nije bilo, gračanski i remetski majstori tkali bi za stanovnike ostalih općinskih sela, ali i za stanovnike Šestina, Bačuna i drugih prigorskih sela. Na taj bi način ostvarivali znatan prihod kojim bi punili kućni proračun. Za razliku od posavskih i slavonskih sela u kojima su tkale žene na manjim tkalačkim stanovima, u selima Zagrebačkog prigorja muški su tkalci tkali s na velikim stanovima, stalno smještenim u posebnoj prostoriji.⁶⁵⁹ Uglavnom se tkala kod kuće proizvedena konoplina preja, ali i razne kupovne sirovine.⁶⁶⁰

U vremenu nakon Prvog svjetskog rata od domaćeg se platna izrađivalo gotovo sve, ručnici, plahte, jastučnice, stolnjaci i slično. Tkalci su osobito zarađivali tkanjem platna za narodne nošnje. Žućkasto miješano laneno platno, tzv *žutak*, koristilo se za izradu svečanih nošnji, dok se od pamučnog platna izrađivala nošnja za svakodnevne prilike.⁶⁶¹

No već početkom tridesetih godina, a osobito u drugoj polovici desetljeća, sve više osoba, osobito muških, počinje odbacivati narodnu nošnju i nositi građansko odijelo. To je dovelo do sve manje potrebe za tkanjem, pa se sukladno tome smanjio i broj tkalaca. U svom neobjavljenom radu *Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima*, Mirko Banek navodi poznate tkalce u Gračanima iz međuratnog razdoblja; Jakob Bešić, Ivan Jelačić, Stjepan Haraminčić, Vid Haraminčić, Valent Banić, Slavko Bujan i Rudolf Đuran.⁶⁶² Međutim popis stanovništva iz 1931. godine pokazuje da su se tim zanatom u to vrijeme bavile još samo tri osobe, od toga dvije u Remetama i jedna u Gračanima.

U Gračanima se tkanjem bavio još samo Valent Banić, kbr. 206, kojem je to bio jedini izvor prihoda, budući prema popisnom arku nije posjedovao nikakav zemljišni posjed ni stoku.

⁶⁵⁸ Suzana Leček navodi kako u krajevima gdje je tkanje bilo muško zanimanje, tkalaštvo postalo kućnom radinošću koja je bila okrenuta proizvodnji za druge i prodaji. – S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 276.

⁶⁵⁹ Nerina ECKHEL, „Tekstilno rukotvorstvo u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 210.

⁶⁶⁰ ISTA, *Narodna nošnja Zagrebačkog Prigorja*, 8.

⁶⁶¹ Isto, 9.

⁶⁶² M. BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), 43.

U Remetama su djelovala još dvojica majstora. Jakob Ivanković bio je 50 godišnji doseljenik iz Donje Stubice, kraja u kojem su kao i u Remetama i Gračanima tradicionalno tkale muške, a ne ženske osobe. Stanovao je na kbr. 50.

Drugi tkalac bio je Slavko Novosel, Remete kbr 143.

U to je vrijeme imao samo 30 godina, ali je slovio za ponajboljeg tkalca u cijelom Zagrebačkom prigorju. Bio je sposoban obrtnik, koji je kao što smo već vidjeli u poglavlju o gostioničarima i krčmarima, kasnije otvorio i ugostiteljski objekt *Črleni lajbek*. Bio je posljednji tkalački obrtnik u općini i jedinome mu je 1932. godine izdana nova obrtnica za tjeranje obrta.⁶⁶³

Osim što je sam tkao kao majstor u svojoj je kući obučavao i mlade pripravnike.

Tako su prema popisu stanovništva iz 1931. godine u njegovoj kući živjela i obučavala četiri mlada naučnika; 16 godišnjaci Josip Hovec iz Šestina, Stjepan Lacković iz Donje Stubice i Tomo Kapner iz Samobora, te 15 godišnji Ivan Jelić iz Tomislavgrada.

Nakon što je otvorio krčmu i Slavko Novosel sve se manje posvećivao tkalačkom obrtu. Početkom četrdesetih godina tkalački je zanat praktički postao stvar prošlosti.

8.3.6. Krojači

Krojači ili *šnajderi*, kako su se nazivali u selima Zagrebačkog prigorja, prvenstveno su se bavili šivanjem narodnih nošnji. Kao i u slučaju tkalaca i ovaj su posao obavljali muškarci. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u cijeloj su općini djelovala samo dva krojača. Obojica su bila iz Gračana. Na kbr. 1 a, živio je tada 44 godišnji Stjepan Kos mlađi. Osim njega u kućanstvu je živjela i njegova 39 godišnja supruga Marija.

Kao imovina upisano mu je samo 12 komada kokoši.

Na kbr. 211 stanovao je 26 godišnji Petar Kranjec, koji se uz krojenje bavio i krznarskim zanatom. Petar Kranjec živio je sa suprugom Ivkom.

Poznato je kako su se u međuratnom razdoblju u Gračanima krojenjem bavio i Josip Banek, u Zvečaju Slavko Tomašinec, a u Dolju Juraj Mihalinić.⁶⁶⁴

Krojači su se bavili krojenjem narodnih nošnji, osobito muških prsluka tzv. *lajbeka* i surina. Bio je to unosan posao jer se primjerice 1935. godine cijena jednog takvog lajbeka kretala oko 500 dinara.⁶⁶⁵

⁶⁶³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva 12987/32, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20084/1932., kut 29.

⁶⁶⁴ M. BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), 43.

No već početkom četrdesetih godina potražnja za lajbekima gotovo je nestala i praktički su se prestali proizvoditi, budući su muškarci gotovo u potpunosti odbacili narodnu nošnju.⁶⁶⁶ Ipak, za razliku od tkalaca, krojači su i nadalje poslovali, jer su umjesto narodne nošnje počeli krojiti odijela po gradskom uzoru, a koje su seljaci zbog njihove jeftinoće kupovali češće no ona u gradu.

8.3.7. Opančari i postolari

Iako su opančarski i postolarski zanat bili odvojeni, njihova je povezanost bila velika budući su se oba bavila izradom obuće.

Opančarski je zanat bio stariji od postolarskog, budući su opanci kao obuća prevladavali sve do iza Drugoga svjetskog rata.

Opanci ili *opejnki*, kako se govorilo u selima Zagrebačkog prigorja, bili su izrađivani u nekoliko varijanti. Tako su bili poznati opanci od kože *črnog čina z žutemi kapici*, služili su prije svega u zimskim mjesecima. Zatim isti takvi, ali od žute kože, koji su se zbog tvrdih đonova nosili i po vlažnom vremenu, te tzv. *žutaki* od teleće kože koji su se nosili za lijepog i suhog vremena.⁶⁶⁷ Postojale su i određene razlike od sela do sela, pa su se primjerice u Gračanima za vrijeme poljskih radova nosili opanci od tamne govedske kože s resicom zvanom *facun*.⁶⁶⁸ Proces izrađivanja opanaka bio je dugotrajan. Dio materijala bio je domaćeg porijekla, dok su se primjerice potplati kupovali u gradu.⁶⁶⁹

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete djelovala su tri opančara.

U Gračanima, na kbr. 208, živio je i radio 49 godišnji Franjo Klenkar, doseljenik iz Kraljevog Vrhca u Hrvatskom zagorju. Svoju osmeročlanu obitelj Franjo Klenkar uzdržavao je opančarskim zanatom i obrađivanjem 1 jutra i 800 hvati zemlje.

U selu Dolju opančarskim se obrtom bavio Ivan Šelendić. Rođen 1882. godine, obrt je otvorio već 1906. godine. Ono što je zanimljivo je podatak kako je obrt pokrenuo u Zagrebu, točnije Novoj Vesi, gdje mu se nalazila radnja. Nakon toga se vratio u rodno Dolje, kbr 26a, i nastavio s izrađivanjem opanaka za potrebe stanovnika općine.

⁶⁶⁵ Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 186.

⁶⁶⁶ *Isto*, 186.

⁶⁶⁷ Đurđica JUG, Gordana RADICEK, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, Zagreb, 2011., 165.

⁶⁶⁸ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 180.

⁶⁶⁹ Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 171.

Osim supruge Milke s njime su ukućanstvu živjela njegova četiri sina; Vlado, Franjo, Josip i Ivan.⁶⁷⁰ Osim opančarstva obitelj Ivana Šelendića prihodovala je i od rada u poljoprivredi. Posjedovali su pristojan zemljišni posjed od 3 jutra i 220 hvati zemlje, te 1 kravu, 1 junicu, 2 svinje i 6 kokoši.

U Zvečaju se izradom opanaka bavio Marko Bošnir. Sa suprugom Jagom, sinom Vidom i kćerkom Baricom stanovao je na kbr. 10. Izrada i prodaja opanaka bili su glavni izvor prihoda njegove obitelji koja je posjedovala skromnih 1300 hvati zemlje i 9 kokoši. Opančarskim obrtom bavili su se i neki drugi stanovnici koji nisu iskazani kao kućevlasnici u popisu stanovništva 1931. godine. Primjerice, braća Jakob i Mirko Šelendić, iz Dolja, kbr. 26. Živjeli su u domaćinstvu s majkom Marom te s godinama postali vodeći opančari u Upravnoj općini Gračani – Remete. Godine 1932. izdavanjem novih obrtnica obojici je potvrđena dozvola za tjeranje obrta.⁶⁷¹

Iako su opanci kao obuća prevladavali među stanovništvom općine sve do kraja Drugog svjetskog rata, mlađi su ljudi već u međuratnom razdoblju sve češće počeli nositi cipele i čizme. One su bile čvršće, trajnije i za kišnog vremena praktičnije od opanaka. Zbog tog je razloga sve više jačao postolarski ili kako se u Zagrebačkom prigorju govorilo *šusterski* zanat i obrt.

Muškarci su umjesto opanaka kod postolara sve češće naručivali čizme, od crne kože s visokim sarama.⁶⁷² Za mlađe su žene postolari izrađivali tzv. *ševro cipele* – *ševronke*, žute, smeđe i crne boje, koje su bile rađene po uzoru na cipele građanskoga stila.⁶⁷³

Za starije žene postolari su izrađivali posebne cipele/čarape od starih surina, koje su se u Gračanima i Remetama nazivale *ponde*,⁶⁷⁴ a u susjednim Šestinama *pačme*.⁶⁷⁵

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete djelovala su četiri postolara.

Ono što je zanimljivo u postolarskom zanatu je činjenica kako su se njime velikim dijelom bavili doseljenici. Primjerice u Remetama su radili Nijemac Josip Magansheim i Srbin

⁶⁷⁰ Ivan Šelendić bio je prvi obrtnik u obitelji, a njegovim su stopama krenuli i njegovi sinovi. Vlado Šelendić otvorio je trgovačku radnju, Franjo i Ivan gostionicu, a Josip ljevaonicu i bravariju. Obiteljska se tradicija nastavila s Ivanovim unukom Željkom i praunukom Josipom, koji i danas vode 108 godina stari obrt.

⁶⁷¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog poglavarstva 15271/32, Zagreb, 16. lipnja 1932., br. 26270/1932., kut 29., *Isto*, Odluka Sreskog poglavarstva 32798/31, Zagreb, 16. lipnja 1932., br. 20269/1932., kut 29.

⁶⁷² Treba istaknuti kako su se čizme nosile i ranije, ali samo u svečanim prigodama.

⁶⁷³ Đ. JUG, G. RADIČEK, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, 166.

⁶⁷⁴ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, Zagreb, 2007., 178.

⁶⁷⁵ Đ. JUG, G. RADIČEK, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, 166.

Timotej Pecarski. Maganshheim je bio evangelik, stanovao je na kbr. 132, a s njime su u kućanstvu živjele supruga Ana, majka Elizabeta i kći Gertruda.

Posjedovao je 1 jutro i 1140 hvati zemlje, 430 hvati vinograda i oko 30 komada raznih voćaka.

Timotej Pecarski rođen je 1895. godine u Kikindi, a sa suprugom Marijom stanovao je u Remetama na kbr. 156. On je bio pravoslavne vjeroispovjesti, a njegova supruga Marija, Mađarica rimokatoličke vjeroispovjesti. Posjedovali su malen posjed od samo 125 hvati zemlje te im je glavni izvor prihoda bio Timotejev zanat kojim se bavio od 1926. godine. Godine 1932. godine izdana mu je nova obrtnica.⁶⁷⁶

U Gornjem Bukovcu postolarskim se zanatom bavio još jedan doseljenik.

Valent Župančić iz Samobora stanovao je na kbr. ½ sa suprugom Vjekoslavom. Osim postolarskim zanatom bavio se i poljoprivredom te posjedovao 1 jutro zemlje i veliki vinograd o 1 jutra i 450 hvati. Prema dostupnim arhivskim podacima nije mu izdana nova obrtnica 1932. godine, pa je njegov rad vjerojatno ostao na razini zanatske radnje. U Gračanima se, u vrijeme popisa stanovništva 1931. godine, postolarskim zanatom bavio samo Lovro Banić, Gračani kbr. 5. Prilikom popisa stanovništva imao je 24 godine i nikakve imovine, pa možemo pretpostaviti kako su mu izrada i popravak cipela bili jedini izvor prihoda. U drugoj polovici tridesetih godina u Gračanima i Dolju došlo je do procvata postolarskog zanata, kojim su se počeli baviti Ivan Dolovčak, Ladislav Bošnir, Mato Gregurić, Petar Perković i Mirko Vincek.⁶⁷⁷

I u drugim su se selima pojavili ljudi koji su vidjeli svoju budućnost u izradi i popravku cipela. U Gornjem Bukovcu, kbr 61., je 1937. godine s radom započeo Vjekoslav Igrec. Rođen je 1913. godine u prilično imućnoj obitelji, koja je posjedovala 6 jutara zemlje, 400 hvati vinograda, plug, konja i kravu. No isto tako imao je još četvero braće, što je svakako pridonijelo odluci da se osamostali i potraži vlastite izvore prihoda.⁶⁷⁸

Opančarski i postolarski zanat međusobno su se nadopunjavali, ali su bili i određena konkurencija. Postolarski je bio dugovječniji, štoviše opstao je do današnjih dana, dok je opančarski praktički nestao na kraju međuratnog razdoblja.

⁶⁷⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog poglavarstva 3207/26, Zagreb, 16. lipnja 1932., br. 20083/1932., kut 29.

⁶⁷⁷ M. BANEK, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“, (neobjavljen rad), 43.

⁶⁷⁸ Postolarski je obrt Vjekoslav Igrec prenio na sina Alojza, a potom i na unuka Zdravka, pa se obitelj Igrec i danas bavi izradom i popravkom cipela.

8.3.8. Stolari

U selima Upravne općine Gračani – Remete stolarski se zanat počeo razvijati neposredno nakon Prvog svjetskog rata. U međuratnom razdoblju standard stanovništva raste, pokućstvo koje je do tada bilo skromno postaje bogatije. Imućnije obitelji naručuju ormare, razne ladičare i okvire za krevete. Stolari su osobito dobro poslovali prilikom vjenčanja kada su mlade *sneje* nosile škrinje u miraz. Lijesovi su također bili sastavni dio stolarskog asortimana i na njima se ostvarivala velika zarada.

Stolarski je obrt prvi otvorio Rudolf Banek iz Gračana, kbr. 163.⁶⁷⁹ S radom je započeo 1919. ili 1920. godine, a dozvolu za obrt dobio je 1922. godine, što mu je deset godina kasnije potvrđeno izdavanjem nove obrtnice.⁶⁸⁰ Rođen je 1896. godine i bio prilično imućan. Posjedovao je solidan posjed od 2 jutra i 1300 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 1 kravu, 1 tele i 2 kokoši. Uskoro je izgradio i novu radioniocu, a da je posao uznapredovao svjedoče i dvojica radnika koja se bilježe u popisu stanovništva iz 1931. godine. Te su godine u Banekovoj stolariji radili 26 godišnji stolarski pomoćnik Gjuro Rusan iz Samobora i 15 godišnji šegrt Stjepan Popović iz Krapine.

Sasvim suprotan primjer bio je njegov susjed iz Gračana, Mijo Filetin.

Živio je na kbr. 212, u velikoj obitelji sa suprugom Magdom i devetoro djece.

Imao je tek 800 hvati zemlje s čime se nije mogla prehraniti ni manja obitelj od njegove. Osim toga nije posjedovao nikakvu stoku, čak ni kravu, koja je u to vrijeme mogla pružiti barem neku sigurnost za prehranu obitelji. Zbog toga je njegova obitelj živjela isključivo od njegovog stolarskog umijeća. Obrt mu nikada nije potvrđen te je radio kao sitni zanatlija. U selu Zvečaj, na kbr. 33, živio je i radio Valent Miholić. Prema popisu stanovništva 1931. godine s njim je u domaćinstvu živjela supruga Jela i maloljetni sin Valent.

Imao je tek 100 hvati zemlje i 3 kokoši u vlasništvu. Uz Rudolfa Baneka bio je jedini stolar u općini kojem je potvrđen stolarski obrt. Počeo ga je voditi 1928. godine, a nova mu je obrtnica izdana 1932. godine.⁶⁸¹

U Upravnoj općini Gračani – Remete djelovala su još trojica stolara, ali bez obrtničkih potvrda.

⁶⁷⁹ Stolarija obitelji Banek djeluje i danas, a vodi je unuk Rudolfa Baneka, Rudolf Banek mlađi.

⁶⁸⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Kr. kotarske oblasti, 10701/21, Zagreb, 17. srpnja 1932., br. 20080/1932., kut 29.

⁶⁸¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Kr. kotarske oblasti, 4311/28, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20264/1932., kut 29.

U selu Bliznec na kbr. 12, živio je i radio Slavko Miholić. Njegova četveročlana obitelj nije posjedovala nikakve imovine te je egzistirala isključivo od njegovog rada.

U Gornjem Bukovcu, kbr. 96, radio je Franjo Beljak. Udovac, rođen 1890. godine u Donjoj Stubici, skrbio je za sebe i 11 godišnjeg sina Franju. Posjedovao je tek 200 hvati zemlje. Lošeg imovinskog stanja bio je i Petar Kravarščan iz Dolja, kbr. 21. 31 godišnji doseljenik iz susjednog Markuševca svoju je četveročlanu obitelj prehranjivao zahvaljujući stolarskom umijeću, budući nije imao nikakve druge imovine.

8.3.9. Kamenolomci

Južne padine Medvednice bogate su kamenom. Već u 16. stoljeću stanovnici Gračana lomili su kamen u kamenolomima od Šestina do Markuševca, klesali ga, te njime opskrbljivali gradsku općinu Gradec.⁶⁸²

Taj se posao nastavio sve do međuratnog razdoblja, kada je ujedno doživio i svoj vrhunac. Osobe koje su u zakupu držale kamenolome, nisu bile zanatlije, već poduzetnici s otvorenim obrtom. Bila je riječ o domaćim stanovnicima, starosjediocima, koji su se bavili i drugim poslovima: zemljoradnja, ugostiteljstvo, trgovina.

Zbog toga u popisu stanovništva iz 1931. godine ne nalazimo nikoga čije bi zanimanje glasilu *lomitelj kamena*, *rudar* ili nešto slično. No analiziramo li druge dokumente, vidjet ćemo da se dobar dio stanovnika Upravne općine Gračani – Remete bavio ovim poslom.

Prema dokumentu pod nazivom *Popis osoba koje se bave lomljenjem kamena na području Upravne općine Gračani – Remete* iz 1927. godine, vidi se kako su se lomom kamena bavila četiri poduzetnika: Gjuro Puntijar, Ivan Puntijar mlađi, Josip Čuk i Pavao Bartolić.⁶⁸³ Gjuro Puntijar iz Gračana, kbr. 112, lomio je kamen u kamenolomu Mali Strmec na području Gračana. Kamenolom je bio u vlasništvu Zamljišne zajednice Gračani, a Puntijar je do koncesije pokušavao doći na javnoj dražbi. Iako njegova ponuda na dražbi nije prošla, bespravno je uzurpirao kamenolom, naknadno tražeći odobrenje od nadležnih organa sreskog načelstva u Zagrebu. Dozvola mu je potvrđena 18. kolovoza 1928. godine, a Puntijar je svoj posao proširio i na kamenolome u Markuševcu i Šestinama.⁶⁸⁴

⁶⁸² Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996., 228.

⁶⁸³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis osoba koje se bave lomljenjem kamena na području Upravne općine Gračani - Remete, Gračani, 14. ožujka 1927., br. 1222/1927., kut 21.

⁶⁸⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis zakupnika kamenoloma na području ove općine, Gračani – Remete, 9. kolovoza 1930., br. 2293/1930., kut 26.

Godine 1933. općinske su mu vlasti izdale dozvolu za distribuciju kamena iz njegovih kamenoloma.⁶⁸⁵ Istim se poslom pokušao baviti i njegov stariji brat Ivan Puntijar mlađi.⁶⁸⁶ On je u zakupu imao kamenolom obitelji Mije Strossara u Bliznecu. Iako je njihov ugovor bio pravovaljan, Puntijar nije posjedovao dozvolu od općinskog i sreskog načelstva za lom kamena. Međutim isto tako, nije kršio zakon budući nije ni krenuo u iskapanja. Josip Čuk iz Gračana kbr. 58, iskapao je u kamenolomu Bušni krč, koji je bio u vlasništvu Zemljišne zajednice Gračani.⁶⁸⁷

Isto kao i Gjuro Puntijar koncesiju je neuspješno pokušao zadobiti na javnoj dražbi. Iako mu to nije pošlo za rukom ilegalno se bavio iskapanjem kamena, a u međuvremenu se između njega i nadležnih organa vodila sudska parnica.

Pavao Bartolić iz Dolja, kbr. 48 imao je ugovor o zakupu kamenoloma Bliznec, koji je bio u vlasništvu Vida Vinceka i Josipa Baneka.⁶⁸⁸

Kao i ostali poduzetnici u ovom kraju, nije posjedovao nikakove dozvole nadležnih organa. Prema popisu iz 1930. godine lomom kamena, od navedenih iz 1927. godine, bavio se još samo Gjuro Puntijar, dok su ostali očito odustali od nelegalnog iskapanja i borbi s birokracijom. No pojavili su se novi poduzetnici iz Gračana i Zvečaja.

U Gračanima se od 20. siječnja 1929. godine time bavio Mirko Matko, a u Zvečaju od 27. kolovoza 1928. godine Valent Radić.⁶⁸⁹

Poduzetnici u kamenolomima bili su dojučerašnji poljoprivrednici i stočari, koji se često nisu držali zakona, pa tako ni plaćanja poreza. Slučaj Valenta Radića iz 1931. godine najbolje pokazuje nesnalaženje u poduzetničkim vodama.

Njemu je 8. svibnja 1931. godine Poreska uprava Sreza Zagreb uputila rješenje po kojem na ime poreza dužan platiti 4974 dinara.⁶⁹⁰ Radić je na to uputio žalbu u kojoj se pomalo naivno opravdavao za svoje dugove: *Ja nisam imao namjere da izbjegnem tome porez već sam tu grešku učinio kako sam napred naveo samo iz neznanja i nepoznavanja zakonskih propisa što da kako vlasti ne uzimaju u obzir, jer svaki čovjek mora znati kako svoja prava, tako i dužnosti. Ja sam inače po zanimanju zemljoradnik od kojega zanimanja nisam mogao*

⁶⁸⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Uvjerenje Gjuri Puntijaru za dobavu kamena, Gračani – Remete, 5. listopada 1933., br. 3900/1933., kut 30.

⁶⁸⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis osoba koje se bave lomljenjem kamena na području Upravne općine Gračani - Remete, Gračani, 14. ožujka 1927., br. 1222/1927., kut 21.

⁶⁸⁷ Isto.

⁶⁸⁸ Isto.

⁶⁸⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis zakupnika kamenoloma na području ove općine, Gračani – Remete, 9. kolovoza 1930., br. 2293/1930., kut 26.

⁶⁹⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Rješenje Poreske uprave za srez u Zagrebu, Zagreb, 8. svibnja 1931., br. 13319/1931., kut 29.

*prehraniti sebe i obitelj pa sam se upustio u taj posao nu kao laik odnosno u pravom smislu reći seljak nisam znao za zakonsku odredbu, a kad bi znao nebi mogao shvatiti da se to na mene odnosi. Molim naslov da ovo moje neznanje uzme u obzir kao i druge napred navedene razloge, te ovu moju žalbu uzme u pretres i odmeri mi porez na pravednoj podlozi, koga sam kao ispravan državljaniin uvijek pripravan platiti.*⁶⁹¹

Iz žalbe vidimo i zbog kojih je razloga Valent Radić ušao u ovaj posao, očito ne nesvjestan pravnih akata i dužnosti plaćanja poreza.

Zakupnici kamenoloma upošljavali su mnogobrojne radnike. Primjerice Valent Radić je u svojoj žalbi naveo imena i prezimena 43 radnika koji su bili zaposleni u njegovom radniku. Prema prezimenima većinom je bila riječ o Ličanima, jer prevladavaju Rukavine, Brajkovići, Ugarkovići i Vukovići, te svega tri domaća zaposlenika.⁶⁹²

U ostalim je kamenolomima bilo nemoguće utvrditi broj zaposlenih, budući su ih zapošljavali prema potrebi. Primjerice u iskazu broja zaposlenih u kamenolomu Gjura Puntijara stoji opaska: *Broj namještenika nemože se točno navesti jer jedan dan posjeduje više, a drugi manje.*⁶⁹³

Ista natuknica stoji i kod kamenoloma Mirka Matka.⁶⁹⁴

Lomljenje kamena bilo je isplativo u cijelom međuratnom razdoblju. Bio je to posao koji je donosio značajnu dobit, jer se kamen prodavao prije svega u Zagrebu, gdje je zbog građevinskih potreba tržište bilo otvoreno. No isto tako u tom organizacijski zahtjevnom poslu mogli su opstati samo oni najsposobniji poput Mirka Matka i Gjura Puntijara koji su imali iskustva i u nekim drugim granama privrede.

8.3.10. Kolari

Gore navedeni zanati i obrti u obiteljima Upravne općine Gračani – Remete, bili su najčešći primjeri zarađivanja stanovništva izvan poljoprivrede i zapošljavanja u gradu.

No ne i jedini. Postojao je cijeli niz manjih zanata i obrta, kojima bi se često u selu bavila tek po jedna ili dvije osobe, a ponekad je taj malen broj bio reflektiran na cijelu upravnu općinu. Jedan od takvih zanata bio je kolarski. U međuratnom razdoblju teret se najvećim dijelom

⁶⁹¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Žalba Valenta Radića Savskoj financiskoj direkciji, Zagreb, 20. lipnja 1931., bez broja dokumenta, kut 29.

⁶⁹² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Spisak radnika zaposlenih u kamenolomu Valenta Radića, Gračani, 20. lipnja 1931., bez broja dokumenta, kut 29.

⁶⁹³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz poslodavaca sa područja Upravne općine Gračani – Remete, Remete, 31. srpnja 1930., br. 1577/1930., kut 26.

⁶⁹⁴ Isto.

prevozio zaprežnim kolima. Sukladno tome postojala je potreba za kolarima koji su izrađivali kola i popravljali njihove dijelove.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete djelovala su samo dvojica kolara. Obojica su stanovala u selu Bliznec.

Na kbr. 4, stanova je i radio 30 godišnji Franjo Bešić. S njime je u domaćinstvu živjela 21 godišnja supruga Magda i 1 godišnji sin Franjo. Posjedovao je tek 800 hvati zemlje, pa mu je kolarski zanat bio glavni izvor prihoda. Obrt je otvorio 1930. godine, a nova mu je obrtnica izdana 16. srpnja 1932. godine.⁶⁹⁵

Slavko Banić, kbr. 9, bio je drugi kolar iz Blizneca. Rođen je 1879. godine, a s njime je u kućanstvu živjela i supruga Bara. U poslu mu je pomagao 17 godišnji šegrt Ivan Jurin iz susjednog Bačuna. Posjedovao je 1 jutro i 350 hvati zemlje, 12 voćaka i 2 kokoši.

Osim toga u kući je imao petoricu podstanara. Za razliku od Franje Bešića nije zatražio obrtnicu te je posao vodio kao sitni zanat. Zbog posjedovanja zemlje i prihoda od podstanara, kolarski mu zanat nije bio jedini izvor zarade, pa vjerojatno stoga nije ni pokrenuo obrt. Budući je broj kolara bio malen, priliku za zaradu vidjeli su i doseljenici u općinu. Tako je na samom kraju međuratnog razdoblja, 10. siječnja 1941. godine, Sresko načelstvo u Zagrebu, uvažilo molbu Stjepana Ladića iz Štrigove za pokretanje kolarskog obrta u Gračanima.⁶⁹⁶

Kolari su najveću zaradu ostvarivali na izradi kotača, budući su oni bili potrošni dio kola koji se morao mijenjati svakih par godina.⁶⁹⁷

8.3.11. Kovači

Zaprežna su se kola pokretala volovskom i konjskom snagom, što je iziskivalo potrebu za kovačima. Najstariji popis kovača u Upravnoj općini Gračani – Remete, seže u 1929. godinu.⁶⁹⁸ Prema njemu su u općini djelovala dvojica kovača, Stjepan Bakmez iz Dolja i Jakob Šobar iz Gračana. Iste se osobe nalaze i na popisu kovača iz 1930. godine.⁶⁹⁹

No prema popisu stanovništva iz 1931. godine u općini su djelovala četvorica kovača.

⁶⁹⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva, 27001/30, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20260/1932., kut 29.

⁶⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Ladić Stjepan iz Štrigove, Zagreb, 10. siječnja 1941., br. 648/1941., kut 39.

⁶⁹⁷ Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 180.

⁶⁹⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz kovača ovlaštenih za podkivanje kopitara, 2373/1929., Gračani – Remete, 1. srpnja 1929., kut 25.

⁶⁹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz kovača ovlaštenih za podkivanje kopitara, bez broja dokumenta, Gračani – Remete, 30. lipnja 1930., kut 26.

U Gračanima je to bio već spomenuti Jakob Šobar. Stanovao je na kbr. 12.

U vrijeme popisa imao je 39 godina i bio je doseljenik iz susjednih Šestina.⁷⁰⁰

S njime je u domaćinstvu živjela četiri godine mlađa supruga Jelka, te maloljetna djeca Ljudevit, Branko i Nada. Nisu posjedovali zemlju ni stoku, već su živjeli isključivo od kovačkog umijeća oca obitelji. Dopuštenje za otvaranje kovačke radnje Šobar je dobio 31. svibnja 1926. godine, a isto mu je potvrđeno novom obrtnicom 30. prosinca 1932. godine.⁷⁰¹ Drugi, već ranije evidentirani kovač, bio je Stjepan Bakmez. Stanovao je u Dolju, kbr. 24. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine zaveden je kao Stjepan Bakmez – Plevica, a u nekim se dokumentima njegovo prezime navodi kao *Bakmes*.⁷⁰²

U vrijeme popisa imao je 45 godina i živio s 23 godišnjom suprugom Evom i 1 godišnjom kćerkom Barom. Posjedovao je 2 jutra i 500 hvati zemlje, te vinograd nepoznate površine. Uzgajao je dvadesetak voćaka, ali osim peradi nije hranio drugih životinja. Svoj je obrt otvorio već 11. srpnja 1912. godine, a on mu je potvrđen i novom obrtnicom 16. srpnja 1932. godine.⁷⁰³ U selu Zvečaj kovačkim se zanatom bavio tada 31 godišnji Valent Valenščak. Stanovao je na kbr. 29, sa 28 godišnjom suprugom Jalžom i 5 godišnjom kćerkom Baricom. Prema popisnom arku nije posjedovao nikakvu imovinu.

Za razliku od Šobara i Bakmeza, Valenščak nije tražio obrtnicu, a nije ni uveden u bilo kakve spise općinske spise. Po svemu sudeći bio je priučeni kovač, kakvih je bilo podosta u zagrebačkoj okolini između dva svjetska rata.⁷⁰⁴

Istovjetan je bio slučaj i Ilije Butića iz Blizneca, kbr. 16. Riječ je o doseljeniku iz Divuše pokraj Dvora, rođenom 1888. godine. Živio je u domaćinstvu sa suprugom Marijom i kćerkama Ivankom, Brankom, Slavicom, Barom, Anđelkom i Josipom.

Od imovine su posjedovali tek 6 kokoši pa se obitelj izdržavala od rada glave obitelji. Kovački je zanat između dva svjetska rata zbog povećanja broja konja doživio pravi procvat, a kovači su bili traženi i cijenjeni ljudi.

⁷⁰⁰ Šobari se nalaze na popisu starosjedilačkih obitelji župe Šestine. – *Šestine – mala monografija župe*, Zagreb, 1987., 43.

⁷⁰¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Sreskog načelstva, 8291/1926, Zagreb, 30. prosinca 1932., br. 41163/1932., kut 30.

⁷⁰² U knjizi „*Status animarum*“ župe Remete prezime je zabilježeno pod nazivom „*Bakmes*“, iako se danas u Gračanima vodi pod „*Bakmez*“. Prvospomenuti član roda *Bakmes* jest Josip *Bakmes*. Dana 20. veljače 1848. godine oženio je Maru rođ. *Plevica* (1830. – 1852.). – D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 336.

⁷⁰³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odluka Kr. kotarske oblasti, 6717/1912, Zagreb, 16. srpnja 1932., br. 20828/1932., kut 29.

⁷⁰⁴ Izučeni kovači najčešće su bili i potkivači, tj. izrađivali su razne predmete od željeza i potkivali stoku za vuču. Priučeni kovači većinom su se bavili samo izradom i okivanjem predmeta, mada je i među njima bilo vještih potkivača. – Ivica ŠESTAN, „*Obrti u okolini Zagreba*“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 183.

8.4. Seljaci radnici

Velika agrarna prenapučenost, maleni posjedi te želja za lakšom i stalnom zaradom, bili su glavni razlozi zbog kojih je u vremenu između dva svjetska rata, dio seljaka svoju egzistenciju pokušao riješiti zapošljavanjem u gradu Zagrebu. Već dvadesetih godina velik broj seljaka zagrebačke okolice nalazi privremeno zaposlenje u gradu, uglavnom u vidu nekvalificirane, pomoćne radne snage. Vrijeme je to izgradnje kapitalnih objekata u Donjem gradu, poput stadiona u Kranjčevićevoj ulici (1921.), hotela Esplanada (1925.), Zagrebačke burze (1927.), hotela Milinov (1929.).⁷⁰⁵ Zbog toga su poslovi navedenih radnika bili najvećim dijelom vezani uz građevinu i zidarsku struku.

U drugoj polovici dvadesetih godina započinje intenzivnije zapošljavanje u raznim gradskim i državnim službama. Naravno tu je uglavnom bila riječ o poslovima koji nisu zahtjevali visoko obrazovanje, jer ga tadašnji stanovnici Upravne općine Gračani – Remete nisu ni imali. Oni većim dijelom pronalaze posao kao podvornici i pomoćni radnici, nekvalificirana radna snaga. Početkom tridesetih godina stasale su i prve generacije stanovnika koje su svoje pučkoškolsko obrazovanje nadopunile raznim višim školama u Zagrebu. Na taj način na selu nastaje novi sloj stanovništva, koji je i nadalje obrađivao svoj agrarni posjed, ali je primarno bio zaposlen u gradu.

Taj je fenomen u historiografiji poznat pod nazivom seljaci – radnici.⁷⁰⁶

Seljaci su zaposlenjem u gradu prije svega željeli doći do novca, kojeg je na selu između dva svjetska rata kronično nedostajalo. Većina dotadašnje seoske ekonomije temeljila se na plaćanju u naturi i zamjeni rada, dok je plaćanje u novcu bila rijetka pojava.⁷⁰⁷

Seljaci zaposleni u gradu i mjestom stanovanja na selu, često i s posjedom manjim od 1 jutra, mogli su uz stalnu plaću živjeti bolje nego poljoprivrednici, koji su ovisili isključivo o vremenskim prilikama i zakonu ponude i potražnje na tržištu hrane.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Filip MAJETIĆ, *Zagreb u postindustrijsko doba*, Zagreb, 2015., 56.

⁷⁰⁶ Seljaci radnici stanuju na selu, ali rade u Zagrebu kao nekvalificirani industrijski radnici ili kao sezonski radnici u građevinarstvu. Od pravih gradskih radnika razlikuju se po mentalitetu i radnim navikama. Uz to, oni obaraju cijenu rada gradskog radnika, jer mogu raditi jeftinije, budući da radom na svom malom seoskom imanju obično privrijede hranu, te im je dostatna sasvim niska nadnica. S toga razloga seljaci radnici s uspjehom konkuriraju gradskom radniku i istiskuju ga s posla, naročito za vrijeme industrijskih i novčanih kriza, kad se i industrijalci nastoje orijentirati na što jeftinije, pa makar i u industrijskom radu neprilagođene radnike. Uslijed toga dolazi do svakodnevne migracije seljaka radnika u grad i do toga da stanovništvo u užoj zagrebačkoj okolici, koja je dobro prometno povezana sa Zagrebom, postaje demografski vrlo stabilno već na prelazu stoljeća. – Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba*, Zagreb, 1973., 70.

⁷⁰⁷ O kupoprodajnim transakcijama u selima Zagrebačkog prigorja vidi: S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941*, 229. – 289.

No početni zamah zapošljavanja u gradu zaustavljen je dolaskom velike ekonomske krize. Nezaposlenost je uzela maha, pa je broj nezaposlenih u Savskoj banovini s 15 470 u 1931. godini porastao na čak 39 994 godinu dana kasnije.⁷⁰⁹ Od tog broja čak je 23 996 nezaposlenih bilo klasificirano kao seljaci – radnici, što jasno govori koliko je ekonomska kriza snažno pogodila ovaj novi sloj društva.⁷¹⁰

Zbog toga se i mnogi od njih vraćaju na selo kako bi barem obrađivanjem svojih malih posjeda osigurali hranu za sebe i svoju obitelj.

Blagi oporavak gospodarstva u narednim godinama smanjio je nezaposlenost, pa je primjerice 1935. godine u Savskoj banovini „samo“ 32 178 nezaposlenih, što je ipak bilo osjetno manje nego 1931. godine.⁷¹¹

Nakon toga su stanovnici Upravne općine Gračani – Remete ponovno pohrlili u grad u potrazi za zaposlenjem. O tome govori i zapis remetskog župnika iz lipnja 1939. godine: *Opažam već više godina, a posebno u posljednje vrijeme, da sve traži namještenje u gradu ne pitajući da li kroz to štete ili dobivaju, glavno im je da se ne muče. Tako prestaje ova župa biti seoska župa, te mi po svemu postajemo periferija Zagreba.*⁷¹²

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine broj seljaka – radnika u Upravnoj općini Gračani – Remete bio je vrlo nizak, gotovo zanemariv. Tek je 5 osoba unutar općine zadovoljavalo kriterije, koji uključuju bavljenje poljoprivredom i istodobno zaposlenje u gradu, što ih je svrstavalo među seljake – radnike. Ovako malen broj seljaka – radnika 1931. godine možemo pripisati velikoj ekonomskoj krizi i trenutnom povratku agraru, kao glavnom izvoru prihoda. U nastavku ćemo analizirati 5 obitelji, čije smo kućedomaćine svrstali u kategoriju seljaka – radnika. Od njih petorice, trojica su bila gradski namještenici, a dvojica su radila u privatnom sektoru.⁷¹³

⁷⁰⁸ Suzana Leček navodi primjer jedne takve zemljom siromašne obitelji iz Šestina, koja je zahvaljujući zaposlenju muškog ukućanina u jednoj zagrebačkoj tvrtki uspjela prilično dobro egzistirati: *Muž D.K. dugo se kolebao, radio nekoliko godina na Pećini (kamenolomu iznad Šestina), no kako je to bio sezonski posao, a zemlje su imali toliko da ju je ona sama mogla obraditi uz povremenu pomoć, nagovorila ga je da se zaposli u gradu. Dobio je posao u mljekari („Krasni posel je dobio, u mljekari, gdje je sir nosil doma i ulje i svega, mlijeke svaki dan.) Za njihovo malo domaćinstvo, na kojem nisu mogli hraniti niti jednu kravu, dodatak u naturi koji je dobivao bio je pravi zgoditak. Iako novac, koji je mogao zarađivati kao nekvalificirani radnik, za gradske pojmove sigurno nije bio velik, za njih koji su imali svoju kuću, nešto prihoda i gotovo svu hranu sa zemlje, to je bila dovoljna osnova za snove o boljoj budućnost. - S. LEČEK, Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941, 278.*

⁷⁰⁹ Marijan MATICKA, „Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 8/1976., br. 1, 324.

⁷¹⁰ Isto, 324.

⁷¹¹ Isto, 324.

⁷¹² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 88.

⁷¹³ Postojalo je pet kategorija namještenika, definiranih njihovom školskom spremom. Prve tri odnosile su se na činovnike, a ostale dvije na službenike. U prvu kategoriju ubrajalo se namještenike sa završenim fakultetom. Po

U Remetama na kbr. 34, stanovao je 37 godišnji Ladislav Zajec sa suprugom Ankom. Bio je zaposlen kao gradski manipulant, a posjedovao je 1 jutro i 800 hvati zemlje.

Kao gradski manipulant s završena četiri razreda pučke škole, Zajec je ulazio u četvrtu od pet kategorija gradskih namještenika, što mu je uz zemljišni posjed sasvim sigurno pružalo dovoljno sredstava da prehrani sebe i suprugu.

Josip Fak stanovao je u Donjem Bukovcu, kbr 29. Rođen je 1885. godine, a s njime su u kućanstvu živjeli supruga Ljuba i djeca Josip i Ljuba. Bio je zaposlen kao podvornik, što ga je svrstavalo u posljednju, petu kategoriju gradskih namještenika.

Fakovi su posjedovali zemljište od skromnih 500 hvati i 400 hvati vinograda, stoga nije čudno što je otac obitelji posao potražio u gradu. Iz popisa se vidi kako je u gradu vidio i budućnost svoje djece, budući je njegov sin polazio srednju školu u Zagrebu.

Njegov se sin kasnije doista zaposlio u gradu, pa je o sebi govorio kao o *poluseljaku*.⁷¹⁴

U Dolju na kbr. bb, stanovao je 32 godišnji Valent Bošnir. S njime je živjela 28 godišnja supruga Draga i maloljetna djeca Valent, Kata i Draga. Zbog skromne imovine koja se ogledala u 100 hvati zemlje i 4 kokoši, Valent Bošnir radio je istovjetan posao kao i Josip Fak. Za život je zarađivao kao podvornik.

Osim namještenika čiji je poslodavac bio grad Zagreb, u Upravnoj općini Gračani – Remete, prema popisu stanovništva iz 1931. godine, bila su još dvojica seljaka – radnika.

Oni nisu bili gradski namještenici već su radili u privatnom sektoru.

Rudolf Pašiček iz Donjeg Bukovca, kbr. 30 bio je trgovački pomoćnik. Rođen je 1902. godine, a u kućanstvu je živio sa 20 godišnjom suprugom Marijom.

Posjedovali su skromnih 750 hvati zemlje i maleni vinograd od 75 hvati.

Sukladno tome, njegovo je zaposlenje u gradu bio logičan potez za rješavanje egzistencije.

dužnostima u tu su se kategoriju ubrajali ravnatelj magistrata, konceptualni činovnici, inženjeri i arhitekti, liječnici, veterinari, šumarski i gospodarski nadzornik. U drugu kategoriju, koja je obuhvaćala financijske savjetnike, geometre, upravitelje groblja, nadzornika socijalne skrbi, građevne činovnike višeg reda, računarske, blagajničke i porezne činovnike, potrošarinske činovnike višeg reda i učiteljice gradskih skloništa ubrajalo se one sa završenom srednjom školom i maturom. U treću kategoriju koja je obuhvaćala tržne nadzornike, ovrhovoditelje, baždarske i manipulativne činovnike, potrošarinske nadglednike, upravitelja raskužnog zavoda, sestre pomoćnice, građevne činovnike i vrtlare primalo se namještenike sa završenih 4 razreda srednje škole, ili nekim posebnim stručnim obrazovanjem. U četvrtu kategoriju pripadali su manipulanti, mitničari, potrošari i cestari sa završenih 4 razreda osnovne škole, a u petu raskužitelji i podvornici koji su raspolagali samo osnovnom pismenošću. Pritom valja naglasiti da viši rang školske sprema nije automatski značio i višu kategorizaciju službenika, nego je ona bila prilagođena funkciji koju je isti vršio u gradskom birokratskom aparatu. (...) Uspjeh činovnika se ocjenjivao svake godine. – G HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, 47.

⁷¹⁴ Ivanka STRIČEVIĆ, „Šezdeset godina zajedničkog života – obitelj Fak“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 3/1998., br. 8, 21.

Marko Radić iz Zvečaja, kbr. 37, rodio se 1898. godine te živio u kućanstvu sa suprugom Slavom, rođenom 1903. godine, i sinovima Slavkom i Stjepanom te kćerkom Slavom. Od svih prethodnih slučajeva bio je najbogatiji zemljom te posjedovao solidnih 1 jutro i 800 hvati zemlje. No nije posjedovao nikakvog životinjskog blaga, osim 2 kokoši.

Iz popisa stanovništva nemoguće je znati kojim se poslovima bavio Marko Radić, no najvjerojatnije je bila riječ o poslovima koji nisu iziskivali nikakve kvalifikacije, budući mu je kao zanimanje navedena štura napomena – *radnik*.

Iako u popisu stanovništva nije navedeno, činjenica je kako se velik broj stanovnika Remeta u međuratnom razdoblju bavio poslovima vezanim uz gradsko groblje Mirogoj.

Remečaki su bili grobari, čuvari groblja i ukrašivači grobova još u vremenu Prvoga svjetskog rata: *Iz Remeta samih polaze mnogi na rad u Mirogoj*.⁷¹⁵

O tome svjedoči i kasniji župnikov zapis iz 1932. godine u kojem spominje svoje župljane kao mirogojske radnike.⁷¹⁶ Zapošljavanje u gradu i gradskim službama bio je prioritet onim obiteljima koje nisu imale dovoljno zemlje, što se može vidjeti i iz imovinskog stanja gore navedenih obitelji. Plaće u gradskim službama, osobito nižim koje su obnašali stanovnici Upravne općine Gračani – Remete, nisu bile visoke, ali su bile redovite i donosile su gotov novac kojeg je nedostajalo na selu.⁷¹⁷

Zbog toga se određen broj seljaka pretvarao u seljake – radnike ili poluseljake kako je sam sebe nazivao Josip Fak.

8.5. Ostali vidovi privređivanja

Većina je obitelji između dva svjetska rata živjela od poljoprivrede, zatim zanata i obrta, dok su pojednici nastojali pronaći posao u gradskim i državnim službama. Unatoč sve većem broju obrtničkih obitelji i pojedinačnom zapošljavanju u gradu, bilo je onih obitelji koje su dodatne prihode tražile u različitim službama i poslovima, a koje ne možemo svrstati u gornje skupine obrtnika ili seljaka – radnika.

Jedan od dodatnih izvora prihoda bila je tzv. *kirija* ili *foringa*. Ovdje je bila riječ o prevoženju robe zaprežnim kolima. *Foringa* se osobito razvila između dva svjetska rata kada konji, kao tegleća marva, zbog svoje brzine u potpunosti potiskuju volovsku snagu s kojom se

⁷¹⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁷¹⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 21.

⁷¹⁷ Temeljne plaće kretale su se od 2400 do 8100 dinara godišnje, položajne od 3300 do 16500 dinara uz dodatke na skupoću. – Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba*, Zagreb, 1973., 272.

do tada obavljala foringa.⁷¹⁸ Foringaši su prevozili sve vrste tereta, a u prigorskim su selima bili orijentirani na prijevoz materijala iz kamenoloma i trupaca iz Medvednice. Foringa je tražila velika ulaganja, jer je obitelj koja se bavila tim poslom trebala posjedovati minimalno dva konja i kola. Konje je trebalo prehranjivati te ovisno o težini posla svakih par godina i mijenjati. Ista je stvar bila i s kolima, osobito kotačima koji su zbog teškog terena često stradavali. Foringa je bila plaćana u novcu, ali je iziskivala danonoćan rad, budući se mogla prevoziti ograničena količina robe.⁷¹⁹

O kirijašima, odnosno foringašima u Upravnoj općini Gračani – Remete, svoj je zapis ostavio i Vlado Šelendić: *Put koji vodi na Sljeme ide kroz mjesta Dolje i Bliznec uz potok i prije 120 – 130 godina bio je put u Varošku Goru od zavoja Blizneca preko Vile Rebar za Adolfovac. Još ima danas mjesta gdje se vide tragovi starog puta kud su pretežno išla kola gdje su upregnuti bili volovi, a vlasnici su bili seljaci iz Dolja, Blizneca, Gračana i Bačuna. Zvali su ih foringaši. Vozili su drvo iz šume, a nešto materijala za lugarnicu i planinarske kuće.*⁷²⁰

Kada je za šumskog nadzornika grada Zagreba 1926. godine postavljen Albin Leustek započinje se s mnogobrojnim radovima na području šumskih predjela Blizneca. Zbog rušenja stabala, izgradnje pilane u Bliznecu, izgradnje šumske staze i drugih manjih investicija, bila su potrebna kola za prevoz materijala. Tu se otvorila prigoda za zaradu foringašima iz Upravne općine Gračani – Remete, ali uz uvjet da im kotači na kolima budu okovani s 4 centimetara širokom šinom, što mnogi domaći foringaši zbog troška nisu željeli učiniti.⁷²¹

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete foringom se profesionalno bavio tek Mato Herceg iz Zvečaja kbr. 35. Bio je doseljenik iz susjednog Markuševca, a u posjedovao je dva konja.

No nema sumnje kako je broj osoba koji su dodatnu zaradu pronašli u foringi bio i znatno veći, o čemu najbolje svjedoči broj od čak 82 konjske zaprege u Upravnoj općini Gračani – Remete 1925. godine.⁷²²

Blizina Mirogoja pogodovala je stanovnicima Remeta da svoje dodatne prihode ostvaruju prodajom cvijeća. Najčešće su uzgajali i prodavali krizanteme, a trgovali su nedjeljom i

⁷¹⁸ Ivica ŠESTAN, „Obrti u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 189.

⁷¹⁹ Plaćalo se 100 dinara po prevezenom kubiku. - S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941*, 280.

⁷²⁰ V. ŠELENDIĆ, „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad), 18.

⁷²¹ *Isto*, 19.

⁷²² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Poljoprivredne sprave i alati u godini 1925., Zagreb, 10. listopada 1925., br. 10.273 – 1925., kut. 18.

blagdanima, što je remetski župnik često kritizirao. Uzgoj i prodaja cvijeća znatno je uznapredovala u drugoj polovici tridesetih godina, a najveća se zarada ostvarivala za blagdan Svih svetih, kada su inače religiozni stanovnici Remeta svoj posao pretpostavili vjerskim obredima: *1. studenoga 1938. skoro prazna crkva već nekoliko godina zbog nesretnih krizantema, što ih moji župljani prodavaju na Mirogoju.*⁷²³

Kao prodavači krizantema Remečaki su bili poznati i u gradu Zagrebu, o čemu svjedoče i novinski članci iz prve polovice četrdesetih godina.⁷²⁴

Uzgoj cvijeća i njegova prodaja uzeli su tolikog maha da se neposredno pred Drugi svjetski rat najveći dio stanovništva Remeta bavio cvječarstvom, a gotove sve raspoložive zemljišne površine bile su zasijane raznim vrstama cvijeća, osobito krizantenama.

Svoje su proizvode prodavali ispred groblja na Mirogoju. Međutim, sve veći broj remetskih prodavača cvijeća izazvao je pozornost tržnih nadzornika, budući Remečaki nisu plaćali nikakve pristojbe ili poreze. Zbog učestalih prigovora nadzornika, prodavači cvijeća za zaštitu su se obratili organima Upravne općine Gračani – Remete.

Općinske su vlasti doista reagirale i uputile molbu Gradskom poglavarstvu u kojoj opravdavaju remetske cvječare te traže dopuštenje za daljnju prodaju cvijeća.

Molba je vrlo zanimljiva i opisuje važnost cvječarstva kao gospodarske grane koja osigurava egzistenciju velikom broju stanovnika Remeta: *Žitelji ove općine – posjednici cvetinjaka u Remetama dolaze u ovaj ured sa žalbama, da se jim čine smetnje od organa tog nadzorništva prilikom prodaje cvijeća vlastitog priroda, kojeg isti uzimaju iz svojih cvetinjaka. Organi prijete da će jednostavno početi plijeniti to cvijeće, bez da jim kažu ma koji razlog za to. Pripominje se, da je nošenje cvijeća Grad Zagreb tradicija žitelja ove općine, jer se ta prodaja vrši već toliko vremena od kada postoji Mirogojsko groblje. Do sada se jim nisu prilikom prodaje činile nikada ma i najmanje smetnje, pa su ljudi posve iznenadjeni i zaprepašteni i u velikoj brizi kaj bude s njihovim cvijećem ako bi se prijetnja organa tržnog nadzorništva privele zaista u djelo.*

Pomenuti posjednici cvetinjaka zasadili su takoreći svu svoju zemlju sa krizantemama u cilju nošenja istih u Grad Zagreb.

U slučaju, da se njima prodaja ne dozvoli oni bi izgubili sve nade koje su polagali na prihod od tog zasada, pa bi time pretrpjeli velike, takoreći ogromne štete, jer bi jednostavno morali sve cveće pobacati.

⁷²³ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 78.

⁷²⁴ „Remete“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), 21. 6. 1943., br. 83. – *Napose uzgoj krizantema – katarinčica nosi svake godine seljacima liep prihod.*

Umoljava se naslov, da se nebi zabranila prodaja tog cvijeća, jer bi u tom slučaju mogli posjednici isto prodati i izjavljuju, da se ne protive plaćanju placovine ako se jim to nebi moglo oprostiti.

*Molim smatrajte vrlo hitnim.*⁷²⁵

Iz daljnjeg arhivskog gradiva nije moguće dokučiti kako su gradske vlasti i tržišno nadzorništvo reagirale na ovu molbu, ali je dogovor očito postignut, jer su remetski prodavači cvijeća nastavili s poslom i u vremenu nakon Drugoga svjetskog rata.

⁷²⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Molba tržišnom nadzorništvu, bez datuma, bez broja dokumenta, kut. 36.

9. SEOSKE ELITE

Kada govorimo o elitama u međuratnom selu, tada prije svega mislimo na učiteljstvo i svećenstvo. To je bio jedini sloj stanovništva koji je imao više obrazovanje i nije se bavio poljoprivredom ili stočarstvom. No kao što smo vidjeli teritorij Upravne općine Gračani – Remete već nakon Prvog svjetskog rata bio je pod snažnim utjecajem grada, što se odrazilo na obrazovanje domicilnog stanovništva, njihovo zapošljavanje u gradu, ali i doseljavanje novog stanovništva. Sve navedeno je pogodovalo i stvaranju drugih slojeva stanovništva koje možemo ubrojiti u seosku elitu, prije svega veleposjednika i imućnijih seljaka.

9.1. Učitelji

Na području Upravne općine Gračani – Remete djelovale su dvije škole. Četverogodišnja pučka škola u Remetama otvorena je 4. svibnja 1859. godine pod nazivom *Obća pučka učiona u Remetah*.⁷²⁶ Sve do 1904. godine školu su polazila djeca iz sela Remete, Gračani, Dolje, Zvečaj, Bliznec, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Jurja Ves i Maksimir.

Navedene je godine izgrađena zgrada s jednom učionicom u Gračanima, što je značilo osnutak četverogodišnje škole u Gračanima.⁷²⁷ Školu u Gračanima polazila su djeca sela Gračani, Dolje, Zvečaj i Bliznec.

Obuku učenika u navedenim su školama obavljali učitelji koji su u dijelu školske zgrade sa svojim obiteljima ujedno i stanovali. Potražnja za učiteljima, osobito na selu, bila je vrlo velika, tim više što su poneki učitelji zbog loših stambenih uvjeta odbijali namještenja u Gračanima i Remetama. Tako je primjerice u travnju 1919. godine u Remete namješten učitelj Kostelić iz Vrbovskog. No zahvalio se na ponudi zbog premalog stana i slabih materijalnih prilika koje nisu mogle uzdržavati njegovih četrnaestero djece.⁷²⁸

Niti u gračanskoj školi prilike nisu bile bolje, ondje je glavni problem učiteljstva bilo ruševno stanje školske zgrade. Iako nije bila stara, škola je građena na mjestu nekadašnje seoske mlake, sa slabim temeljima što je uzrokovalo stalno propadanje i pucanje zidova.⁷²⁹

⁷²⁶ 150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009., (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009., 18.

⁷²⁷ 100 godina škole u Gračanima 1904. – 2004., (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 2004., 9.

⁷²⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.). Vidi također - HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

⁷²⁹ *Ove školske godine pristupilo se popravcima čitave školske zgrade iz vana i iz nutra. Dne 11. studena 1927. došao je na molbu ravnajućeg učitelja kao upravitelja škole izaslanik građevinske sekcije u Zagrebu, a po odredbi sreskoga poglavara da pregleda čitavu zgradu i stan učiteljev. Tom zgodom konstantirano, da treba*

Dokument općinskih vlasti iz 1928. godine donosi mjere učiteljskih stanova u Remetama i Gračanima.⁷³⁰ U dokumentu stoji kako je remetska škola imala dva učiteljska stana, a gračanska jedan.

Osim neadekvatnog životnog prostora učitelji i njihove obitelji morili su i mnogi drugi problemi. Prije svega treba istaknuti problem niskih plaća, koji je naslijeđen još iz vremena habsburške vladavine, ali je u međuratnom razdoblju uglavnom povoljno riješen u korist učiteljstva.⁷³¹ Neposredno nakon svršetka Prvog svjetskog rata 1918. godine, gračanski učitelj Stanislav Horvatin žalio se na loš imovinski status učiteljstva, koje je prema njegovim riječima doslovno preživljavalo na rubu egzistencije: *Učiteljstvo diljem Hrvatske vrlo je nezadovoljno, jer uz svoju malu plaću (116 kruna mjesečno te 100 kruna ratnoga doplatka mjesečno) mora stradavati. Sva zvanja osim učiteljskoga pokročiše naprijed u plaćama. Učitelj ne može si nabaviti odijela, jer isto stoji do 2000 kruna. Općinski pisari (sa pučkom školom) u ovoj općini imadu 300 kruna mjesečno plaće, zagrebački briački pomoćnici od 700 kruna do 1000 kruna mjesečno plaće itd. Učiteljstvu je upravo do nokata dogorjelo, što se vidi odatle, jer se je preko 300 hrvatskih učitelja prijavilo za službu na željeznicama, poštama i vojništvu. Dakako da ih ne primiše, a time se ogorčenje još i povećalo. Nadajmo se, da će i to, po Jugoslaviji upravo vitalno pitanje, biti čim prije riješeno, na zadovoljstvo pučkoga učiteljstva. Bez dobrih učitelja nema u nijednoj državi napretka.*⁷³²

Iz navedenog se vidi kako je učiteljstvo u Austro – Ugarskoj monarhiji doista bilo potplaćeno, ali i nada učitelja Stanilava Horvatina u bolje sutra u novoj državnoj zajednici. Njegove su se

obadvije peći u stanu učiteljevom izmjeniti novima, jer su posve u derutnom stanju, popraviti sva vrata (14) te ih bojadisati, a i sve prozore i školsko pokućstvo, pa zahode. Najglavnije pako popravci neodgodivi i i vrlo hitni određeni su za zidove, koji su na mnogim mjestima popucali uslijed slegnuća temelja. Za ove popravke sastavio je dotični tehnički vještak predračun u iznosu od 9600 dinara. Zid školske sobe sa zapadne strane tako je puknuo, da je kroz pukotinu bilo vidjeti ljude na cesti, a strujio je tuda silan propuh. Ta se pukotina koncem studena 1927. godine na brzu ruku po općini popravila, jer se u zimi nije moglo pristupiti većim popravcima. Kako je općina vrlo opterećena silnim nametom to je na predlog školskog i općinskog odbornika Jakoba Grđana zamoljen Oblasni Odbor Zagrebačke Oblasti, da dade pripomoć za popravak škole Gračani, a seoski poglavar, da dade dozvolu, da se za istu svrhu podigne školska zaklada. Školski odbornici iz područja škole Gračani, koji su ujedno i općinski odbornici i to: Stjepan Miholić (Dolje), Juraj Haraminčić (Gračani), Ivan Đurak (Gračani), Ladislav Kranjec (Dolje), taj su predlog svojski poduprli uvidiv skrajnu potrebu popravka škole Gračani, te su u išli na ruku učitelju. – Ljetopis škole Gračani, 62. – 63.

⁷³⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Stanovi učiteljstva, 5. listopada 1928., 3155/1928., kut. 24. – I. stan učitelja u Remetama 1) soba dužina 5,3 metara, širina 3,9 metara, visina 3,6 metara, 2) soba dužina 5,3 metara, širina 4,5 metara, visina 3,6 metara, 3) soba dužina 5,3 metara, širina 5,2 metara, visina 3,6 metara. II. stan učitelja u Remetama 1) soba dužina 4,2 metara, širina 3,7 metara, visina 3,6 metara. Stan učitelja u Gračanima 1) soba dužina 5 metara, širina 5 metara, visina 3,8 metara, 2) soba dužina 5 metara, širina 5 metara, visina 3,8 metara, 3) soba širina 5 metara, visina 4 metara, visina 3,8 metara.

⁷³¹ Najveća učiteljska plaća neposredno pred Prvi svjetski rat iznosila je 400 forinti. – Ivo PERIĆ, „Osnovno, srednje i visoko školstvo u banskoj Hrvatskoj“, *Povijest Hrvata od kraja XV. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, knjiga II., Zagreb, 2005., 637.

⁷³² *Ljetopis škole Gračani*, 43.

nade i želje uskoro obistinile, jer su od 1. prosinca 1919. godine učitelji smatrani državnim činovnicima, što je za posljedicu imalo porast njihovih plaća, a samim time i životnog standarda: *od 1. prosinca 1919. godine učitelj je državni činovnik sa temeljnom plaćom od 2400 dinara, što iznaša u krunama 9600. Svake 3 godine raste učitelju plata za 300 dinara ili 1200 kruna. Takovih povišica po 300 dinara ima 8, dočim zadnja iznaša 200 dinara. Učitelj dakle polazi u mirovinu sa 5000 dinara ili 20 000 kruna nakon 32 godine službovanja. Drvarina i ostali dohotci, vrt itd, ostaju i nadalje. Evo: naša mlada država Jugoslavija uredila je tako brzo pitanje učiteljsko, dočim su se u prijašnjoj Austro – Ugarskoj hrvatski učitelji kroz desetke godina bez uspjeha borili da postanu državni činovnici. Zloglasni ban Khuen – Hedervary dao je skalupiti zakon, po kojem je imao namjesni učitelj 50 kruna, privremeni 58 kruna, a pravi učitelj 66 kruna.*⁷³³

Iako su plaće učitelja znatno narasle u odnosu na prijeratno razdoblje, rast cijena živežnih namirnica uzrokovao je i potrebu za većim financijskim izdacima.

Zbog toga je država od 1. prosinca 1920. godine uvela *doplatak na skupoću*, kojim je svaki učitelj dobivao 64 krune dnevnica, a za suprugu i svako dijete dodatnih 12 kruna. Neudate učiteljice dobivale su istovjetan iznos, a udane 30 kruna.⁷³⁴

Budući se trend rasta cijena nastavio, u školskoj godini 1921./1922. svaki je učitelj od države dnevno primao 22 dinara osobnog dodatka na skupoću i 5 dinara za obitelj. Udane su učiteljice primale upola manji iznos i nisu dobivale dodatak za obitelj.⁷³⁵

Generalno gledajući može se zaključiti kako se financijsko stanje učiteljstva u međuratnom razdoblju znatno popravilo. Primjerice ravnajući učitelj škole Gračani, Stanislav Horvatin, u školskoj godini 1923./1924. ukupno je primio 27 840 dinara plaće. Od toga 9 240 dinara osnovice, 6 600 dinara položajne plaće i 12 000 dinara osobnog dodatka na skupoću.⁷³⁶

Njegova prosječna mjesečna plaća iznosila je 2 320 dinara mjesečno. Kako bi dobili bolji uvid u vrijednost njegove plaće, recimo da je kutija šibica u to vrijeme stajala 1 dinar, litra mlijeka 4 dinara, gospodski šešir 300 dinara, cipele 400 dinara, a krava 5000 dinara.⁷³⁷

Sve do sredine tridesetih godina nedostatak pitke vode i električne energije predstavljao je veliki problem u životu učiteljstva. I dok se nedostatak električne energije nadoknađivao petrolejskim lampama, voda je bila velika briga učiteljstva, naročito onog u Gračanima: *Učiteljstvu je bilo strašno teško baš zbog vode. Izvor je pod gorom – dosta udaljen od škole.*

⁷³³ Isto, 44.

⁷³⁴ Isto, 46.

⁷³⁵ Isto, 48.

⁷³⁶ Isto, 53.

⁷³⁷ Isto, 53.

*Dok je služavka donijela vodu, prošlo je najmanje pol sata. Kad je bila suša učitelju je vrt propao.*⁷³⁸

Godine 1933. u gračansku i remetsku školu te stanove učiteljstva uvedena je električna, a godinu dana kasnije i vodovod, što je dovelo do poboljšanja životnih i radnih uvjeta učitelja, ali i učenika. U remetskoj je školi 1933. godine uređen i sanitarni čvor, koji je poboljšao higijenske uvjete.⁷³⁹

Učiteljstvo Gračana i Remeta dobrim je dijelom živjelo seljačkim načinom života, privređujući ne samo od svog rada s djecom i plaćom dobivenom od države, već i od poljoprivrede i stočarstva. Prihodi s vrta i voćnjaka igrali su važnu ulogu u prehranjivanju učitelja i njihovih, često velikih obitelji. Tako je primjerice gračanska škola imala voćnjak od 2010 četvornih metara i vrt od 934 četvornih metara.⁷⁴⁰ I okolica remetske škole bila je već 1906. godine zasađena voćkama koje su služile za prehranu učiteljstva.⁷⁴¹

U voćnjaku gračanske škole, prema podacima iz popisa stanovništva 1931. godine bilo je 60 šljiva, 80 jabuka, 50 krušaka, 20 oraha, 10 breskvi, 6 kestena, 10 dunja, 3 višnje, 25 trešnji i 10 marelica. Gračanski je učitelj posjedovao i vinograd s 200 trsova.

U isto vrijeme voćnjak remetske škole bio je zasađen s 40 šljiva, 18 jabuka, 4 kruške, 7 oraha, 1 kestenom, 2 višnje, 12 trešnji, 6 marelica i 12 breskvi.

Za vrijeme i neposredno nakon Prvog svjetskog rata voće i povrće spasili su učitelje i njihove obitelji od gladi koja im je prijetila, a svoju su prehranu nadopunjavali medom iz vlastitih košnica.⁷⁴² Voćnjak i vrt nisu služili samo za prehranu učiteljstva, već i za praktični nastavu učenika koji su sticali znanja korisna za njihov svakodnevni seoski život. Meso, jaja i mlijeko učitelji su također dobivali iz vlastitog uzgoja. Pored škole nalazile su se gospodarske zgrade; štala, svinjac i kokošinjac. Godine 1931. gračanski je učitelj uzgajao 3 krave, 2 svinje, 10 kokoši i 7 pataka, a remetski 2 krave, 4 svinje i 17 kokoši.

Veliki problem učiteljstvu, osobito u Gračanima stvaralo je grijanje škole i učiteljskog stana. Gračanska se škola nalazila na Iscu, isturenom brežuljku izloženom kiši i sjevernim vjetrovima s Medvednice. Kako je školska zgrada propadala bilo je teško zagrijati učionicu i učiteljev stan. O problemu grijanja i nabavke drva za ogrijev učitelj Stanislav Horvatin zapisao je 1921. godine sljedeće: *Ove godine povišena je drvarina učitelju i školi na 1 000 kruna po hvatu. Škola je na udaru vjetrova i propuha, a uza to sobe 4 metra visoke, pa valja*

⁷³⁸ Isto, 79.

⁷³⁹ 150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009., (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009., 24.

⁷⁴⁰ Spomenica – Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1957., Gračani, 1957., 48.

⁷⁴¹ 150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009., (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009., 19.

⁷⁴² Ljetopis škole Gračani, 72.

*neprestano u pećima u zimi podržavati vatru! Osobito je teško grijanje učiteljevog stana. Premda leži selo pod Zagrebačkom gorom – pomanjkanje je na drvu. Učitelj nema „pravo“ drvarije u Zemljišnoj zajednici gračanskoj pa si nabavlja drva iz šume vlastelinstva Šestine. Čini se, da će danas, sutra zadavati drva gračanskom učitelju veliku brigu!*⁷⁴³ Primarni posao učitelja bio je podučavanje i odgajanje djece. Sve do školske godine 1926./1927. vrijedio je stari nastavni plan i program preuzet iz Austro – Ugarske monarhije.⁷⁴⁴ Prema novom školskom zakonu osnovnoškolska naobrazba trajala je četiri godine, a djeca su pohađala nastavu vjeronauka, materinski jezik: srpsko – hrvatsko – slovenski i to po sedam sati tjedno u sva četiri razreda, početna stvarna nastava – u prva dva razreda (upućivanje djece na red poredak u školskoj zajednici, opažanja iz područja duševnoga života; u III. i IV. razredu dijeli se na zemljopis, povijest i poznavanje prirode; zatim su tu račun s geometrijskim oblicima, ručni rad – muški i ženski, krasnopis, pjevanje i gimnastika s dječjim igrama).⁷⁴⁵ Nastavni plan i program služio je prije svega monarhističkom režimu koji je težio za odgajanjem poslušnih podanika sklonih režimu: *Tako je školska politika bila samo dio opće politike, i to one koja je zastupala državni centralizam.*⁷⁴⁶

Godine 1929. donesen je „Zakon o narodnim školama“, kojim je školovanje postalo besplatno i obvezno za svu djecu, a državne su vlasti imale pravo na kažnjavanje roditelja u slučaju ne slanja i nemarnog pohađanja nastave od strane njihove djece.⁷⁴⁷

Posebna se pažnja posvećivala tzv. *opetovnici*, nastavi koju su nakon četiri godine osnovnog školovanja polazila djeca koja nisu nastavljala školovanje u nekoj od srednjih ili zanatskih škola. Budući su opetovnicu pohađala starija djeca, koja su već bila zaposlena na obiteljskom gospodarstvu, pohađanje je često bilo nemarno, pa su opetovnice izgubile smisao i uskoro iščezle iz školskih zgrada.⁷⁴⁸

Nastava u gračanskoj školi odvijala se u samo jednoj učionici, dok je remetska škola također imala samo jednu učionicu, ali je jedna soba učiteljevog stana adaptirana u učionicu, za što je učitelj dobivao novčanu naknadu.⁷⁴⁹

Zbog dvije učionice i rad učiteljstva remetske škole bio je nešto povoljniji no njihovih gračanskih kolega. Gračanska je škola bila dvorazredna, odnosno dvosmjenska, što je značilo

⁷⁴³ Isto, 47.

⁷⁴⁴ Dubravka MILJKOVIĆ, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgovorne znanosti*, 9/2007., br. 1, 139.

⁷⁴⁵ Isto, 139. – 140.

⁷⁴⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 218.

⁷⁴⁷ Dubravka MILJKOVIĆ, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgovorne znanosti*, 9/2007., br. 1, 142.

⁷⁴⁸ Isto, 142.

⁷⁴⁹ *150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009.*, (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009., 19.

da su 3 i 4 razred nastavu pohađali ujutro od 8 do 12 sati, a mlađi poslijepodne od 14 do 17 sati.⁷⁵⁰ Koliko je bilo teško držati nastavu i obučavati djecu u takvim uvjetima, možda najbolje svjedoči bilješka učitelja Stanislava Horvatina koju je zapisao prilikom umirovljenja 25. ožujka 1933. godine: *Kroz čitavo vrijeme svog službovanja nije imao sreću, da bi obučavao samo u jednom razredu. Dopust imao u svemu pet dana.*⁷⁵¹

Osim skučenosti prostora i sve većeg broja učenika, veliki problem u održavanju nastave predstavljala su i skromna nastavna sredstva. Primjerice neposredno pred Prvi svjetski rat škola u Gračanima od pomoćnih nastavnih sredstava posjedovala je sliku Njegova veličanstva Franje Josipa, sat i zemljovid Kraljevine Hrvatske i Slavonije.⁷⁵²

U međuratnom se razdoblju situacija nešto popravila, prije svega zahvaljujući grofu Miroslavu Kulmeru koji je bio mecena škole u Gračanima.⁷⁵³

Kulmer je školu kontinuirano darivao knjigama, hranom i građevnim materijalom.⁷⁵⁴

O poboljšanju školskoga inventara svjedoči i podatak da je školska knjižnica u Remetama 1919. godine brojala 115 knjiga, a 1944. godine 333 knjige.⁷⁵⁵

U Gračanima je školska knjižnica osnovana 1907. godine, a od tada pa na dalje bio je određen godišnji iznos od 20 kruna za nabavu novih knjiga.⁷⁵⁶

Učenički pribor bio je još i slabiji, pločica s kamenčićem, krpica za brisanje i gumica bili su sve što su učenici posjedovali i nosili u tzv *peresniku*.⁷⁵⁷

Osim obrazovanja djece učitelji su podučavali i odrasle. Nepismenost odnosno analfabetizam, bili su kroničan problem jugoslavenske države u međuratnom razdoblju.⁷⁵⁸ Na području

⁷⁵⁰ *Ljetopis škole Gračani*, 31.

⁷⁵¹ *Isto*, 79.

⁷⁵² *Isto*, 2.

⁷⁵³ Više o grofu Miroslavu Kulmeru vidi u: Đ. JUG, G. RADČEK, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, 21. – Grof Miroslav Kulmer rođen je 1860. godine u Šestinama kao treći sin grofa Miroslava Kulmera i grofice Aleksandrine rođene Erdödy. Pučku školu završio je u Šestinama, a srednju u Zagrebu. Studij prava pohađao je u Zagrebu i Beču. Po završenom studiju vraća se na imanje u Šestine i vodi obiteljsko gospodarstvo. Često surađuje s katoličkim misijama, a bio je i član Hrvatskog sabora te pristaša Hrvatsko – srpske koalicije. Izuzetna pokretljivost, nemiran duh, aktivnost na svim poljima – u gospodarstvu, kulturi, športu – osobine su grofa Kulmera. Bio je član gotovo svih društava tadašnjeg grada Zagreba. U većini njih bio je među članovima uprave ili predsjednik. Kao izniman gospodarstvenik predsjednik je Gospodarskog društva. Njegovom zaslugom Gospodarska izložba u Zagrebu 1891. godine ostvarila je izvanredan uspjeh i poprimila karakter međunarodne. Prilikom njena otvaranja izvedena je tada još samo kao pjesma „Lijepa naša domovino“, kasnije odlukom Hrvatskog sabora proglašena hrvatskom himnom. Posebno se može istaknuti sukob grofa Miroslava Kulmera s banom Khuenom Héderváryjem pri pokušaju otimanja i devastacije dijela Povijesnog arhiva Hrvatske. Preminuo je 1943. godine.

⁷⁵⁴ *Spomenica – Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1957.*, Gračani, 1957., 48

⁷⁵⁵ *150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009.*, (gl. ur. Zlatko Ivanović), Zagreb, 2009., 20.

⁷⁵⁶ *Spomenica – Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1957.*, 50.

⁷⁵⁷ *100 godina škole u Gračanima 1904. – 2004.*, (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 2004., 14.

nekadašnje Banske Hrvatske, 1920. godine bilo je još uvijek 32% nepismenih osoba.⁷⁵⁹ Na molbu općinskih vlasti da se 1928. godine izjasne o broju nepismenih na području Gračana, uprava škole u Gračanima odgovorila je da: *Analfabeta na području ove škole nema, osim onih, koji su duševno skroz zaostali pa nisu mogli kroz tri godine svršiti ni prvi razred.*⁷⁶⁰

Prema općinskom popisu iz 1930. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete bilo je 19 nepismenih osoba mlađih od 25 godina. Od tog broja 9 ih je bilo iz Donjeg i Gornjeg Bukovca, 5 iz Dolja, 3 iz Gračana te po jedna iz Remeta i Blizneca.⁷⁶¹

U popisu je za dvije osobe navedeno kako imaju zdravstvenih problema, dok za ostale nije moguće utvrditi iz kojih su razloga nepismene. No svakako se može primjetiti kako je stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete bilo gotovo potpuno pismeno.

To se prije svega može zahvaliti učiteljstvu koje je još prije Prvog svjetskog rata započelo s tečajevima opismenjavanja odraslih osoba. Tako je primjerice u Gračanima prvi analfabetski tečaj započeo već 22. rujna 1912. godine.⁷⁶²

Učitelji nisu bili pošteđeni ni ratnih obveza. Tako je učitelj Stanislav Horvatin iz Gračana bio unovačen 26. srpnja 1914. godine, a razvojačen 18. studenog 1916. godine. Od 15. rujna 1915. godine do 23. rujna 1916. godine nalazio se u svojstvu narednika na ruskom bojištu. Ratovao je u sklopu III. voda 28. pučke ustaške bojne. Ostatak vremena van bojišta proveo je kao izobrazitelj novaka pri 2. doknadnoj satniji 25. domobranske pješačke pukovnije.⁷⁶³ Osim svoje primarne djelatnosti, podučavanja i odgoja učenika, učitelji su morali obavljati i niz drugih poslova. Budući su uz svećenike, bili jedini visokoobrazovani sloj društva, učiteljima su povjeravani mnogobrojni poslovi van njihove struke.

U drugoj polovici Prvog svjetskog rata, točnije od 1916. godine u selima zagrebačke okolice vršena je aprovizacija stanovništva hranom i kućnim potrepštinama. Predsjednik aprovizijske komisije u župi Remete bio je župnik Leopold Rusan, dopredsjednik učitelj gračanske škole Stanislav Horvatin, a tajnik učitelj škole u Remetama Josip Tomičić.⁷⁶⁴

⁷⁵⁸ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 217. – Prema popisu stanovništva iz 1921. godine čak 50,5% stanovnika države bilo je nepismeno, dok se prema popisu stanovništva Jugoslavije iz 1931. godine taj broj tek neznatno smanjio na 44,6% nepismenih.

⁷⁵⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Širenje pismenosti, 4. rujna 1928., 26.642/1928., kut. 24.

⁷⁶⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Uprava državne osnovne škole u Gračanima Općinskom poglavarstvu Gračani u Remetama, 10. rujna 1928., 121/1928., kut. 24.

⁷⁶¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Popis svih nepismenih lica opštine gračanske starih do 25 godina, Remete, 18. prosinca 1930., kut. 27.

⁷⁶² Mihaela TOPOLOVEC, „Povijesni razvoj pučkih/osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu“, *Anali za povijest odgoja*, 2005., br. 5, 153.

⁷⁶³ *Ljetopis škole Gračani*, 30.

⁷⁶⁴ *Isto*, 32.

Župnik i remetski učitelj vršili su aprovizaciju u selima Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec i Maksimir, a gračanski učitelj u selima Gračani, Dolje, Zvečaj i Bliznec. U vremenskom razdoblju od 1. prosinca 1917. do 30. srpnja 1918. gračanski učitelj dobio je 300 kg kukuruza za sva četiri sela, a prednost u podijeli imale su obitelji sa malo zemlje i premalim prihodom žitka. Najviše se osjećao nedostatak finog brašna, petroleja i šećera.⁷⁶⁵ Brašno je stizalo neredovito i u simboličnim količinama. Tek za Uskrs 1918. stigla je nešto veća količina, ali nedostatna za nešto više od samo 15 dkg po osobi.⁷⁶⁶ Koliko je angažman oko aprovizacije teško pao gračanskom učitelju Stanislavu Horvatinu bilježi on kasnije 1933. godine u svojim sjećanjima: *Vratio se kući iz rata, snađe ga još veća muka i gnjavaža: aprovizacija za Gračane, Dolje, Zvečaj i Bliznec. Dođe vreća brašna ili šećera za sva četiri sela – pa šalji po djeci ceduljice – više puta 20 dkg na dušu (osobu). Ne možeš nikomu udovoljiti – ni bogatu ni siromahu! Ta muka – upravo „Tantalova“ trajala je čitavu godinu 1917. i 1918.*⁷⁶⁷

No dok je Horvatin imao problema samo s manjkom hrane koju je trebao razdijeliti, remetski učitelj Josip Tomić bio je 1918. godine izvrnut pljački te situaciji opasnoj po život: *Dne 29. listopada 1918. godine za proglašenja slobode naše domovine, provalilo je seosko pučanstvo u školsku zgradu te je uz aprovizaciju opljačkalo i učiteljev stan i tako ga prisililo da je morao ostaviti ovo mjesto.*⁷⁶⁸

Godine 1931. vršen je popis stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji. Popis stanovništva sela Gračani i Zvečaj obavio je učitelj Stanislav Horvatin. Na popisu je radio punih deset dana, a po obavljenju poslu općinske ga vlasti nisu željele novčano honorirati.⁷⁶⁹

Kao državni službenici učitelji su često bili izloženi nadzoru vlasti, koja je od njih očekivala lojalan odnos prema režimu. Zbog toga školski ljetopisi i spomenice vrve pohvalama na račun države, vlasti i kralja. Bilježe se svi državni blagdani, rođendani članova kraljevske obitelji, a osobito njihovi dolasci u Zagreb i Hrvatsku.

Primjerice prilikom dolaska predsjednika vlade generala Petra Živkovića u Zagreb gračanski učitelj Stanislav Horvatin zapisao je sljedeće: *Dne 22. septembra 1930. godine posjetio općinu Gračani u Remetama Ministar predsjednik Kraljevske vlade u Beogradu general*

⁷⁶⁵ U svojim zabilješkama Stanislav Horvatin je debelom crtom na dva mjesta podcrtao šećer kao manjkavu namirnicu, a njegov se nedostatak iskazuje i u činjenici da se dijelio jednom mjesečno, ali tek u količinama od 30 do 40 dkg po osobi. Tako mala količina šećera nije zadovoljavala osnovne potrebe pojedinaca ili obitelji – *Ljetopis škole Gračani*, 37.

⁷⁶⁶ *Isto*, 36.

⁷⁶⁷ *Isto*, 78.

⁷⁶⁸ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

⁷⁶⁹ *Ljetopis škole Gračani*, 72.

gospodin Petar Živković. Dočekala ga školska djeca iz Gračana, Remeta, Markuševca i Bidrovca sa učiteljskim zborom i narodom.⁷⁷⁰

Njegov remetski kolega, učitelj Andrija Mihaljević, o istom je događaju zapisao: *Mjeseca septembra te godine došao je predsjednik kraljevske vlade gospodin Pera Živković na kraći boravak u Zagreb. Tom zgodom pohodio je i naše mjesto gdje ga je dočekalo mnoštvo naroda uz veliko klicanje. Gospodin predsjednik zadržao se kraće vrijeme među seljacima motrivši našu lijepu narodnu nošnju i običaje, a i sam je stupio u narodno kolo te ga zajedno sa seljacima zaigrao. Narodu se silno svidio demokratski gest gospodina predsjednika, tako da ga je u još većem zanosu i oduševljenju ispratio iz svoga mjesta.*⁷⁷¹

Još veće oduševljenje učitelji su iskazali godinu dana kasnije, kada su Zagreb pohodili kralj Aleksandar Karađorđević i njegova supruga kraljica Marija: *Dne 25. januara 1931. godine došli u Zagreb Njihova Veličanstva Kralj i Kraljica. U Zagrebu dočekani velikim slavljem i oduševljenjem, gdje su boravili do 4. februara 1931. godine. Prigodom Njihova dolaska i odlaska prisustvovala školska mladež u svojem krasnom narodnom odijelu pod vodstvom svojih nastavnika.*⁷⁷²

Remetski učitelj u svojoj je bilješci još opširniji i oduševljeniji: *25. januara došao je na dulji boravak Njegovo Veličanstvo kralj i kraljica. Iz Zagreba pravili su naši suvereni kraće izlete u bližu i dalju zagrebačku okolicu. Njezino Veličanstvo kraljica provezla se više puta kroz Remete, a Njegovo Veličanstvo kralj na 1. II. 1931. došao je u Šestine da prisustvuje seljačkoj svadbi. Mnogo naroda iz Remeta pošlo je također u Šestine da uveliča tu veliku narodnu svečanost, kojom je zgodom kralj darovao mladence zlatnim dukatima. Naš kralj i kraljica zadržali su se u Zagrebu 11 dana, a 4. II. 1931. godine ostavili su Zagreb, lijepo ispraćeni od cijelog Zagreba. Na odlasku dovikuno je kralj zagrebčanima: „Do skorog viđenja“.*⁷⁷³

Iako su učitelji u svojim zapisima željeli ostaviti što dublji utisak o oduševljenom narodu koji je dočekaio visoke goste, ostaje činjenica kako glavni nositelji društvenog života u općini, a riječ je o *Hrvatskom seljačkom pjevačkom društvu Podgorac* iz Gračana i *Hrvatskom seljačkom pjevačkom društvu Frankopan* iz Remeta nisu sudjelovala u dočeku kraljevskoj obitelji, a *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Sljeme* iz Šestina, čak je ultimativno odbilo pjevati kralju Aleksandru, zbog čega je 1931. godine na kratko i raspušteno.⁷⁷⁴

I dok je gračanski učitelj Stanislav Horvatin u svojem držanju prema dinastiji Karađorđević i

⁷⁷⁰ Isto, 72.

⁷⁷¹ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

⁷⁷² *Ljetopis škole Gračani*, 72.

⁷⁷³ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

⁷⁷⁴ Đ. JUG, G. RADIČEK, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, 37.

režimu bio prilično služben, remetski učitelj Andrija Mihaljević nije skrivao svoju naklonost prema njima. O tome najbolje svjedoči njegov poduži zapis nakon što je u Marseilleu 1934. godine ubijen kralj Aleksandar. Zapis je pun patetike, a završava riječima: *Neka je slava Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju i Mučeniku.*⁷⁷⁵

S druge pak strane ni u jednom od školskih dokumenata ne nalazimo nikakovog zapisa o atentatu na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike u beogradskoj skupštini ili na velebni sprovod predsjednika Hrvatske seljačke stranke. No da su učitelji bili u nezgodnom položaju spram režima s jedne, odnosno naroda s druge strane svjedoči i remetski župnik : *Srpanj 1925. godine...Braća Družbe Hrvatskoga Zmaja namislila su u većem obsegu proslavu tisućgodišnjice, ali ne mogu izvesti. S toga je svećenstvo na njihovu želju oglasilo za 4. srpanj na večer zvonjenje kroz ¼ sati i paljenje krijesova. I ovdje je tako oglašeno. Ovdje je bila mala neprilika s učiteljima, jer moraju radi naroda prisustvovati, a opet se boje (Svetozara) Pribičevića. Čini se, da im je srce uznemireno , što to vodi svećenstvo (...) Poslije večernje mise sam dao zapaliti pred Lurdsom kapelom veliki krijes po najstarijim prisutnim župljanima: Mirku Zubaku iz Remeta, Josipu Gjuraku iz Gračana i Miji Dolovčaku iz Dolja. Kad je krijes zapaljen narod je zapjevao „Lijepa naša Domovino“ i nastavio „Oj Hrvati jošte živi“ i „Još Hrvatska ni propala“. završena je svečanost s pjesmama „Do nebesa nek se ori“ i „Zdravo Djevo svih milosti puna“. Narod je sam pjevao jer učitelji nijesu htjeli počinati, a*

⁷⁷⁵ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*. – Učitelj Andrija Mihaljević zapisao je sljedeći tekst: *Smrt Viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja. Naš Veliki Kralj Aleksandar I. Ujedinitelj pao je kao žrtva mučkog atentata oktobra 1934. godine u 4 sata poslijepodne u Marseille – u (Francuska). Svojom krvlju Kralj mučenik zapečatio je djelo mira radi kojega je i krenuo na put u savezničku Francusku. Ondje mu se spremao svečan doček kao rijetko kome vladaru. Taj se doček i oduševljenje francuskog naroda pokazao već u početku stupanja Kraljevog na francusko tlo u gradu Marseju. Kad se blagopokojni Kralj vozio automobilom iz luke u grad neki je čovjek priskočio podlo do automobila i iz samokresa ubio Njegovo Veličanstvo i francuskog ministra Barthou koji se snjim vozio. Malo iza toga ispustio je naš Kralj svoju plemenitu dušu uz posljednje riječi koje je sotavio svom narodu u amanet: „Čuvajte mi Jugoslaviju“. Ovaj strašan zločin zavio je svu Jugoslaviju i njezin narod u crninu – u žalost, a u prvom redu milu našu Kraljicu Mariju, poznatu zaštitnicu školske mladeži te Njezine sinove Kraljeviće Petra, Tomislava i Andreja. Oni su izgubili uzvišenog Oca, a sav narod dobrog i plemenitog Kralja. On je u svjetskom ratu dijelio sve zlo i sve patnje i sa svojim vojnicima i ostavio potomstvu ime hrabrog i neustrašivog Kralja. Taj glas uživa i u svijetu, jer mu se te vladarske sposobnosti priznaju po svim krajevima svijeta. Njegov rijetki primjer uzor značaja, junaštva, očinske brige i velike mudrosti Kralja Mučenika – učiće mladež u školama iz historije – Viteškoga Kralja Aleksandra Ujedinitelja naslijedio je Njegov najstariji sin, sada Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II. kome ima sada jedanaest godina. Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II. nije tome davno, što je pošao u London na nauke i izobrazbu i tamo ga je zatekla potresna vijest o smrti Njegovog uzvišenog i dobrog Oca. Mladi Kralj pokazivao je već u ranoj mladosti rijetke duševne sposobnosti koje je naslijedio od Svog dragog Oca Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja i Mučenika. Kako Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II. zbog svoje mladosti još nemože vladati sam, to će do Njegove punoljetnosti Kraljevsku vlast – mjesto Njega vršiti regentsko vijeće, koje je blagopokojni Kralj Aleksandar I. odredio sam u svojoj oporuci. To regenstko vijeće sačinjavaju tri lica i to: Njegovo Visočanstvo princ Pavle, sin kneza Arsena Karađorđevića, trica blagopokojnoga Kralja Aleksandra I., zatim bivši Ministar Prosvjete Dr. Stanković Radenko te ban Savske Banovine Dr. Perović Ivo. Neka je slava Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju i Mučeniku.*

ni pjevati zbog Pribičevića. Iza poklika „Živjela Hrvatska“ narod se razišao kućama.⁷⁷⁶ Strah učitelja za svoja radna mjesta i egzistenciju bio je očito prisutan, što je primjetio i sam župnik, no isto tako je vidljiva sklonost remetskog učitelja Andrije Mihaljevića prema režimu. Za razliku od njega gračanski učitelj Stanislav Horvatin bio je više vezan uz Katoličku crkvu i hrvatsku nacionalnu ideju, pa je prilikom odlaska u mirovinu dobio i pohvale inače prilično kritičnog remetskog župnika Leopolda Rusana koji je zapisao: *Učitelj Stanko Horvatin je bio rijetko spreman učitelj u svakom pogledu, a posebno prema crkvi, svećeniku i djeci. Tako vrijednog učitelja nisam našao, a neznam, da li ću kada naći. Sin je učitelja, brat mu je učitelj, a i njegov jedan sin učitelj. Svaka mu čast.*⁷⁷⁷

Tokom vremena učiteljstvo je prilagođavalo svoje stavove političkim prilikama. Tako je od 1939. godine i stvaranja Banovine Hrvatske u školskim zapisima vidljiv određen nacionalni naboj i slobodnije izražavanje učitelja, osobito u Remetama gdje je od 1937. godine učitelja Andriju Mihaljevića zamijenio Zvonko Slivarić. On je prilikom osnutka Banovine Hrvatske zapisao: *26. kolovoza 1939. godine bio je potpisan sporazum između Hrvata i Srba. Potpisali ga vođa hrvatskoga naroda dr. Vlatko Maček i pretsjednik vlade gospodin Cvetković. U mjesecu rujnu nestalo je banovine Savske a ukazala je banovina Hrvatska. Time je učinjen veliki korak u korist hrvatskog naroda, koji je bio potiskivan, a da drugo ne spominjem.*⁷⁷⁸ Također, obje su škole od 1939. godine dobile nove nazive; *Narodna škola u Gračanima*, odnosno *Narodna škola u Remetama*.⁷⁷⁹

Tablica 84. Popis službujućih učitelja škole u Gračanima tijekom međuratnog razdoblja.

Ime i prezime učitelja/učiteljice	Godine službovanja
Stanislav Horvatin	1913. – 1933.
Bogomira Tomanić	1918. – 1919.
Katarina Kružić Horvatin	1919. – 1934.
Mira Havranek	1933. – 1937.
Zvonimir Tahmina	1933. – 1941.
Vjera Fuksa	1937. – 1940.

⁷⁷⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁷⁷⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 57.

⁷⁷⁸ HR DAZG 187. Državna mješovita pučka škola Remete, *Spomenica škole Remete*.

⁷⁷⁹ Mihaela TOPOLOVEC, „Povijesni razvoj pučkih/osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu“, *Analiza povijest odgoja*, 2005., br. 5, 145. – 155.

Mato Ivanušić	1940. – 1954.
Ljubica Ivanušić	1940. – 1954.

Izvor: *Ljetopis škole Gračani*

Tablica 85. Popis službujućih učitelja škole u Remetama tijekom međuratnog razdoblja.

Ime i prezime učitelja/učiteljice	Godine službovanja
Anka Marošević	1914. – 1940.
Andrija Mihaljević	1919. – 1937.
Zvonko Slivarić	1937. – 1945.
Rozalija Stiller	1940. – 1945.

Izvor: *Spomenica župe Remete, knjiga I. (1890. – 1930.), Spomenica župe Remete, knjiga II. (1930. – 1963.)*

9.2. Župnik remetski – vlč. Leopold Rusan

Župa Remete utemeljena je 12. listopada 1812. godine, a pripala su joj sela Remete, Gornji Bukovec, Donji Bukovec, Zvečaj, Dolje, Laščina, Gračani, Maksimir i posjed Kaline.⁷⁸⁰ Kasnije su granice nešto revidirane pa su od župe otpala sela Laščina, Maksimir i posjed Kaline. Osnutkom Upravne općine Gračani – Remete 1. siječnja 1921. godine, teritorij župe u cijelosti se preklapao s teritorijem općine, a župi su pripadala i sela Bliznec, Brestovac, Jazbina i Čret.

Zbog toga kada govorimo o svećenstvu unutar Upravne općine Gračani – Remete možemo analizirati župnike župe Remete i svećenike ponikle iz stanovništva župe i općine. Tijekom međuratnog razdoblja dužnost župnika župe Remete obnašala je samo jedna osoba, Leopold Rusan.⁷⁸¹ Štoviše, njegov je mandat započeo već 1916. godine za vrijeme Prvog svjetskog rata i potrajao sve do njegove smrti 1963. godine.

Dugovječni remetski župnik rođen je 12. studenog 1881. godine u selu Karivarošu, župa sv. Jurja u Gornjoj Stubici. U Gornjoj Stubici završio je pučku školu, a daljnje mu je školovanje bilo vezano uz grad Zagreb. U Zagrebu je polazio Gornjogradsku i Donjogradsku gimnaziju i

⁷⁸⁰ J. BARLE, *Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, 52.

⁷⁸¹ O Leopoldu Rusanu nije napisan ni jedan znanstveni rad, ali se njegovim likom i djelom ponajviše bavio upravitelj remetskog svetišta, karmelićanin Vjenceslav Mihetec. Vidi: Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8. – 9., ISTI, „Leopoldu Rusanu o pedesetoj obljetnici smrti“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 17/2013., br. 51, 22. – 23.

Nadbiskupski licej. Nakon velike mature studirao je filozofsko – teološke znanosti na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Za svećenika je zaređen 15. srpnja 1906. godine, a Mladu misu slavio je u župnoj crkvi sv. Jurja u Gornjoj Stubici na dan sv. Magdalene 22. srpnja iste godine.

Župnikom u Remetama imenovao ga je zagrebački nadbiskup Antun Bauer, 20. studenog 1916. godine.⁷⁸² Na dužnost župnika stupio je 6. prosinca iste godine.⁷⁸³

Lik i djelo Leopolda Rusana možemo sagledati u više segmenata budući je bio osoba koja se nije bavila isključivo pastoralom i vjerskim pitanjima. U njegovim zapisima koje je upisivao u župnu Spomenicu, saždan je gotovo cjelokupan njegov život od 1916. godine pa do smrti 1963. godine. U Spomenici je osim vjerskih i društvenih događanja iznosio vlastite poglede na život, vjeru, politiku i općenito društvo koje ga je okruživalo. Zamjećivao je promjene te hvalio i kritizirao ono što ga je opazio.

Također je bilježio vlastita iskustva, susrete i događaje.

No ipak prije svega bio je župnik. Njegov dolazak u Remete pao je u sumrak stare Austro – Ugarske Monarhije koja se rušila pred njegovim očima.

Najveća mu je želja bila uzdignuti Remete na onu razinu koja je dostignuta u vrijeme pavlinskoga reda u 17. i 18. stoljeću. Remete su tada nazivali *Zagrebački Emaus*, a samu crkvu *Hrvatska Sikstina*.⁷⁸⁴

Zbog toga je njegovo djelovanje bilo usmjereno u dva pravca, obnovu crkve i svetišta i duhovnu obnovu župljana, ali i hodočasnika koji su pohodili Remete.

Teško je reći što je sve učinio da obnovi crkvu i svetište koji su bili snažno pogođeni potresom 1880. godine.⁷⁸⁵ Iako je nakon potresa izvršena obnova crkve ona nije izvedena stručno, pa će tek Rusan svojom inicijativom sačuvati remetsku crkvu od posvemašnje propasti. Iako su crkva i župna nadarbina bile u lošem stanju prilikom Rusanovog dolaska u župu, on nije krivnju želio svaliti na svog prethodnika: *O ovoj stavci muka me da govorim, to što mnogi psuju predšasnika gospodina Lepušića, da je sve zapustio. Čine mu krivo, jer ne znaju, što je on učinio u svojim mlađim godinama. Da nije činio čudesa u svojim zadnjim godinama krive su druge izvanjske prilike, posebno rat, a ne Lepušić. Crkva je materijalno*

⁷⁸² Treba napomenuti kako je važnu ulogu pri imenovanju Leopolda Rusana za župnika u Remetama odigrao dr. Svetozar Rittig, tada župnik crkve sv. Marka u Zagrebu. O Rittigovoj ulozi Rusan je zapisao: *Moj principal Dr. Rittig pripravi mi puteve a ja podjem Preuzvišenom na svoj krsni dan 13. studenoga.* - *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁷⁸³ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁷⁸⁴ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8.

⁷⁸⁵ Ante STANTIĆ, „Kratak pregled povijesti i remetske crkve i samostana“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, 16.

*obskrbljena potpuno kako s ruhom tako i s rubljem. Za nadarbinu je učinio mnogo i premnogo za svojih mlađih dana. Po mom mišljenju nije mogao više učiniti. Toliko na njegovu obranu. On je bio u svakom pogledu uzoran župnik, uzoran svećenik. Bog neka mu za to obilno plati.*⁷⁸⁶

Prve veće radove na crkvi župnik je dao učiniti 1924. godine. Te su godine postavljena troja nova hrastova vrata; na glavnom ulazu u crkvu, ulazu u zvonik i pobočnoj strani crkve, zatim je popravljen krov na crkvi i župnom dvoru, popravljeno je i okrečeno pročelje crkve, okrečena je crkva s vanjske i unutrašnje strane, napravljeni su limarski radovi na crkvi te na koncu okrečena je i popravljena sakristija.⁷⁸⁷

Iako su izvedeni mnogobrojni zahvati i popravci crkve i župnoga dvora, oni su bili samo kozmetičke naravi, a Rusan je težio za potpunom obnovom crkve koja bi Remetama vratile stari sjaj pavlinskih vremena.

Prilika za obnovu širih razmjera ukazala mu se 1937. godine u kojoj se obilježavala 250 obljetnica proglašenja sv. Josipa zaštitnikom Hrvatske i 125 obljetnica osnutka župe Remete.⁷⁸⁸ Remete je tom prilikom trebao posjetiti i zagrebački nadbiskup – koadjutor Alojzije Stepinac, što je Rusan iskoristio za promociju Remeta, ali i animiranje župljana i štovatelja svetišta koji su trebali novčano pomoći obnovu.

Radovi su započeli 1. rujna: *Započele su radnje na velikom oltaru, koji nije diran 231 godinu. Trošak od 13 000 dinara snosi Juraj Puntijar iz Gračana, a radnje izvodi Hudoklin iz Zagreba. Cijeli oltar će biti očišćen i nanovo presvučen, da ga prašina ne izjeda. Sve fuge na novo izmijenjene. Isto tako svi manjci nadopunjeni, npr Krilo anđela, koji drži krunu i sve intarzije na tabernakulu. Drvena klupica ispod kipa Čudotvorke remetske bit će zamijenjena s mramornom, kip Presvetoga Trojstva sa slikom koju izrađuje Gabrijel Stupica. Kod velikog oltara izdubena i niša za posudice s vodom i vinom. To je sve bilo silno potrebno. Istog dana smo otvorili grobnicu u gornjoj lađi, koju sam dao očistiti, oprati i na drugi kraj otvoriti, da se zrači. U tu svrhu je dala banska uprava 3 000 dinara. Patron je dao bojadisati pet soba i dva gornja hodnika troškom od 1 545 dinara.*⁷⁸⁹

Radovi su bili brzo i uspješno izvedeni, ali se već 14. rujna pristupilo daljnjoj obnovi crkve kako bi sve bilo spremno za nadbiskupov dolazak, zakazan za 21. rujna.

⁷⁸⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁷⁸⁷ *Isto.*

⁷⁸⁸ Vjenceslav MIHETEC, „Veliko uređenje crkve od 1937. do 1940. prigodom 125. obljetnice župe i posjeta kardinala Alojzija Stepinca – Važnost trenutka prepoznao je svaki zaljubljenik u Remete“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 36, 20.

⁷⁸⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 53.

Obojana je apsida, očišćena svjetiljka za vječno svjetlo i njezin nosač. Ličilačke radove vršio je crkveni slikar Hemerich iz Zagreba, a pozlatu vječnog svjetla pozlatar prvostolne crkve Vjekoslav Leonhard. Ukupni troškovi iznosili su 1 500 dinara.⁷⁹⁰

Nadbiskup – koadjutor pohodio je Remete 21. rujna 1937. godine i do tog su datuma izvršeni svi navedeni radovi i popravci.

No bila je to tek prva etapa u doista detaljnoj obnovi crkve i svetišta kako ju je zamislio agilni župnik Leopold Rusan. Prvo su na red došli crkveni prozori, koji su djelomično bili i polupani. Kako je u župnoj blagajni nedostajalo novca, župnik je za donacije potaknuo imućnije župljane. Njegov je poziv urodio plodom pa je obitelj Ladislava i Štefanije Gayer iz Donjeg Bukovca uplatila 3 900 dinara tvrtki „Marinković“ iz Zagreba, koja je 2. listopada 1937. godine postavila novi prozor iza velikoga oltara.⁷⁹¹

Potaknuti primjerom obitelji Gayer i drugi su vjernici počeli financirati mnogobrojne prozore na remetskoj crkvi. Tako su tokom 1938. godine novac za pojedine prozore redom uplatile obitelji Ivana st. Puntijara iz Gračana, Mije Bešića i Jurja Bešića iz Blizneca, Ivana Haraminčića i Jakoba Grđana iz Dolja, Katarine Jerčinović iz Gornjeg Bukovca te Josipa Krčelića i Artura Machnika iz Zagreba.⁷⁹²

Zadovoljan postignutim Rusan je zahvalio Bogu: *Nijesam se nadao da će mi uspjeti, pa hvalim Bogu što mi je i to dopustio.*⁷⁹³

U kolovozu 1938. godine započelo je veliko bojenje unutrašnjosti crkve, same radove nadzirao je poznati muzeolog Gjuro Szabo. Otkrivene su Rangerove freske, a gradska je uprava donirala 3 000 dinara.⁷⁹⁴ Radovi su završeni do kraja kalendarske godine a župnik se zahvalio donatorima: *31. prosinca služio sam sv misu za sve dobrotvore župe.*⁷⁹⁵

Iako je Rusan planirao i daljnje radove te potpunu obnovu crkve i svetišta, teška financijska situacija i Drugi svjetski rat koji je kucao na vrata zaustavili su daljnje radove. No unatoč tome radovi iz 1937. i 1938. godine očuvali su crkvu za daljnjih četrdeset godina u kojima nije bilo značajnijih ulaganja. Zbog toga je rad i zalaganje Leopolda Rusana bilo od nemjerljivog

⁷⁹⁰ Vjenceslav MIHETEC, „Veliko uređenje crkve od 1937. do 1940. prigodom 125. obljetnice župe i posjeta kardinala Alojzija Stepinca – Važnost trenutka prepoznao je svaki zaljubljenik u Remete“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 36, 20.

⁷⁹¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 54.

⁷⁹² Vjenceslav MIHETEC, „Veliko uređenje crkve od 1937. do 1940. prigodom 125. obljetnice župe i posjeta kardinala Alojzija Stepinca – Važnost trenutka prepoznao je svaki zaljubljenik u Remete“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 36, 20.

⁷⁹³ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 64. – 65.

⁷⁹⁴ Vjenceslav MIHETEC, „Veliko uređenje crkve od 1937. do 1940. prigodom 125. obljetnice župe i posjeta kardinala Alojzija Stepinca – Važnost trenutka prepoznao je svaki zaljubljenik u Remete“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 36, 21.

⁷⁹⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 80.

značaja za remetsku crkvu, ne samo u međuratnom razdoblju već i za kasnija vremena. Sukladno obnovi crkve kao građevine, Rusan je izgrađivao i živu Crkvu u svojoj župi, želeći vratiti Remetama stari sjaj prošlih vremena.

Još za vrijeme Prvoga svjetskog rata njegov prethodnik Dragutin Peček osvrnuo se na religiozni život i moral svojih župljana: *Narod je čisto katolički. Ima u župi jedan grko istočnjak Marko Mileusnić, veleposjednik i narodni zastupnik Dugoselskog kotara stanujući u Bukovcu donjem. Prem je crkva u blizini grada ipak dolaze župljani rado u crkvu, napose večernici. Za crkvu rado daju milodare (...) Nezakonite djece nema, ali se zato ne bi moralo zaključiti, da ne bi bilo i moralnih zala. Kletva i psovka cvatu u župi. U župi ima „Vojska Srca Isusova“, bratovština „Presvetog srca“ i „Djevojačko društvo“, što je sve sad u ratno vrijeme rasklimano. Djevojke se nekako ne dadu u društvo, ali zato čuje župnik, da po nekim krčmama borave i plešu. Iz Remeta samih polaze mnogi na rad u Mirogoj. To ih kvare. Ondje su bez nadzora, a krčma im je jedina kuća, kamo se mogu zbog vremena skloniti. Ovi radnici rade u svetak i petak (doduše ne svi) i takvih ne vidi crkva po nedjeljama i blagdanima. U crkvi su župljani razdijeljeni. Od svetišta do prvih pobočnih žrtvenika su župljani iz Remeta i Bukovca, a iza njih ostali. To smeta. Što se tiče nabožnosti, čini se, da oni preko brijega nadmašuju druge.*⁷⁹⁶

Tijekom svog gotovo polustoljetnog župničkog mandata u Remetama, Leopold Rusan pokušao je ispraviti sve ono na što je opominjao njegov prethodnik u gore citiranoj bilješci iz 1915. godine. Koliko je u tome uspio teško je suditi, no treba istaknuti kako je bio vrlo kritičan prema svojim župljanima, a svakako treba uzeti u obzir činjenicu kako je međuratno razdoblje donijelo mnogobrojne promjene koje nisu bile u skladu s crkvenim naučavanjem i moralom. Rusan je bio svjestan kako živi u vremenu velikih promjena na koje često nije mogao utjecati, ali se svojski trudio vlastitim autoritetom korigirati ponašanje i navike svojih župljana, držeći ih unutar starih seoskih okvira ponašanja. Zahvaljujući njegovom beskompromisnom karakteru velika većina župljana pokoravala se njegovom autoritetu, no sve veći utjecaj raznih ideologija i blizina grada s godinama su slabili njegov utjecaj. To se osobito odnosilo na mlađu populaciju, kao i novodoseljeno stanovništvo koje se uglavnom nije slagalo s time da župnik ulazi u njihove privatne živote. U tom pogledu bio je strog i kritičan i prema samom sebi, rijetko zadovoljan onime što je postigao i učinio. Možda ga ponajbolje opisuju riječi današnjeg upravitelja remetskog svetišta, Vjenceslava Miheca, koji je kao dječak bio njegov učenik i suvremenik: *Život neporočan i bez ljage. Nikad ga nisu*

⁷⁹⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

*pratile prljave priče, a kamoli djela. Bio je veoma ozbiljan i u Božjim stvarima nije manjkao.*⁷⁹⁷

Povjesničar Ante Sekulić također ga opisuje kao snažnog i odvažnog čovjeka: *Bio je doista otac svoje župe, uzoran suradnik sa svećenicima. Dugogodišnja župnička služba Leopolda Rusana ostavila je duboke tragove u životu župljana. Uzorna života, odlučan u postupcima, jasan i određen, ulijevao je poštovanje u sve one koji su ga susretali i surađivali s njim.*⁷⁹⁸

Već na samom začetku njegove službe dočekali su ga problemi s župljanima, osobito razvojačenim vojnicima koji su pod utjecajem komunističke ideologije i krivo shvaćene slobode započeli s već spomenutim pljačkanjem učiteljeva stana i raznim drugim, doduše sitnijim izgređima po župi. Tada je zamalo i sam postao žrtva seljačke mase koja je pljačkala učiteljev stan, ali je autoritetom odagnao prijetnju, zapisavši kako je na poziv nekolicine seljaka da se: *napadne popa, većina odgovorila: Velečasnom čast, njemu mir.*⁷⁹⁹

O vojnicima povratnicima zapisao je pak u prosincu 1918. godine: *Vojništvo je i ono malo dobra što je bilo u njima zatuklo.*⁸⁰⁰

Ratne strahote, gubici te epidemija španjolske gripe u prvim su poratnim godinama kod određenog dijela seljaštva rušili religioznost, ali i povjerenje u crkvene institucije.

Stoga ne čudi što se 1. siječnja 1921. godine zbio događaj nezamisliv za prijeratne Remete: *Oko 4 1/2 ili 5 sati podne pjeva jedan ovdje u dolini: „Narodil nam se Kralj nebeski“, a drugi na brijegu po istoj ariji točno kune Boga, Krista i Mariju i Trojstvo.*⁸⁰¹

Kako bi narodu vratio vjeru u Boga, ali i sačuvao vlastiti autoritet uveo je niz pobožnosti koje su s vremenom postale sve posjećenije. Godine 1919. osnovao je „Društvo Revniteljica Srca Isusova“ s 180 članica, a godinu dana kasnije društvo „Vojska Srca Isusova protiv psovke“ koje je brojalo 124 muških članova.⁸⁰²

Iako je sve svoje župljane podjednako cijenio, ali i kritizirao, u svojem se djelovanju čvrsto oslanjao na vjernike iz Gračana, Dolja i Zvečaja ili kako ih je sam nazivao *Ona strana*.⁸⁰³

⁷⁹⁷ Vjenceslav MIHETEC, „Leopoldu Rusanu o pedesetoj obljetnici smrti“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 17/2013., br. 51, 22.

⁷⁹⁸ A. SEKULIĆ, *Remete – Pavlini u Hrvatskoj*, 118.

⁷⁹⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁰⁰ *Isto*.

⁸⁰¹ *Isto*.

⁸⁰² *Isto*.

⁸⁰³ Godine 1942. Gračani su pripali novosonovanoj župi sv. Franje Ksaverskoga na zagrebačkom Ksaveru što je Leopold Rusan teško primio i zapisao u župnu spomenicu: *29. kolovoza sam dobio odredbu nadbiskupskog duhovnog stola, kojom se osniva župa sv. Franje Ksaverskog, kojoj se priključuje porezna općina Gračani. Bio sam uvjeren, da do toga neće doći. Trećoredci su to pripovijedali već 20. kolovoza, a odredba je 23. kolovoza. Župa se otvara 20. rujna. Na sam dan otvorenja nove župe s gorčinom je dodao: Koliko se jedni vesele, u toliko*

To potvrđuju mnogobrojni zapisi u kojima je hvalio revnost i pobožnost stanovnika gračanskih sela, uspoređujući ih s negativnim pojavama u Remetama te Gornjem i Donjem Bukovcu.

Primjerice već 1917. godine, u vremenu provođenja prvih vlastitih reformi zapisao je: *Godine 1917. sam htio uvesti Korizmeni ispit. Za gračansku sam stranu držao u kapelici sv. Mihalja. Bilo je prilično djevojaka, dapače nešto mladića. Za ovu stranu sam držao u župnom uredu. ovdje je bio vrlo slab odziv.*⁸⁰⁴

Nadalje, prilikom osnutka gore navedenog društva „Vojska Srca Isusova protiv psovke“ svi su članovi bili s gračanske strane župe, a i u „Društvu Revniteljica Srca Isusova“ većina je djevojaka bila iz Gračana, Zvečaja, Dolja i Blizneca.

I sljedeći primjeri iz župne spomenice zorno govore zašto se često oslanjao na gračanski dio župe:⁸⁰⁵ 30. svibanj 1919. godine – *Ona strana (Gračani, Dolje, Zvečaj, Bliznec) pošalje više duša u crkvu, nego ova (Remete, Bukovec), premda je blizu.*

4. siječanj 1920. godine – *Nedjelja je prva u mjesecu i nedjelja Imena Isusovog. Svetu pričest su primile 102 osobe, među tim priličan broj mladića, dakako iz gračanske strane.*

Glasnici za 1920. godinu su ovako pretplaćeni: *Srce Isusovo – 139 komada, Sveti Josip – 19 komada, Anđeo čuvar – 2 komada, Sveti Antun – 3 komada, Sveti Franjo . 1 komad. Da i tu imade gračanska strana prednost po sebi se razumije. Remete, Bukovec i jedan i drugi od svih brojeva ima samo 46 pretplatnika, a sve ostalo ona strana.*

10., 11. i 12. svibanj 1920. godine prosne procesije po običaju. *Prvi dan u Gračanima. Od onih koji smo izašli iz crkve bile su 2/3 s gračanske strane.*

1924. godina – *Za ribanje crkve molio sam iz propovijedaonice sve djevojke cijele župe, ali su na žalost došle samo s gračanske strane i to: Milka Banić, Milka Sekula, Marija Miholić, Marija i Josipa Miholić – Zlodi, Draga Kovačić, te Elizabeta, Milka i Jela Grdjan.*

Prosinač 1926. godine – *Gračanci darovali za zvona i gradnju dječjeg sjemeništa.*

Unatoč pohvalama kritizirao je sve svoje župljane, prije svega zbog pada nataliteta i sve slabijeg pohađanja crkve, o čemu je već bilo riječi. Kod župljana je nastojao sačuvati njihov seoski život i običaje, što je zbog blizine grada bilo sve teže. Smatrao je da duh grada kvari

je drugima krivo, a ja velim „neka se širi slava Božja“. Priznati moram, da mi je jako žao za one, koji su za Remete. - *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 125. – 127.

⁸⁰⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁰⁵ Za sve navedene primjere vidi: *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

seosku dušu i da se njegovi župljani mijenjaju upravo pod uplivom gradskih obrazaca ponašanja. Zbog toga je blizinu grada smatrao najvećom nesrećom za svoju župu: 31. prosinac 1938. – *Pohvaliti se ne mogu. Mladež obojeg spola divlja. Krčme i blizina grada otrov su mojoj župi.*⁸⁰⁶

Volio je i nastojao očuvati nošnju Zagrebačkoga prigorja koju su još između dva svjetska rata nosili njegovi župljani, pa je izrazio želju da na njegov pogreb svi dođu obučeni u istu, a želja mu je bila ispunjena.⁸⁰⁷

Osobito je bio nezadovoljan što su njegovi župljani, starosjedioci, prodavali zemlju doseljenicima pa im je na samu Novu godinu 1937. godine prilikom propovijedi prigovorio: *Prodavate zemlju, a gdje će vaša djeca graditi kuće?*⁸⁰⁸

Ispravno je uvidio sve veći pritisak novodoseljenog stanovništva te utjecaj strane kulture koju su donosili sa sobom. Procijenio je da se domicilno stanovništvo tome ne može i ne želi suprotstaviti te gotovo proročanski ustvrdio: *Na novu 1940. godinu sam govorio po prilici slijedeće: U našoj župi prošle godine 60 djece, a o d toga samo 36 starosjedioca. Pođe li tako dalje za 36 godina neće se roditi nitko od starosjedioca.*⁸⁰⁹

Koliko je proces naseljavanja novog stanovništva i slabljenje starosjedilačkog elementa mučilo župnika, možda najbolje govori podatak da se tokom Drugoga svjetskog rata, točnije 1943. godine, po tom pitanju izjadao i novinarima koji su zapisali: *Jedno samo zabrinjuje starinu župnika. Ljudi po malo prodaju zemlju, polako prodiru u selo gradjani; grade ljetnikovce i ako se tako nastavi za nekoliko desetljeća nestat će karakter sela. Mjesto sadašnjih Remeta osvanut će jedno novo naselje, koje će se pretopiti u nastavak grada, kao što je nestala Laščina, kao selo i postala dio grada. Danas Remete imadu 2 700 stanovnika. Broj porodjaja nije baš zavidan, ali prema drugim okolnim selima još je dobar. Župnik i ja složili smo se u tomu, kako bi bilo štetno, da nestanu sadanje Remete. Nešto se mora učiniti. Jer nije samo u pitanju obstanak starosjedilaca, nego i Zagreb ne smije ostati bez jednog izletišta, koje je ne samo izletište gradjana u užem smislu nego i privlačiva točka za stranca po svim svojim posebnostima, kao i naselje i sredovječno crkveno zavjetište. Jer ako nestane Remeta, onda će vremenom nestati i sve ono, što danas Remete znače u duhovnom pogledu.*⁸¹⁰

⁸⁰⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 80.

⁸⁰⁷ *Isto*, 367. – 368.

⁸⁰⁸ *Isto*, 48.

⁸⁰⁹ *Isto*, 98. Koliko je strah Leopolda Rusana i njegove promišljanje budućnosti bilo ispravno, možda najbolje govori podatak iz 2002. godine kada je u župi Remete rođeno i kršteno ukupno 40 djece, a samo troje potomaka remetskih starosjedioca.

⁸¹⁰ „Remete“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 83, 21. VI. 1943., 28.

Osim na život svojih župljana i očuvanja karaktera sela, pokušao je utjecati i na hodočasnike koji su svakodnevno, a osobito za velikih crkvenih blagdana pohodili Remete. Već je napomenuto kako su Remete za vrijeme pavlinskoga reda bile važno marijansko svetište Zagreba, ali i cijele sjeverozapadne Hrvatske. Ukinućem pavlinskoga reda, a potom i velikim potresom koji je znatno oštetio remetsku crkvu, Remete su izgubile na značenju kao vjersko središte. Kada je preuzeo župu Rusan se počeo zanimati za remetsku prošlost. Proučavao je prošlost pavlina, a kada je otkrio kako je crkva nekada imala čak dvanaest ispovjedaonica i dvije propovijedaonice, shvatio je kako Remete nisu obična župa, već svetište s bogatom tradicijom koja je s vremenom u potpunosti nestala.⁸¹¹ Remete su već početkom 19. stoljeća sve više pretvarale u izletišta, a manje u svetište. Tijekom proštenja, osobito Uskrsnog i Duhovskog ponedjeljka te Velike Gospe kroz Remete je dnevno prolazilo i do 60 000 ljudi, ne samo zagrebačkih purgera, već žitelja svih krajeva Hrvatske, ali je unatoč tom silnom mnoštvu crkva često zjapila poluprazna.⁸¹² Rusan je smatrao kako se Remete prvenstveno moraju riješiti stigme izletišta te vratiti duhovnost svetišta. U tu je svrhu surađivao s mnogim svećenicima i redovnicima iz Zagreba, koji su često dovodili razne procesije vjernika, a ne samo izletnika željnih zabave. Zbog prevelikog obima posla i sve većeg priljeva stanovnika u župu, Rusan nije uspio vratiti Remetama onaj značaj koje su imale u vrijeme pavlina, ali ih je svakako podigao na veći nivo nego što su mu ih ostavili njegovi prethodnici. U svojem radu nije ostao nezamijećen od svojih pretpostavljenih pa su ga nadbiskupi Antun Bauer i Alojzije Stepinac često posjećivali ili pozivali na razgovor, a on ih je slušao, ali i savjetovao.⁸¹³ Osobito je dobar odnos gajio s nadbiskupom Stepincem, kojem je nakon uhićenja sugerirao da na mjesto nadbiskupa kodajutora postavi travanjskog župnika Franju Šepera.⁸¹⁴ Prijateljevao je s mnogim poznatim osobama toga doba, pjesnikom Dragutinom Domjanićem, književnikom Milom Budakom, glazbenikom Franjom Lučićem, sveučilišnim profesorom mons. Franom Barcom i kiparom Ivom Kerdićem. No isto tako bio je i u lošim odnosima s nekim javnim osobama i djelatnicima. Tako je primjerice 1919. godine tužio poznatog arhitekta Hermana Bollea, jer je smatrao da je svojim radom uništio izvornost remetske

⁸¹¹ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8.

⁸¹² *Isto*, 8. O selima Upravne općine Gračani – Remete kao izletničkim i turističkim destinacijama više će riječi biti u idućem poglavlju.

⁸¹³ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8. Koliko je bio cijenjen od svojih pretpostavljenih možda najbolje kazuje činjenica da je pred kraj svojega života bio proglašen začasnim kanonikom Prvostolnoga kaptola zagrebačkoga, a obnašao je i dužnost dekana Remetskog dekanata.

⁸¹⁴ Aleksa BENIGAR, *Stepinac*, Zagreb, 1993., 739. – 741.

crkve.⁸¹⁵ Nije se slagao ni s novinarkom i književnicom Marijom Jurić Zagorkom, kojoj je predbacio da piše romane u kojima *blati hrvatske svećenike i redovnike*.⁸¹⁶

Sve veće naseljavanje župe i porast broja stanovnika činili su krajem tridesetih godina sve veći problem, ne više toliko mladom i zdravom Leopoldu Rusanu.

Godine 1937. tada 56 – godišnji remetski župnik zatražio je od Nadbiskupskog Duhovnog Stola dozvolu za otvaranje kapelanskog mjesta u njegovoj župi. Kao razlog naveo je povećanje broja župljana kojih je 1916. godine bilo tek 900, a 1937. godine čak 3 700.⁸¹⁷ Sredovječni župnik još uvijek je imao ambicija za remetsko svetište i svoju pastvu, ali su vrijeme, prostor i broj vjernika prelazili njegove sve slabije fizičke mogućnosti. U veljači 1938. odobreno je njegovom zahtjevu te je za kapelana privremeno postavljen Ivan Lazički iz Zagreba, koji se na toj dužnosti zadržao tek nekoliko mjeseci.⁸¹⁸

U župnoj Spomenici Rusan je često zapisivao svoje političke nazore i poglede.

U tom smislu bio je vrlo kritičan i oprezan. Razvrgnuće državnopravnih veza Hrvatske s Austrijom i Ugarskom dočekao je oprezno, pomalo sa skepsom: *Taj dan (29. listopada 1918.) je hrvatski sabor prekinuo svaki odnošaj s Austrijom i Ugarskom, te proglasio Hrvatsku slobodnom, a svu vlast je uzelo u ruke Narodno vijeće. O tom će povijest pripovijedati sve*.⁸¹⁹

U posljednoj je dakle rečenici ostavio svojevrstu distancu s koje bi se moglo suditi o navedenom događaju. Kao da je slutio da se Država Slovenaca, Hrvata i Srba neće dugo održati na životu. U prosincu 1918. godine s jednakim je nepovjerenjem dočekao ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom: *Ovog mjeseca stvorena je država SHS. Historija će pripovijedati o postanku i razvitku*.⁸²⁰

Iako je 1. prosinca 1918. godine stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Rusan je iz nepoznatih razloga pisao o „državi SHS“. Rusanove političke misli okupirala su dva glavna problema, nacionalno pitanje i ideologija. U njegovim su se shvaćanjima i razmatranjima ta dva bitna pitanja često prožimala i preklapala, jer je hrvatsku nacionalnu ideju smatrao

⁸¹⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸¹⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 5.

⁸¹⁷ *Isto*, 61.

⁸¹⁸ *Isto*, 63. Prema dostupnoj arhivskoj građi i podacima čini se kako Ivan Lazički nije dugo obnašao dužnost remetskoga kapelana. U Matičnim knjigama župe Remete njegovo je ime upisano tek 1938. godine kada je predvodio nekoliko obreda. Današnji upravitelj remetskog svetišta, Vjenceslav Mihetec tvrdi kako u međuratnom razdoblju Rusan uopće nije imao pomagača u vidu kapelana, ali ga demantiraju upisi u matičnim knjigama. Vidi: Vjenceslav MIHETEC, „Leopoldu Rusanu o pedesetoj obljetnici smrti“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 17/2013., br. 51, 23.

⁸¹⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸²⁰ *Isto*. Iako je 1. prosinca 1918. stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Leopold Rusan je iz nepoznatih razloga pisao o „državi SHS“, iako je jasno da se radi o prvoprosinačkom aktu i stvaranju južnoslavenske monarhije.

nezamislivom bez Katoličke crkve, a sam crkveni nauk suprotan svim totalitarnim ideologijama 20. stoljeća. Stoga je njegova politička misao proizlazila iz doktrina Katoličke crkve, a onda je u nju ugrađivao hrvatstvo.

Možda i najbolji takav primjer Rusanove sinergije katoličanstva i hrvatstva nalazimo 1925. godine prilikom proslave tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva. U kasnijem zapisu vezanom uz propovijed na misnom slavlju zapisao je: *5. srpnja sam u propovijedi prikazao veliki značaj 1000 god hrvatskoga naroda, te prikazao Tomislava, kao čovjeka odana Bogu, Crkvi i narodu i pozvao narod, da pođemo njegovim stopama, ako hoćemo bolje dane.*⁸²¹ Njegovom odnosu prema ideologijama vratit ćemo se kasnije, a sada ćemo se osvrnuti na nacionalno pitanje koje ga je često morilo. Prvo nezadovoljstvo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca izrazio je u srpnju 1919. godine, kada je zapisao: *Dan sv. Ćirila i Metoda proglašen je narodnim blagdanom. Kako Srbi imadu raznih svečanosti u Zagrebu, to se više na naše hrvatske ne dospijeva.*⁸²²

Nezadovoljstvo državnim blagdanima koji su većim dijelom bili vezani uz srpsku tradiciju, neprestano je mučilo Rusana u međuratnom razdoblju.

Iako je bio veliki protivnik srpskog hegemonizma seljaci su ga, kao i druge svećenike, neposredno nakon rata doživljavali kao osobu sklonu vlastima. Stoga ne čudi kako je 7. rujna 1919. godine imao velikih problema sa svojim župljanima koji nisu željeli potpisati *izjavu za katolički vjeronauk*. Seljaci iz Gračana i Remeta sljedećim su mu riječima objasnili zbog čega ne žele potpisati izjavu: *Ništa ne bumo potpisali, popi bi nas prodali kralju Petru i Srbima i Popi su nas Srbima prodali, pak si naj sami vjeru braniju.*⁸²³

Rusan je njihove stavove protumačio na sljedeći način: *Žalosno je, evo to, ali nije čudnovato, jer ovi ljudi svaki dan u gradu varaju, pak misle da će i njih neko prevariti. Uz to treba misliti na to, da se s nikim boljim u gradu ne druže, pa prema tomu ne mogu iz grada ništa dobra donijeti.*⁸²⁴

Političke stavove seljaka pripisivao je utjecaju grada, koji mu je kao što smo već ranije vidjeli, bio „trn u oku“. Pritom je u potpunosti zanemario činjenicu kako su seljaci postali sve uključeni u dnevno političke teme i događaje.

Početkom dvadesetih godina uviđa kako su Hrvati u neravnopravnom položaju u odnosu na Srbe pa zapisuje kako je: *Narod hrvatski već sit i presit jedinstva.*⁸²⁵

⁸²¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸²² *Isto.*

⁸²³ *Isto.*

⁸²⁴ *Isto.*

⁸²⁵ *Isto.*

U kasno ljeto 1920. godine u selima Hrvatskog zagorja i istočnog Prigorja izbila je seljačka buna protiv žigosanja stoke u vojne svrhe.⁸²⁶ Iako na području župe Remete pobune nije bilo, župnik je očito bio dobro obavješten pa je u rujnu zapisao: *Okolo 8. rujna su bili veliki seljački nemiri po Hrvatskoj. Izazvali su Srbi sa svojom nasilnom rekvizicijom i batinjanjem. Hrvat nije dobivao batine niti od Švabe niti od Mađara, ali ih zato Srbinu nigda neće zaboraviti. Hrvat dogorijeva. Siromašni naš narod.*⁸²⁷

U samo tri godine nove države Rusan je toliko razočaran režimom da u veljači 1922. godine govori o *srpstvu koje je već nesnosno.*⁸²⁸

Zbog propovijedi i govora u javnosti, u kojima je često isticao nepravde koje se nanose Hrvatima te osuđivao režim, u svibnju 1922. godine policija je pretražila Rusanov župni dvor. Pretres je bio bezuspješan jer policija nije pronašla kompromitirajući materijal na osnovu kojeg se mogla podići optužnica o protudržavnoj djelatnosti.⁸²⁹

Svoje stavove Rusan je 1925. godine morao dokazivati i pred Duhovnim Stolom Zagrebačke nadbiskupije, koja je zaprimila tužbu općinskih vlasti o protudržavnom djelovanju remetskog župnika.⁸³⁰

Nakon skupštinskih izbora u rujnu 1927. godine Rusan je analizirao narodnosni sastav nove skupštine u kojoj je sjedilo 193 Srba i 71 Hrvat, te zaključio: *Tko si tu što može pomoći protiv Srba?*⁸³¹

Godine 1931. prilikom popisa stanovništva protestirao je protiv negacije hrvatskog jezika i hrvatske narodnosti koje je nametnula diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića: *Popisivači su pisali za jezik jugoslavenski, za narodnost jugoslavenska. Kad sam to saznao otišao sam na općinu, te protestirao protiv toga zapisnički na banovinski popisni odbor. Odgovora nijesam dobio.*⁸³²

Žestoko se borio protiv osnivanja „Jugoslavenskog sokola“ 1934. godine u Remetama, a u sudskim parnicama koje su potom uslijedile branio ga je poznati karlovački odvjetnik Ivo Protulipac.⁸³³

4. ožujka 1935. godine služio je misu zadušnicu za Sibirjske žrtve te naglasio: *Javno se zna za 14, a koliko ih je doista palo, reći će povijest ugnjetenog nam hrvatskog naroda.*⁸³⁴

⁸²⁶ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 93. – 94.

⁸²⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸²⁸ *Isto.*

⁸²⁹ *Isto.*

⁸³⁰ *Isto.*

⁸³¹ *Isto.*

⁸³² *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 20.

⁸³³ *Isto*, 32.

U svibnju 1938. godine čitao je poslanicu episkopata u kojoj se biskupi žale na odnos prema Katoličkoj crkvi i njezinim vjernicima, ali je rezignirano dodao: *Da li će to što koristiti, to samo Sveznajući znade. U Beogradu su debele kože i bezobrazna lica.*⁸³⁵

Neravnopravnost Hrvata uočavao je na svakom koraku pa je 30. kolovoza 1939. godine zapisao: *Ministarstvo prosvjete u Beogradu ima 300 službenika, a od tih je 18 Hrvata. Prema broju pučanstva baš bratski. Zar ne?*⁸³⁶

U kritičnom i nepovjerljivom raspoloženju prema srpskoj politici dočekao je i osnutak Banovine Hrvatske: *Koncem kolovoza dobili smo po sporazumu Banovinu Hrvatsku. O tom se može čitati u novinama i revijama, pa ne pišem više od napisanoga, a vrijeme će pokazati da li će se Srbi držati riječi, jer prevariti kod njih nije ništa nova, o čemu se mogao uvjeriti svaki Hrvat.*⁸³⁷

Na koncu međuratnog razdoblja s kritikom je ispratio raspad Jugoslavije i njezine vojske, kojoj je prognozirao brzu kapitulaciju: *6. travnja 1941. godine, rano u jutro počela Njemačka rat s Jugoslavijom. Vojska neće u rat, a vlada se hvali, da nema na svijetu tako junačke i hrabre vojske. Mi vidimo da nema tako slabe vojske, tako nesposobnih političara ni ludih generala, kakove ima Jugoslavija, što će se sve pokazati za par dana.*⁸³⁸

Drugi Rusanov pogled na politiku bio je onaj ideološke naravi. Bio je gorljivi pristaša „Hrvatske pučke stranke“ (HPS), koja je u svojim redovima uglavnom okupljala religiozne građane i katolički kler.⁸³⁹ Svoje političke nazore HPS je temeljio na katoličkim pogledima, pa stoga nije bilo čudno što se upravo u takvom miljeu pronašao i remetski župnik. Glavni oponent HPS –a bila je Radićeva „Hrvatska seljačka stranka“ (HSS).⁸⁴⁰

Iako je među narodom HSS imao daleko veći broj pristaša, snaga HPS –a temeljila se upravo na svećenstvu, osobito seoskim župnicima koji su postali pravi agitatori njihove stranke. Takav odnos snaga dovodio je do sukoba ne samo dviju stranaka, već i do podvajanja između svećenstva s jedne strane i velike većine seljaka koja je slijedila HSS s druge strane.⁸⁴¹

U prvim poslijeratnim godinama Rusan nije protivnik Stjepana Radića. Primjerice još 1920. godine prilikom prvog Radićeva posjeta Gračanima čak polaže velike nade u njegov rad: *U*

⁸³⁴ Isto, 34.

⁸³⁵ Isto, 66.

⁸³⁶ Isto, 89.

⁸³⁷ Isto.

⁸³⁸ Isto, 111.

⁸³⁹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 122.

⁸⁴⁰ Tijekom povijesti naziv stranke više se puta mijenjao (Hrvatska pučka seljačka stranka, Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska seljačka stranka), već prema općoj konstelaciji i mijenjanju smjera stranke. – H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., 11.

⁸⁴¹ Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895. – 1945.* (pretisak), Zagreb, 1995., 26.

*Gračanima Radić drži skupštinu za seljački dom. Svi Hrvati nadaju se spasu domovine preko njega. Boga dao.*⁸⁴²

Treba istaknuti kako su Gračani nakon prvog Radićeva dolaska postali jako uporište HSS – a, pa Radić već 1922. godine ponovno dolazi održati novu skupštinu.⁸⁴³

Ovaj se puta Rusan osvrnuo na njegov govor ispred kapelice sv. Mihalja u Gračanima: *Radić, vođa republikanske stranke na svakoj svojoj skupštini očehse o svećenstvu. U Gračanima među inim rekao – „Ne trebate pitati popove kad budete Boga molili“. To je njegovo vječno posprdno zvati svećenstvo „popovi“.*⁸⁴⁴

Treći Radićev dolazak u Gračane, 31. svibnja 1923. godine, Rusan je također popratio kritikama: *31. svibnja je bio u Gračanima blagoslov barjaka HRSS – a. Poslije blagoslova bila je pučka skupština. Govorilo je osam govornika, ali na žalost sve jedan gore od drugoga. Junaštvo im je bilo, posebno Radićevo, psovati svećenstvo.*⁸⁴⁵

Radićeva antiklerikalna stajališta dvadesetih godina doista su bila snažno izražena, pa i povjesničar Jere Jareb naglašava Radićeve govore i izjave s protusvećeničkim te gotovo protukatoličkim notama.⁸⁴⁶

Unatoč Rusanovim nastojanjima HSS je u Gračanima bio neprikosnovena stranka, dok je u samim Remetama dvadesetih godina tek donekle uspio zaustaviti njegov razvoj, prije svega vanjske manifestacije.⁸⁴⁷ Rezultati parlamentarnih izbora 1927. godine pokazali su snagu HSS –a u Upravnoj općini Gračani – Remete. Od ukupno 623 izbornika koji su izašli na izbore, 427 je svoje glasove povjerilo HSS – u, 94 Demokratskoj stranci Ljube Davidovića, 82 Hrvatskom bloku, a samo 2 HPS – u.⁸⁴⁸

Bio je to potpuni debakl HPS – a i župnikovih političkih nastojanja, a neuspjeh je opravdao krađom glasova HPS – a od strane Demokratske stranke.⁸⁴⁹

Rusanov animozitet spram Radića nije jenjao ni nakon atentata na hrvatske zastupnike u skupštini: *20. lipnja 1928. godine je u Beogradu u parlamentu srbijanski zastupnik Puniša Račić iz govorničke tribine ustrijelio hrvatske zastupnike Pavla Radića i dra. Gjuru Basariček, a ranio Stjepana Radića, dra. Pernara i Grandju. Iz te iste tribine je 27. ožujka*

⁸⁴² *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁴³ Stjepan KOS, „Tri nezaboravne uspomene sa pohoda Stjepana Radića u Gračane“, *Uspomene i sjećanja na vođu i učitelja*, Zagreb, 1929., 69.

⁸⁴⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁴⁵ *Isto.*

⁸⁴⁶ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895. – 1945.* (pretisak), 26.

⁸⁴⁷ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8.

⁸⁴⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁴⁹ *Isto.*

1925. godine čitao Pavao Radić deklaraciju, koja je bila puna poniženja za hrvatski narod, a uz put je napao i hrvatsko katoličko svećenstvo.⁸⁵⁰

Odmah po dolasku vijesti o atentatu u skupštini, simpatizeri HSS –a iz Gračana željeli su u 22 sata zvoniti u kapelici sv. Mihalja, ali su ipak bili zaustavljeni od samih članova stranke, dok je Rusan isti pokušaj sutradan spriječio u Remetama.⁸⁵¹

Nakon Radićeve smrti, u rujnu 1928. godine HSS je organizirao komemoraciju u Remetama. Prisustvovali su vodeći stranački ljudi s Vladkom Mačkom na čelu. Župnika su zamolili da se komemoracija odži na crkvenom zemljištu, što je odbio, ali je pristao pomaknuti večernju misu za sat vremena kako bi mogli prisustvovati i članovi stranke. No umjesto odlaska na svetu misu HSS – ovcu su nakon komemoracije otišli u gostionu *Skender*. Samu komemoraciju Rusan je opisao ovim riječima: *Govori su bili bez svakog smisla i sadržaja. Žalosno je, da je narod s tim zadovoljan.*⁸⁵²

Nakon Radićeve smrti Rusan je duže vrijeme ostao bez primjedbi na rad HSS –a, da bi svoje nezadovoljstvo ponovno iskazao neposredno pred Drugi svjetski rat.

Prvo se obrušio na Rudolfa Hercega, predsjednika „Seljačke sloge“: *Veliku nesreću donosi hrvatskom narodu propaganda Rudolfa Hercega, tzv. autohtone seljačke kulture. Velim donosi nesreću jer se biraju slabije (moralno) stvari, a zanemaruju bolje, tj. davaju se stvari koje gode nižem čovjeku. Uz to su vječno nekakve smotre na sve strane, koje svršavaju pijankama i plesovima.*⁸⁵³

Iako je i sam bio pobornik očuvanja tradicijske kulture, osobito narodne nošnje, Rusan nije tolerirao smotre folklor, plesove, točenje alkohola te osobito sudjelovanje djevojaka i žena u takvim manifestacijama. Smatrao je da sve navedeno ruši moral njegovih župljana i vodi prema dekadenciji.

17. rujna 1939. Hrvatsko seljačko pjevačko društvo *Frankopan* iz Remeta u suradnji s lokalnim ogrankom *Seljačke sloge* organiziralo je tzv. *Pjevački dan* na kojem su osim domaćina nastupili gosti iz Mraclina, *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Sljeme* iz Šestina i *Hrvatsko kulturno umjetničko društvo Prigorec* iz Markuševca. Koncert se održavao na livadi pokraj crkve, ali ga je župnik uspio prekinuti potjeravši ljude svojim domovima. Svoju odluku kasnije je obrazložio u župnoj spomenici: *Za naš narod su nesreće te smotre, ti pjevački dani,*

⁸⁵⁰ Isto.

⁸⁵¹ Isto.

⁸⁵² Isto.

⁸⁵³ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 87.

*jer se to izrodi u plesove i pijanke, a ljudi gube smisao za dom i obitelj. Hrvatski narod neće tako naprijed, nego samo natrag. Raskalašeni narod je propao narod.*⁸⁵⁴

U svojoj borbi protiv folklora i narodnih proštenja nije se sukobljavao samo s HSS –ovim organizacijama i mjesnim pjevačkim društvima, već i sa onim strukturama unutar Crkve koje su podupirale takve manifestacije. Tako je primjerice u kolovozu 1938. godine oštro odgovorio čelništvu *Katoličke akcije* koje je pozvalo vjernike njegove župe na veliko narodno proštenje prilikom blagdana Velike Gospe na zagrebačkom Kaptolu: *Povodom poziva od 3. VIII. o.g. br. 576 čutim se slijedeće primijetiti: Gotovo svi dušebrižnici borimo se protiv narodnoga proštenja, a vi ih nastojite propagirati i obnavljati. To me buni. Ja sam nesretan zbog proštenja u svojoj župi. Ako na drugi način ne dobijemo ljude u crkvu, onda smo propali. Onda jao našoj Crkvi i narodu hrvatskomu. Dodatak o narodnim plesovima još me više smeta. Ljudi dragi kamo to vodi? Promislite! Promislite! Zar ćemo tako spasavati vjeru, narod i ćudoređe?*⁸⁵⁵

Kao tradicionalist bio je veliki protivnik socijalizma i komunizma. Već 1919. godine kritizira Socijalidemokratsku stranku, čiji je prvak Vilim Bukšeg nastojao održati skupštinu u Gračanima. Iako skupština nije uspjela, jer su Bukšega potjerali stanovnici obližnjeg Markuševca, Rusan je dodao da: *Ima i u ovoj župi nešto tih crvenih ptica.*⁸⁵⁶

Poistovjećivao je socijalizam s komunizmom te naglašavao kako hrvatski seljak ne može biti socijalist, odnosno komunist. U tu je svrhu tijekom lipnja 1919. godine djeci u župi razdijelio promidžbeni materijal u kojem se kritizira socijalizam i boljševizam: *Po djeci sam školskoj u lipnju razdijelio 100 letaka „Može li seljak biti socijalista?“ 100 komada „Socijalisti i naša vjera“ i 100 komada „Boljševička socijaldemokracija i seljački narod“. Dijelio sam da se bar netko misli, jer narod slijepo prihvaća tu bolest „boljševizam“. Istina, ja u svojoj župi još kako tako još stojim, ali je u nekim krajevima strašno.*⁸⁵⁷

Već prije početka Drugoga svjetskog rata uviđao je veliku opasnost od nacizma te ga žestoko kritizirao. Tako je 15. ožujka 1939. godine zapisao: *Deutsches Reich vodi Führer, po imenu Adolf Hitler koga bi nazvao zloduh, strašan zloduh. U jesen je uništio Austriju, a sada Čehoslovačku. Progoni kršćanstvo, a posebno katoličanstvo. Za Židove je upravo bič Božji.*⁸⁵⁸

U lipnju 1940. godine kada je rat već bio u punom jeku bio je užasnut njemačkom politikom i razaranjima u Europi: *Što je Njemačka učinila od Poljske, Danske, Norveške, Belgije i*

⁸⁵⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 92.

⁸⁵⁵ *Isto*, 73.

⁸⁵⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁵⁷ *Isto*.

⁸⁵⁸ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 83.

*Nizozemske, te maloga Luksemburga, pisati će povijest. Sad je već u Francuskoj odakle kani na Englesku. Strašan je i razoran njezin militarizam, a još strašnije oružje. Čini se, da je to strašan bič Božji za Evropu. Biti će velika sreća ako nas Gospodin oslobodi, ali je to nesreća, što toga ničim ne zaslužujemo.*⁸⁵⁹

Kako su nacionalna i ideološka previranja u Jugoslaviji bila sve veća, a raspad države vrlo izgledan i stanovnici Upravne općine Gračani – Remete, odnosno župe Remete tražili su budućnost u tada velikim totalitarnim ideologijama komunizma, nacizma i fašizma. Primjećujući njihova razmišljanja Rusan im je odgovorio riječima u kojima je iskazao svoj negativan stav prema svim ideologijama, ali i upozorio na opasnost koje donose: *19. svibnja 1940. godine sam ljude upozorio, da si ne biraju neprijatelja, jer je svaki neprijatelj samo neprijatelj, koji siše krv i sva narodna dobra. Povod mi je dalo što su jedni za to, da dođe Hitler, drugi za Staljina, a vrlo malo za Italiju. Moliti se Bogu za mir.*⁸⁶⁰

Osim što se protivio politici HSS –a i totalitarnim ideologijama, Rusan je bio protivnik i međuratnih vladajućih struktura monarhističkog režima. Osobito je bio oštar prema tadašnjem ministru unutrašnjih poslova Svetozaru Pribičeviću, kojeg je 1920. godine nazvao: *neprijateljem hrvatstva i katolicizma.*⁸⁶¹

Ništa blaži nije bio ni prema banu Tomislavu Tomljenoviću, o kojem je 1921. godine zapisao: *Žalosna Hrvatska uz ovakove banove. Čovjek je to „demokrata“ sadašnje politike i posrbica.*⁸⁶²

Iako je svojim stavovima i reakcijama stekao brojne neprijatelje, Rusan je bio vrlo cijenjen unutar Katoličke crkve, a unatoč strogoći bio je omiljen među vjernicima svoje župe, čijim je zalaganjem nakon Drugoga svjetskog rata pušten iz komunističkog zatvora.⁸⁶³

Svakodnevni život Leopolda Rusana kao remetskog župnika bio je težak, prvenstveno zbog veličine njegove župe koja se prostirala od vrha Medvednice do Donjeg Bukovca. Taj prostorni teritorij svakodnevno je prolazio pješice, a broj župljana neprestano je rastao. Pogrebe je vodio na groblju u Remetama i Gračanima, a osim župne crkve trebao je brinuti i o kapelici sv. Mihalja u Gračanima. Kao vjeroučitelj cijelo je vrijeme djelovao u obje škole na

⁸⁵⁹ Isto, 102.

⁸⁶⁰ Isto, 101.

⁸⁶¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁶² Isto.

⁸⁶³ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8. – 9. – Što je narod mislio o njemu pokazao je 1945. godine kad je bio uhićen i zatvoren na Zrinjevcu. Nakon bistričkoga proštenja dogovorile su se sve žene iz župe i njih oko 350 skupilo se pred zatvorom uz poklike: „Hoćemo župnika!“. Išle su samo žene, jer je za muševce bilo jako opasno. Za kratko vrijeme, župnik koji nije bio daleko od smrtne kazne, pušten je iz zatvora. Tada je rekao: „Kad ste me tako htjeli da ste mi život spasili, unatoč velikoj opasnosti, ostat ću s vama i nakon smrti.“ Tada si je odredio i grobno mjesto na remetskom groblju.

teritoriju svoje župe. Jedino pomoćno sredstvo komunikacije bio mu je telefon u župnom uredu. No njega je otkazao već u lipnju 1920. godine, jer se njime služilo cijelo selo, a nitko nije želio pripomoći u plaćanju telefonskih računa.⁸⁶⁴ Naslijedio je veliki posjed remetske crkve koji je trebalo održavati. Prema njegovom zapisu iz prosinca 1919. godine župna je nadarbina ukupno iznosila 18 jutara i 292 hvati zemlje, od čega je 1 jutro i 32 hvati otpadalo na neplodno zemljište, 1 jutro i 309 hvati na livade, 1 jutro i 1118 hvati na oranice, 607 hvati na vrt, 2 jutra i 1003 hvati na vinograde, 5 jutara i 758 hvati na voćnjake, 4 jutra i 496 hvati na šume, 1328 hvati na pašnjake i 1041 hvat na šikare.⁸⁶⁵ Prema popisnom arku iz 1931. godine župni je posjed obuhvaćao ukupno 17 jutara i 1268 hvati zemlje te 2 jutra i 1003 hvati vinograda. Na župnom posjedu bilo je ukupno 112 šljiva, 49 jabuka, 19 krušaka, 25 oraha, 23 kestena, 2 dunje, 5 višnji, 14 trešnji, 8 marelica, 28 breskvi i 3 duda. Od blaga župnik je hranio 1 junicu, 3 krave i 30 kokoši. Posjedovao je svu opremu za obradu vinograda i proizvodnju vina. Naravno da tako veliku župu i njezin pastoralni život uz veliko gospodarstvo, nije mogao držati sam u svojim rukama. Zbog toga je s njime u župnom dvoru živjela njegova majka Elizabeta Rusan (rođ. 1860.), te dvoje sluga iz njegovog rodnog kraja; Stjepan Ozimec (rođ. 1905.) iz Strmca Stubičkog i Ljuba Frančina (rođ. 1904.) iz Gornje Stubice. Ipak i to je bila preskromna radna snaga za veliko imanje pa su mu u poljoprivrednim radovima pomagali njegovi župljani. To se osobito odnosilo na vinogradarske radove u kojima su se stručnošću isticali stanovnici Gračana i Donjeg Bukovca: *12. veljače 1918. godine su mi Bukovčani (donji) rezali vinograd. Sami došli. Tako su mi Gračanci 1917. prekopali vinograd.*⁸⁶⁶

Zahvaljujući slugama i župljanima Rusan je uglavnom bio pošteđen radova na imanju pa se posvetio vjerskom i društvenom životu. Osim toga, pronašao je vremena i za znanstveni rad. Godine 1925. „Književno društvo sv. Jeronima“ izdalo je njegovu knjigu pod naslovom *Gospa Remetska*.⁸⁶⁷ Na 32 stranice Rusan je ukratko napisao povijesne podatke o crkvi i svetištu. Knjižica je u javnosti bila dobro prihvaćena, o čemu svjedoči niz pozitivnih reakcija i recenzija objavljenih u raznim tiskovinama 1925. godine.⁸⁶⁸

⁸⁶⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁶⁵ *Isto*.

⁸⁶⁶ *Isto*.

⁸⁶⁷ Vidi: Leopold RUSAN, *Gospa Remetska*, Zagreb, 1925.

⁸⁶⁸ Recenzije i osvrti objavljene su u sljedećim novinama i dnevnicima: „Seljačke novine“, br. 13, „Katolički list“, br. 32, „Hrvatska Prosvjeta“, br. 7, „Život“, br. 4, „Glasnik Presvetog Srca Isusovog“, br. 7, „Sacerdos Christi“, br. 6, „Glasnik sv. Josipa“, br. 8, „Narodna politika“, br. 22, „Glasnik sv. Ćirila i Metoda“, br. 8.

Tijekom međuratnog razdoblja, dok su mu financijske prilike još dopuštale, pomagao je novčanim izdacima nadarene učenike i studente, a neke je poput glazbenika Jože Požgaja i Rudolfa Matza uveo u svijet crkvene i duhovne glazbe.⁸⁶⁹

Iako je Leopold Rusan ravnao župom Remete još za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a nastavio i nakon Drugoga svjetskog rata, svoje je najveće uspjehe i značaj ostvario u međuratnom razdoblju. Nakon Drugoga svjetskog rata nove prilike, osobito političke prirode nisu mu više dopuštale da istakne svoje nazore i nametne vlastiti autoritet.

Pri tome naravno treba uzeti u obzir kako se tokom godina njegovo zdravlje narušilo. Preminuo je 2. kolovoza 1963, godine u Zagrebu, te je pokopan dan kasnije na groblju u Remetama.⁸⁷⁰

9.3. Svećenici, redovnici i redovnice

Tijekom više od 200 godina postojanja župa Remete dala je 14 svećenika, redovnika i redovnica.⁸⁷¹ U ovom će radu biti prikazane biografije onih osoba koje su djelovale u međuratnom razdoblju.

Gjuro Gjurak (31.3.1883. – 4.2.1946.), rođen je na Iscu u Gračanima, od oca Ivana i majke Bare rođ. Haraminčić. Mladu misu služio je 22. srpnja 1906. godine u župnoj crkvi u Remetama: *Dne 22. srpnja služio je prvu Sv. Misu u župnoj crkvi Gjuro Gjurak iz Gračana. Manuduktorom mu je bio domaći župnik Gustav Lepušić, a propovijedao je profesor doktor Karlo Bošnjak.*⁸⁷² Bio je župnikom u Lasinji, a krajem tridesetih godina duhovnik bolnice

⁸⁶⁹ Vjenceslav MIHETEC, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22, 8.

⁸⁷⁰ Na posljednjoj stranici župne Spomenice, oci Karmelićani koji su preuzeli župu zapisali su sljedeći tekst o pogrebu Leopolda Rusana: *Presvjetli gospodin, kućni prelat sv. Oca Pape, župnik remetski, gorljivi čuvar svetišta Čudotvorke remetske – najvjernije majke i zagovornice Hrvatske, preminuo je u ranim jutarnjim satima 2. kolovoza 1963. godine u bolnici na Rebru – prvi petak. Pokopan je na remetskom groblju u subotu 3. kolovoza 1963. godine nakon sv. mise zadušnice koju je slavio preuzvišeni Ordinarij dr. Franjo Šeper. Oproštajni govor izrekao je u crkvi rektor velikog nadbiskupskog sjemeništa, kanonik dr. Janko Penić. Veliki broj svećenika, redovnika i redovnica, gotovo svi župljani i mnoštvo Zagrepčana na čelu s preuzvišenim nadbiskupom ispratilo je časnog starinu svećenika na vječni počinak. Sprovedna procesija krenula je crkvenim dvorištem na cestu, a onda cestom oko crkve do Bijelih kipa, te cestom uz Mezine i Ivire do Skendera a onda na glavni grobljanski ulaz. Takav pokop Remete nisu doživjele. Franjevački bogoslovi su pjevali misu Requiem i pjevanjem pratili sprovod i ukop. Na groblju su se od pokojnika oprostili o. Damjan damjanović OFM, franjevački provincijal s Kaptola, o. Ladislav Marković, redovnički poglavar Karmelićana i jedan mladić, srednjoškolac iz župe.*

⁸⁷¹ Vjenceslav MIHETEC, „Povijest župe od Maksimilijana Vrhovca do danas“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 21, 8.

⁸⁷² *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

sestara Milosrdnica u Zagrebu.⁸⁷³ Na toj je dužnosti i preminuo, te je pokopan na Mirogoju 6. veljače 1946. godine.

Pavao Pašiček (3.11.1909. – 30.1.1978.), rođen je u Donjem Bukovcu od oca Nikole i majke Magde rođene Zajec. Pučku je školu polazio u susjednim Remetama, a klasičnu gimnaziju u Zagrebu i Travniku. Ispit zrelosti položio je 20. lipnja 1928. godine. Za svećenika ga je 26. lipnja 1932. godine zareadio nadbiskup Antun Bauer. Nakon toga godinu dana službuje kao kapelan u Novoj Kapeli. Potom je od 1933. godine do 1936. godine u Suhopolju, te nekoliko mjeseci u Prelogu. U svibnju 1936. godine položio je župnički ispit. Svoje djelovanje u međuratnom razdoblju završava kao župnik u Divuši od 1936. do 1941. godine.⁸⁷⁴ Tijekom života isticao se skromnošću i talentom za jezike. Govorio je i služio se francuskim, talijanskim, engleskim, njemačkim i latinskim jezikom. Nakon svršetka Drugoga svjetskog rata proganjan je od komunističkih vlasti te 1946. godine osuđen na 20 godina robije u kaznionici Stara Gradiška.⁸⁷⁵ Odslužio je ukupno 16 godina i 2 mjeseca. Umro je u Ivanić gradu te pokopan na župnom groblju u Remetama.

Matija Pašiček (10.2.1907. – 20.1.1971.), rođen je u Donjem Bukovcu. Nakon svršene pučke škole u Remetama školovanje je nastavio kod isusovaca u Zagrebu, gdje je uskoro postao i član Družbe Isusove. Tijekom međuratnog razdoblja uglavnom se školovao, a njegove prve značajnije dužnosti uslijedile su 1945. godine kada je postavljen za župnika novoosnovane župe u Zaprešiću. Prilikom preuzimanja župe bio je gotovo do smrti pretučen od komunista i njihovih simpatizera.⁸⁷⁶ Posljednje godine života proveo je u Osijeku, gdje je i pokopan na gornjogradskom groblju.

Branko Anselmo Banić (13.1.1913. – 1.1.1989.), rođen je u Gračanima od oca Đure i majke Ane. Odrastao je u Gračanima kao treći, najmlađi sin u obitelji. Podigla ga je majka budući mu je otac poginuo u Prvome svjetskom ratu. Gubitak oca u njegovom je životu nadoknađivala osoba njegova kuma, Leopolda Rusana, remetskog župnika. Kada se odlučio za svećenički poziv Rusan ga je usmjerio prema franjevačkom samostanu na Kaptolu. Ondje je uzeo redovničko ime Anselmo. Prvu svetu misu služio je 5. srpnja 1936. godine u župnoj

⁸⁷³ Vjenceslav MIHETEC, „Riječ – dvije iz povijesti – Gjuro Gjurak“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 11/2006., br. 31, 11.

⁸⁷⁴ Stjepan KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992., 360.

⁸⁷⁵ *Isto*, 361.

⁸⁷⁶ *Isto*, 592.

crkvu u Remetama. Propovijed je održao Leopold Rusan, a u čast mladomisnika postavljen je i veliki slavluk ispred kapelice Majke Božje Lurdske.⁸⁷⁷

Kao župnik upravljao je nizom župa u Hrvatskoj i Vojvodini. Preminuo je prvog dana 1989. godine na riječkom Trsatu, gdje je i pokopan.⁸⁷⁸

Viktor Gabrijel Gjurak (7.12.1913. – 7.4.1974.), rođen je u Gračanima od oca Stjepana i majke Bare rođene Čegelj. Pučku školu završio je u Gračanima, a zatim je na poticaj župnika Rusana otišao u Malo sjemenište u Zagreb. Godine 1924. upisao je gimnaziju u Zagrebu, a kao odličan učenik školovanje je nastavio u Varaždinu, gdje je završio klasičnu gimnaziju. U novicijatu na riječkom Trsatu 5. kolovoza 1929. godine uzima redovničko ime Gabrijel. Prve zavjete daje 1. rujna 1930. godine. Dvije godine kasnije upisuje Bogoslovni fakultet te diplomira teologiju u austrijskom Schwartzu. 5. srpnja 1936. godine polaže svečane redovničke zavjete, a 8. kolovoza iste godine zaređen je za franjevca. Mladu misu služio je 15. kolovoza 1936. godine u župnoj crkvi u Remetama.⁸⁷⁹ Gjurak je bio svestrana osoba, talentirana za jezike i crkvenu glazbu. No najviše je ostao upamćen kao jedan od osnivača i prvi glavni urednik *Malog Koncila*.⁸⁸⁰ Bio je izuzetno privržen svojim rodnim Gračanima i prigorskom zavičaju. Pokopan je na Mirogoju u franjevačkoj grobnici.

Ivan Mijo Tomašinec (26.3.1915. – 5.11.1989.), rođen je u Zvečaju od oca Mije i majke Elizabete rođene Tomašinec. Pučku školu završio je u Gračanima, a za svećenički se poziv odlučio već kao dječak. Na njegovu su odluku ponajviše utjecali ksaverski fratri kod kojih je redovno ministrirao. Godine 1930. upisan je u franjevačko sjemenište na otoku Krku, gdje je završio i gimnaziju. Nakon toga diplomirao je na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 1943. godine. Njegov život obilježila je crkvena glazba za koju je bio vrlo talentiran te je potpisnik mnogih crkvenih skladbi. Preminuo je i pokopan u franjevačkom samostanu na otoku Krku.⁸⁸¹

Stanko Juraj Banić (1.4.1917. – 4.6.2004.), rođen je u Gračanima od oca Vida i majke Doroteje rođene Prekupec. Odrastao je u velikoj, ali imućnoj i uglednoj obitelji gračanskih mlinara. Od djetinjstva je nakanio biti svećenikom te ga je remetski župnik Leopold Rusan uputio u Kolegij Sv. Antuna u Varaždinu, gdje završava i klasičnu gimnaziju. Potom odlazi u novicijat na riječkom Trsatu. Vraća se u Zagreb i diplomira na Bogoslovnom fakultetu u

⁸⁷⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 45.

⁸⁷⁸ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 302.

⁸⁷⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 45.

⁸⁸⁰ *Mihael – glasilo župe Gračani*, 23/2006., br. 3, 14.

⁸⁸¹ *Isto*, 13.

Zagrebu. Za svećenika ga je 1941. godine zareadio zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Mladu misu služio je iste godine u kapelici sv. Mihalja u rodnim Gračanima. Bio je članom franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Njegova svećenička djelatnost uglavnom se razvijala nakon Drugoga svjetskog rata, a svojim predanim radom i službama zaslužio je mnoge počasti. Između ostalog jedna ulica grada Bjelovara nazvana je njegovim imenom.⁸⁸²

Barbara Maurina Cvetko (30.4.1922. –1970.), rođena je u Gračanima od oca Mije i majke Marije rođene Trnčević. Odrasla je na Iscu u blizini kapelice sv. Mihalja. Ponikla je iz brojne i siromašne obitelji. Nakon završene pučke škole u Gračanima daljnji odgoj i obrazovanje nastavila je kod časnih sestara milosrdnica u Frankopanskoj ulici u Zagrebu. Ondje je završila gimnaziju i upisala studij, ali ga zbog bolesti nije završila. Nakon Drugoga svjetskoga rata komunističke je vlasti osuđuju i zatvaraju. Obolijeva od sušice što ostavlja trajne posljedice na njen daljnji život. Preminula je na liječenju u njemačkom Tübingenu. Pokopana je na zagrebačkom Mirogoju.⁸⁸³

Josipa Maria Benedikta Banek (2.8.1911. – 6.5.1999.), rođena je u Dolju od oca Josipa i majke Ane rođene Grđan. Pučku školu završila je u Gračanima, a djetinjstvo i mladenačku dob provela je najvećim dijelom u remetskoj župnoj crkvi. Ondje je na poticaj župnika Leopolda Rusana stupila u Marijinu kongregaciju. Životni vijek provela je u redu *Sestre od križa* u Belgiji. Preminula je u Liegeu, gdje je i pokopana 8. svibnja 1999. godine.

9.4. Posjednici

Koncem 19. stoljeća teritorij buduće Upravne općine Gračani – Remete započinju naseljavati imućniji zagrebački građani, koji grade vile, ljetnikovce i klijeti s velikim vinogradima.⁸⁸⁴ Najveći broj ladanjskih kuća izgrađen je na području Gornjeg i Donjeg Bukovca te Remeta. Bogatijim građanima osobito su bila atraktivna oba Bukovca, što zbog blizine grada, a što zbog vinorodnog zemljišta. Poznati bukovački vinogradi sezali su do samog Maksimira, a njihova *bukovačka zelenika* slovila je kao ponajbolje vino zagrebačkog vinogorja.⁸⁸⁵ Ljetnikovci su izrastali na području nekadašnjih klijeti, koje su tada zamjenjivale sve veće i otmjenije kuće za odmor. U takvim su kućama njihovi vlasnici isprva boravili tek vikendom i blagdanima, a širenjem grada u međuratnom razdoblju, trajno se naseljavali u njima.

⁸⁸² Više o Stanku Jurju Baniću vidi u: Nikolina MARINIĆ, *Pater Stanko Juraj Banić*, Zagreb, 2005.

⁸⁸³ *Mihael – glasilo župe Gračani*, 23/2006., br. 3, 12.

⁸⁸⁴ Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebački ljetnikovci druge polovice devetnaestog stoljeća*, Zagreb, 1963., 149.- 170.

⁸⁸⁵ M. URBANI, *Naše vino*, 101.

Najveći broj bogatih doseljenika nastanio se u Donjem Bukovcu, selu koje je prvo bilo na udaru urbanizacije i uklopilo se u gradske konture već krajem međuratnog razdoblja. Prema popisnim arhivima iz 1931. godine ondje je trajno ili privremeno boravilo 17 obitelji čija zanimanja i posjedi otkrivaju njihovo gradsko porijeklo. To su većinom bili odvjetnici, arhitekti, pravnici ili bogatiji činovnici. Među njima svakako treba izdvojiti prijeratnog gradonačelnika Zagreba, arhitekta Janka Holjca.⁸⁸⁶

Svojim prisustvom, bogati su doseljenici prije svega mijenjali izgled dotadašnjeg ruralnog područja. Gradeći vile i ladanjske kuće unosili su novost u dotadašnju seosku arhitekturu. Početkom tridesetih godina dolazi do brzog priljeva novog, imućnog sloja stanovništva, poglavito na području Donjeg Bukovca. Nastaje gotovo novo naselje kuća gradskoga tipa, što je 1938. godine zapazio i kritizirao župnik Leopold Rusan: *U Bukovcu nastalo veliko novo naselje, jer domaći prodavaju, ne pitajući što će potomstvo.*⁸⁸⁷

Za razliku od ranijeg razdoblja kada su bogati doseljenici svoje kuće na području Upravne općine Gračani – Remete koristili isključivo kao kuće za odmor, tridesetih godina one postaju njihova stalna obitavališta. Zbog infrastrukture, koja je početkom tridesetih godina još uvijek bila u potpunosti prilagođena seljacima i njihovim potrebama, novodoseljeni stanovnici, navikli na gradske uvjete stanovanja, traže promjene. Tako primjerice 1930. godine grupa posjednika, među kojima je bio i zamjetan broj bogatih seljaka, traži proširenje Bukovačke ceste. U svojoj molbi banskoj upravi oni navode kako: *Današnja cesta nije podesna ni za dobar kolni a kamoli autobusni saobraćaj, premda je ovaj nuždan i bukovačkim seljacima iz istih razloga iz kojih je nuždan seljacima iz Šestina, Gračana, Remeta i drugih okolnih sela, a naročito je nuždan građanima koji imadu preko dvije trećine zemljišta s jedne i druge strane ceste u svojem vlasništvu, te na tim zemljištima imadu svoje nastambene zgrade, u kojima stanuju tri četvrtine godine, premda su zvanično zaposleni u gradu.*⁸⁸⁸

U nastavku molbe oni iskazuju svoj daljnje namjere i konačan cilj: *Budući da je Bukovačka cesta nastavak gradske ceste koja je lijepo izgrađena do granice, te budući da od aprila do novembra svaki dan prokrčuju se ovom općinskom cestom gradski automobili razvaljujući i sebe i nju, te bi bilo opravdano da Banovina pozove gradsku upravu neka Bukovec – Remete*

⁸⁸⁶ Janko Holjac dužnost gradonačelnika Zagreba obnašao je od 1910. do 1917. godine.

⁸⁸⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 70.

⁸⁸⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Molba posjednika iz Bukovca, bez broja dokumenta, kut 37. Molbu su potpisali sljedeći posjednici: Makso Schlesinger, Štefanija Gayer, Andrija Grbavec, Justina Kocijan, Jakob Grbavec, Slavko Grbavec, Mirko Novosel, Josip Gežin, Gustav Grbavec, Janko Holjac, Artur Gross, Kupetić Lukić, Matija Lisičar, Milka Jemrić Arko, Ljuba Certin, Zdenka Rogulić, Anka Božić, Štefan Gežin, Mirko Antolković, Jakob Gežin, Ivana Vrbanić Winkler, Ivan Pašiček, Ivan Svedrec, Marko Sršek i Duško (Dušan) Ključec.

*pripoji gradu, tim više što od remetske crkve do gradske remetske ceste nema ni trista koraka.*⁸⁸⁹

Na njihove molbe Banska je vlast djelomično povoljno odgovorila dopisom od 10. siječnja 1931. godine, u kojem se odobrava proširenje Bukovačke ceste, ali se ne odgovara povoljno na pripajanje sela Bukovec i Remete gradu Zagrebu.⁸⁹⁰

Novi su stanovnici zbog svojeg bogatstva često bili mecene i pokrovitelji remetske crkve. Tako je već 1914. godine veleposjednik Marko Mileusnić iz Donjeg Bukovca financirao izdavanje knjige povjesničara Janka Barlea, pod nazivom „Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi.“ Knjiga je tiskana u 2000 primjeraka, a sav prihod išao je za obnovu remetske crkve.⁸⁹¹ Ova velika Mileusnićeve gesta i obilata pomoć remetskoj crkvi još je veća, ukoliko se zna da je bio pravoslavne vjeroispovjesti.

Godine 1908. sagrađena je ispred remetske crkve kapelica majke Božje Lurdske sa špiljom. Projektirao ju je arhitekt i kasniji gradonačelnik Zagreba Janko Holjac, koji ju je do smrti obilato pomagao i obnavljao. Kada su 1920. godine seljaci Remeta i Bukovca osnovali *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Frankopan* za predsjednika su izabrali trgovca Rudolfa Joba iz Zagreba, koji je imao kuću u Donjem Bukovcu.⁸⁹²

On im se kao imućna osoba s dobrim vezama u gradu učinio najboljim izborom u prvim godinama rada društva. Neposredno pred izbijanje Drugoga svjetskog rata 1939. godine na mjesto predsjednika *Frankopana* došao je poznati veleposjednik i gospodarstvenik Milan Arko, također naseljen na području Upravne općine Gračani – Remete.⁸⁹³ U svojim kućama i ljetnikovcima građani Zagreba boravili su uglavnom od svibnja do listopada, a s hladnijim vremenom vraćali bi se u grad. Međutim njihovi posjedi ne bi ostajali prazni, osobito ako su posjedovali veliki vinograd. Za čuvanje vinograda bili bi zaduženi vinciliri ili *vinceliri*, kako ih se nazivalo u selima Zagrebačkog prigorja. Boraveći na posjedu bogatih obitelji dio se vincilira s vremenom stopio s okruženjem te postao sastavni dio društva. U tridesetim godinama vincilira je sve manje, jer se građani sve više sele u nekadašnje ladanjske kuće kao trajno mjesto boravka. Zbog toga je i nestalo potrebe za vincilirima. U

⁸⁸⁹ *Isto.*

⁸⁹⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Kraljevska banska Uprava Zagreb - Tehničko odeljenje, Predmet: Proširenje donjo Bukovačke ceste od gradske medje do do crkve u Remetama, Zagreb, 1. siječnja 1931., br. 38524/1930., kut 37.

⁸⁹¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁸⁹² *Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete*, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), Zagreb – Remete, 2000., 14.

⁸⁹³ *Isto*, 19.

nastavku slijedi popis imućnih građana i posjednika na području Upravne općine Gračani – Remete. Popis je napravljen prema podacima popisa stanovništva iz 1931. godine.

Donji Bukovec

Nikola Fištrović, bez zanimanja, Donji Bukovec, kbr. 1, 1 jutro i 800 hvati zemlje, 1 jutro vinograda, 20 šljiva, 16 jabuka, 10 krušaka. Vlasnik živi u Zagrebu

dr. Vladimir Nottig, odvjetnik, Donji Bukovec, kbr. 3, 1 jutro i 370 hvati zemlje, 1260 hvati vinograda, 14 šljiva, 7 jabuka, 3 kruške, 2 oraha, 1 dunja. Vlasnik živi u Zagrebu.

Matija Kovačić, vinogradar, Donji Bukovec, kbr. 4, 3 člana obitelji.

Milka Jemrić, bez zanimanja, Donji Bukovec, kbr. 7, 3 jutra i 50 hvati zemlje, 2 jutra i 800 hvati vinograda, 6 šljiva, 40 jabuka, 10 krušaka, 7 oraha, 1 smokva, 6 trešanja, 13 marelica. Vlasnica živi u Zagrebu.

Janko Holjac, arhitekt, Donji Bukovec, kbr. 8, 2 jutra i 570 hvati zemlje, 1 jutro i 1008 hvati vinograda, 2 šljive, 10 krušaka, 3 jabuke, 4 smokve, 3 dunje, 4 trešnje, 2 višnje, 2 breskve.

Ivan Kocjan, vinogradar, Donji Bukovec, kbr. 9, 7 članova obitelji, 1 jutro i 700 hvati zemlje, 1 jutro i 200 hvati vinograda, 20 šljiva, 25 jabuka, 5 krušaka, 6 trešanja, 3 marelice, 2 breskve, 1 dud, 1 višnja, 1 konj, 1 krava, 4 kokoši.

Ljuba Certin, bez zanimanja, Donji Bukovec, kbr. 10, 863 hvati zemlje, 547 hvati vinograda. Vlasnica živi u Zagrebu.

Marijan Ručević, predsjednik Banskog stola, Donji Bukovec, kbr. 19, 1 jutro i 1296 hvati zemlje, 130 hvati vinograda, 45 šljiva, 17 jabuka, 8 krušaka, 5 oraha, 1 dunja, 1 trešnja, 1 dud.

prof. dr. Stjepan Tropsch, sveučilišni profesor, Donji Bukovec, kbr. 22, 415 hvati zemlje, 140 hvati vinograda.

Štefaniya Gayer, kućanica, Donji Bukovec, kbr. 20, 12 jutara i 400 hvati zemlje, 2 jutra i 400 hvati vinograda, 500 šljiva, 200 jabuka, 70 krušaka, 4 oraha, 2 dunje, 30 trešanja, 10 marelica, 20 breskvi.

dr. Matija Lisičar, javni bilježnik, Donji Bukovec, kbr. 32, 7 članova obitelji, 2 sluga, 20 jutara i 800 hvati zemlje, 400 šljiva, 108 jabuka, 40 krušaka, 3 oraha, 23 trešnje, 44 breskve, 1 konj, 1 tele, 2 krave, 80 kokoši, 2 košnice pčela. Vlasnik živi u Zagrebu.

Ivan Kovač, vinogradar, Donji Bukovec, kbr. 44, 8 članova obitelji, bez popisa imovine.

dr. Mirko Antolković, odvjetnik, Donji Bukovec, kbr. 44a, 2 jutra zemlje, 1 jutro i 800 hvati vinograda, 20 šljiva, 30 jabuka, 10 krušaka, 4 oraha, 1 dunja, 1 trešnja, 1 breskva, 1 konj, 4 svinje.

Emilija Lukičić, Blanka Lukičić, posjednice, Donji Bukovec, kbr. 45, 1260 hvati zemlje, 86 hvati vinograda.

Marko Debogović, vinogradar, Donji Bukovec, kbr. 45a, 5 članova obitelji, 4 jutra zemlje, 1 jutro i 800 hvati vinograda, 30 jabuka, 22 kruške, 4 trešnje, 22 kokoši.

Dušan Ključec, činovnik, Donji Bukovec, kbr. 49, 3 člana obitelji, 2 jutra zemlje, 1 jutro i 1400 hvati vinograda, 20 šljiva, 6 jabuka, 6 kruški, 2 smokve, 2 trešnje, 3 breskve, 6 kokoši.

Josip Veršić, vinogradar, Donji Bukovec, bez kućnog broja, 2 člana obitelji, bez popisa imovine.

Gornji Bukovec

Gašpar Genzić, bez zanimanja, Gornji Bukovec, kbr. 3, 2 jutra i 750 hvati zemlje, 2 jutra vinograda, 20 šljiva, 3 jabuke, 4 kruške, 1 breskva, 1 višnja, 2 trešnje, 1 marelica.

Marija Žigrović, posjednica, Gornji Bukovec, kbr. 63, 3 člana obitelji, 1 jutro i 500 hvati zemlje, 3 jutra vinograda, 30 šljiva, 35 jabuka, 20 krušaka.

Stjepan Jerčinović, posjednik, Gornji Bukovec, kbr. 64, 2 člana obitelji, 2 jutra i 1200 hvati zemlje, 2 jutra i 800 hvati vinograda, 20 šljiva, 15 jabuka, 5 oraha, 1 krava, 10 kokoši. Vlasnik stanuje u Zagrebu.

Josip Penić, posjednik, Gornji Bukovec, kbr. 67, 2 člana obitelji, bez popisa imovine.

Franjo Miklošić, vinogradar, Gornji Bukovec, kbr. 69, 2 člana obitelji, 2 člana obitelji, 850 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 25 šljiva, 5 jabuka, 3 kruške, 15 kokoši.

Vondra Vendl, vinciliri, Gornji Bukovec, kbr. 70, 2 člana obitelji, 10 jutara zemlje, 5 jutara vinograda, 120 šljiva, 57 vinograda, 19 krušaka, 6 oraha, 9 trešanja, 4 breskve, 1 tele, 2 krave.

Remete

Ćiro Tarbuk, vincilir, Remete, kbr. 18, 5 članova obitelji, 1418 hvati zemlje, 400 hvati vinograda, 3 kruške, 2 trešnje, 4 junice, 2 krave, 3 svinje, 7 kokoši.

Marija Mihoković, posjednica, Remete, kbr. 53, 3 člana obitelji, 1400 hvati zemlje, 800 hvati vinograda, 8 jabuka, 6 kruški, 3 oraha, 14 breskvi, 1 dud, 7 kokoši.

Ivan Kežman, kaptolski vincilir, Remete, kbr. 103, 3 člana obitelji, 16 jutara zemlje, 11 jutara vinograda, 12 šljiva, 76 jabuka, 75 krušaka, 13 oraha, 4 smokve, 15 trešanja, 1 marelica, 9 trešanja.

9.5. Seljaci kao dio elite

Analizirajući elite u Upravnoj općini Gračani – Remete u međuratnom razdoblju, ne smije se zanemariti pojava bogatog sloja seljaštva, koji se materijalno uzdigao iznad tadašnjeg seoskog prosjeka. Većinom su to bili seljaci s velikim gospodarstvima, gostioničari i sposobniji obrtnici o kojima je već bilo riječi u ranijim poglavljima.

Na temelju riješene egzistencije oni su zauzimali mjesta u društvenim, političkim i vjerskim organizacijama unutar mjsnih okvira. S vremenom su se sve više odvajali od ostalih seljaka, poprimajući gradske obrasce ponašanja koji su se često očitovali u gradskom načinu odijevanja, podizanju novih zidanih kuća gradskoga tipa, kupovanju radio uređaja, motocikala, a u slučaju onih najbogatijih i automobila.

Na taj su se način stvarale nepisana pravila za ulazak u seljačke elite, koje su ostali seljaci zvali *boljim gospodarima* ili *gazdama*.

U svakom selu Upravne općine Gračani – Remete postojala su prezimena uz koja se vezivalo bogatstvo te ih se nazivalo *preštimanima*, što je u lokalnom govoru predstavljalo bogatije osobe i obitelji.

U Gračanima su to bila prezimena Puntijar, Trnčević, Bujan, Haramija, Prekupec, Grđan, Banek, Banić, Kos i Matko, u Remetama Šušnić, Ivrlač, Spudić, Bartolić i Sršek, u Gornjem Bukovcu Mihetec, Igrec i Kontek, u Donjem Bukovcu Pašiček, u Dolju Gjuran, Haraminčić i Miholić, u Zvečaju Čegelj i Jelačić te u Bliznecu Bešić. Iako je i među nositeljima tih prezimena bilo siromašnih ljudi, bogatstvo imućnijih članova ovih rodova postalo je prepoznatljivo do te mjere da je i samo prezime u javnosti bilo svojevrsni statusni simbol. Sukladno tome bilo je i onih imućnih seljaka koji nisu nosili navedena prezimena. Jedna od važnijih potvrda vlastitog statusa u selu bilo je pozicioniranje unutar lokalnih struktura vlasti.

Već je napomenuto kako su za vrijeme postojanja Upravne općine Gračani – Remete njeni načelnici bili: Andrija Vukek (1921. – 1927.), Ivan Banek (1927. – 1930.), Matija Šustić (1930. – 1934.), Ivan Gjurak (1934. – 1936.) i Ladislav Igrec (1936. – 1943.).

Andrija Vukek i Ivan Šustić bili su profesionalni činovnici doseljeni u općinu, dok je od domaćih starosjedioca tu dužnost najduže obnašao Ladislav Igrec, član ugledne obitelji iz Gornjeg Bukovca.

Osim ugleda i časti, mjesto načelnika općine donosilo je i godišnju plaću u iznosu od 12 000 dinara, koliko je primjerice za 1939. godinu primio Ladislav Igrec.⁸⁹⁴

Mjesto suca u Mjesnom sudu općine, također je bilo vrlo ugledno i poštovano. Njemu je krajem dvadesetih godina na čelu bio Vid Banić iz Gračana.⁸⁹⁵

Sela Gračani, Remete i oba Bukovca imala su i zasebne seoske starješine čiju su dužnost krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina obavljali Ladislav Filetin (Gračani), Stjepan Zubak (Bukovec) i Josip Cvetko (Remete). Za svoj rad starješina Gračana dobivao je 300 dinara mjesečno, a starješine Bukovca i Remeta 200 dinara mjesečne plaće.⁸⁹⁶ Svakodnevni i najvažniji zadatak seoskih starješina bio je raznošenje pošte po selu. Širenjem naselja i sve većom izgradnjom, raznošenje pošte postalo je praktički cjelodnevni posao. Zbog toga je 1938. godine tadašnji seoski starješina Bukovca, Rudolf Fagač, tražio povećanje plaće na 250 dinara.⁸⁹⁷

Općinski su dužnosnici ponekad iskorištavali svoj položaj kako bi se pred gostima iz grada ili drugih općina prikazali u najboljem svjetlu. Tako su primjerice 1933. godine prigodom otvorenja električne rasvjete u Remetama organizirali banket za mnogobrojne uzvanike. Tom se prigodom prema izračunu predsjednika općine Matije Šustića, potrošilo ukupno 393 dinara na hranu i piće. Iako su se nadali kako će banket biti podmiren iz općinske blagajne, predsjednik nije želio popustiti pa su odbornici i općinski blagajnik banket morali platiti iz vlastitog džepa.⁸⁹⁸

Često su položaj i ugled u društvu donosili i druge, naizgled sitne privilegije, koje su onda izazivale reakcije ostalih mještana. Tako je još jedan događaj vezan uz elektrifikaciju izazvao u Gračanima pravu aferu s uličnom rasvjetom. Godine 1933. sedam stanovnika zaseoka Isce u

⁸⁹⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz svih općinskih službenika u 1930. godini sa oznakom plaće ili nagrade, Remete, 8. listopada 1940., bez broja dokumenta, kut 38.

⁸⁹⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Iskaz izabranih članova mjesnog suda Upravne općine Gračani za trogodište 1927. – 1929., Gračani, 9. ožujka 1927., br. 1213/1927., kut. 21.

⁸⁹⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Općinsko poglavarstvo Gračani u Remetama, Predmet: Općinskoj blagajni, Remete, 15. svibnja 1929., br. 384/1929., kut. 25.

⁸⁹⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Molba Rudolfa Fagača općinskoj upravi, Gornji Bukovec, 26. ožujka 1938., br. 1796/1938., kut. 35.

⁸⁹⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Obavijest odbornicima, Remete, 22. studenog 1933., br. 3182/1933., kut. 30.

Gračanima pobunilo se zbog navodno nepropisno postavljenih rasvjetnih tijela. Prema njihovom mišljenju prilikom montaže pogodovalo se Josipu Jelačiću i Mirku Matku, a u tužbi su naveli sljedeće: *Prema projektu električne centrale za uvod javnog svjetla u selu Gračani određeno je, da svaki drugi stup imade lampu radi svjetla žarulju. Međutim tako kod nas ne stoji jer u gornjim Gračanima zvanim Isce od DOMA (Podgorca) prazna su dva stupa radi toga što je dobio pred svoju kuću lampu Jelačić Josip k broj 43, a po projektu imala je doći pred kuću broj 46. tako da su dva stupa ostala prazna. Isto tako imade pred kućom svojom Mirko Matko k broj 32 lampu koja bi po projektu imala doći na raskrižje. Pošto imade još sličnih slučajeva u našem selu što je nepravedno stoga molimo, da sve suvišne lampe koje su kao višak od svakog drugog stupa neredovne maknu ili ako si netko hoće pred kućom imati povrh projektiranog osvjetljenja, neka sam plati iz svojih sredstava, a ne da dolazi ovo plaćanje na teret cijele općine.*⁸⁹⁹

Iz daljnje arhivske građe nije nam poznato je li žalba stanovnika Isca uvažena, ali ona jasno pokazuje kako su bogatiji seljaci koristili svoj položaj.

Jer osobe tužene u spisu bile su imućne, štoviše za Stjepana Jelačića koji je obavljao dužnost zvonara gračanske kapelice sv. Mihalja, župnik Rusan je zapisao: *Čovjek je bogat pa su mu jalni.*⁹⁰⁰

Druga tužena osoba, Mirko Matko u međuratnom je razdoblju bio jedna od najimućnijih osoba općine, čije su veze i poznanstva sezala sve do političkih i gospodarskih struktura grada Zagreba. Kao što je već rečeno prijateljevao je s kasnijim gradonačelnikom Ivanom Wernerom kojeg je poznavao iz mesarskog ceha, što mu je pomoglo da u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske postane načelnik samostalne Upravne općine Gračani.

U međuratnom razdoblju, kada je HSS bio vodeća hrvatska stranka, neki su se članovi seoskih elita ozbiljnije uključili u rad stranke. U Gračanima je u tom pogledu prednjačila imućna obitelj Kos. Stjepan Kos 1920. godine postaje predsjednik stranačkog ogranka u Gračanima.⁹⁰¹ Njegovim stopama krenuo je i sin Mirko, koji je 1927. godine bio jedan od osnivača i prvi predsjednik Omladinske organizacije HSS – a u Gračanima.⁹⁰² U Remetama se kao vodeći HSS – ovac isticao bogati posjednik Slavko Sršek, a predsjednik ogranka HSS –a u Remetama bio je Jakob Tkalčić.⁹⁰³

⁸⁹⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Zapisnik, Gračani, 1933., bez broja dokumenta, kut. 29.

⁹⁰⁰ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 107.

⁹⁰¹ S. KOS, „Tri nezaboravne uspomene sa pohoda Stjepana Radića u Gračane“, *Uspomene i sjećanja na vođu i učitelja*, 69.

⁹⁰² *Tajnička knjiga Omladine HSS – a u Gračanima*, zapisnik sjednice od 1. kolovoza 1927. godine.

⁹⁰³ *Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete*, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), 16.

Sršek je bio glavni organizator komemoracije za preminulog Stjepana Radića 1928. godine u Remetama.⁹⁰⁴ Nakon smrti Stjepana Radića i preuzimanja stranke od strane Vladka Mačka, samom vrhu stranke približio se Gjuro Puntijar, još jedan bogati poduzetnik iz Gračana, vlasnik kamenoloma i mecena remetske crkve. Organizirao je seljake zagrebačke okolice, osobito one iz Markuševca, te ih vodio na proslave Mačkova rođendana, a svoju privrženost predsjedniku stranke pokazao je poklonom u vidu konja *Derviša*.⁹⁰⁵

Pitanje statusa u selu dokazivalo se i pozicijama u lokalnim društvenim organizacijama, prije svega pjevačkim društvima *Podgorac* u Gračanima i *Frankopan* u Remetama. U međuratnom razdoblju dužnost predsjednika *Podgorca* obnašali su Stjepan Cerovski (1921. – 1923.), Ivan Puntijar (1923. – 1924.), Ivan Pavliček (1924. – 1926.), Mirko Prekupec (1926. – 1936.), Đuro Veselić (1936. – 1937.), Rudolf Banek (1937. – 1939.) i Mirko Matko (1939. – 1945.).⁹⁰⁶

Izuzmemo li Stjepana Cerovskog i Đuro Veselića koji nisu bili stanovnici Gračana, ponovno dolazimo do Puntijara, Prekupca, Baneka i Matka, koji su među suseljanimi smatrani *preštimanima*, odnosno uglednijima. Iako je *Podgorac* načelno bio samo pjevačko društvo, on je kao institucija bio nositelj svih društvenih događanja u selu i općini. Kroz njega se očitovala i vodila lokalna politika, a pokrovitelji društva bili su barun Pavao Rauch, grof Miroslav Kulmer i narodni zastupnik dr. Vladimir Franck.⁹⁰⁷

Snaga *Podgorca* očitovala se i u tome što je jedini od svih prigorskih kulturno – umjetničkih i pjevačkih društava uspio sagraditi svoj dom. U njega se uselio 4. ožujka 1928. godine, a sama zgrada postala je središnje mjesto svih društvenih događanja u Gračanima. Tom je prilikom učitelj Stanislav Horvatin zapisao: *To je lijepa i vrlo solidno građena jednokatnica na prostoru između kapele sv. Mihalja i pučke škole., a nosi na pročelju velikim zlatnim slovima natpis: „Dom hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac“*.⁹⁰⁸

Iako *Frankopan* iz Remeta nije imao tradiciju i važnost za selo, poput *Podgorca* u Gračanima, nije slučajnost kako su i tamo na čelu društva stajali članovi uglednijih rodova poput Srška i Kebra ili bogatih veleposjednika i trgovaca Joba i Arka, o kojima je već bilo govora. Tako su u međuratnom razdoblju predsjednici *Frankopana* bili Rudolf Job (1920. –

⁹⁰⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁹⁰⁵ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 126.

⁹⁰⁶ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 95.

⁹⁰⁷ *Spomenica trideset – godišnjice osnutka i opstanka Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac u Gračanima 1907. – 1937.*, (ur. Stanislav HORVATIN), Gračani, 1937., 9.

⁹⁰⁸ *Isto*, 8.

1925.), Slavko Sršek (1925. – 1931.), Marko Keber (1938. – 1939.) i Milan Arko (1939. – 1941.).⁹⁰⁹

Već spomenuti Gjuro Puntijar tridesetih je godina bio predsjednik HSPD - a *Prigorec* iz Markuševca.⁹¹⁰ Za razliku od osoba koje su svoju pripadnost seoskoj eliti pokazivale kroz političke i društvene organizacije, postojali su i oni koji su bili više vezani uz crkvene i školske institucije. Jedna od takvih osoba bio je Ladislav Čegelj iz Zvečaja, nositelj niza dužnosti unutar općine i župe. Od 1920 godine predsjednik je crkvenog društva *Vojska Srca Isusova protiv psovke*.⁹¹¹ Godinu dana kasnije postaje potpredsjednik školskog odbora škole u Gračanima.⁹¹² Uz sve to bio je i prvi predsjednik HSPD –a *Podgorac* u razdoblju od 1907. do 1908. godine.⁹¹³ Nikada se nije politički angažirao, ali je usvom selu bio poštovan i cijenjen.⁹¹⁴ Usko je surađivao s remetskim župnikom, pa je primjerice u siječnju 1923. godine doveo deputaciju koja je Leopoldu Rusanu čestitala Novu godinu.⁹¹⁵

U remetskom dijelu župe najaktivniji članovi bili su Stjepan Kontek i Pavao Bartolić, koji su organizirali župljane i pomagali župniku za velikih crkvenih godova.⁹¹⁶

Osobito bliski župniku bili su zvonari. Iako ih se ne može uspoređivati s gore navedenim osobama koje su obdržavale mnogobrojne dužnosti, oni su zbog povezanosti s župnikom bili glavni izvor informacija u selu, a samim time poštovani i cijenjeni članovi društvene zajednice. Poslovi zvonara bili su prilično opsežni: zvonjenje, čišćenje crkve, skupljanje milostinje, pomaganje župniku pri blagoslovu kuća i mnoge druge dužnosti. Osim toga zvona su u prošlosti imala i svjetovnu ulogu, te služila kao signal opasnosti za cijelo selo. Na zvuk zvona u neubičajeno doba dana ili noći stanovnici župe okupljali bi se oko remetske crkve. Od 1930. godine zvonar je od svake kuće godišnje dobivao 10 dinara naknade. Taj se novac dijelio na zvonara remetske župne crkve i zvonara kapelice sv. Mihalja u Gračanima.⁹¹⁷

U međuratnom razdoblju zvonar remetske župne crkve bio je Juraj Tkalčić, a od 1939. godine njegov zet Stjepan Leskovec.⁹¹⁸ U Gračanima su dužnost zvonara u istom razdoblju obnašali Pavao Haramija, Stjepan Jelačić, Josip Tomašinec – Tuka, Stjepan Radić i Rudolf Kranjec.⁹¹⁹

⁹⁰⁹ *Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete*, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), 16. – 19. Treba napomenuti kako u razdoblju od 1931. do 1938. godine HSPD „Frankopan“ nije djelovao.

⁹¹⁰ *Hrvatsko kulturno umjetničko društvo Prigorec Markuševac*, (gl. ur. Krunoslav KROT), Zagreb, 1993., 21.

⁹¹¹ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁹¹² *Ljetopis škole Gračani*, 46.

⁹¹³ *Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina*, 95.

⁹¹⁴ Više o Ladislavu Čeglju vidi u: Berislav ČEGLJ, *Prezime Čegelj ili Zvečajska kronika*, Zagreb, 2014., 28.

⁹¹⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁹¹⁶ *Isto*.

⁹¹⁷ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 6.

⁹¹⁸ *Isto*, 107.

⁹¹⁹ *Mihael – glasilo župe Gračani*, 23/2006., br. 3, 27.

Seljaci koji su se u društvenom, a prije svega imovinskom pogledu izdigli iznad ostalih, to su manifestirali izgradnjom zidanih kuća i kupovinom materijalnih dobara.

Već početkom dvadesetih godina najimućnije obitelji grade zidane kuće gradskoga tipa, koje su zadržale elemente ruralne arhitekture. Takve su kuće dvadesetih godina bile prava rijetkost u Upravnoj općini Gračani - Remete, te su nicala isključivo u Gračanima, dok su se u ostalim selima pojavile između 1930. i 1940. godine.⁹²⁰

Prvu takvu kuću izgradio je 1920. godine poduzetnik Gjuro Puntijar iz Gračana.⁹²¹ Jednokatnica je u prizemlju imala četiri prostorije, a istovjetan je raspored zadržan i na katu u koji se ulazilo vanjskim stepeništem. Iznad glavnih ulaznih vrata sa kolne strane nalazio se mali reprezentativni balkon. Na ulaznim dvorišnim vratima zabilježena je godina izgradnje. Unutar dvorišta 1925. godine sagrađene su dvije gospodarske zgrade, zidana štala i podrum. Godine 1935. sagrađena je i garaža za automobil, do koje je vodio kolni ulaz natkriven brajdom. Cijelo dvorište ograđeno je zidanom ogradom s kovanim željezom. U cjelini je kuća s okućnicom i gospodarskim zgradama ostavljala dojam reprezentativnosti i moći njenih vlasnika. Sličnu je građevinu, ali s još većim brojem elemenata gradske arhitekture, 1937. godine sagradio Miroslav Bešić iz Gračana. Kuća je također izgrađena na Gračanskoj cesti, a gradili su je zidari Šelendići iz Markuševca.⁹²² Iako je kuća s vanjske strane ostavljala dojam urbane građevine, u unutrašnjosti je sačuvala prostornu organizaciju tipične prigorske kuće sa spavaćim sobama i središnjom prostorijom koja je služila kao blagavaonica. Stambeni objekt s gospodarskim zgradama bio je ukrašen ciglom obojanom u boje hrvatske zastave, što je u međuratnom razdoblju bio vrlo čest slučaj.⁹²³ Uporabnu dozvolu Miroslav Bešić dobio je 8. studenog 1937. godine, a prema njoj kuća je imala 4 sobe, kuhinju i nusprostorije.⁹²⁴ Kuće sličnoga tipa i gotovo istovjetnog rasporeda prostorija između 1930. i 1940. godine, u Gračanima su sagradile obitelji Haramija i Miholić u zaseoku Isce te obitelj gostioničara Jakoba Grđana. U ostalim selima takve su kuće bile rijetkost, tek se u Bliznecu svojom

⁹²⁰ Nada GJETVAJ, „Naselja i narodno graditeljstvo u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 15.

⁹²¹ Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine/Središnji arhiv – Topografska zbirka (dalje: MK – UZKB/SA – TOZ (Zagreb).

⁹²² Zidari iz Markuševca bili su vrlo cijenjeni već u međuratnom razdoblju. Veliki broj novosagrađenih zidanih objekata na području Zagrebačkog prigorja bilo je upravo njihovih ruku djelo. Vidi: Vlado ŠELENĐIĆ, „Naselja u podnožju Zagrebačke gore i njihovi stanovnici“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1985.

⁹²³ MK – UZKB/SA – TOZ (Zagreb).

⁹²⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Uporabna dozvola Bešić Miroslavu, Zagreb, 8. studenoga 1937., br. 24447/37., kut. 35.

veličinom i stilom gradnje izdvajala kuća obitelji Dean. Najveći broj stanovnika uspio je tridesetih godina izgraditi prizmene zidanice, a uz njih i pomoćne objekte od cigle.⁹²⁵

Najsiromašniji su stanovnici i dalje živjeli u drvenim prizemnicama, često izgrađenima još u 18. i 19. stoljeću.⁹²⁶ One se nisu razlikovale od drugih kuća izgrađenih u selima Zagrebačkog prigorja.⁹²⁷ Takva, većinom od cigle zidana arhitektura, izdvajala je sela Upraven općine Gračani – Remete od ostalih sela Zagrebačkog prigorja u kojima je drvo još uvijek bio glavni građevni materijal.

Drugi vid iskazivanja bogatstva bilo je kupovanje tehničkih proizvoda, prije svega radio prijemnika. Godine 1926. u Zagrebu je s radom započela prva radio postaja u jugoistočnoj Europi.⁹²⁸ Radio uređaji bili su prilično skupi, pa su ga mogle platiti samo imućne, poglavito gradske obitelji. Koliko je radio uređaj bio rijedak u domaćinstvima Jugoslavije između dva svjetska rata govore podaci o skromnih 59 000 radio – pretplatnika 1933. godine i 150 000 1939. godine.⁹²⁹ Unatoč tome imućni seljaci nisu ostali imuni na novo sredstvo informiranja i zabave. Prvi radio uređaj nabavio je poduzetnik Gjuro Puntijar iz Gračana. On je 20. prosinca 1933. godine kupio Philipsov radio prijemnik s četiri cijevi. Uređaj je kupio izravno od tvrtke Philips.⁹³⁰ Nekoliko dana kasnije, točnije 23. prosinca radio prijemnik istog proizvođača, samo s jednom cijevi manje, nabavio je privatni namještenik Mirko Grbavec iz Donjeg Bukovca. Za razliku od Puntijara, Grbavec je svoj uređaj nabavio preko trgovca Uroića iz Zagreba.⁹³¹ Do konca 1935. godine radio prijemnike redom su nabavili krčmar Mijo Milčec iz Gornjeg Bukovca (uređaj tvrtke PAN s tri cijevi), gradski službenik Stjepan Novosel iz Donjeg Bukovca (uređaj tvrtke Philips s četiri cijevi), gradski službenik Pavao Antolić iz Remeta (uređaj tvrtke Philips s tri cijevi), privatni namještenik Vid Leskovec iz Remeta (uređaj Philips s dvije cijevi) i mesar Mirko Matko iz Gračana (uređaj tvrtke Philips s pet cijevi).⁹³² Kao što se vidi radio prijemnike su kupovali imućni seljaci, koji nisu bili poljoprivrednici, već su se bavili raznim drugim poslovima.

⁹²⁵ *Spomenica trideset – godišnjice osnutka i opstanka Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac u Gračanima 1907. – 1937.*, (ur. Stanislav HORVATIN), Gračani, 1937., 2.

⁹²⁶ O tipičnim kućama sela Zagrebačkog prigorja između dva rata vidi: Jela NOVAK, „Seljački dom u Zvečaju“, *Narodna starina*, 2/1923., br. 5, 168. – 172.

⁹²⁷ Stjepan PEPELJNJAK, *Svjedočanstvo o tradicijskoj arhitekturi u okolini Zagreba*, Kumrovec – Zagreb, 2003., 1. – 2.

⁹²⁸ Ivo PERIĆ, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb, 2006., 221.

⁹²⁹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 219.

⁹³⁰ HR DAZG 19., UOGR, Spisak sopstvenika radio aparata opštine Gračanske sa stanjem 31. decembra 1934., br. 500/35., kut. 32.

⁹³¹ *Isto.*

⁹³² *Isto.*

Motorizacija sela u Jugoslaviji i Hrvatskoj je nastupila tek nakon Drugog svjetskog rata. Primjerice 1929. godine u Jugoslaviji su bila registrirana tek 3 272 motocikla i 8 397 automobila.⁹³³ Ipak, u međuratnom se razdoblju u najrazvijenijim selima zagrebačke okolice, prije svega Gračanima i Remetama, pojavljuju prvi znaci novoga doba.

Kao i u prethodnim slučajevima, pionir novoga doba među imućnim gračanskim seljacima bio je Gjuro Puntijar. On je 1935. godine kupio prvi automobil u Gračanima. O tome svjedoči i fotografija obitelji Puntijar snimljena iste godine na kolnom ulazu u njihovo dvorište, kao i garaža za automobil koju su uskoro podigli.⁹³⁴

Početkom četrdesetih godina, Gjurin rođak Josip Puntijar kupio je kamionet, kao prvo gospodarsko vozilo u Upravnoj općini Gračani – Remete.⁹³⁵

Osim njih dvojice vozačke dozvole, ali ne i vozila, u međuratnom su razdoblju posjedovali Mijo Gjurak, Petar Kos, Jakop Krivić, Vinko Kranjec i Mirko Matko iz Gračana, Ivan Markus iz Blizneca i Tomo Ivir iz Remeta.⁹³⁶

Svoj imovinski i društveni položaj pripadnici seoske elite često su dokazivali i nekim sitnijim vrijednostima, poput satova na lančiću ili nešto kasnije ručnih satova. No rastom standarda ručne su satove krajem međuratnog razdoblja sebi mogli priuštiti i manje bogati seljaci, pa sat s vremenom gubi težinu statusnog simbola.

Ono što je još razdvajalo bogate i imućne seljake od siromašnih u nekim je situacijama bilo i odijevanje. Sve do Prvoga svjetskoga rata stanovnici Zagrebačkog prigorja nosili su jedinstvenu narodnu nošnju, s tek neznatnim razlikama od sela do sela.⁹³⁷

Istovjetna se nošnja nosila od Mikulića na zapadu do Donjeg Bukovca na istoku. Nakon Prvoga svjetskoga rata sve veći broj muškaraca započinje s odbacivanjem narodnog ruha, dok su ga žene i djevojke i dalje zadržale.⁹³⁸ Razlozi zbog kojih muškarci počinju odbacivati, isprva dijelove, a kasnije i cjelokupnu narodnu nošnju nisu jedinstveni. Muškarci iz bogatijih, imućnih obitelji sve više napuštaju rad na zemlji i započinju s drugim djelatnostima. U njima su često bili vezani uz gradsku okolinu koja nije uvijek dobro prihvaćala njihov vanjski izgled predstavljen prije svega u narodnoj nošnji. Bogati muškarci

⁹³³ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989.*, Beograd, 1989., 286.

⁹³⁴ Fotografiju Gjura Puntijara i njegove obitelji s novim automobilom registarskih oznaka 3.5154 vidi u: D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 388.

⁹³⁵ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 176.

⁹³⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Očevidnik upravljača motornim vozilima, br. 6, kut. 71.

⁹³⁷ Mnogobrojni su radovi napisani na temu nošnje Zagrebačkoga prigorja: Vidi primjerice: Nerina ECKHEL, *Narodna nošnja Zagrebačkog Prigorja*, Zagreb, 1987, Katica BENC BOŠKOVIĆ, „Narodne nošnje u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

⁹³⁸ Sličan proces odbacivanja nošnje kod muškog, ali ne i ženskog dijela stanovništva nalazimo i u drugim dijelovima Hrvatske, primjerice otoku Zlarinu. – Vidi: Aleksandra MURAJ, „Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća“, *Narodna umjetnost*, 43/2006., br. 2., 8.

već dvadesetih godina odbacuju gotovo sve dijelove nošnje, osim košulje, tzv *rubache*, koja je i dalje često bila krojena od domaćeg materijala.

Na takvu bi se košulju onda oblačilo gradsko odijelo. No, oni najbogatiji, poput poduzetnika Gjura Puntijara i mesara Mirka Matka iz Gračana kupovali su i košulje gradskoga kroja, pa se njihovo odijevanje u međuratnom razdoblju više nije razlikovalo od stanovnika grada Zagreba. Povevši se za primjerom imućnijih seljaka, nošnju su sve više odbacivali i ostali muškarci, o čemu zorno svjedoči fotografija pjevačkog zbora *Frankopan* iz Remeta. Na fotografiji snimljenoj 1940. godine od 18 domaćih mladića tek trojica nose domaću *rubachu*, ali su i oni preko nje obukli gradsko odijelo. Svi ostali u potpunosti su obučeni u odijelo građanskoga tipa.⁹³⁹ Zbog toga je i remetski župnik u svibnju 1940. godine mogao zaključiti: *Blagdan Tijelova. Premalo ljudi, a narodna nošnja se kod muškaraca ni ne vidi.*⁹⁴⁰ *Hrvatska seljačka stranka* pokušala je tridesetih godina preko svoje organizacije *Seljačka sloga* poticati seljaštvo na nošenje nošnje u svakodnevnom životu, ali se ona očuvala tek kao reprezentativno odijelo za svečane vjerske, društvene i političke manifestacije.⁹⁴¹

Ipak, svi slojevi stanovništva, uključujući i bogate seoske obitelji, zadržali su običaj vjenčanja u narodnoj nošnji sve do početka šezdesetih godina 20. stoljeća, a poneke obitelji sve do današnjih dana. Iako su napustili seljački život na agraru i prilagodili svoj život novim obvezama i poslovima, bogati seljaci Upravne općine Gračani – Remete nošenjem nošnje u svečanim prigodama odavali su poštovanje kulturnom naslijeđu i tradiciji svojih predaka.⁹⁴²

⁹³⁹ Vidi fotografiju u: *Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete*, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), 19.

⁹⁴⁰ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 101.

⁹⁴¹ Aleksandra MURAJ, „Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća“, *Narodna umjetnost*, 43/2006., br. 2., 15. – 16.

⁹⁴² S punim poštovanjem prema narodnoj nošnji narodnoj nošnji odnosili su se i pripadnici bogatog seljačkog sloja u susjednim Šestinama. Više o tom e vidi u: S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 296. – 300.

10. STANOVNIŠTVO NA MARGINAMA DRUŠTVA

Kao što je postojao sloj obrazovanog i imućnog stanovništva koji se izdigao iznad prosjeka stanovnika Upravne općine Gračani – Remete, tako je postojao i onaj dio društva koji je živio na marginama društvene zajednice. To su bili razni doseljenici i stranci, koji su živjeli kao pojedinci, a u slučaju nekih skupina poput romske, kao zajednice na području općine. Na rubu društva živjele su i osobe sklone kriminalu. Zbog toga su i one dio ovoga istraživanja.

10.1. Romska zajednica

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine u Jugoslaviji je živjelo ukupno 47 739 Roma, a od tog broja 12 241 ih je boravilo na području Hrvatske i Slavonije.⁹⁴³ Na idućem popisu 1931. godine popisano je 70 225 osoba koje su izjasnile kao pripadnici romske zajednice, od toga broja 14 284 u Savskoj banovini.⁹⁴⁴ Na području Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata živjela je prilično brojna romska zajednica.⁹⁴⁵ Nije točno poznato u kojem su razdoblju Romi naselili područje općine. No prema dostupnoj arhivskoj građi čini se kako su već u vrijeme Prvoga svjetskog rata obitavali na području Upravne općine Šestine, čiji su dio do 1921. godine bila sela buduće Upravne općine Gračani – Remete. To nam govori dopis Upravne općine Šestine, Kraljevskom zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu iz 1916. godine.⁹⁴⁶ Uz kratak dopis, općinske vlasti prilažu 34 listova s očevidnicima o tamošnjim Romina. Iako nisu sačuvani svi očevidnici, iz preostalih se vidi kako je svaki list zapravo osobni karton jedne osobe. Prema tome se može zaključiti kako su 1916. godine u Upravnoj općini Šestine živjela 34 Roma, ali nije poznato u kojim selima općine. Zbog toga možemo samo pretpostavljati jesu li živjeli u onim dijelovima općine iz kojih će 1921. godine nastati Upravna općina Gračani – Remete, koja je predmet ovog istraživačkog rada. Ipak dopis

⁹⁴³ Danijel VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2013., 69.

⁹⁴⁴ *Isto*, 75.

⁹⁴⁵ Naziv „Romi“ rabi se kao naziv koji se odnosi na sve pripadnike različitih romskih skupina, koji vlastiti nacionalni identitet izvedu iz zajedničkog indijskog podrijetla. U mnogim europskim zemljama dobivali su različita imena, npr. engl. Gypsy, njem. Zigeuner, španj. Gitanos, fr. Bohémiens, tal. Zingari. U Hrvatskoj su se do prije trideset godina nazivali Ciganima, Jeđupima i drugim imenima, koji su uz ime „cigan“ pridodavali njihova zanimanja (npr. ciganin kotlar), ili način života (ciganin skitač, domaći ciganin). – D. VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 6. – 7. Više o identitetu i narodnom životu Roma u svijetu vidi: Diane TONG, *Romi – interdisciplinarni prikaz*, Zagreb, 2004.

⁹⁴⁶ HR DAŽG 19., UOGR, Opći spisi, Kraljevskom zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu, Predmet: Cigana popis i nadzor nad njima, Šestine, 15. listopada 1916., br. 5557/1916., kut. 28. (Dopis se nalazi u fondu Upravne općine Gračani – Remete, iako pripada u fond Upravne općine Šestine)

remetskog župnika Leopolda Rusana općinskom poglavarstvu u Remetama iz 1930. godine, sugerira nam da su Romi vjerojatno živjeli u Šestinama i šestinskim zaseocima, a ne na području remetskih i gračanskih sela.

U dopisu stoji: *Istraživanjem matica rođenih ove župe ustanovio sam da u župi Remete nije rođen nijedan ciganin od 1. siječnja 1857. do 24. lipnja 1899.*⁹⁴⁷

Brojčano stanje romske zajednice iskazano je i u popisu stanovništva 1931. godine. Prema njemu su u Upravnoj općini Gračani – Remete živjele sljedeće romske obitelji.

Tablica 86. Popis Roma na području Upravne općine Gračani – Remete prema popisu stanovništva 1931. godine.

Ime i prezime glave obitelji	Mjesto rođenja	Vjeroispovjest	Narodnost	Materinji jezik	Broj članova obitelji	Mjesto stanovanja
Roza Nikolić	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Mađarski	5	Čret
Kata Nikolić	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Mađarski	3	Čret
Ljuba Nikolić	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Mađarski	3	Čret
Ana Nikolić	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	1	Čret
Mijo Nikolić	Remete	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	7	Čret
Juro Nikolić – Bobek	Remete	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	3	Čret
Mirko Nikolić	Gornji Bukovec	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	3	Čret
Tomo Nikolić	Gornji Bukovec	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	5	Čret
Joso Nikolić	Novo Čiče	Rkt	Jugoslavenska	Hrvatski	4	Čret
Jakob Nikolić	Gračani	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	2	Čret
Tomo Nikolić II	Sesvete	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	7	Čret
Štefan	Gornji	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	6	Čret

⁹⁴⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Leopold Rusan Općinskom poglavarstvu u Remetama, Remete, 4. rujna 1930., br. 297/1930., kut. 28.

Nikolić	Bukovec					
Janko Nikolić	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Ciganski	4	Čret
Gjuro Nikolić ml	Resnik	Rkt	Jugoslavenska	Hrvatski	6	Čret
Joško Nikolić	Gornji Bukovec	Rkt	Jugoslavenska	Hrvatski	3	Čret

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Bukovac donji, Bukovac gornji, Čret, Dolje), kut. 74.*

Prema iskazanim podacima 1931. godine unutar granica općine živjelo je 15 romskih obitelji s ukupno 62 člana. Prema spolnoj strukturi 33 muškaraca i 29 žena, dok je dobnu strukturu zbog neupisanih godina rođenja nemoguće utvrditi. U skladu s unitarističkim smjerom šestosiječanjske diktature na popisu iz 1931. godine uvedena je rubrika *jugoslaven*, za oznaku narodnosti, ali su Romi imali mogućnosti izjasniti se kao *cigani*.⁹⁴⁸ Što se tiče jezika postojala je opcija *ciganski jezik*, koju je upisalo 9 romskih obitelji Upravne općine Gračani – Remete, dok su po 3 obitelji za svoj materinji jezik upisale hrvatski odnosno mađarski jezik. Iako ih popisni arci navode kao zasebne obitelji, oni su živjeli u velikoj plemenskoj zajednici. Njihova boravišta nisu označena kućnim brojevima. Cjelokupna romska zajednica ovog područja nosila je prezime Nikolić. Osim na istraživanom području pleme Nikolića u međuratnom razdoblju nalazimo na cijeloj istočnoj periferiji grada Zagreba, od Maksimira pa sve do Sv. Klare na jugu.⁹⁴⁹ Romi na području Upravne općine Gračani – Remete bili su prilično dobro integrirani u društvo. O tome prije svega svjedoče njihova osobna imena koja su najvećim dijelom bila istovjetna onima koja su svojoj djeci nadjevali domicilni stanovnici; Gjuro, Tomo, Jakob, Mirko ili Mijo kod muškaraca, odnosno Ljuba, Kata ili Ana kod žena. Nalazimo i nekoliko imena iz drugih krajeva hrvatske koja također nisu romskoga porijekla: Janko, Joško, Joso ili Štefan. Svi su bili rimokatoličke vjeroispovjesti, a zapisi u matičnim knjigama svjedoče kako su krstili svoju djecu u remetskoj župnoj crkvi. Za materinji jezik njih 38 navelo je ciganski, 13 hrvatski, a 11 mađarski. Prema narodnosti svi su bili Jugoslaveni. U vrijeme popisa 1931. godine svi su Romi unutar općine živjeli u selu Čret, koje se u to vrijeme tek formira kao novo naselje. U Čretu su Romi činili većinu stanovništva, uz još 6 neromskih obitelji.

⁹⁴⁸ D. VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 74.

⁹⁴⁹ *Isto*, 106. – 107.

U rujnu 1931. godine Upravno odjeljenje Banske uprave Savske banovine donijelo je naredbu br. 73.839 u kojoj se nastojao precizirati odnos vlasti prema romskom stanovništvu.⁹⁵⁰

Uvedene su stroge kontrole nad kretanjem i boravkom Roma, koji im je ograničen samo na teritorij unutar zavičajne općine. Za to su trebale poslužiti evidencije s opisom, fotografijom i otiskom prstiju svakoga Roma. U slučaju bilo kakvog zahtjeva Roma za napuštanjem općine u kojoj borave, lokalne su vlasti izdavale dopusnice za pojedine osobe ili grupe.⁹⁵¹

Iako se prema gore iskazanoj tablici vidi kako je bilo Roma rođenih u Gračanima, Remetama i Gornjem Bukovcu, 1931. godine nalazimo ih samo u Čretu. Međutim, od 1932. godine Romi osim Čreta nastanjuju i druge dijelove općine.

Navedeno potvrđuju mnogobrojne dopusnice i odredbe općinskih vlasti, a koje su bile posljedica gore spomenute naredbe Savske banovine iz rujna 1931. godine. Tako primjerice 23. lipnja 1933. godine općinske vlasti izdaju dopusnicu: *Kojom se od strane ove opštine dozvoljava Nikolić Rozi ženi Milanovoj, kćeri pok. Cigana Nikolić Stjepana i Bare, da može sama putovati u grad Ljubljanu radi traženja rada.*⁹⁵²

Nakon toga 11. kolovoza 1933. godine općinske vlasti izdaju dopusnicu: *Kojom se Nikolić Stjepanu iz Gornjeg Bukovca starom 58 godina dozvoljava, da može putovati u Mariju Bistricu na proštenje (...) Objava važi 10 dana.*⁹⁵³

Krajem kolovoza iste godine izdana je još jedna dopusnica: *Kojom se od strane ove opštine dozvoljava Nikolić Janku sinu Nikolić Joška i Ruže rođenom godine 1905. iz Gornjeg Bukovca da može putovati u Vrbovec, jer zapreke proti tomu ne postoje (...) Objava važi 8 dana od danas.*⁹⁵⁴

Osim što svjedoče o velikoj mobilnosti Roma s ovoga područja, koji se zbog posla nisu libili otići i van granica Zagrebačkog sreza, dopusnice govore i o povećanom nadzoru lokalnih vlasti. Zagrebačke su vlasti 1930. godine donijele zakon kojim je Romima bio zabranjen boravak na gradskom području.⁹⁵⁵ Romi su podnosili zahtjeve lokalnim općinskim vlastima u kojima najčešće traže posjet Zagrebu zbog pohoda na zdravstvenih ustanova i ljekarni. U pravilu su im takve molbe vlasti Upravne općine Gračani – Remete odobravale. Primjerice 10. veljače 1934. godine izdana je dozvola: *Kojom se od strane ove opštinske uprave dozvoljava*

⁹⁵⁰ Isto, 100.

⁹⁵¹ Isto.

⁹⁵² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Objava (dopusnica) Nikolić Rozi, Remete, 23. lipnja 1933., br. 2444/1933., kut. 73.

⁹⁵³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Objava (dopusnica) Nikolić Stjepanu, Remete, 11. kolovoza 1933., br. 2644/1933., kut. 73.

⁹⁵⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Objava (dopusnica) Nikolić Janku, Remete, 25. kolovoza 1933., br. 2777/1933., kut. 73.

⁹⁵⁵ D. VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 98.

*Nikolić Barici kćeri Gjüre i Milke iz Gor. Bukovca, stara 29 godina, da može otići danas u Zagreb u ljekarnu radi nabave lieka za sebe i djetę. Važi samo danas.*⁹⁵⁶

Isti mjesec izdana je još jedna dozvola: *Kojom se dozvoljava Nikolić Dragi ženi Franje (Steve) staroj 30 godina stanujuć u G. Bukovcu, da može posjetiti svog bolesnog oca u Zakladnoj bolnici u Zagrebu na dan 28. februara 1934. Važi samo za taj 1 dan, tj. 28 II tg.*⁹⁵⁷

U tridesetim godinama odnos lokalnih vlasti prema Romima postaje rigorozniji i zbog sve većeg negodovanja neromskog stanovništva, koje se često žalilo na njihovo ponašanje. Godine 1932. Ivanka Dergajner iz Gornjeg Bukovca žalila se na ponašanje Roma općinskim vlastima. U svojoj je žalbi istaknula sljedeće: *Ja posjedujem kuću u Gornjem Bukovcu uz šumu Milčecovu (kraj cigana). Cigani neko vreme nisu bili tamo već su sada došli u neposrednu blizinu tj pred kuću i uz kuću gdje prave smrad na sve moguće načine obavljanjem nužde i raznose crkotine kojom se pune grabe okolo naših par kuća te nam je sve okuženo od njih jer dobivaju crknute živine pa od istih drobovi oстане nezakopani čime su nam nanjeli štetu na peradi jer su nam na Fakultetu veterinarstva u Zagrebu saopćili, da zaraza peradi postoji od pokvarene strvine. Ovi cigani borave na zemljištu Milčec Vid, Josip i Mijo te Grbavec Mirko iz Gornjeg Bukovca, koje je još šuma. Molim da se ovi cigani sa sadašnjeg mjesta odstrane na drugo mjesto. Napominjem, da je ciganima sam Vid Milčec odredjivao mjesto uz moju kuću.*⁹⁵⁸ Navedena žalba jasno pokazuje sve teži položaj Roma, koji su se često prehranjivali lešinama zaraženih životinja. Neromski su se stanovnici prepirali među sobom, nastojeći otjerati Rome što dalje od svojih kuća, često na uštrb susjeda. Zbog sve većeg broja žalbi domaćeg stanovništva, općinske su vlasti reagirale seleći Rome po raznim ledinama u općini. Na izvanrednoj sjednici općinskog odbora, koja je sazvana 5. travnja 1932. godine, isključivo zbog „ciganskog pitanja“, općinski odbornik dr. Matija Lisičar predložio je: *Da se odredi jedno mjesto na kojem bi se smjestili cigani općinari, da se nebi skitali po cjeloj općini i njezinoj okolini.*⁹⁵⁹

Općinski odbor prihvatio je njegov prijedlog uz uvjet: *Da se ima najprije pozvati svaku cigansku družinu da zasvjedoči odnosno dokaže, bilo kakvom legitimacijom da ima ovlaštenje, da nastava u ovoj općini, a ukoliko takve legitimacije nema, da ju se istjera*

⁹⁵⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Dozvola Nikolić Barici, Remete, 10. veljače 1934., bez broja dokumenta, kut. 73.

⁹⁵⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Dozvola Nikolić Dragi, Remete, 28. veljače 1934., bez broja dokumenta, kut. 73.

⁹⁵⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Žalba Ivanke Dergajner, Remete, 8. studenoga 1932., br. 3800/1932., kut. 29.

⁹⁵⁹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Izvadak iz zasjedanja općinskog zastupstva od 5. aprila 1932. godine, Remete, 5. travanj 1932., br. 12357/1932., kut. 29.

*stražarno iz općine, te u slučaju da se ovakova družina zateče ponovno u općini, da ih se zatvori i drugčije kazni te ponovno protjera. One cigane, koji imadu pravo da žive u ovoj općini imadu se naseliti u Dečaku te im se zabranjuje svako prosjačenje po općini pogotovo po nedjeljama i po gostionama.*⁹⁶⁰

Međutim, uvijek se našao razlog da ih se makne na neko drugo mjesto. Prije svega nastojalo se da ne budu smješteni u blizini ugostiteljskih objekata, jer se smatralo kako ometaju goste, kvare ugled naselja, a i sami postaju opasni u alkoholiziranom stanju. Tako je primjerice u srpnju 1933. godine promptno reagiralo i načelstvo Zagrebačkog sreza: *Sresko načelstvo u Zagrebu (podnačelnik g. Huber) telefonski naredjuje, da se cigani sa sadanjeg mjesta imadu u roku 48 sati maknuti na drugo pogodno mjesto, jer da nesmiju biti u blizini točione pića a ovdje je slučaj Ljubić Marko u G. Bukovcu pa je nezgodno da cigani smetaju prometu i gostima, čime štete općinske i ine interese.*⁹⁶¹

U proljeće 1934. godine općinske vlasti naseljavaju dijelove romske zajednice Nikolić na područje Gornjeg i Donjeg Bukovca. Tako je obiteljima Miške zvanog Puljo, Gjure zvanog Noka i Stjepana zvanog Pišta dopušteno da se privremeno nasele na zemlji zvanj Šandorišče u Donjem Bukovcu, uz uvjet: *Da se imadu držati reda i putnike nenapadati prosjačenjem, te se držati čistoće.*⁹⁶²

U svibnju iste godine obitelji Josipa Nikolića određeno je da se nasele na: *Zemljištu „javno dobro“ u Gornjem Bukovcu kraj kuće Nikolića „madžara“ te ga nema nitko smetati, jer tamo mora stalno biti. Dozvola vredi do opoziva po ovoj upravi.*⁹⁶³

Intencija općinskih vlasti ležala je prije svega u želji da se udobrovolji lokalno neromsko stanovništvo te Romi lociraju u što manje naseljena područja općine. Međutim sredinom tridesetih godina Upravna općina Gračani – Remete postaje sve naseljenija, grade se cijela nova naselja, što stvara sve veći problem općinskih vlastima. Rome se počinje smatrati velikim općinskim problemom: *Cigana ima u župi oko 80. Živu dakako kao cigani. Žene se ciganski u rodbinstvu 2 koljena. To je velika pokora za župu. Idu na posao s konjima. Kradu, lažu itd. Sve kao ostali cigani.*⁹⁶⁴

Zapis remetskog župnika Leopolda Rusana iz 1939. godine prilično je kritičan prema Romima, dijametralno suprotan u odnosu na ono što je pisao dvije godine ranije: *Po ciganima*

⁹⁶⁰ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Zaključak zasjedanja općinskog zastupstva od 25. svibnja 1932. godine, Remete, 25. svibnja 1932., bez broja dokumenta, kut. 29.

⁹⁶¹ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Cigana premještanje, Remete, 18. srpnja 1933., br. 2841/1933., kut. 30.

⁹⁶² HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Dozvola, Remete, 2. ožujka 1934., bez broja dokumenta, kut. 73.

⁹⁶³ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Dozvola, Remete, 17. svibnja 1934., bez broja dokumenta, kut. 73.

⁹⁶⁴ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 98.

*je dao župnik preko Banščaka svojim kamenom omogućiti prilaz u Remete. Nešto su seljaci iz Gračana dali ciganima. Ovdje na žalost ne bi bilo ništa da, da se na brijegu nijesu naselili cigani.*⁹⁶⁵

Župnik je dakle imao puno povjerenje u Rome, povjerivši im radove u izgradnji puta. Pri tome nije u potpunosti jasno na koji brijeg misli kada kaže da su se na njega *naselili cigani*. Pretpostavljam da je riječ o brijegu Banjščaku, na kojem su i vršeni radovi, što bi značilo da se romska zajednica u drugoj polovici tridesetih godina proširila s istočnog na zapadni dio općine.

Romi Upravne općine Gračani – Remete prvenstveno su se bavili uzgojem, prodajom i radom s konjima, o čemu govori župnikov zapis, ali i neke dozvole općinskih vlasti.

Tako primjerice u rujnu 1934. godine općinske vlasti izdaju dozvolu: *Kojom se dozvoljava od strane ove uprave Nikolić Franji „Stevi“ starom 35 godina i Nikolić Josipu starom 27 godina sinovi Gjüre iz Gor. Bukovca, da mogu dnevno ići u grad Zagreb svaki sa svojim konjem i kolima na zaradu.*⁹⁶⁶

Iako su boravili na području općine, Romi su za poslom stalno odlazili u obližnji Zagreb. Ondje su bili pod nadzorom i prismotrom redarstvenih organa. Tako su koncem rujna 1931. godine pripadnici žandarmerijske stanice u Zagrebu predali općinskim vlastima 29 komada razne robe, a koju u prethodno u Zagrebu zaplijenili Romu Stefanu Nikoliću, zaključujući bez dokaza kako roba: *Sigurno potječe od kradje.*⁹⁶⁷

Ovakvi primeri najbolje pokazuju kako su Romi i bez čvrstih dokaza često bili optuživani, a njihova imovina plijenjena.

Unatoč svemu navedenome treba reći kako su Romi plemena Nikolić ipak imali relativno dobar status u tadašnjem međuratnom razdoblju, koje romskoj manjini nikako nije bilo sklono. U pregrštu negativnih novinskih članaka, uobičajenih u ondašnjem tisku, o njima je u rujnu 1936. godine pisano u pozitivnom duhu. Tadašnji *Jutarnji list* donosi članak s kojim završavamo poglavlje o romskoj zajednici u Upravnoj općini Gračani – Remete između dva svjetska rata: *U neposrednoj blizini Zagreba, kod Barutanskog jarka imademo pravo cigansko naselje. To nisu cigani, koji noće pod čadorima (...) to je domaće cigansko pleme Nikolići, koji stanuju u ovim krajevima već decenijama Cigani, koji su se udomaćili i koji su prestali da budu nomadi. Oni se javljaju redovito u vojsku i naučili se, da duže vremena*

⁹⁶⁵ Isto, 55.

⁹⁶⁶ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Dozvola, Remete, 4. rujna 1934., bez broja dokumenta, kut. 73.

⁹⁶⁷ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Potvrda, Remete, 2. listopada 1934., br. 4887/1931., kut. 73.

*proborave na jednom mjestu. To pleme Nikolića inače je prilično mirno, ali pripadnici se ipak nisu mogli odučiti prosjačenja.*⁹⁶⁸

10.2. Bugarski vrtlari

U europskim razmjerima poznati bugarski vrtlari, na šire područje grada Zagreba dolaze u drugoj polovici 19. stoljeća. Prema popisu stanovništva iz 1921. godine u Jugoslaviji je živjelo 630 Bugara.⁹⁶⁹ Deset godina kasnije njihov je broj porastao na 2 071 osobu, od toga 631 u Savskoj banovini.⁹⁷⁰ U razdoblju 1871. – 1875. godine organizirali su svoja prva naselja na rubovima Maksimirske šume.⁹⁷¹ Tridesetih godina 20. stoljeća u Zagrebu je živjelo i radilo između 160 i 550 Bugara, čiji su se vrtovi nalazili u prigradskim selima od Žitnjaka do Maksimira.⁹⁷² Uz stanovnike Zagrebačkog prigorja bili su glavni opskrbljivači zagrebačkih tržnica svježim povrćem.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine na području Upravne općine Gračani – Remete živjela je mala kolonija Bugara. Na čelu joj je stajao Subi Ivanov (rođ. 1900.), a boravila je u Gornjem Bukovcu. Punim imenom Subi Ivanov Provlekonav rođen je u selu Dražigevo u okrugu Veliko Trnovo. U Zagreb je došao kao dvanaestogodišnji dječak. Godine 1921. oženio se Hrvaticom Ankicom Korbar s kojom je imao sina Ivana. Nakon što je 1923. godine ostao udovac uskoro se drugi puta oženio, također s domaćom djevojkom Marijom Hrženjak. U tom braku nije imao djece. Prvi je vrt otvorio 1929. godine u naselju Savica.⁹⁷³ Osim njega u koloniji su živjeli Petko Minkov Marinov (rođ. 1899.), Hristo Tinkov Jenčev (rođ. 1902.), Đorđe Rokoškov Vasiljev (rođ. 1908.) i Stjepan Batčev Mihajlov (rođ. 1889.). Prema popisnim arcima iz 1931. godine svi su, izuzev Hriste Tinkova Jančeva, bili oženjeni ljudi. Vrt koji su obrađivali iznajmili su od Zagrebačka nadbiskupije, a imao je površinu od 3 jutra zemlje. Posjedovali su plug, branu za brananje zemlje, konja, kobilu i dvije kokoši.

Krajem međuratnog razdoblja u Upravnoj općini Gračani – Remete pojavljuje se i druga grupa bugarskih vrtlara na čelu s Penčom Baščevanovim. Nije nam poznato je li riječ o istoj

⁹⁶⁸ „Ciganska kolonija u Barutanskom jarku“, *Jutarnji list* (Zagreb), br. 8842, 7. IX. 1936., 9.

⁹⁶⁹ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929. – opšta državna statistika*, Beograd, 1932., 108.

⁹⁷⁰ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika*, Beograd, 1934., 52.

⁹⁷¹ Diana GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb, 42.

⁹⁷² *Isto*, 65.

⁹⁷³ *Isto*, 301.

osobi koju u svojoj knjizi pod imenom Penčo Bahčevanov navodi Diana Glasnova.⁹⁷⁴ On je 1940. godine u svojoj vrtlarskoj kompaniji zaposlio Ganča Veličkova.⁹⁷⁵

Obitelj Gančev, Glasnova također navodi kao bugarsku vrtlarsku obitelj u Zagrebu.⁹⁷⁶ Iako su bugarski vrtlari u međuratnom razdoblju bili glavna konkurencija stanovnicima Upravne općine Gračani – Remete u proizvodnji i prodaji povrća, nisu zabilježeni nikakvi međusobni sukobi ili animoziteti. Štoviše prilikom nerodnih godina i vremenskih neprilika koje su uzrokovala stradanje usjeva, domicilne se stanovnici nisu libili kupovine kod bugarskih vrtlara. O tome najbolje svjedoči zapis iz 1931. godine: *Spomenuti nam je elementarnu nepogodu koja se zbila dne 25. juna 1931. godine u 11 sati u noći. Silna tuča na hipove deblja od oraha padala punih 15 minuta. uništeni su vinogradi, voćnjaci i vrtovi u selima Šestine, Gračani i Remete. Poslije toga zavlada silna suša, koju je još pojačavao topli vjetar. Suša još danas traje. Narod posve deprimiran. Gračanske seljakinje, koje su do sada nosile u Zagreb pune koševе cvijeća, povrća i voća na prodaju, moraju sada i same kupovati u Zagrebu povrće od Bugara.*⁹⁷⁷

Prema nekim podacima bogatiji selajci iz Gračana ostvarivali su i druge partnerske gospodarske odnose s bugarskim vrtlarima. Tako je primjerice prema navodima Đurđice Belić, Pavao Bujan u suradnji sa stanovitim bugarskim poduzetnikom Petkom početkom 20. stoljeća sagradio stambenu zgradu u Palmotićevoj ulici, koju su onda zajednički iznajmljivali.⁹⁷⁸

10.3. Težaci i sluge

Poseban sloj društva unutar Upravne općine Gračani – Remete bile su težaci i sluge. Težaci, odnosno *težaki* kako ih se nazivalo u selima Zagrebačkoga prigorja, razlikovali su se od sluga prvenstveno u tome što nisu bili stalno naseljeni na području općine. Najčešće su dolazili iz Hrvatskog zagorja, osobito područja Bistre. U vrijeme velikih sezonskih radova iz navedenih su se krajeva prema Gračanima, Remetama i ostalim selima Zagrebačkog prigorja spuštali siromašni seljaci. Radili su uglavnom za novac, kojeg je na selu u međuratnom razdoblju

⁹⁷⁴ Glasnova navodi sljedeće podatke: Penčo (Kosev) Bahčevanov – rođen 1891. godine, selo Pčelište (nekad Kovanlak), općina Veliko Trnovo, županija Veliko Trnovo. Vrtlar – zakupac u Zagrebu od 1920. godine, gdje radi i 1938. godine. Nakon te godine o njegovoj sudbini nema više informacija. Njegov sin je Kostadin (Penčev) Bahčevanov. – Diana GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, 212.

⁹⁷⁵ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Predmet: Baščevanov Penčo državljanin bugarski zaposlenje Veličkov Ganča, Remete, 21. prosinca 1940., br. 38142/1940., kut. 37.

⁹⁷⁶ Diana GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, 255.

⁹⁷⁷ *Ljetopis škole Gračani*, 63.

⁹⁷⁸ Đ. BELIĆ, *Kronologija moga zavičaja Gračana i rodoslovno stablo moje obitelji Belić, Kos – Bujan i Trnčević*, 139. Na žalost ovaj je podatak teško provjerljiv budući autorica ne navodi izvore podataka.

kronično nedostajalo.⁹⁷⁹ Djevojke iz Bistre dolazile su u Gračane u malim grupama tražeći posao. Kako navodi Suzana Leček ostajale bi *od razdoblja okapanja kukuruza pa dalje tijekom ljeta*.⁹⁸⁰

Siguran posao pronašle bi na bivšem posjedu barunske obitelji Jelačić, tzv. *Barunici*, koja se prostirala od gradske mitnice u Gračanima do Ksaverske doline. Cijeli je posjed bio zasađen vinovom lozom, a na njemu su radile desetine bistranskih djevojaka, čiji je mukotrpan posao pratila pjesma.⁹⁸¹ Nakon svršetka sezonskih radova djevojke iz Bistre vraćale bi se u zavičaj, a u slučaju da su domaći gospodari bili zadovoljniji njihovih radnim sposobnostima, često bi se i iduće godine vraćale na isti posjed.

Za razliku od težaka koji su na području općine boravili privremeno, tek u vrijeme većih sezonskih radnika, sluge su bile osobe s višegodišnjim boravištem.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Upravnoj općini Gračani – Remete sluge su radile u 35 domaćinstava. Ne postoje egzaktni podaci o godišnjoj plaći i obvezama gospodara prema slugama, jer su se takvi dogovori sklapali usmeno i svaki je sluga za sebe pokušao dogovoriti što bolji položaj. U 35 navednih domaćinstava 1931. godine radilo je ukupno 46 sluga/služkinja. Najviše ih je bilo u Gračanima (17), zatim Remetama (13), Gornjem Bukovcu (7), Bliznecu (5), Dolju (2), Zvečaju (1) i Donjem Bukovcu (1).

Iz navedenog proizlazi kako je broj obitelji koje su si mogle priuštiti sluge kao stalno zaposlenu pomoćnu radnu snagu zapravo bio vrlo malen. Postojalo je više razloga zbog kojih je obitelj bila prisiljena uzeti slugu. Prije svega bogate obitelji s velikim posjedom koji je trebalo održavati, a manjkalo je radne snage. Takve imućne obitelji uzimale bi i više od jedne osobe u službu. Primjerice obitelji mesara Mirka Matka i Ivana Puntijara starijeg iz Gračana imale su dvojicu sluga, baš kao i obitelj veleposjednika Slavka Srška iz Remeta. Dvojicu sluga u Gračanima imao je i gostioničar Petar Miholić, a u dva slučaja nalazimo obitelji s trojicom sluga. Takav luksuz mogle su si priuštiti samo najbogatije obitelji poput gostioničara Ivana Puntijara mlađeg iz Gračana i zemljoposjednika Ivana Topola iz Remeta. Mlinarske obitelji iz Blizneca uzimale su sluge kao pomoćnu radnu snagu mlinu, pa nalazimo po jednog slugu u službi Đure Bešića, Mirka Bešića, Ivana Umeka i Mate Puntijara.

Udovice su nerijetko uzimale mlađe muške sluge koje su nadomještale nedostatak muške radne snage.

⁹⁷⁹ Prosječna mjesečna plaća muškarca zaposlenog kao poljoprivrednog nadničara u razdoblju između 1930. i 1939. godine iznosila je 433 dinara mjesečno. - Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989., 75.

⁹⁸⁰ S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 261.

⁹⁸¹ D. NOVOSEL, *Gračanska kronika*, 195.

Poseban su slučaj sluge u obiteljima bogatih doseljenika, dr. Matije Lisičara u Donjem Bukovcu ili suca Antuna Deana u Dolju. Zanimljivo je kako su čak i bugarski vrtlari o kojima je bilo riječi, imali za sluškinje dvije mlade djevojke koje su brinule o njihovoj prehrani i smještaju, dok su oni obrađivali vrtove i prodavali povrće u Zagrebu. Dobna struktura sluga bila je sljedeća.

Tablica 87. Starosna dob sluga/sluškinja na području Upravne općine Gračani – Remete prema popisu stanovništva 1931. godine.

Starosna dob sluga/sluškinja	Broj sluga/sluškinja
14 – 20 godina	17
21 – 30 godina	15
31 – 40 godina	4
40 i više godina	6

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznec, Brestovac, Bukovac donji, Bukovac gornji, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Iz tablice se jasno uočava kako je najveći broj sluga bio u dobi od 14 do 30 godina starosti. Za četiri osobe nije bilo moguće utvrditi starosnu dob, budući u popisnim listovima nisu iskazani podaci. Najmlađi sluga, odnosno sluškinja imala je tek 14 godina, a najstariji sluga 84. Što se tiče njihovog porijekla sluge su dolazile iz sljedećih krajeva i zemalja.

Tablica 88. Podrijetlo sluga/sluškinja na području Upravne općine Gračani – Remete prema popisu stanovništva 1931. godine.

Država, regija ili naselje u kojem je rođen sluga/sluškinja	Broj sluga/sluškinja
Hrvatsko zagorje	29
Prigorje	3
Upravna općina Gračani - Remete	2
Slovenija	2
Sisak	2
Međimurje	1
Primorje	1
Kloštar Ivanić	1

Durđevac	1
Karlovac	1
Bosna	1
Rusija	1

Izvor: HR DAZG (UOGR), *Evidencije o stanovništvu, Listovi za domaćinstvo od B-D (Bliznac, Brestovac, Bukovac donji, Bukovac gornji, Čret, Dolje), kut. 74., Listovi za domaćinstvo od G-Z (Gračani, Remete, Zvečaj), kut. 75.*

Najveći broj sluga dolazio je iz Hrvatskog zagorja; Gornja i Donja Stubica, Prelog, Bistra, Krapina, Krapinske Toplice, Mače, Varaždin i Klanjec. I u susjednim Šestinama većina sluga dolazila je upravo iz Hrvatskog zagorja.⁹⁸² Blizina Zagrebačkog prigorja nudila je višečlanim zagorskim obiteljima mogućnost, da svoje još nedozrele mladiće pošalju kao sluge u imućne prigorske obitelji. Pritom je bilo bitno da mladići imaju smještaj i hranu, a novac nije bio bitan kao u slučaju težaka. Naime, mladići koji bi došli u Gračane, Remete i okolna sela uglavnom su ovdje i ostajali, često se ženeći u siromašnije prigorske obitelji.⁹⁸³ Manji broj sluga/sluškinja dolazio je iz siromašnijih susjednih sela, prije svega Markuševca. U dva slučaja sluge su bili i siromašni stanovnici općine.

Često su za sluge dolazili i Slovenci, koji su sloveli kao vrijedni i poštteni radnici.

Godine 1931. zabilježena su dvojica Slovenaca iz Maribora i Celja. Rijetki su primjeri sluga/sluškinja iz ostalih krajeva Hrvatske, ali nalazimo ljude iz Siska, Kloštra Ivanića i Đurđevca ili Međimurja i Primorja. Posebno zanimljiv slučaj bio je stanoviti Rus Georgij (rođ. 1882.), nepoznatog prezimena. Bio je radnik na imanju Marka Haramije u Gračanima, kbr. 11. Nije poznato je li bio zaostao zarobljenik iz Prvoga svjetskoga rata ili bjegunac pred komunističkim režimom. Osim njega koji je bio pravoslavne vjeroispovjesti i Mustafe Hadžića, muslimana koji je bio u službi Slavka Sršeka iz Remeta, kbr. 42, svi su ostali bili katoličke vjeroispovjesti. Također treba napomenuti kako za jednu osobu nije bilo moguće utvrditi podrijetlo.

10.4. Osobe s druge strane zakona

Tijekom međuratnog razdoblja općinske vlasti Upravne općine vodile su dva spisa vezana uz sumnjive osobe i osuđenike. Prvi je *Zabilježnica sumnjivih osoba*, a drugi *Imenik na dopustu*

⁹⁸² S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, 266.

⁹⁸³ O tome najbolje svjedoče neka zagorska prezimena koja su se do danas sačuvala u Gračanima i Remetama, a čiji su nositelji bili zagorski mladići: Tenšek, Biruški, Hanžek, Škreblin.

*nalazećih kažnjenika.*⁹⁸⁴ I dok nam prvi dokument otkriva broj osoba sumnjivih vlastima, kao i razloge njihova praćenja, drugi je dokument popunjen s tek nekoliko zapisa o onim stanovnicima koji su iz nepoznatih razloga robijali u kaznionici Lepoglava. Kao sumnjive vodile su se ukupno 34 muške osobe. Od tog broja najviše ih je bilo iz Remeta (20), zatim iz oba Bukovca (10), Gračana (2), te po jedna osoba iz Dolja i Zvečaja. Kao razlozi zbog kojih su navedene osobe bile sumnjive općinske su vlasti navodile sljedeće razloge: *radi kradje, radi poročnog vladanja i kradja, radi skitanja, kradje i svadje, radi pogibelje za tuđi imetak, za čudnorodnost pogibeljan, radi skitnje i zlikovac, radi skitnje i radi prevare i kradje.*

Kao što se vidi iz priloženog sumnjive osobe bile su evidentirane uglavnom zbog skitnje, pljačke i poročnog vladanja. U samoj općini bilo je kroz cijelo razdoblje većih i manjih pljački i razbojstava. Najveća pljačka dogodila se u noći 18. na 19. prosinca 1939. godine kada su nepoznate osobe provalile u remetsku župnu crkvu i odnijele mnoge dragocjenosti.⁹⁸⁵ Tučnjave i kršenje javnoga reda i mira bili su redovita pojava u općini, a međusobni sukobi stanovnika najčešće su se vodili po lokalnim gostionicama. O jednom takvom sukobu zapisao je 27. ožujka 1921. godine remetski župnik Leopold Rusan kratku crticu: *Na sam Uskrs potukli se do krvi „ko vlasi“ kod Cerovskog u Remetama, Gračanci s Remečanima. Eto ploda krčme.*⁹⁸⁶

Pojedine tučnjave rezultirale su i ranjavanjem, poput onoga koje se dogodilo 26. rujna 1920. godine, kada su se noževima sukobili mladići iz Zvečaja i Gračana.⁹⁸⁷

Dolazilo je i do sukoba motiviranih političkim i nacionalnim razlozima. Iako su prve verbalne i fizičke sukobe s žandarima lokalni mladići imali neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, akumulirano nezadovoljstvo proključalo je nakon atentata na hrvatske zastupnike u Beogradu 1928. godine. U studenom 1928. godine zbog sukoba s nekim poručnikom u Remetama, uhićeni su Jakob Komerlin iz Remeta i Jakob Milčec iz Gornjeg Bukovca. Prema tadašnjem tisku koji je popratio taj nemili događaj u žandarmerijskoj postaji bili su vezani i pretučeni. Jakob Komerlin izjavio je: *Bio je odveden u posebnu sobu Jakob Milčec, te kada se nakon dva i pol sata povratio među nas u uze sav krvav, rekao nam je, da ga je Dušan Momčilović, žandarmerijski narednik, u posebnoj sobi u koju ga je on odveo u prisutnosti jednoga žandarmerijskoga kaplara, svezao i tukao kundakom po rebrima i glavi tako, da mu je razbio glavu, a sve to da ga prisili na priznanje da je tukao nekoga poručnika.*

⁹⁸⁴ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Zabilježnica sumnjivih osoba, br. 12., kut. 71., Imenik na dopustu nalazećih kažnjenika, br. 13., kut. 71.

⁹⁸⁵ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 93.

⁹⁸⁶ *Spomenica župe Remete*, knjiga I. (1890. – 1930.).

⁹⁸⁷ *Isto.*

Kada žandarmerijski narednik nije mogao od Jakoba Milčeca dobiti priznanje, kako ga je on htio imati od njega, oprao mu je vodom glavu i doveo ga u uze među nas ostale koji smo se u uzama nalazili. Nakon toga bio sam ja, Jakob Komerlin, odveden u posebnu sobu istom žandarmerijskom naredniku te mi je u sobi opsovao mater hrvatsku u prisutnosti žandarmerijskog kaplara. Opsovao mi je isti majku, a tako isto i cijelom vodstvu HSS, rekavši da će on već pokazati organizaciju. To je sve psovao narednik Dušan Momčilović.

Sve napetiji međunacionalni odnosi i nezadovoljstvo Hrvata, prisili su vlasti da uvedu dodatne mjere zaštite očuvanja društvenog poretka. Tako je sresko načelstvo u Zagrebu u studenom 1929. godine donijelo odluku o uvođenju noćne straže u svim selima Zagrebačkoga sreza, samim time i u Upravnoj općini Gračani – Remete.⁹⁸⁸

Međutim sve mjere režima nisu uspjele spriječiti isticanje nacionalnih simbola tokom razdoblja diktature. Osobito prilikom blagdana prigorski su se mladići često nadmudrivali s lokalnim žandarima: *Za Božić 1934. godine su po Gračanima izvjesili nekoliko zastava hrvatskih, što žandarima ne da mira.*⁹⁸⁹

Kulminacija sukoba stanovnika općine s vlastima zbila se 21. srpnja 1936. godine, kada su žandari u Gračanima bajunetama ubili mladića Pavla Pavlička.⁹⁹⁰

Nakon tog nemilog događaja do kraja međuratnog razdoblja nije bilo većih incidenata.

⁹⁸⁸ HR DAZG 19., UOGR, Opći spisi, Odredba sreskog načelstva u Zagrebu o uspostavi noćne straže, Remete, 2. studenoga 1929., br. 4007/1929., kut. 26.

⁹⁸⁹ *Spomenica župe Remete*, knjiga II. (1930. – 1963.), 32.

⁹⁹⁰ *Isto*, 45.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svršetkom Prvoga svjetskog rata i nestankom Austro – Ugarske Monarhije nestalo je i višestoljetnog državnopravnog okvira u sklopu kojeg je egzistirala i Hrvatska. Ulaskom u novu državnu zajednicu Hrvatska je po prvi puta u svojoj povijesti izašla iz kruga srednjoeuropskih država i postala dijelom balkanskih društvenopolitičkih procesa. Tako značajna državnopravna preobrazba očitovala se na mnogim razinama, od prilika na općoj razini do njenih refleksija na lokalnoj razini. Sukladno tome sela buduće Upravne općine Gračani - Remete imala su značajan demografski gubitak, uzrokovan ratnim zbivanjima i poslijeratnim neprilikama poput španjolske gripe.

Tako nepovoljnu društveno-političku situaciju dodatno je usložnjavao način na koji se nova vlast odnosila prema hrvatskom čovjeku. Sukladno tome dobro je promišljati i o reakciji prema vlastima koji su nastupili poput osvajača.

Neriješeno nacionalno pitanje i dominacija srpske kompotente u svim sastavnicama vlasti izazivali su nezadovoljstvo seljaka već u prvim poratnim godinama i otporu stanovnika prema režimu i dinastiji Karađorđevića.

Spomenute odnose potvrđuju seljački nemiri koji su se događali neposredno po ratnom završetku. Doduše, spomenuti nemiri se u značajnijem opsegu nisu događali u blizini Zagreba. Razlozi su višestruki. Primjerice, autoritet župnika Leopolda Rusana poštediti je Remete i okolna sela većih nereda i eskalacije nasilja.

Karakter državno-pravne promjene utjecao je i na lokalnu zajednicu, poglavito u upravnom kontekstu. U skladu s navedenim 1921. godine osnovana je Upravna općina Gračani – Remete sa sjedištem u Gračanima. Modificirali su se i ciljevi, pa je nakon osnutka upravne općine temeljna nakana općinskih vlasti, a koja je iskazivana tijekom cijelog međuratnog razdoblja, očitovala u pripajanju sela Zagrebačkog prigorja gradu Zagrebu.

Blizina Zagreba kao i gospodarska ovisnost same općine i njenih stanovnika o gradu utjecale su na upravljački karakter i politiku koju su provodili općinski čelnici, a koji se ponajviše očitovao naglašenim optimizmom. S druge pak strane gradske vlasti dvadesetih godina nisu bile sklone njihovim konceptima. Smatrali su kako se u potpunosti radi o seoskom području s nedovoljnim urbanim karakteristikama.

Načelno su gradonačelnici Zagreba u svezi s sugestijama koje su proizlazile iz Upravne općine Gračani - Remete promišljali kao o nepotrebnim gradskim izdacima koje ne bi imali poticajan i koristan učinak za grad Zagreb.

Usprkos navedenim odnosima ipak je geografska odrednica i upućenost prigradskog i gradskog posjedovala uzajaman karakter. Stoga je očekivano „jedinstvo“ i obostrana korist koja je iz toga proizlazila predstavljala samo pitanje spoznaje, spoznaje koja je ostvarena tridesetih godina 20. stoljeća.

Blizina Medvednice kao izletničke destinacije nadomak grada uvjetovala je da gradske vlasti pristanu sufinancirati projekte na području Zagrebačkog prigorja, prije svega temeljite rekonstrukcije Gračanske ceste 1928. godine. Kao središnja prometnica sjeverne gradske periferije i jedina poveznica vrha Zagrebačke gore s gradom Zagrebom bila je dobrim dijelom uzdržavana i financirana gradskim novcem. Uvođenjem vodovoda i elektrifikacije općine tridesetih godina te uspostavljanjem redovite autobusne linije s gradom, ostvareni su temeljni infrastrukturni projekti što je utjecalo na preobrazbu dotadašnjih seoskih naselja u gradsku periferiju određenih urbanih karakteristika. Očekivano i konačno pripajanje gradu Zagrebu krajem tridesetih godina nije se provelo poradi početka Drugoga svjetskog rata te s njim u vezi financijskih neprilike i politička previranja kojima je bila opterećena Upravna općina Gračani – Remete.

Demografski pokazatelji u međuratnom razdoblju jasno su očitavali porast žiteljstva. Uzroci rasta nisu bili u prirodnom prirastu stanovništva već u doseljavanju novoga stanovništva. Izgradnjom infrastrukture i sve većim priljevom novoga stanovništva, sela Upravne općine Gračani - Remete oblikuju se u skladu s urbanim obilježjima.

Sukladno tome tijekom vremena pretvarala su se u gradsku periferiju, predgrađa, a konačno u sastavne dijelove grada Zagreba.

Prilično nepovoljni gospodarski uvjeti na selu i maleni zemljišni posjedi, nedovoljni za uzdržavanje velikih obitelji, uzrokovali su smanjenje demografskog rasta domicilnog stanovništva. U vezi sa spomenutim nije zanemariva spoznaja o utjecajima gradskog načina življenja na stanovnike prigradskog stanovništva. Dakako, nagli raskid s tradicijom i stoljećima uobičajnim obrascima života nisu se mogla provesti bez „otpora“, a za ovaj slučaj su znakovite kritike župnika Leopolda Rusana koji je vodio stalnu kampanju protiv tzv. *bijele kuge*. Usporedo sa smanjivanjem broja rođenih rastao je broj poroda obavljenih u rodilištima, što sugerira povećanu svijest o važnosti medicine i higijene, ali i brige za djecu.

Daljnja pitanja koja sam naglasio u radu također pokazuju priličan utjecaj kako grada tako i doseljenika na domicilne stanovike općine. Običaj krštenja djeteta nekoliko dana nakon poroda postupno se napustio, iako je i nadalje bio većinom prisutan kod starosjedilačkih obitelji. Izbor krsnoga kuma sve je više promatran kroz prizmu društvenog i imovinskog položaja osobe kuma. Posjednici, obrtnici i razni gradski činovnici postaju poželjan izbor, iako su zbog strukture zanimanja unutar općine ratari i nadalje bili najbrojniji kumovi prigodom krštenja. Broj nezakonite djece unutar općine još uvijek je bio relativno malen, što je u skladu s naglašenom religioznošću stanovnika općine, odnosno strahom od neprihvatanja okoline i društvenom marginalizacijom kako djece tako i majki. Rast nacionalne svijesti te doticaj s gradskom sredinom tijekom dvadesetih i tridesetih godina potiskivali su stara svetačka imena u korist imena iz hrvatske nacionalne povijesti.

Sve veći gubitak tradicionalnih običaja uočavamo i u napuštanju običaja nadijevanja imena prema roditeljima ili kumovima. Pojedine su obitelji i nadalje držale do starog običaja koji je nalagao da se djetetu na krštenju imenuje imenom sveca zaštitnika koji je zabilježen u katoličkom kalendaru na dan rođenja ili krštenja.

Kao i u slučaju godišnje raspodjele začeca i rođenja, godišnji sezonski radovi imali su važnu ulogu u određivanju termina vjenčanja i svadbene svečanosti.

No evidentni su i neki drugi važni čimbenici, poput zaposlenja u gradu. Zbog stalnog protoka novca ono je mladencima i njihovim obiteljima omogućavalo planiranje vjenčanja i u drugim godišnjim razdobljima, čak i ljetnim, što nije bio običaj neposredno nakon Prvoga svjetskog rata.

Prosječna dob vjenčanih je rasla, a prema predbračnom statusu većini vjenčanih to je bio prvi brak, iako su udovci najčešće sklapali drugi brak, poradi nemogućnosti održavanja gospodarstva i odgoja djece. Polovica vjenčanih mladića u međuratnom razdoblju uzimalo je za životnu partnericu djevojku iz rodnoga sela, dok ih je polovica pronalazila u drugim selima općine. Kao i u slučaju krsnih kumova i kod vjenčanih su sve više bile tražene osobe sa stalnim zaposlenjem i većim ugledom u društvu. Tako su primjerice na samom kraju međuratnog razdoblja polovicu kumova činile osobe koje su se primarno bavile poljodjelstvom, unatoč činjenici što se radilo o seoskom području. Velika većina brakova unutar općine bila je ozakonjena u Katoličkoj crkvi, a iznimku su činili malobrojni pravoslavni žitelji i novoosnovana Hrvatska starokatolička crkva. Konkubinati, odnosno priležništva, kao i rastave bile su iznimke koje su nagoviještale promjene u nadolazećem razdoblju.

Pokazatelji mortaliteta nakon Prvoga svjetskog rata, očitovali su se prije svega poradi gubitaka izazvanih španjolskom gripom i ostalim zaraznim bolestima. Smanjivanje mortaliteta u kasnijim razdobljima svjedoči o razvoju medicine i primjeni viših higijenskih standarda u cijeloj općini, jer su glavni uzroci smrtnosti bile zarazne bolesti, koje su neposredno pred izbijanje Drugoga svjetskoga rata bile gotovo u potpunosti suzbijene.

Blizina grada i u ovom je slučaju bila snažan čimbenik pri preuzimanju gradskih obrazaca ponašanja, a u kojima je higijena imala važniju ulogu no u seoskim sredinama. U vezi s znatnijom primjenom higijene i korištenjem medicinske skrbi znatnijom je postajala i prosječna doživljena dob stanovnika općine. Preminuli stanovnici općine pokopani su na grobljima u Remetama i Gračanima, uz par iznimaka s počivalištem na gradskom groblju Mirogoj.

Raspad velikih zadružnih obitelji u selima Zagrebačkoga prigorja započeo je već u 19. stoljeću, a bio je dovršen u istraživanom razdoblju između dva svjetska rata. Pod utjecajem zakona i sve veće želje za samostalnošću pojedinih članova zadruga, one se dijele i nastaju manje „nuklearne“ obitelji. Obitelji i nadalje ostaju na približno istom, sada podijeljenom zemljišnom posjedu, ali svaka u svojoj novoizgrađenoj kući. To je dovelo do nastanka patronimičkih naziva malih zaseoka koji su svoju posebnost sačuvali i nakon Drugoga svjetskog rata u imenima pojedinih ulica i odvojaka.

Gospodarski život obitelji unutar općine ogledao se u njihovom zanimanju, veličini posjeda i broju stoke. Većina obitelji još uvijek je privređivala od poljoprivrede te manjim dijelom stočarstva. No sve skromniji zemljišni posjedi koji su uslijed neprestanog dijeljenja postajali nerentabilni, upućivali su ih na druge izvoru prihoda. Zbog toga prvenstveno dolazi do razvoja mnogobrojnih obrta, osobito u Gračanima, kao središtu obrtništva cijele općine. Takav razvoj situacije uzrokovao je većeg pohađanje zanatskih školi te time i stručno usavršavanje stanovnika. Drugi dio stanovništva nastojao je ostvariti zapošljavanje u gradu. Kao niskokvalificirani radnici zapošljavali su se u raznim državnim i gradskim ustanovama, prije svega kao podvornici i pomoćna radna snaga. No, pritom nisu zanemarili vlastito obiteljsko gospodarstvo koje su uzdržavali uz pomoć cijele obiteljske zajednice. Tako se formirao novi sloj stanovništva, seljaci – radnici. Oni će krajem međuratnog razdoblja biti sve brojniji dok će konačno definiranje uslijediti nakon Drugoga svjetskog rata.

I dok je većina seljaka svoju egzistenciju temeljila na malom seoskom gospodarstvu, koje se često sastojalo tek od jednog jutra zemlje, nedovoljnog za potrebe seoskog gospodarstva, selo je stvorilo i vlastite elite. One su se prije svega sastojale od učiteljstva i svećenstva, jedinog visoko obrazovanog sloja društva. Iako su učitelji uživali primjeren status u društvu, seljaci se

nisu ustručavali iskazivati nezadovoljstvo prema njima. S druge pak strane život učiteljstva bio je težak. Država i seljaci od njih su imali velika očekivanja, a njihov je imovinski status često bio ugrožen niskim plaćama i vremenskim nepogodama koje su uništavale vrtove, za učitelje često jedine izvore hrane. Svećenstvo je steklo neupitan autoritet što se očituje primjerom u odnosu prema remetskom župniku Leopoldu Rusanu. Rusan je djelima i riječima usmjeravao živote svojih župljana, obnavljajući remetsku crkvu, želeći joj vratiti stari sjaj iz pavlinskih vremena.

Uz učiteljstvo i svećenstvo, kao uvjetno rečeno staru elitu, pojavljuju se „izdanci“ elitnoga društva. Očitovali su se u bogatim zagrebačkim gospodarstvenicima, liječnicima, sveučilišnim profesorima i odvjetnicima, koji su mjesto za odmor pronalazili u selima Upravne općine Gračani – Remete. Osobito u vinogradima bogatim selima Bukovca i Remeta, gdje su mnogi od njih svoje stare ladanjske kuće za odmor i klijeti pretvorili u trajna boravišta, ne želeći se više vraćati u užurbanost ionako bliskoga grada. Svojim dolaskom donosili su i promjene, od odjeće i zabave koje nisu bile svojstvene seoskom čovjeku, pa do zahtjeva za elektrifikacijom i proširenjem cestovne mreže. Time su utjecali na promjene krajolika te utjecali na seljake koji su se ugledali na njih i preuzimali gradske obrasce ponašanja. Bio je to obrazac stvaranja seoske elite, bogatih seljaka koji se počinju baviti poduzetništvom. Dakako, utjecalo je to i na način života, odnos prema tradicionalnom te općenito odnos prema prijašnjim načinom ponašanja. Očitovalo se to u odbacivanju narodne nošnje, iako su se i dalje prema njoj odnosili s najvećim poštovanjem, podizanju kuća gradskoga tipa te kupovanju automobila i radio uređaja. Bogati seljaci svoj su status pokazivali učlanjivanjem u političke stranke, prije svega Hrvatsku seljačku stranku, kao i vođenjem mjesnih pjevačkih društava. Upravo su oni oblikovali društveno – politička zbivanja u općini.

Na suprotnoj strani od seoskih elita marginalizirane su skupine stanovništva. Najveća su Romi. Vješto balansirajući između gradskog i seoskog područja, Romi plemena Nikolić, nastojali su preživjeti za njih turbulentno razdoblje između dva svjetska rata. Premda izloženi brojnim restrikcijama, historiografska analiza omogućuje spoznaju kako su na području Upravne općine Gračani – Remete ostvarivali bolji status no u gradu Zagrebu. Kumstva s domaćim stanovništvom te gotovo zanemariv broj incidenata najbolje svjedoče o tome da su u selima Zagrebačkoga prigorja pronašli primjereno okružje uskladio s njihovim način života. Njihova rimokatolička vjera i imena koja se najvećim dijelom nisu razlikovala od imena domicilnih stanovnika općine, svjedoče o integraciji u postojećem društvu. Upravno-zakonodavne mjere općinskih vlasti poduzimane protiv njih tridesetih godina potrebno je sagledati u općenitijem kontekstu. Naime, gradske vlasti vršile su permanentan pritisak na

romsku zajednicu, a općinske vlasti i djelomice lokalno stanovništvo prihvatile su navedene obrasce. Dakako, i spomenuti slučaj dobar je primjer za objasniti u kolikoj mjeri je blizina Zagreba utjecala na odluke te sukladno tome i njihovu refleksiju na svakodnevnicu na području Upravne općine Gračani – Remete.

Bugarska zajednica nije bila brojna kao romska, ali je ostavila značajan trag u svijesti lokalnog domaćeg stanovništva. Bugari su i nakon Drugoga svjetskog rata ostali sinonim za vrtlare, čime su utjecali na kolektivnu memoriju stanovnika Gračana, Remeta i okolnih sela.

Nadalje, društvena stratifikacija, poglavito stvaranje seoskih elita uvjetovala je potrebu za ljudima koji su radili u kućama i na imanjima bogatih seljaka. I ovdje je grad bio uzor, imati slugu kao gradska gospoda nije bilo samo pitanje potrebe, već i pitanje statusa i moći. Sluge su uglavnom dolazile iz drugih krajeva Hrvatske i Jugoslavije, ali se među njima našlo i domaćeg stanovništva, lošijeg imovinskog stanja.

U konačnici je svakodnevnicu Upravne općine Gračani-Remete obilježio i manji broj ljudi koji su iz poradi različitih razloga imali problema s zakonima i tijelima koji su ih provodili. Nije to posebnost Upravne općine Gračani – Remete, ali ih je u svakom slučaju potrebno spomenuti. Pretjerano bi bilo nazvati ih kriminalcima jer bili su to osobe čiji je blago devijantan način života u zajednici shvaćan i okarakteriziran terminima poput *sitni lopovi* ili osoba koje su vlasti nadzirale poradi raznih razloga kao *sumnjivce*. Bilo je i onih koji su završavali u zatvorima i pritvorima zbog neslaganja s režimom, isticanja hrvatskih nacionalnih simbola i fizičkih obračuna s žandarima. No njihova djelatnost trebala bi se razmotriti u posebnom radu koji bi se prvenstveno bavio političkim zbivanjima u Upravnoj općini Gračani – Remete.

Temeljna nakana i odgovor na postavljeno istraživačko pitanje može se sažeti sljedećim redoslijedom. Postavljeno istraživačko pitanje je spoznati demografski razvitak i životnu svakodnevnicu stanovnika Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju.

Znanstveni instrumentarij su matične knjige i popis stanovništva iz 1921. te poglavito 1931. godine.

Raščlambom spomenutih arhivskih vrela možemo potvrditi početnu hipotezu rada koja pretpostavlja utjecaj grada Zagreba na demografski razvoj i svakodnevni život stanovništva Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata.

SAŽETAK

Neposredna blizina grada Zagreba, kao glavnog hrvatskog grada i najvećeg urbanog središta, imao je izuzetan značaj za društveni, politički i gospodarski razvoj Zagrebačkoga prigorja, a samim time i Upravne općine Gračani – Remete. Analizom matičnih knjiga kao i ostalog arhivskog gradiva moguće je spoznati sve demografske, ali i društveno političke promjene na području općine između dva svjetska rata.

U navedenom razdoblju dolazi do značajnih strukturalnih promjena na svim društvenim razinama. Obitelji, kao temeljnoj ljudskoj zajednici, smanjuje se broj članova. Zemljišni posjedi poradi stalnih podjela postaju manji i nerentabilniji pa domicilno stanovništvo nastoji pronaći druge izvore prihoda. Permanentna poveznica s gradom i njegov utjecaj mijenjaju stoljetno seljačko i patrijarhalno društvo u zajednicu usmjerenu novim vrijednostima. One su prije svega bile temeljene na gradskim obrascima ponašanja u kojima svoje mjesto pronalaze novi načini privređivanja, ali i zabave, dokolice i shvaćanja svijeta koje je do tada bilo nepoznato hrvatskim seljacima. Uslijed takvih naglih promjena koje su nastupile u relativno kratkom međuratnom razdoblju, seljaci Zagrebačkoga prigorja započeli su proces odbacivanja narodne nošnje u svakodnevnom životu, a postupno su mijenjali i životne navike poput prehrane i higijene. Sve većim doseljavanjem stanovnika iz svih krajeva Hrvatske i Jugoslavije mijenja se i nacionalna slika žiteljstva, pa na području Upravne općine Gračani – Remete evidentiramo i druge nacionalne skupine osim domicilnih Hrvata. Neke od njih, poput Roma i Bugara, donosile su sa sobom i nove običaje i zanimanja, ali se i brzo uklapale u hrvatsku većinu, kako u kulturološkom, tako i u vjerskom pogledu. Osobito su Romi na području Upravne općine Gračani – Remete bili dobar primjer integracije u većinsku hrvatsku zajednicu.

Međuratno razdoblje označava kraj procesa samobitnosti Zagrebačkoga prigorja kao jedne od hrvatskih regija i početak njegovog integriranja u grad Zagreb. Potreba grada Zagreba za širenjem vlastitog teritorija prema sjevernim granicama te s druge strane neupitna ovisnost stanovništa prigorskih sela o gradskoj privredi, neposredno pred Drugi svjetski rat uzrokovat će obostrano nastojanje za pripajanjem prigradskih sela gradu Zagrebu. Navedeni proces nakratko će prekinuti ratna zbivanja, ali će biti obnovljen nakon svršetka rata. Tada će sela Upravne općine Gračani – Remete biti pripojena gradu Zagrebu, čime će se u znatnoj mjeri umanjiti stoljećima konstituiran i definiran identitet Zagrebačkog prigorja.

Ključne riječi: Zagrebačko prigorje, Upravna općina Gračani – Remete, Grad Zagreb, Međuratno razdoblje, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

SUMMARY

The close vicinity of the city of Zagreb, as the capital of Croatia and its biggest city, had the key role in the development of the Zagreb Prigorje region (the southern slopes of the Medvednica mountain in the northern part of Zagreb) and at the same time of the Administrative municipality Gračani – Remete. Analyzing the register of births, marriages and deaths and other archival materials it is possible to learn about all the demographic as well as social and political changes of the respective district in the period between the two world wars. There were great structural changes in all the layers of society in the respective period. A family, as the basic community, had less family members. Land properties became smaller and unprofitable due to permanent divisions so that the domicile population found another sources of income. A sustained relation to the city and its influence changed a centuries-old peasant and patriarchal society into a community open to new values. Those values were above all founded on urban behavioural patterns with the new ways of earning, but also of entertainment, leisure and the perception of the world that was previously unknown to the Croatian peasants. In the process of those abrupt changes that happened in the relatively short period between the two wars, the peasants of the Prigorje region started the process of rejecting folk costumes in everyday life and they gradually changed their life habits such as nutrition and hygiene. A higher number of immigrants from all the parts of Croatia and Yugoslavia changed a national picture of inhabitants so that on the area of the Administrative Municipality Gračani – Remete there could be found other nationalities except for the domicile Croats. Some of them, like for example, the Romani and Bulgarians, brought with them new customs and professions and were quickly incorporated into the Croatian majority, in cultural as well as in religious respect. The Romani were especially good example of the integration into the Croatian community on the area of the Administrative Municipality Gračani - Remete. The period between the two wars represented the end of the process of identity of the Prigorje region as one of the Croatian regions and the beginning of its integration with the city of Zagreb. The need of the city of Zagreb for expanding its territory toward the northern boundaries and on the other side the unquestionable dependancy of the inhabitants of the Prigorje villages on the town economy resulted in a mutual desire for joining the villages around the city of Zagreb to the city itself. The respective process was shortly interrupted by the war but it was revived after it. The villages of the Administrative municipality Gračani - Remete were joined to the city of Zagreb the result of which was that they lost their well-known identity as well as their political autonomy.

Key words: Zagreb Prigorje, Administrative Municipality Gračani – Remete, the City of Zagreb, period between the two wars, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Matične knjige župe Remete: Matična knjiga rođenih (1917. – 1928.), Matična knjiga rođenih (1928. – 1946.), Matična knjiga vjenčanih (1878. – 1918.), Matična knjiga vjenčanih (1919. – 1948.), Matična knjiga umrlih (1901. – 1918.), Matična knjiga umrlih (1919. – 1949.).

Državni arhiv u Zagrebu, Fond Upravne općine Gračani – Remete .

Državni arhiv u Zagrebu, Fond Državna mješovita pučka škola Gračani.

Državni arhiv u Zagrebu, Fond Državna mješovita pučka škola Remete.

Arhiv župe Remete, *Status animarum župe Remete*.

Arhiv župe Remete, Dočkal, Kamilo, *Samostan Blažene Djevice Marije u Remetama*.

Arhiv župe Remete, *Spomenica župe Remete, knjiga I. (1890. – 1929.), knjiga II. (1930. – 1963.)*.

Arhiv osnovne škole Gračani, *Ljetopis škole Gračani*.

Tajnička knjiga Omladine Hrvatske seljačke stranke u Gračanima (privatni posjed).

Knjiga plaćanja pristojbi za pravo na mlinarenje obitelji Banić 1773. – 1924. (privatni posjed obitelji Banić).

Objavljeni izvori

Codex Iuri Canonici, Vatican, 1983.

Kalendar Gospodarske sloge, Zagreb, 1941.

Schreiber, Eduard, „Žiteljstvo u okolici grada Zagreba, La population en banlieue de la ville de Zagreb“, *Gradski vjesnik – stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba*, Zagreb, br. 23 – 24, 15. XII. 1932., god. III., 291. – 309.

Statistički godišnjak Jugoslavije 1918. – 1989., Beograd, 1989.

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929. – opšta državna statistika, Beograd, 1932.

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931. – opšta državna statistika, Beograd, 1934.

Rasprave i članci

Bakrač, Ivanka, „Pogrebni običaji u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 343. – 350.

Banek, Mirko, „Kućne zadruge u Gračanima“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 27/1994., br. 1, 41. – 44.

Banek, Mirko, „Povijest Gračana“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 31/1998., br. 3 – 4, 121. – 128.

Banek, Mirko, „Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima“ (neobjavljen rad).

Baričević, Doris „Umjetnički spomenici Remeta u drvu i kamenu“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978.

Barišin, Andreja, Draženović, Vladimir, „Usporedba pandemijskog virusa A/H1N1/ iz 1918. godine s potencijalnim pandemijskim virusom A/H5N1/ iz 2005. godine“, *Infektološki glasnik*, 26/2006., br. 1., 19. – 23.

Barlek, Josip, „Običaji uz porođaj u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 327. – 339.

Barlek, Josip, „Svadbeni običaji u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988., 291. – 321.

Benc Bošković, Katica, „Narodne nošnje u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Bičanić, Rudolf, „Nepoljoprivredna zanimanja u seljačkom gospodarstvu“, *Statistička revija*, 6/1956., br. 2, 97.

Brenko, Aida, „Bijela kuga“, *Etnološka istraživanja*, 1/2006., br. 11., 51. – 64.

Brenko, Aida, „Praktičari narodne medicine“, *Sociologija i prostor*, 42/2004., br. 3 – 4, 309. – 338.

Budak, Neven, „Anali u hrvatskoj historiografiji“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 459. – 467.

Cipek, Tihomir, „Ideja seljaštva u političkoj misli Stjepana Radića“, *Društvena istraživanja*, 4/1995., br. 2. – 3., 341. – 353.

Čapo, Jasna, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, 19/1989., br. 12, 5. – 20.

Čapo Žmegač, Jasna, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost*, 33/2, 1996, 179. – 196.

Čokor, Anica, Stričević, Ivanka, „Radio svira da ne bi bila tako sama“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 3/1998., br. 6., 16. – 17.

Čulinović – Konstantinović, Vesna, „Narodno liječenje i vračanje“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 7/1974., br. 12., 48.

Čulinović – Konstantinović, Vesna, „Zadružna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske“, *Sociologija sela*, 12/1974., br. 43, 101. – 114.

Dobronić, Lelja, „Nekadašnja sela i zaseoci uz Zagreb“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 1972., br. 7 – 8., 90. – 112.

Dobronić, Lelja, „Sjeverna strana Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 19/1986., br. 3.

Dobronić, Lelja, „Urbar kraljevskog slobodnog grada na brdu Gradecu zagrebačkomu“, *Povijesni spomenici grada Zagreba*, Zagreb, sv. XIX. 1953.

Dubić, Slavoljub, „Poljoprivreda Jugoslavije između dva rata“, *Sociologija sela*, 16/1978., br. 61/62, 142.

Dugac, Željko, „Bolje kopati zahod nego grob: Zdravstveno prosvjeđivanje o higijeni nužnika u međuratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest*, 44/2012., br.2.

Dugac, Željko, „Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920. – ih u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, 44/2009., br. 3., 751. – 762.

Dugac, Željko, Marton, Ingrid, „Kada žena ženi pomogne – naudi: sankcioniranje ilegalnih pobačaja između 1920 – ih i 1940 – ih godina“, *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*, (gl. ur. Suzana Miljan), Zagreb, 2009., 211. – 235.

Đaković, Branko, „Gospodarstvo u okolini Zagreba“, *Etnografska baština okoline Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Đurić, Tomislav, „Svadbeni običaji sela Markuševac pokraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 36/2003., br. 6.

Eckhel, Nerina, „Tekstilno rukotvorstvo u okolini Zagreba“, *Etnografska baština okoline Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Fatović – Ferenčić, Stella, „Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918.“, *Liječnički vjesnik*, 113/1991., 444. – 446.

Frlan, Damodar „Transport u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Gjetvaj, Nada, „Naselja i narodno graditeljstvo u okolici Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Hutinec, Goran, „Odjeci epidemije „španjolske gripe“ 1918. godine u hrvatskoj javnosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 38/2006., br. 1.

Karaula, Željko, „30 dana što su potresali Bjelovar – Odbor Narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine“, *Radovi zavoda za znanstveni rad – Varaždin*, 2008., br. 19.

Karbić, Damir, Ladić, Zoran, „Kretanje i struktura stanovništva u naseljima Zagrebačkog Gradeca do 1857. godine“, *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb, 1994.

Kolar – Dimitrijević, Mira, „Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi“, *Ekonomska i ekohistorija*, 1/2005., br. 1., 104.

Kolar – Dimitrijević, Mira, Wagner, Elizabeta, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka – potoka“, *Ekonomska i ekohistorija*, 3/2007., br. 3.

Kolar, Mira, „Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010.

Kos, Stjepan, „Tri nezaboravne uspomene sa pohoda Stjepana Radića u Gračane“, *Uspomene i sjećanja na vođu i učitelja*, Zagreb, 1929.

Krišto, Jure, „Slušanje dobrog ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast srednjoeuropske Monarhije“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 73. – 87.

Leček, Suzana, „Nisu dali gospodar z ruk, Starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata“, *Etnološka tribina*, 30/2000., br. 23, 25. – 47.

Leček, Suzana, „Dobila je kuliko su roditelji davali, ni po zakonu, Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“, *Povijesni prilozi*, 21/2001., br. 21, 221. – 246.

Leček, Suzana, „A mi sme kak su stari rekli...Mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“, *Etnološka tribina*, 29/1999., br. 22, 231. – 246.

Leček, Suzana, „Nisme meli vremena za igrati se...Djetinjstvo na selu 1918. – 1941.“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 30/1997., br. 1, 209. – 244.

Leček, Suzana, „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog Zagorja (1918. – 1941.), *Časopis za suvremenu povijest*, 31/1999., br. 2, 279. – 305.

Leček, Suzana, Dugac, Željko, „Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. – 1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006., br. 3., 983.

Leskovec, Vlatka, „Život u Šestinama između Prvoga i Drugoga svjetskog rata“, *Povijest u nastavi*, 7/2009., br. 1 (13).

Lovrić, Andrija, Marijan, Marijan, Pantić, Julija, „Španjolska gripa u Zagrebu“, *Povijest u nastavi*, IV./2006., br. 7., 107.

Maticka, Marijan, „Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 8/1976., br. 1, 282.

Matijević, Zlatko „Guske u magli. Djelovanje članova Središnjega odbora narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. – siječanj 1919.)“, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice* (gl.ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010.

Matijević, Zlatko, „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. – 1924.)“, *Povijesni prilozi*, 8/1989., br. 8., 1. – 90.

Mihetec, Vjenceslav, „Božićevanje danas“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 38.

Mihetec, Vjenceslav, „Leopoldu Rusanu o pedesetoj obljetnici smrti“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 17/2013., br. 51.

Mihetec, Vjenceslav, „Povijest župe od Maksimilijana Vrhovca do danas“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 21.

Mihetec, Vjenceslav, „Riječ – dvije iz povijesti – Gjuro Gjurač“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 11/2006., br. 31.

Mihetec, Vjenceslav, „Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana /1881. – 1963./“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 7/2003., br. 22.

Mihetec, Vjenceslav, „Veliko uređenje crkve od 1937. do 1940. prigodom 125. obljetnice župe i posjeta kardinala Alojzija Stepinca – Važnost trenutka prepoznao je svaki zaljubljenik u Remete“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 13/2008., br. 36.

Mihetec, Vjenceslav, „Zvono pri sakristijskom izlazu“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 12/2007., br. 33.

Milovan Delić, Iva, „Izveštaj o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku Hrvatski list“, *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti*, 2014., br. 12.

Miljković, Dubravka, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgojne znanosti*, 9/2007., br. 1.

Mirković, Marija, „Zidne slike u crkvi Majke božje Remetske“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978.

Mlinar, Ana, „Mlin – vodenica, Gračanski Ribnjak 20“, *Ministarstvo Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu*, Zagreb, 2001.

Mujkić, Aida, Rodin, Urelija, Šogorić, Selma, Vuletić, Gorka, „125 godina praćenja dojenačke smrtnosti u Hrvatskoj (1874. – 1999. godine)“, *Liječnički vjesnik*, 126/2004., 1.

Muraj, Aleksandra, „Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća“, *Narodna umjetnost*, 43/2006., br. 2.

Novak, Jela, „Seljački dom u Zvečaju“, *Narodna starina*, 2/1923., br. 5, 168. – 172.

Novosel, Domagoj, „Adventske i božićne običaji u Gračanima kraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 45(222)/2012., br. 4 – 5(317 – 318), 89. – 100.

Novosel, Domagoj, „Fašnički običaji u Gračanima kraj Zagreba“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 47(228)/2014., br. 1 – 2(326 – 327), 97. – 106.

Novosel, Domagoj, „Gračani 1918. – 1950.“, *Politički zatvorenik – glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika*, 15/2006., br. 168.

Novosel, Domagoj, „Obitelj Nikole Holjevca na razmeđu Brinja i Gračana“, *Politički zatvorenik – glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika*, 23/2014., br. 256., 29. – 34.

Perić, Ivo, „Osnovno, srednje i visoko školstvo u banskoj Hrvatskoj“, *Povijest Hrvata od kraja XV. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, knjiga II., Zagreb, 2005.

Premierl, Tomislav, „Zagrebačko prigorje“, *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, 31/1998., br. 3 – 4, 1998.

Randić - Barlek, Mirjana, „Higijena i narodna medicina okolice Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Rihtman – Auguštin, Dunja, „Model obitelji u etnologiji i sociologiji“, *Revija za sociologiju*, 14/1984., br. 3 – 4, 333. – 338

Schneider, Marijana, „Likovni izvor za kulturnu povijest – zavjetne freske u Remetama“, *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, br. IV., 1968.

Schneider, Marijana, „Likovni dokumenti dokumenti građevnoj povijesti Remeta“, *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, br. III., 1963.

Stričević, Ivanka, „Šezdeset godina zajedničkog života – obitelj Fak“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 3/1998., br. 8

Šelendić, Dubravka, „Zvona i zvonari naše crkve“, *Mihael – bilten župe Gračani*, 57/2006., br. 3., 26.

Šelendić, Vlado, „Mi ovdje u ovim prostorima u našem stoljeću – zapisi o stanovnicima župe Remete“, (neobjavljen rad).

Šelendić, Vlado, „Mlinovi na potoku Bliznecu“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1984.

Šelendić, Vlado, „Naselja u podnožju Zagrebačke gore i njihovi stanovnici“, *Danica – Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1985.

Šelendić, Vlado, „U što su sve vjerovali naši stari“, *Danica – Katolički kalendar*, Zagreb, 1988.

Šelendić, Vlado, „Advent i Božić naše mladosti (župa Remete prije 60 godina, zapisano 1980tih)“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 2/1997., br. 5, 12. – 13.

Šestan, Ivica, „Obrti u okolini Zagreba“, *Etnografska baština okolice Zagreba*, (ur. Mario Petrić, Marijan Sinković), Zagreb, 1988.

Štefanac, Nataša, „Grad na prvoj crti obrane“, *Povijest grada Zagreba*, knjiga I., Zagreb, 2012.

Šušnjić, Zlatko, „Svadbe ostale, a običaji nestali“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 14/2009., br. 41., 18.

Šušnjić, Zlatko, „Za gladne želuca remetskih proštenja“, *Advocata Croatiae – list svetišta i župe Majke Božje Remetske*, 18/2014., br. 54.

Topolovec, Mihaela, „Povijesni razvoj pučkih/osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu“, *Anali za povijest odgoja*, 2005., br. 5

Tkalčić, Vladimir, „Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore“, *Narodna starina*, 4/1925., br. 10, 133. – 164.

Vodanović, Barbara, „Osobna imena na Pašmanu“, *Folia onomastica Croatica*, 2006., br. 14, 203. – 204.

Vonić, Maja, „Španjolska gripa u Osijeku“, *Scrinia Slavonica*, 14/2014., br. 1., 217. – 234.

Vrkić – Spajić, Vedrana, „Tradicijska i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa“, *Društvena istraživanja*, 4/1995., br. 4 – 5., 452.

Vrtovec, Ivanka, „Stanovništvo i socijalno uređenje u selima zagrebačke okolice“, *Etnološka tribina*, 10/1980., br. 3, 39. – 44.

Vujasinović, Branko, „Popis mlinova sredinom 18. stoljeća u Zagrebačkoj županiji“, *Hrvatske vode*, 2001., br. 34

Zečević, Divna, „Remetska književna kronika“, *Narodna umjetnost – hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 32/1995., br. 2, 65. – 107.

Zečević, Divna, „Svakodnevno pripovijedanje i usmena književna tradicija u prigradskom selu Šestinski Kraljevec“, *Narodna umjetnost – hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 12/1976., br. 1, 123. – 140

Literatura

Antoljak, Stjepan, *Hrvatska historiografija*, Zagreb, 2004.

Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Zagreb, 1996.

Bajza, Željko, *Priče ispod Medvednice i Ivančice*, Zagreb, 1996.

Banek, Mirko, *Povijest Gračana*, (neobjavljen rad).

Banek, Mirko, *Ženidbeni i narodni običaji u Gračanima*, (neobjavljen rad).

Barle, Janko, *Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, Zagreb, 1914.

Barry, John, *The Great Influenza: The Epic Story of the Deadliest Plague in History*, New York, 2004., 169.

Belić, Đurđica, *Kronologija moga zavičaja Gračana i rodoslovno stablo moje obitelji Belić, Kos – Bujan i Trnčević*, Zagreb, 2007.

Benigar, Aleksa, *Stepinac*, Zagreb, 1993.

Bertoša, Miroslav, *Izazovi povijesnog zanata, Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, 2002.

Bertoša, Miroslav, *Život i smrt u Puli. Starosjedioci i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.

- Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. – 1945.)*, Zagreb, 1969.
- Bičanić, Rudolf, *Kako živi narod*, Zagreb, 1939.
- Bičanić, Rudolf, *Kako živi narod*, knjiga II., Zagreb, 1939.
- Bideau, Alain, Reher, David Sven, Schofield, Roger, *The decline of mortality in Europe*, Oxford, 1991.
- Bloch, Marc, *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Zagreb, 2009.
- Buntak, Franjo, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996.
- Chaunu, Pierre, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977.
- Cvitanović, Đurđica, Baričević, Doris, Lentić, Ivo, *Župa sv. Šimuna i Jude Tadeja Markuševac*, Markuševac, 1976.
- Čapo, Hrvoje, *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. – 1921.)*, Jastrebarsko, 2009.
- Čegelj, Berislav, *Prezime Čegelj ili Zvečajska kronika*, Zagreb, 2014.
- Ćuk, Juraj, *Povijest grada Zagreba do 1350. godine*, Garešnica, 1933.
- Deželić, Velimir, *Kakvi smo bili? – Život zagrebačke obitelji od 1827. do 1953.*, knjiga II., Zagreb, 2011.
- Dobronić, Lelja, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991.
- Dobronić, Lelja, *Periferija Zagreba u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1960.
- Dobronić, Lelja, *Stari vijenac sela oko Zagreba*, Zagreb, 2003.
- Dobronić, Lelja, *Zagrebački ljetnikovci druge polovice devetnaestog stoljeća*, Zagreb, 1963., 149.- 170.
- Drake, Michael, Finnegan Ruth, *From Family Tree to family History*, Cambridge, 1994.
- Dubić, Slavoljub, *Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva*, Križevci, 1933.
- Dugac, Željko, *Kako biti čist i zdrav – Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2010.
- Eckhel, Nerina, *Narodna nošnja Zagrebačkog Prigorja*, Zagreb, 1987.
- Erlich, Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb, 1971.
- Flandrin, Jean Louis, *Families in former times. Kinship, household and sexuality*, Cambridge, 1979.
- Gabričević, Ante, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002.
- Gelo, Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987.
- Gelo, Jakov, Akrap, Anđelko, Čipin, Ivan, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*, Zagreb, 2005.
- Glasnova, Diana, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb, 2014.

Goody, Jack, *The European Family. An Historico – Antropological Essay*, Oxford, 2000.

Gonzales - Crussi, Frank, *Medicina – kratka povijest*, Zagreb, 2010.

Gross, Mirjana, *Historijska znanost*, Zagreb, 1980.

Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 2001

Grulich, Rudolf, *Advocata Croatiae. Wallfahrten in Kroatien und seinen Nachbar – ländern*, Gießen, 1995.

Horvat, Katarina, *Kustošija u prvoj polovici XX. stoljeća*, Zagreb, 2011.

Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu* (pretisak), Zagreb, 1992.

Horvat, Rudolf, *Kako su nekada živjeli hrvatski obrtnici*, Zagreb, 1929.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895. – 1945.* (pretisak), Zagreb, 1995.

Jug, Đurđica, Radiček, Gordana, *Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme*, Zagreb, 2011.

Kampuš, Ivan, Karaman, Igor, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb, 1988.

Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987.

Klaić, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.

Klaić, Vjekoslav, *Zagreb 1910. – 1913.*, Zagreb, 1913.

Klemenc, Josip, *Archeologische karte von Jugoslawien: Blatt Zagreb*, Beograd, 1938.

Kolar, Mira, *Obrtništvo Zagreba*, Zagreb, 2005.

Kolar Dimitrijević, Mira, *Radni slojevi Zagreba*, Zagreb, 1973.

Korenčić, Mirko, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857. – 1971.)*, Zagreb, 1979.

Kovačević, Josip, *Obiteljska zadruga plemenitih Kovačevića*, Velika Gorica, 2000.

Kožul, Stjepan, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992.

Krivošić, Stjepan, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981.

Krivošić, Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.

Krizman, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.

Leček, Suzana, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2003.

Leček, Suzana, Petrović, Leš, Tihana, *Znanost i svjetonazor – Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Zagreb, 2010.

Lisac, Andrija Ljubomir, *Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba*, Zagreb, bez godine izdanja.

Lončarić, Mijo, Vondraček Mesar, Jagoda, *Idem v guosti*, Sesvete, 2012.

Ljubljanović, Srećko, *Zagrebačka vinogorja u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb, 1998.

Majetić, Filip, *Zagreb u postindustrijsko doba*, Zagreb, 2015.

- Marinić, Nikolina, *Pater Stanko Juraj Banić*, Zagreb, 2005.
- Marks, Ljiljana, *Vekivečni Zagreb – Zagrebačke priče i legende*, Zagreb, 2000.
- Marković, Mirko, *Zagrebačke starine – prilozi poznavanju prošlosti grada Zagreba*, Zagreb, 2006.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998.
- Muraj, Aleksandra, *Zagrebačka blagdanska ozračja*, Zagreb, 2013.
- Nadvornik, Zlatan, *Zagrebački stol*, Zagreb, 2003.
- Neyer, Gerda, *The Demography of Europe*, Dordrecht, 2013.
- Nikolić, Nikola, *Kronika župe Bistre i agrarno – ekonomska struktura Bistranske Poljanice*, Zagreb, 1962., 113.
- Novosel, Domagoj, *Gračanska kronika*, Zagreb, 2008.
- Pavličević, Dragutin, *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, Zagreb, 1989.
- Pepeljnjak, Stjepan, *Svjedočanstvo o tradicijskoj arhitekturi u okolini Zagreba*, Kumrovec – Zagreb, 2003., 1. – 2.
- Perić, Ivo, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb, 2006.
- Rusan, Leopold, *Gospa Remetska*, Zagreb, 1925.
- Sabotić, Ines, *Stare zagrebačke kavane i krčme*, Zagreb, 2007.
- Sekulić, Ante, *Remete – Pavlini u Hrvatskoj*, Zagreb, 1986.
- Stantić, Ante, „Kratak pregled povijesti remetske crkve i samostana“, *Umjetničke znamenitosti crkve i samostana majke Božje Remetske*, Zagreb, 1978.
- Stipetić, Vladimir, Vekarić, Nenad, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004.
- Štampar, Andrija, *Dnevnik s putovanja 1931. – 1938.*, (ur. Željko Dugac i Mirko Pećina), Zagreb, 2008.
- Šimončić – Bobetko, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 1997.
- Šimončić – Bobetko, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, knjiga II.*, izbor iz građe, Zagreb, 2000.
- Šimunović, Petar, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb, 2009.
- Šute, Ivica, *Slogom slobodi – Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Zagreb, 2010.
- Šterk, Slavko, *Smrt vrata života: stara zagrebačka groblja i pogrebi*, Zagreb, 2014.
- Todorova, Maria, *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, 1993.

Tong, Diane, Romi – interdisciplinarni prikaz, Zagreb, 2004.

Urbani, Milutin, *Naše vino*, Zagreb, 1937.

Vekarić, Nenad, Benyovsky, Irena, Buklijaš, Tatjana, Levak, Maurizio, Lučić, Nikša, Mogorović, Marija, Primorac, Jakša, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda – Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb – Dubrovnik, 2000.

Vojak, Danijel, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2013.

Vondraček – Mesar, Jagoda, *Svadbeni običaji sesvetskog prigorja, Sesvete*, 2003.

Vranješ Šoljan, Božena, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Zagreb, 1990.

Vukonić, Boris, *Tempus Fugit – Povijest turizma Zagreba*, Zagreb, 1994.

Wertheimer – Baletić, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.

Annales school – critical assessments, (gl. ur. Stuart CLARK), sv. 2, London, 1999.

Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1997., (gl. ur. Stjepan BANIĆ), Zagreb – Gračani, 1997.

Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac – 100 godina, Zagreb, 2007.

Hrvatsko kulturno umjetničko društvo Prigorec Markuševac, (gl. ur. Krunoslav KROT), Zagreb, 1993.

Remete pjevaju i plešu – 80 godina Kulturno umjetničkog društva Frankopan – Remete, (gl. ur. Zlatko ŠNUR), Zagreb – Remete, 2000.

Spomenica – Hrvatsko seljačko pjevačko društvo Podgorac 1907. – 1957., Gračani, 1957.

Spomenica privrede i pokreta mesarskih i kobasičarskih obrtnika u Zagrebu, Zagreb, 1932.

Spomenica trideset – godišnjice osnutka i opstanka Hrvatskog seljačkog pjevačkog društva Podgorac u Gračanima 1907. – 1937., (ur. Stanislav HORVATIN), Gračani, 1937.

Osnovna škola Bukovec – trideseta obljetnica rada 1967. – 1997., (gl. ur. Zdenka MOSLAVAC), Zagreb, 1997.

25 godina Udruženja ugostitelja Zagreba – spomen knjiga zagrebačkih ugostitelja, (gl. ur. Darko BELUŠIĆ, Zlatko PUNTIJAR), Zagreb, 2005.,

90 godina Osnovne škole u Gračanima 1904. – 1994., (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 1994.

100 godina škole u Gračanima 1904. – 2004., (gl. ur. Božena KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 2004.

150 godina Osnovne škole Remete 1859. – 2009., (gl. ur. Zlatko IVANOVIĆ), Zagreb, 2009.

Eva (Zagreb, 1935.)
Glasnik Presvetog Srca Isusovog (Zagreb, 1925.)
Glasnik sv. Ćirila i Metoda (Zagreb, 1925.)
Glasnik sv. Josipa (Zagreb, 1925.)
Gospodarski glasnik (Zagreb, 2013.)
Hrvatska prosvjeta (Zagreb, 1925.)
Jutarnji list (Zagreb, 1922., 1933.)
Katolički list (Zagreb, 1925., 1870.)
Mihael (Gračani, 1983. – 2013.)
Narodna politika (Zagreb, 1925.)
Narodni val (Zagreb, 1928.)
Nova Hrvatska (Zagreb, 1943.)
Novine (Zagreb, 1943.)
Sacerdos Christi (Zagreb, 1925.)
Seljačke novine (Zagreb, 1925.)
Službene novine, br. 85, 1933.
Svijet (Zagreb, 1935.)
Vienac (Zagreb, 1880.)
Život (Zagreb, 1925.)

Enciklopedije

Hrvatski obiteljski leksikon, Zagreb, 2008.
Opća enciklopedija JLZ, sv. 6., Zagreb, 1980.
Tko je tko u NDH, Zagreb, 1997.
Zagrebački leksikon, sv. 1, Zagreb, 2006.
Zagrebački leksikon, sv. 2, Zagreb, 2006.

Doktorske disertacije

Anušić, Nikola, *U sjeni Velikog rata: utjecaj pandemije španjolske gripe 1918. – 1919. na sociodemografske promjene u sjevernoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, 2011.

Hutinec, Goran, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2011.

ŽIVOTOPIS DOKTORANDA

Domagoj Novosel rođen je 10. kolovoza 1980. godine u Zagrebu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Studij povijesti upisao je 1998. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je i diplomirao s odličnom ocjenom 2004. godine. Nakon svršetka studija kraće je vrijeme zaposlen u knjižnici Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Od 2007. godine zaposlen je u Osnovnoj školi „Žuti breg“ u Zagrebu na mjestu učitelja povijesti. 2009. godine položio je državni stručni ispit za učitelja i nastavnika povijesti u osnovnim i srednjim školama. 2010. godine upisao je poslijediplomski doktorski studij na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Područje njegovog znanstvenog rada usmjereno je na vrijeme između dva svjetska rata, prvenstveno povijesnu demografiju i etnografsku baštinu Zagrebačkog prigorja.

Suautor je priručnika za učitelje i nastavnike u osnovnim i srednjim školama pod naslovom „Domovinski rat“. Sudjelovao je na više državnih i međunarodnih znanstvenih skupova i kongresa te je autor jedne monografije, više znanstvenih radova i prikaza knjiga. Od 2015. godine član je Stručne radne skupine za izradu kurikulumata povijesti u osnovnom i srednjem školstvu pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta (Agencija za odgoj i obrazovanje). Član je komisije za Hrvatski martirologij Hrvatske biskupske konferencije. Član je kulturno – znanstvene udruge „Kajkavsko spravišće“ te suradnik znanstvenog časopisa „Kaj“.

ŽIVOTOPIS MENTORA

Rođen 9. travnja 1969. u Podgradini. Srednjoškolsko obrazovanje pohađao je na Franjavačkog klasičnoj gimnaziji u Sinju nakon čega je upisao studij Povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1991. kao dragovoljac se uključio u obranu Republike Hrvatske. Za postignute rezultate odlikovan je s nekoliko državnih odličja i pohvala. Diplomirao je 1999. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te stekao zvanje profesora povijesti. Godine 2007. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je poslijediplomski znanstveni studij Hrvatske povijesti s temom „Vojna cenzura u Trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji za vrijeme Prvog svjetskog rata“ te stekao akademski stupanj magistar znanosti. Godine 2011. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu doktorirao s temom „Ivan Skerlec Lomnički 1913.-1917. Kraljevski komesar i hrvatski ban.“ Izabran je u znanstveno zvanje Znanstveni suradnik i u znanstveno-nastavno zvanje Docent. Zaposlen je na Studijskom odjelu povijesti Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu. Član je Senata Hrvatskog katoličkog sveučilišta. Od ak. god. 2007. na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu izvodi nastavu na diplomskom i poslijediplomskom doktorskom studiju. Područje njegovog znanstvenog interesa je svjetska i hrvatska povijest 19. i prvih 18 godina 20. stoljeća s osobitim naglaskom na raskid državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom i ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. U tom kontekstu se bavi hrvatskim političkim idejama 19. i 20. stoljeća kao i poviješću institucija i političke uprave hrvatskih zemalja. Sudjelovao je na okruglim stolovima i znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu te objavio više znanstvenih radova.